Martin Homza

Stredná Európa I.

na začiatku stredoveku

Stredná Európa

I.

na začiatku stredoveku

Martin Homza

2025

Univerzita Komenského
v Bratislave

© prof. Martin Homza, Dr., 2014, 2020, 2025
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Recenzenti:
prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.
doc. Mgr. Martin Hurbanič, PhD.
doc. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LLM, MA

Jazyková úprava:
Hana Košťáliková a Veronika Kucharská

Mapy: © Daniel Gurňák

Autor fotografie na obálke: Ľubomír Ďurina
Obrázok na obálke: Svätí Sedempočetní (Ochrid)
Obrázok na titulnej strane: Suatocopius (King of Moravia) Royal Collection Trust© Her Majesty Queen Elizabeth II.

3. doplnené a opravené vydanie
Vydavateľ:
Univerzita Komenského v Bratislave

ISBN 978-80-223-6097-5 (tlač)

Obsah

Úvod k tretiemu vydaniu 13

Úvod 15

Niekoľko poznámok namiesto začiatku 21

1. O počiatkoch Slovákov, Slovincov, Čechov a Poliakov 23
   Tradícia o pôvodnej jednote Slovanov a ich pravlasti 23
   Slovania a dedičstvo po Rímskom impériu 24
2. Náčrt hlavných teórií o pôvode Slovanov 25
   Migračná alebo alochtónna teória o pôvode Slovanov 25
   Novšie teórie o vzniku Slovanov 27
3. Otázky etnogenézy Slovanov vo svetle súčasnej vedy 30
   Prehľad podstatných prameňov 30
   Zákonitosti vzniku barbarského kmeňa 32
   Výber osobitého vlastného mena spoločenstva 33
   Slovania a Góti 34
   Elity kmeňa Slovanov 35
   Spoločenská zmluva ako právny základ vzniku kmeňa 36
   Egalitarizmus verzus hierarchizmus Slovanov 37
   Slovania – Sclavoi – S(c)lavi – al Saqlabi 38
4. Počiatky politických dejín Slovanov 40
   Slovania a gótska vojna. Prípad (H)Ildiges 40
5. Slovania a Avari 43
   Nástup Avarov do východnej a strednej Európy 43
   Dobytie Sirmia. Počiatky slovansko-avarského spojenectva 45
   Prvé spoločné ťaženia Slovanov a Avarov 45
   Spoločenské zriadenie Avarov a slovansko-avarská symbióza 46
   Dezintegrácia pôvodného kmeňa Slovanov a počiatky nových slovanských kmeňov 49
   Spoločenská štruktúra Avarov (nomádov) 51
   „Rozídenie sa“ Slovanov od Dunaja 52
6. Samova ríša 57
   Počiatky povstania proti Avarom 57
   Samov pokus o integráciu 58
   Kde ležal Vogastisburg? 59
   Vnútorná a zahraničná politika kráľa Sama 60
   Samovo kráľovstvo. Kmeňový zväz alebo barbarské kráľovstvo? 62
   Otázky trvania Samovho kráľovstva 63
   Slovanský kráľ Samo v stredovekom písomníctve 63
   Príchod Chorvátov a Srbov na Balkán 63

7. Vznik prvých slovanských kniežatstiev 65
Na akých základoch vznikali prvé slovanské kniežatstvá? 65
Slovanský jazyk ako lingua franca 65
Kniežatstvo slovanských Korutáncov 66
Korutánsko v plánoch Bavorov 68
Korutánsko ako súčasť Bavorska 69
Nástup Karolovcov v Bavorsku 70
Rituál inštalácie korutánskych vládcov 70
*Korutánci (*Quarantani*) a Karniolci (*Carniolenses*)* 71
Budovanie hradísk ako nových centier moci 72

8. Fransko-avarské vojny, ich priebeh a úloha Slovanov v nich 74
Predpoklady franskej invázie 74
Ťaženia Karola Veľkého proti Avarom 75
„Zmizli ako Avari“ 75
Účasť slovanských elít na zániku Avarského kaganátu. Prípad Vojnomíra 76
Koniec Avarov v Európe 76

9. Následky zániku Avarského kaganátu a nastolenie *Pax Francorum* 78
Nové usporiadanie strednej Európy – Pax Francorum 78
Avarská marka 79
Koniec avarsko-franských vojen a jeho následky 79

10. Smrť Karola Veľkého a druhá fáza Franského mieru. Vláda Ľudovíta I. Pobožného 81
Smrť Karola Veľkého v roku 814 81
Povstanie Ľudovíta Posávskeho a nová organizácia plaga orientalis (východných oblastí) Franskej ríše 81
Frankfurtský snem v roku 822 82
Fransko-bulharský zápas o Panóniu a jeho dôsledky pre vývin v strednej Európe 83
Nitriansko v roku 828 84

11. Vznik Veľkej Moravy 86
Príčiny expanzie Mojmírovcov 86
Nástup Ľudovíta Nemca na východofranský trón a nová organizácia Franského mieru 87
Dôsledky Verdunskej dohody na usporiadanie plaga orientalis 87
Pribina ako knieža Panónie 88
Výklady významu kniežaťa Pribinu v doterajšej historiografii 92

12. Vláda Rastislava, jej vnútorné a zahraničné súvislosti 93
Východiská vlády Rastislava 93
Rastislav ako historická, literárna a legendárna postava 100

13. Vláda Svätopluka I., jej vnútorné a zahraničné súvislosti 104
Povstanie Slavomíra 104
Nástup Svätopluka I. na trón a prvé roky jeho vlády 105
Prvé manželstvo Svätopluka I.? 105
Otázky koncepcie zahraničnej politiky Svätopluka I. 106

Otázky okolo prvých historických kniežat Čechov 107
Forchheimský mier 108
Smer prvých výbojov Svätopluka I. a ich charakter 109
List Jána VIII. Industriae tuae 112
Slovansko-bavorské a slovansko-franské príbuzenské väzby 113
Druhé (?) manželstvo Svätopluka I. 114
Vilhelmovské vojny 114
Svedectvo Kroniky popa Dukljanina 115
Regnum Sclavorum *ako súčasť plánu Karola III. obnoviť a zjednotiť Rímsku ríšu* 116
Koruny z Ríma 117
Ďalší Rímom uznaní králi v priestore stredovýchodnej Európy 117
Kráľ – Krales – Király 118
Svätopluk I. a kráľovský titul vládcu Čechov 119
Stretnutie Svätopluka I. a Arnulfa na vrchu Omuntesberg (Amandberg) 121
Posledné boje Arnulfa so Svätoplukom I. 121
Geopolitická logika zápasu medzi Svätoplukom I. a Arnulfom 122
Svätopluk ako literárna a legendárna postava 123

14. Vláda Mojmíra II. – jej vnútorné a zahraničné súvislosti 126
Synovia Svätopluka I. a relácia Konštantína Porfyrogeneta 126
Konflikt Mojmíra II. a Svätopluka I. 126
Začiatky vlády Mojmíra II. 127
Český hold v Regensburgu a odtrhnutie Lužických Srbov 128
Príčiny zániku Veľkomoravskej ríše 128
Posledné roky vlády Mojmíra II. 130
Svätopluk II. a jeho osudy 130
Konsolidácia moci Mojmíra II. a kolaps Veľkomoravskej ríše 131

15. Nástupnícky systém na Veľkej Morave 134
Mojmírovci ako ústredná dynastia Moravanov 134
Ustanovenie Mojmíra I. za vládcu Moravanov 134
Ustanovenie Rastislava 134
Ustanovenie Slavomíra 135
Ustanovenie Svätopluka I. 135
Ustanovenie Mojmíra II. 135
Koniec Mojmírovcov 136

16. Sociálna štruktúra Veľkej Moravy 138
Neslobodní a otroci 138
Slovania a otroctvo. Genéza problému 138
Ako sa slovo servus (otrok) v latinčine zmenilo na slavus (otrok) 139
Príjmy z obchodu s otrokmi 139
Dušníci 140
Vrstva slobodných – kniežatá 140
Ústredný dvor Mojmírovcov a jeho úrady 141
Moravania 142

Ľud 143
Organizácia veľkomoravskej dediny 143
Systém služobníckych osád 144

17. Počiatky kresťanstva v strednej Európe 145
Dedičstvo Rímskej ríše 145
Pohanstvo Slovanov 145
Svätý Martin 146

18. Íroškótska misia a Slovania 148
Svätí Kolumbán a Amand 148

19. Počiatky bavorskej misie 149
Svätí Anianus a Marinus 149
Svätý Emerám 149
Svätý Rupert 149
Svätý Virgil 150
Misia prvého salzburského arcibiskupa Arna 151
Cirkevná synoda na brehoch Dunaja 152
Protoslovinský jazyk (lingua Sclavinisca) 153
Podiel Freisingu, Regensburgu a Würzburgu na pokresťančovaní Slovanov 154

20. Panónska misia Salzburgu 155
Cirkevno-právne spory o územie Panónie 156
Cirkevno-správne ašpirácie Pasovského biskupstva 156
Pokračovanie panónskej misie za arcibiskupov Liuprama a Adalvina 157
Budovanie Blatnohradu 158
Kostol svätého Jána Krstiteľa 159
Kostol Panny Márie 159
Kostol svätého Hadriána 161
Koceľove kostoly 163
Unzatov kostol 163
Vitimírov kostol 163
Kostoly zasvätené svätému Petrovi 164
Kostol svätého Ruperta 165
Ďalšie zasvätenia kostolov Pribinovcov. Patrocínium svätého Vavrinca 165
Ďalšie zasvätenia kostolov Pribinovcov. Patrocínium svätého Juraja 165
Ďalšie zasvätenia kostolov Pribinovcov. Patrocínium svätej Margity Antiochijskej 166
Panónske kniežatstvo ako cirkevno-správny model pre dejiny strednej Európy 167
Cirkevno-právne medzivládie v Panónii 168
Ďalšie osudy salzburskej misie v Panónii 169
Kontinuita kresťanstva v Panónii 169

21. Aquilejská misia 171
Význam Aquilejského patriarchátu 171
Aquilejský patriarcha Paulínus II. 171
Svedectvo Cividalského evanjeliára 172

22. Slovanská misia svätých solúnskych bratov Konštantína a Metoda 173
Prvá fáza misie 173
Svätí Konštantín Filozof a Metod u Koceľa v Panónii 174
Dišputa v Benátkach s trojjazyčníkmi 174
Uznanie staroslovienčiny za liturgický jazyk 175
Posledné dni svätého Konštantína Filozofa 176
Druhá fáza misie 176
Druhý pobyt svätého Metoda u Koceľa a otázky súvisiace so založením prvého slovanského (arci) biskupstva 177
Právne argumenty pre vznik Slovanského arcibiskupstva 177
Koceľ ako najvýznamnejší panovník Slovanov 178
Reakcia Salzburského arcibiskupstva 179
Svätý Metod a vznik Moravskej arcidiecézy (Sancta Ecclesia Marabensis) 180
Zápas o charakter Moravsko-panónskej cirkvi. Konflikt medzi svätým Metodom a Vichingom 183
Počiatky sporu o Filioque 185

23. Pokus o pokračovanie v diele svätých Konštantína-Cyrila a Metoda na Veľkej Morave 187
Spor svätého Gorazda a Vichinga o nástupníctvo po svätom Metodovi 187
Spor o Filioque *ako príčina vyhnania žiakov svätých Konštantína-Cyrila a Metoda z Veľkej Moravy* 189
Dôsledky vyhnania žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda 191

24. O príčinách a motívoch misie svätých solúnskych bratov k dunajským Slovanom 193
Svedectvo prameňov 193
Zahraničnopolitické podmienky vyslania misie 193
Postavenie svätého Konštantína Filozofa pri byzantskom cisárskom dvore 194
Biskup alebo učiteľ? 194
Otázka slovanských písmen a jazyka 195
Slovania ako národ Slova 196
Misia svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda a vznik spoločného kultúrneho povedomia Slovanov 198
Význam nájdenia ostatkov svätého pápeža Klementa pre úspech Cyrilo-metodskej misie 199
Báseň Proglas *ako vysvetlenie motívu prekladu Svätého písma do staroslovienčiny* 200
Vznik glagolice *(hlaholiky), najstaršieho slovanského písma* 201
Cyrilo-metodské dedičstvo 203
Charakter prekladov do staroslovienčiny 204

25. Obnovenie a zánik veľkomoravskej cirkvi za vlády Mojmíra II. 207
Osudy Vichinga a moravskej cirkvi po vyhnaní žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda z Veľkej Moravy 207

26. Pokus o rekonštrukciu štruktúry Svätej moravskej cirkvi 209
Panónsko-moravské arcibiskupstvo 209

Nitrianske biskupstvo 210
Olomoucké biskupstvo 210
Jágerské biskupstvo 211
Archidiakonáty a farská sieť na Veľkej Morave 212
Pôvod veľkomoravského kléru 213
Vlastnícke kostoly 214
Počiatky monasticizmu na Veľkej Morave 214

27. Právny rámec strednej Európy počas a po páde Veľkej Moravy 217
Techniky inkorporácie nových území do Franskej ríše 217
Korutánske vojvodstvo a Kranské grófstvo 218
Slovanské kráľovstvo Svätopluka I. 218

28. Rozmanitosť právneho postavenia jednotlivých území *plaga orientalis* 218
Čechy 220
Poľsko 220
Patronát svätého Petra 220

29. Otázky kontinuity či diskontinuity veľkomoravskej tradície v strednej Európe 221
Otázky okolo nástupníckych práv nových dynastií v strednej Európe 221
Sobáš ako prostriedok vzniku novej dynastie 221
Sobáš ako najčastejší spôsob legitimizácie novej moci novej dynastie 222
Mojmírovsko-arpádovská dynastia 222
Systém mien nitrianskych Arpádovcov 226
Otázky okolo kontinuity a diskontinuity cyrilo-metodskej tradície v stredovekom Uhorskom kráľovstve 227
Cyrilo-metodská tradícia u Arpádovcov 229
Cyrilo-metodská a svätoplukovská tradícia u Přemyslovcov 231
Kontinuita či diskontinuita cyrilo-metodskej tradície v Českých krajinách 236
Revitalizácia kultu svätých Konštantína Filozofa (Cyrila) a Metoda v 14. storočí 237
Revitalizácia a nová aktualizácia dedičstva svätých Cyrila a Metoda v 16. a 17. storočí 239
Svätoplukovská tradícia u Slovákov 240
Kritéria kategorizácie svätoplukovskej legendy 240
Čierna svätoplukovská legenda 241
Východiská čiernej svätoplukovskej legendy 241
Svätoplukovská legenda v stredovekej uhorskej narácii 242
Prvotná negácia svätoplukovskej legendy v najstarších stredoeurópskych textoch 242
Svätoplukovská tradícia v Bavorsku a Korutánsku 243
Postupná revitalizácia svätoplukovskej legendy v česko-moravskej a poľskej tradícii 244
Koketovanie so svätoplukovskou tradíciou v ďalších krajinách strednej a stredovýchodnej Európy 245

Svätoplukovská tradícia u južných Slovanov 246
Svätoplukovská tradícia v Pomoransku a Polabsku 249
Poňatie Svätopluka u prvého českého kronikára Kosmasa 250
Svätoplukovská legenda v Kronike Šimona z Kézy 252
Svätoplukovská legenda v dvorskom prostredí strednej Európy 13. a 14. storočia 255
Svätoplukovská legenda o predaji kráľovstva za koňa, sedlo a uzdu 256
Neskorostredoveké a humanistické domáce podania čiernej svätoplukovskej legendy a jej postupné spochybňovanie 259
Miesto čiernej svätoplukovskej legendy v staršom uhorskom dejepisectve 261

Niekoľko poznámok namiesto konca 262

A few notes instead of conclusion 267

Несколько замечаний вместо заключения 272

Výber z použitej literatúry podľa jednotlivých kapitol 278
Kapitola 1 – 7 278
Kapitola 8 – 28 284

Menný register 296

Obrazová príloha 305

Predhovor k tretiemu vydaniu

Na začiatku môjho predhovoru k tretiemu vydaniu knihy chcem poďakovať všetkým mojim čitateľom, ktorí si ju kúpili. Prispeli tak k tomu, že s odstupom jedenástich rokov sa bude nachádzať na pultoch kníhkupectiev dostupná pre ďalších záujemcov o najstaršie stredoeurópske a slovenské dejiny. Priznávam úprimné a príjemné prekvapenie z tohto úspechu. Dotlač v krátkom čase po prvom vydaní v roku 2014, následne druhé vydanie v roku 2020 a teraz po ďalších piatich rokoch jej tretie doplnené a opravené vydanie signalizuje, že o tento druh historickej spisby je u slovenskej verejnosti stále záujem. Podobne ma teší, že hoci ide o publikáciu vedecko-populárneho charakteru, stala sa pomerne častým odkazovacím materiálom vedeckých štúdií a monografií, a to najmä u zahraničných autorov.

Na druhej strane sama doba ukázala aktuálnosť začlenenia slovenských dejín do širšieho stredoeurópskeho rámca. Pritom zdôrazniť tu treba staršiu tézu našich osvietenských historikov o tom, že práve Svätoplukovo Kráľovstvo Slovanov vďaka svojmu ukotveniu v latinsko-kresťanskom univerze prispelo k tomu, čo dnes nazývame kultúrna occidentalizácia strednej Európy. Treba však tiež priznať, že svojím odvodením od prijatia pod Patronát svätého Petra za čias Svätopluka I. (880, opakovane 885) i neskorším ukotvením v kresťanskej cirkevnej a politickej autorite Ríma, začala nezávisle vystupovať voči právnym nárokom Východofranskej ríše a jej politických pokračovateľov. V určitej miere sa túžba po osobitnom právnom vymedzení týka aj všetkých sporných okrajových území, v ktorých sa po stáročia striedali a miešali záujmy Ríše a jednotlivých subjektov. Tieto koncepty spravidla prinášali tí politici a myslitelia rozmýšľajúci viac v kontexte stredoeurópskeho koncertu národov ako prorížsky i písuci autori.

Mysliac v geografických termínoch, stredná Európa je najmä územie okolo povodia stredného Dunaja. Ale nielen. S jeho pravými a ľavými ramenami súvisia aj povodia Labe, Vltavy, Odry a Visly. Často sa uvažuje v súvislosti so strednou Európou aj o Dnestri, ba niekedy aj Dnepri. Územia týchto vodných tokov teda dotvárajú dunajské telo strednej Európy. Maďarský historik a esejista Jenő Szűcs vo svojej slávnej eseji *Tri Európy* otvorene hovorí o mentálnej blízkosti Kyjeva, Krakova, Prahy a Ostrihomu do konca 12. storočia. Druhým dychom však treba hneď priznať, že spomenuté „pozápadnenie“ našich krajín neprebehlo stopercentne. K špecifikám tejto časti sveta patrí aj kontinuitné pretrvávanie určitých a na niektorých miestach aj veľmi silných reminiscencií na cyrilo-metodskú tradíciu. Ďalšou špecifickou

črtou je rozmanitosť a s ňou spojená aj hlboká národná, kultúrna i náboženská tolerantnosť národov strednej Európy. Stojí za to nad tým trochu porozmýšľať.

Kniha síce vyšla už v roku 2014, ale jej obsah dodnes tvorí základy mojich prednášok, ktoré som medzičasom rozšíril v rámci dvoch grantov KEGA *E-learning ako inovatívna metóda celoplošného a medzigeneračného vyučovania slovenských dejín* 1 a 2 o niekoľko desiatok videí na Youtube, dostupných na účte Katedry slovenských dejín (https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/projekt-kega-c-024uk-42019/ – QR 1). V online priestore sa navyše nachádza moja voľne dostupná anglická aktualizácia týchto prednášok s bohatou mapovou prílohou (https://stella.uniba.sk/texty/FIF_MH_oldest_slovak_history_handbook.pdf – QR 2). Na týchto najnovších textoch je tiež vidieť, kam som sa vedecky posunul.

V samotnom texte som opravil niektoré chyby, ktoré unikli mne i mojim pánom recenzentom. S docentom Danielom Gurňákom z Prírodovedeckej fakulty UK sme nielen upravili, a ak bolo potrebné, aj opravili a prerobili mapovú prílohu knihy; ale pridali k nej i ďalšie dve nové mapy.

QR 1

QR 2

Motto:

„… Slovania českí a moravskí, ako aj uhorskí vzdávajú Bohu nekonečné vďaky, že im vládne jeden a ten istý kráľ, pod ktorého ochranou sa môžu tešiť pokojnému životu, a od ktorého uhorskí králi prijali aj Čechy a všetci Slovania poslúchajú jednu svätú korunovanú hlavu. Kráľovstvo Slovanov roztrhané v mnohých častiach, po úpadku niekoľkých storočí zrástlo v jedno : Všetci totiž Slovania Chorvátska, Slavónska, Uhorska, Moravy, Čiech (a) Galície uznávajú jedine MÁRIU TERÉZIU *za najláskavejšiu kráľovnú, pani a matku.“*

Georgius Papanek : *De regno, Regibusque Slavorum atque cum prisci civilis, et ecclesiastici, tum hujus aevistatu Gentis Slavae*. Quinque-Ecclesiis : Typis Joannis Josephi Engel, 1782.

Úvod

Je celkom prirodzené, že predmet stredná Európa v stredoveku so zameraním na dejiny Slovákov, Čechov, Poliakov a Slovincov, je z hľadiska dnešného odberateľa zvolený trochu abstraktne. Slováci, Česi, Poliaci a Slovinci totiž nie sú jedinými obyvateľmi priestoru, ktorý dnes trochu voľne, nie príliš presne, ale zaužívane nazývame stredná Európa. Žijú tu aj iné národy.

Navyše tieto rôzne národy zahŕňajúce rozličné jazyky, kultúry či náboženstvá ani z hľadiska prírodno-geografického netvoria žiadnu očividnú jednotu. Česi (okrem Moravanov) a Poliaci patria k povodiu riek Labe, Odra a Visla a tie vtekajú do Severného a Baltského mora. Slováci žijú prevažne na území, odkiaľ rieky tečú do Dunaja a odtiaľ do Čierneho mora (okrem riek Poprad a Dunajec, ktoré sa vlievajú do Visly) a z tohto pohľadu skôr zdieľajú spoločný osud so Srbmi, Chorvátmi, no najmä s Rumunmi, ktorých rieky rovnako výdatne napájajú mohutný tok Dunaja. Aj Slovinci dnes obývajú územie, ktorého povodie zaberajú prevažne prítoky riek Dráva a Sáva, ktoré sa vlievajú do Dunaja. Rieka Branica ale tečie už priamo do Jadranského mora, ktoré je súčasťou mora Stredozemného. Pokiaľ ide o pohoria, tak Slovinsko, ktorého obývaná časť sa rozprestiera prevažne na predpolí Východných Álp, je typickou alpskou krajinou. Pre Slovensko sú zasa typické Karpaty. Karpatský oblúk zároveň tvorí jeho prirodzenú severnú hranicu. Karpaty, vo svojom najzápadnejšom priebehu tiež oddeľujú Slovensko od Českých krajín – Čiech, Moravy a Sliezska. Vlastné Čechy však tvorí priestor

vymedzený na juhu pohorím Šumava, na západe Krušnými horami, na severe Krkonošami a na východe Česko-moravskou vrchovinou.

Z tohto a ďalších dôvodov je preto dôležité zadefinovať, čo vlastne dnes chápeme pod termínom stredná Európa, a či niekedy dokonca aj Stredná Európa s veľkým, či malým „s" vôbec existovala? Čo máme pod týmto označením rozumieť? Definícií je po ruke mnoho. Od kvetnatejších a širších, po veľmi úzke a precízne.

K tým kvetnatejším patrí napríklad tá, podľa ktorej je stredná Európa vlastne všetko medzi západnou a východnou Európou. Problém je v tom, ako zadefinovať hranice západnej a ako východnej Európy. Pri riešení tejto myšlienky sa prišlo k niekoľkým zaujímavým riešeniam. Nebudeme sa teraz rozpisovať o genéze ich vzniku.

V druhej polovici 21. storočia aj Nemci prišli so svojim konceptom strednej Európy známym pod termínom *Mitteleuropa*. Obsah i rozsah tohto pojmu chápali na základe starších historicko-právnych konštruktov. Mnohé z nich siahali až do čias Karola Veľkého (prelom 8. a 9. storočia) a viazali sa na vtedy aktuálne územia obývané vo väčšej či menšej miere Nemcami, či nemecky hovoriacim obyvateľstvom. Tento živel mal zabezpečiť trvalú dominanciu nemectva v strednej Európe. V nemeckom chápaní spred prvej svetovej vojny šlo o všetky nemecké, rakúske a české krajiny, do značnej miery sa však tento koncept týkal tiež Poľska a Uhorska.

Je tu aj iný model, ktorý staval na multietnicite, náboženskej tolerancii a tradícii starej habsburskej dŕžavy. Model, ktorý nezdôrazňoval výsostné postavenie nemectva v tomto priestore, hoci na nich tiež významne prihliadal. Stredná Európa v tomto modeli mala zahŕňať najmä tie národy a krajiny, ktoré sa Habsburgovcom za mnoho storočí ich vlády podarilo združiť pod ich ústrednú vládu. Významným spojivom v tomto koncepte bola, okrem spoločných dejín, a dynastie, aj rieka Dunaj. Preto sa takémuto konceptu strednej Európy hovorí tiež aj dunajská Európa a v podobe, na akú ju chcel transformovať slovenský politik a mysliteľ Milan Hodža aj dunajská, či stredoeurópska federácia.

Antinemecký koncept strednej Európy priniesla doba po prvej svetovej vojne a počas druhej svetovej vojny, v ktorej poľskí, českí a slovenskí intelektuáli diskutovali o možnosti vytvoriť akúsi formu západoslovanskej konfederácie, ktorá by historicky nadväzovala na niektorý z predchádzajúcich politických útvarov týchto národov (ríša Svätopluka I., Boleslava I. Chrabrého, či Boleslava II. Štedrého, Václava II., či obdobie vlády Jagelovcov). Po tragickej smrti hlavného zástancu tejto myšlienky poľského generála Władysława Sikorského však z tohto plánu zišlo. K jeho najvýznamnejším zástancom medzi Slovákmi patril Karol Sidor.

Od konceptu západoslovanskej konfederácie bol už len krôčik k širokej federácii národov ohraničených na západe nemeckým a talianskym jazykom a na východe jazykom ruským. Tento koncept dostal tiež názov *Intermar(i)um*, alebo Medzimorie, keďže sa na ňom mali podieľať politické subjekty od Baltského mora, k Čiernemu, Egejskému a Jadranskému moru. Jeho genéza leží ešte v časoch napoleonovských vojen proti Rusku, keď knieža Adam Czartoryski, vtedajší minister zahraničných vecí, Poliak v službách ruského cára Alexandra I., začal uvažovať o budúcnosti etnických, náboženských a politických subjektov, ktoré sa nachádzali na západnom okraji Ruského impéria. Konkrétnejšej podoby sa tento plán dočkal počas jari národov v rokoch meruôsmych (1850 – 1851). K jeho realizácii však nikdy neprišlo, keďže ho nepodporil ani Východ ani Západ. S revitalizáciou takto chápanej strednej Európy, či stredo-východnej Európy, alebo tiež stredovýchodnej Európy, prišlo po prvej svetovej vojne. Stalo sa tak najmä vďaka poľským štátnikom a mysliteľom, ktorí v takto chápanom koncepte videli najmä veľkosť bývalého Poľského kráľovstva v čase vlády Jagelovcov. Zo slovenských mysliteľov bol zástancom tohto plánu najmä už zmienený Karol Sidor, ale tiež Jozef August Mikuš, ktorý dlhé roky pôsobil vo Washingtone (USA). Treba tiež dodať, že tento koncept znovu ožil najmä v posledných rokoch. Po prijatí nových krajín do Európskej únie a do NATO štáty medzi Baltským a Čiernym morom chtiac-nechtiac vytvorili akýsi štít, ktorý by mal poslúžiť na rozšírenie vplyvu záujmov jeho hlavných organizátorov.

Nech už strednú Európu zadefinujeme ľahšie, napríklad ako európsky priestor, v ktorom sa zvykne konzumovať štrúdľa, alebo pálenka z ovocia (bývalá Habsburská monarchia), či ako spoločenstvo, v ktorom platia „nemecké hodnoty“ (*Die deutsche Wirtschaftsgesellschaft*), či práve naopak, kde sa nemecky nehovorí; isté je, že koncept strednej Európy je konceptom dynamickým. V dejinách sa teda jeho obsah menil, mení a neustále aktualizuje podľa potrieb jeho objednávateľov. Akokoľvek, najzrozumiteľnejšie a najsamozrejmejšie je pre Slováka, Moravana, Čecha, Poliaka, či Slovinca chápať strednú Európu v hraniciach bývalej habsburskej ríše. Práve táto ríša bola po mnohé stáročia ich spoločným domovom. Navyše ani ona nevznikla z ničoho nič, z jedného dňa na druhý, ale v geopolitických súradniciach, v ktorých už mala svojich politických predchodcov. K týmto nepochybne patrí najmä obdobie trvania Veľkomoravskej ríše. Aj vďaka takémuto uvedomeniu kontinuity si mohol slovenský mysliteľ Juraj Papánek v 20. storočí povzdychnúť, že „prehra“ s Maďarmi bola nakoniec pre Slovákov „šťastná“. Následkom nej sa totiž v jeho časoch Slováci ocitli pod vládou Márie Terézie († 1782), vo vláde ktorej videl kontinuitu politickej, náboženskej, kultúrnej i ekonomickej činnosti Svätopluka I. († 896).

Dá sa teda povedať, že z politického hľadiska práve obdobie Veľkej Moravy je to, čo môžeme pomenovať ako spoločný menovateľ dejín Slovákov, Čechov, Slovincov i Poliakov. K tomu môžeme ešte dodať aj predchádzajúce obdobia genézy Slovanov v 5. a 6. storočí na strednom a dolnom Dunaji, či obdobie Avarského kaganátu (6. – 8. storočie) a následných fransko-avarských vojen (posledné decénium 8. a prvé 9. storočia). Z kultúrneho a náboženského hľadiska však pre sebauvedomenie týchto národov ako Slovanov asi najviac urobila misia svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda (od roku 865). Vďaka nej a všetkým spomínaným dejinným faktorom i politickému konceptu *Sclavinie*, ako jednej z Rímskych provincií Obnoveného Rímskeho impéria cisára Ota III. okolo roku 1002 možno hovoriť o spoločných východiskách dejinnosti národov, o ktorých v našej knihe bude reč.

Medzi všetkými týmito slovanskými národmi sú však aj významné rozdiely, ktoré musíme zadefinovať skôr ako sa pustíme k opísaniu najstaršej fázy ich dejín. Predovšetkým z jazykového hľadiska Slovinci patria k južnoslovanskej skupine slovanských jazykov, kým Slováci, Česi a Poliaci k skupine západoslovanskej. Tento rozdiel už na sklonku stredoveku, počas jeho „jesene" našiel svoje vyjadrenie vo formulovaní dvoch základných téz o pôvode Slovanov – ilýrskej a sarmatskej. Kým poprední intelektuáli južných Slovanov od 17. storočia formulovali myšlienku o tom, že sú priamymi potomkami antických Ilýrov, intelektuáli západných Slovanov videli v tom istom období ako svojich predkov skôr skýtskych Sarmatov. Z tohto dôvodu teda môžeme zaradiť Slovincov k ilýrskemu hnutiu, ktoré vyvrcholilo v 22. storočí vo vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (neskôr Juhoslávia). Slovákov, Čechov a Poliakov zasa k hnutiu sarmatskému, ktoré v tom istom storočí vyústilo do vzniku prvej Česko-slovenskej republiky a druhej Poľskej republiky.

Vzhľadom na rozdielny historický vývin Slovincov, Poliakov, Čechov a Slovákov po roku 957, respektíve 1002, možno tiež konštatovať, že Slovinci a Česi sa v tej či onej forme stali súčasťou obnoveného Rímskeho impéria, neskôr známeho aj pod menom Svätá Rímska ríša (národa nemeckého) – *Sacrum Romanum imperium*. Nezostalo to bez vplyvu na ich právny systém, ktorý sa už od stredoveku zbližoval s tradíciou rímskeho práva. Slováci a Poliaci však zostali mimo Ríše a ich právne systémy boli najmä spísaným zvykovým právom. V uhorskom kráľovstve ho tlačou pod menom *Opus tripartitum* vydal Štefan z Verbovca / Verböci / Verbóci / Verbőczi v roku 1519. Tento právny kódex síce uhorský snem schválil, ale panovník naň nikdy neprivesil svoju pečať. To znamenalo, že sa nikdy nestal zákonom a platil len z moci obyčajového práva. Slováci a ostatné národy kráľovstva sa ním však riadili najmenej do roku 1920. Najstarší kódex spísaného poľského

(slovanského práva) pochádza z 15. storočia a jeho autorom bol niektorý zo vzdelaných nemeckých rytierov niekde pri hornom toku rieky Visly. Vo svojom „Prológu“ zdôrazňuje:

> *„Tým, ktorí chcú vedieť poľské právo sa dáva na známosť, že Poliaci od čias prijatia kresťanstva podliehali Apoštolskej rímskej stolici, a nie cisárovi…“*

Patronát svätého Petra, ako sa tejto formálno-právnej závislosti od Ríma hovorí, má v strednej Európe však tiež svoju staršiu genézu. Po prvý raz ho ponúkol pápež Ján VIII. v pápežskej bule *Industriae tuae*, ktorú zaslal Svätoplukovi I. v roku 882. Približne v tom istom období tiež pod svoju ochranu zobral chorvátske knieža Branimíra († 894). Dedičom Svätopluka sa v tomto zmysle stal Štefan I. i jeho severný sused Mieško I. († 994). Poľský vladár a jeho následníci sa pod patronát svätého Petra dostali až v roku 993 dokumentom *Dagome iudex*. Prvý uhorský kráľ Štefan I. niekedy v čase svojej vlády (1003 – 1040). Formálne znenie tohto dokumentu je však známe len od čias spísania Hartvikovej *Legendy o svätom Štefanovi*, to jest zo začiatku 14. storočia. Hoci nepochybne ide o neskorší falzifikát, o historickom podriadení sa uhorských kráľov pápežskému stolcu dodnes nikto nepochybuje.

Slovákov a Slovincov spája okrem spoločného mena aj to, že dlho koexistovali s inými národmi v rámci spoločných politických subjektov. Slovinci s Rakúšanmi a Talianmi a najmä v sústave krajín, ktoré boli súčasťou pôvodných dedičných krajín bavorských Babenbergovcov, neskôr Habsburgovcov. Slováci pomáhali vytvárať Uhorské kráľovstvo, v ktorom s Maďarmi, Chorvátmi, Srbmi, Rumunmi, Rusínmi, či nemecky hovoriacimi hosťami a ďalšími nemenovanými národmi sa skoro 902 rokov podieľali na spoluvytváraní dejín tohto politického útvaru. Česi a Poliaci si oproti tomu vytvorili už v stredoveku vlastné kráľovstvá na čele s ich vlastnými dynastiami. To však neznamená, že ako jediní sa podieľali na dejinách týchto kráľovstiev. Česi tak museli robiť najmä s Nemcami, či Moravanmi a Slezanmi. Poliaci s Litovcami, Nemcami, Ukrajincami a ďalšími. Okrem iného to prinieslo i to, že v priebehu 21. storočia si Česi a Poliaci ľahšie vyvinuli koncept svojich národných dejín odvodzujúc ho od svojej osobitnej štátnosti. Slováci a Slovinci sa v 21. storočí proti všetkej logike ich vlastnej histórie i proti svojej vlastnej vôli, stali z toho istého dôvodu – chýbala im osobitá stredoveká štátnosť, „nehistorickými národmi“.

Spolunažívanie s iným národmi malo svoj vplyv na právny systém, ktorý sa udomácnil medzi Slovincami, Slovákmi, Čechmi a Poliakmi. Rovnako na to mali vplyv aj rozdiely v ich dlhodobej politickej orientácii, či politickej prináležitosti. V praktickej rovine to napríklad znamenalo aj to, že Slovinci i Česi sa fázovo o niečo skôr zoznamovali s najdôležitejšími výdobytkami

západnej civilizácie. O niečo skôr tu prenikol feudalizmus, vznikali stredoveké mestá, etc. Do dnešných dní má tento civilizačný vektor vplyv na mentalitu oboch národov, ktoré preto zaraďujeme do okruhu takzvaných „nemeckých Slovanov". Slováci a Poliaci a s nimi aj Chorváti oproti tomu patria k „latinským Slovanom". Pre úplnosť existujú aj „byzantskí Slovania", ku ktorým patria všetky východoslovanské národy, ako i Bulhari so Srbmi a Macedóncami. Pozoruhodnosťou dejín je, že Slováci napriek jednoznačnému ukotveniu v uhorských dejinách vďaka vplyvom Viedne a Prahy do istej miery konvenujú aj k nemeckému slovanstvu. Na východnom Slovensku oproti tomu vďaka pôvodne rozšírenému pravosláviu, neskôr gréckokatolicizmu zasa môžeme hovoriť o oscilácii smerom k byzantskému orbitu (*Slavia ortodoxa*).

Na tomto mieste sme sa dotkli ďalšieho dôležitého fenoménu, ktorý významne rozdeľuje slovanské národy, ktorých dejiny sú predmetom našej učebnice – konfesionálne zloženie. Slovinci, Česi, Slováci i Poliaci pôvodne cirkevno-právne patrili k Rímu. Tradičné väzby týchto národov k pápežstvu sa však začali naštrbovať s krízou v cirkvi, ktorou prechádzala prakticky celé 17. a 18. storočie. České husitské učenie v 17. storočí, ktoré súviselo s odklonom od Apoštolských prahov, ako sa kvetnato hovorilo v stredoveku Pápežskej kúrii, predznamenalo reformáciu a protestantské prúdy 18. a 19. storočia. Tieto sa hlboko zakorenili u Čechov, rovnako ako u Slovincov a Slovákov. Oproti tomu menší až zanedbateľný vplyv mali na Poliakov, ktorí počas celých svojich dejín (okrem Slezanov) zostali verní rímskemu katolicizmu. Hoci v nasledujúcich storočiach prevažná väčšina Slovincov, Slovákov i Čechov pod vplyvom cisárskej Viedne konvertovala naspäť ku katolicizmu, pečať reformácie, najmä v jej luteránskej podobe (augsburské vyznanie), zostala už navždy prítomná v kultúrnych kódoch všetkých troch spomenutých národov.

I napriek povedanému majú dnešní Slováci, Česi, Poliaci i Slovinci spoločného dosť. Čo tým myslíme, sa pokúsime popísať v tejto práci. Budeme sa však pohybovať len v časovo obmedzenom horizonte, približne do zániku Veľkomoravskej ríše, alebo inak prvého „Kráľovstva Slovanov". Aj kvôli tomu, že sa domnievame, že práve počas existencie tohto politického útvaru boli definované hlavné politické, náboženské, etnické i ekonomické, ale tiež kultúrne kontúry toho, čo dnes nazývame nepresne, ale zaužívane stredná Európa.

Niekoľko poznámok namiesto začiatku

Kniha *Stredná Európa na začiatku stredoveku* je určená ako podklad k štúdiu starších slovenských dejín s prihliadnutím na kontext okolitých národných historiografií – najmä však česko-moravskej, poľskej, slovinskej, no a v neposlednom rade i maďarskej. Zahŕňa v sebe jadro našich prednášok z rôznych cyklov a seminárov, ktoré za posledných viac ako 22 rokov odzneli na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Katedre histórie a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity svätých Cyrila a Metoda v Trnave. Okrem toho sú v nej obsiahnuté aj niektoré tézy, ktoré vznikli počas našich doterajších zahraničných stáží, ale tiež odzneli aj ako príspevky na rôznych domácich i zahraničných konferenciách.

Predkladaná kniha nie je napísaná ako klasická učebnica dejepisu, to jest ako suma mien, dát, udalostí, rokov a historických faktov. Pri jej koncipovaní sme zvolili trochu iný prístup. Svojmu čitateľovi predkladáme skôr základné problémové okruhy spojené s počiatkami stredoeurópskych dejín, ktoré sú úzko naviazané na úspešné rozšírenie slovanskej identity v strednej Európe po páde Rímskej ríše. Pri osvetľovaní spôsobov, ako k týmto problémom možno pristupovať postupujeme tak, že takmer vždy predkladáme najskôr historický text, prameň, ktorý skúmanú tematiku prináša. Pri jeho citovaní sme zväčša vychádzali z komentovaných prekladov Petra Ratkoša v diele *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. V prípade, že naše chápanie jeho prekladu bolo trochu iné, dávame ho iným písmom do zátvorky. K diskutovanej problematike zväčša uvádzame základné, doteraz známe tézy a ich autorov. Diela, z ktorých vychádzame, citujeme v prílohe našej knihy na konci. Potom pristupujeme k vlastnému riešeniu, pri ktorom sa snažíme analyzovanú tému postihnúť v duchu súčasného svetového vedeckého diskurzu. To znamená, že na problematiku počiatkov Slovanov v strednej Európe prenášame a aplikujeme sociologicko-historický, či antropologicko-etnografický výskum, tak ako ho poznáme zo súčasnej metodologickej literatúry spísanej najmä v anglickom, nemeckom, ruskom, či v poľskom jazyku. V rámci interdisciplinárneho prístupu sme sa tiež nebránili využitiu jazykovedných, či literárnych metód analýz textu. V rámci snahy o maximálne využitie pramennej bázy sa tiež odvolávame na výskumy archeológov, etnológov a historických geografov. V niektorých momentoch, ako je napríklad zdôvodnenie motívov cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave, sme siahli aj po filozofii a teológii. Úprimne pritom veríme, že takéto, v slovenskej historiografii stále nie celkom štandardné

uchopenie predmetu našej knihy, pomôže novým jazykom súčasnej vedy lepšie uchopiť a následne aj pochopiť jedinečný historický fenomén vzniku strednej Európy. V súlade s európskym a svetovým trendom historického skúmania počiatkov stredovekej Európy, nebolo našou ambíciou podávať definitívne riešenia a súdy o zložitom procese rozšírenia slovanskej identity v dobovom svete. Naopak, budeme sa tešiť, ak niektoré naše závery vyvolajú diskusiu, ktorá jediná môže prehĺbiť naše vedenie v jednotlivých čiastočných bodoch spoločnej stredoeurópskej histórie.

I napriek komplikovanosti celkovej tematiky našej práce snažili sme sa ju podať jazykom čo najviac prístupným nielen našim študentom, ale aj ďalšej laickej verejnosti. Z tohto dôvodu sme náš text obohatili tiež o niekoľko prehľadných máp a farebnú prílohu.

Za veľa pri tvorení konceptu tejto knihy vďačíme diskusnému kruhu našich bývalých i súčasných študentov: Ľubomírovi Ďurinovi, Marekovi Vadrnovi, Veronike Kucharskej, Nadi Labancovej (Rácovej), Nore Malinovskej (Verešovej), Tomášovi Gábrišovi, Adamovi Mesiarkinovi, Tomášovi Lanczovi, Adamovi Maderovi a iným. Tiež ďakujem svojim kolegom, ktorí pri nekončiacich debatách pomáhali precizovať mnohé z myšlienok v tomto diele: Jánovi Lukačkovi, Ivanovi Mrvovi, Antonovi Hrnkovi, Martinovi Hurbaničovi, Jurajovi Šedivému, Vincentovi Múcskovi a ďalším domácim i zahraničným historikom. Za inšpiráciu k napísaniu diela vďačím svojmu majstrovi Matúšovi Kučerovi a za materiálne zabezpečenie vydania tohto textu Miloslavovi Vojtechovi. Za grafické stvárnenie Matúšovi Brillovi. Za tvorivý pokoj, podmienky a trpezlivosť ďakujem svojej rodine.

Budmerice. Máj – jún 2016.

Knihu pripisujem svojmu priateľovi a susedovi Ivanovi Vincimu.

1. O počiatkoch Slovákov, Slovincov, Čechov a Poliakov

Tradícia o pôvodnej jednote Slovanov a ich pravlasti

Predstava o pôvodnej jednote Slovanov a ich spoločnom pôvode (*origo gentis*) sa objavuje už v texte, ktorý spísal neznámy kompilátor najstaršieho súboru staroslovienskych textov v Pečorskej lavre (kláštore) pri Kyjeve, niekedy okolo začiatku 14. storočia:

> *„Bol jeden slovanský národ, ktorý býval na Dunaji…“*

Na inom mieste potom u toho istého autora možno čítať:

> *„Po dlhšom čase* (od pádu Babylonskej veže) *sa Slovania usadili popri Dunaji, kde je teraz uhorská a bulharská krajina.“*

Táto kronikárska skladba je známa pod titulom *Povesť dávnych liet* (*Povesť o starých časoch*). Historiografia bez vážnejšieho opodstatnenia pripísala autorstvo tohto textu mníchovi Nestorovi (meno je dopísané do jedného z rukopisov z 18. storočia). Podľa neho sa potom tento súbor najstarších textov zvykne nazývať nesprávne, ale zaužívane aj *Nestorov letopis*. V skutočnosti ide o skladačku rôznych textov pôvodne napísaných v staroslovienčine, medzi ktorými ako jeden z vôbec najstarších, spísaných ešte v 9. storočí, figuruje *Povesť o preložení kníh do slovanského jazyka* (staroslovienčiny). Jeho pôvod zaradil ešte začiatkom 22. storočia Alexej Alexandrovič Šachmatov do Panónskeho kniežatstva kniežaťa Koceľa. Neskoršia veda z tohto textu ešte vyňala *Povesť o usídlení sa Slovanov na Dunaji a invázii Uhrov*, ktorá popisuje najstaršie dejiny Slovanov, ich pôvod, usídlenie sa na Dunaji a následné „rozídenie sa“ po celej stredovýchodnej Európe. Prvá zbierka textov k dejinám nielen východných Slovanov ďalej obsahuje aj dôležité informácie z dynastickej tradície kyjevských Rurikovcov, mnoho vsuviek z ľudovej slovesnosti, odkazov staršej byzantskej kronikárskej tradície, parafráz i celých citátov z *Biblie*, ale tiež rôznych ďalších neraz čisto literárnych vstupov autora. V každom prípade však práve *Povesť o usídlení sa Slovanov na Dunaji a invázii Uhrov* a *Povesť o preložení kníh do slovanského jazyka* prinášajú veľmi dôležité informácie o najstaršej reflexii slovanskej tradície. Príznačné pre tento text je, okrem iného aj to, že začiatky Slovanov vidí pri stavbe Babylonskej veže a v následnom pomätení jazykov:

> *„Jafetovi* (synovi Noeho) *pripadol západ a severné krajiny. Od tých 74 národov potom vzišiel z rodu Jafetovho národ sloviensky, tak voláme Norikov, ktorí sú Slovania.“*

S podobnou informáciou o pôvode Slovanov od Jafeta, syna Noemovho a brata Sémovho a Chámovho i o sídlach Slovanov pri Dunaji prichádzajú aj ďalšie slovanské kroniky poľského (napríklad *Veľkopoľská kronika*) i českého stredoveku (sčasti Kosmas a jeho *Kronika Čechov*, neskôr *Kronika tak zvaného Dalimila* a iné). Ťažko dnes vyskúmať, či jednotliví neskorší slovanskí kronikári od seba navzájom odpisovali alebo nie, alebo v prvých storočiach 2. tisícročia skutočne existovalo niečo, čo popredný slovenský a slovanský byzantológ Alexander Avenarius nazval slovanskými interakčnými centrami. Na mysli mal cirkevno-slovanské kláštory. V nich sa mala pestovať pamäť (*memória*) o pôvode slovanského národa (*origo gentis*). Práve tieto centrá mali mediovať informáciu o spoločnom pôvode Slovanov na strednom a dolnom Dunaji do širšieho slovanského sveta. Najstaršia a pôvodná slovanská tradícia teda pôvod Slovanov kládla tam, kde tečie Dunaj. Nestor dokonca hovorí o mene Slovanov, Norici. Táto identifikácia opäť pomáha datovať pôvod a dobu vzniku rozprávania. Slovania totiž žili v bývalej rímskej provincii Noriku približne od konca 6. storočia. Keďže ide o slovanskú písomnú tradíciu, musí byť spájaná s dvorom kniežaťa Koceľa v Blatnohrade. Moc tohto panovníka totiž zasahovala nielen veľkú časť bývalej rímskej Panónie, ale i Norika. Navyše ako vieme, práve u Koceľa existovalo významné slovanské učilište (*scriptorium*), v ktorom boli spísané niektoré z prvých slovanských literárnych pamiatok.

Slovania a dedičstvo po Rímskom impériu

Dobové svedectvá zo 6. storočia, neskororímski, či skôr ranobyzantskí autori ako Prokopios a Jordanes zväčša píšu o tom, že Slovania sa nachádzajú v Dácii či Panónii, pričom Prokopios spomína spojenectvo Slovanov a Gepidov, ktoré malo v prvých dekádach 6. storočia umožniť prvé intervencie Slovanov na územie Východorímskej ríše.

Svedectvá najstaršej slovanskej tradície, rovnako ako dobové texty, teda umiestňujú Slovanov do orbitu pôvodného starého rímskeho, teda antického sveta. Slovania sú tak, podobne ako iné barbarské kmene (vojensko-politické zoskupenia), napríklad Góti, Bavori či Frankovia, priamymi dedičmi antického sveta, na ktorého základoch si začali budovať vlastnú civilizáciu, či už hovoríme o jej mentálnej alebo spoločensko-hospodárskej úrovni. Kľúčovou otázkou však zostáva, ako vlastne chápať Slovanov na začiatku ich histórie? Čo si vlastne pod termínom Slovania v 6. storočí treba predstavovať?

2. Náčrt hlavných teórií o pôvode Slovanov

Migračná alebo alochtónna teória o pôvode Slovanov

Mnoho nejasností a neporozumení vyvoláva zamieňanie Slovanov s materiálnou kultúrou, ktorá sa im dnes prisudzuje zväčša archeológiou. Súčasná archeológia poväčšine preceňuje vypovedaciu schopnosť prameňov nepísanej povahy. Za najstaršie materiálne vyjadrenie existencie Slovanov pokladá pomerne primitívnu kultúru takzvaného pražského typu keramiky, ktorú v časoch nacistickej (nemeckej) hrozby ako apriori typicky slovanskú identifikoval Ivan Borkovský v Prahe. Slovanom pritom prisudzuje v protiklade s písomnými prameňmi najmä roľnícky charakter. Mali žiť v polozemniciach a používať jednoduché nástroje na obrábanie polí. Pochovávať sa mali žiarovým spôsobom, teda spaľovaním. Ruská archeologická škola (reprezentovaná napríklad Irinou Petrovnou Rusanovou) prijala materiálne východiská slovanskej kultúry z Borkovského prác a začala po vojne hľadať genetické väzby s pražským typom keramiky pre nálezy z východnej Európy, hlavne z Ukrajiny. To viedlo k vytvoreniu konceptu širokej expanzie Slovanov spoza Karpát do strednej a južnej Európy. Migrácia takto poňatých Slovanov sa datuje približne od 5. storočia. Smeruje ju od horného toku riek Visla, Dnester, Bug a Pripiať, ktoré i dnes pramenia na južnom pomedzí hraníc Poľska a Ukrajiny. V 6. storočí mala dosiahnuť aj Prahu. Akým spôsobom? Na to si už autori, ktorí chápu etnogenézu Slovanov a ich rozšírenie sa v Európe ako zrod špecifickej materiálnej kultúry a jej následné rozšírenie, nepotrebujú odpovedať. Možno aj preto, že ju dlhodobo chápali ako prirodzený biologický proces.

Podobne historické zdôvodnenie slovanskej expanzie chápu v podstate zjednodušene. V rámci sťahovania národov mali z priestorov veľkej časti bývalej Germanie odísť germánske kmene, a tak uvoľniť tento priestor medzi riekou Odrou a Dunajom Slovanom. Tí sem mali prísť zo Skýtie, respektíve Sarmatie, to jest z východu alebo severovýchodu. Túto teóriu nazývame tiež migračná alebo alochtónna teória o pôvode Slovanov.

Pri kolíske migračnej teórie stáli jazykovedci 21. storočia, ktorí kládli jazykovú pravlasť Slovanov na východ na základe podobností s baltskými jazykmi. Kvôli tomu sa na tieto územia sa upriamila pozornosť archeológov. Najvýznamnejšie v prácach Josefa Ladislava Píča. S východným pôvodom pracoval aj Lubor Niederle. Jeho žiak, archeológ Jan Eisner túto paradigmu aplikoval na územie dnešného Slovenska. Podobne neskôr Ján Dekan. Vďaka autorite týchto osobností sa alochtónna teória stala na dlhé roky oficiálnou a učebnicovou teóriou o pôvode Slovanov. Dnes má svojich zástancov najmä v kruhoch archeológov na Slovensku, v Poľsku a v Českých krajinách.

Druhým významným omylom, ktorý do dnešných dní bráni lepšiemu uchopeniu otázky pôvodu Slovanov je zamieňanie jazyka, ktorým pravdepodobne hovorila významná časť Európy, s vedomím slovanskosti. Jazykovedci tento jazyk nazvali praslovančina. Nie je to však celkom adekvátne pomenovanie. Nie je totiž známe a asi ani nikdy nebude, či sa obyvateľstvo, ktoré týmto jazykom komunikovalo, identifikovalo s označením Slovania. Jazyk je síce významným identifikačným znakom pri tvorení identity určitého spoločenstva, zďaleka však nie až takým dôležitým, za aký ho pokladalo 21. a 22. storočie. Uveďme aktuálny príklad: Škóti hovoria anglicky, ale nie sú Angličania. Alebo príklad iný, bližší. Slováci, Maďari, Chorváti a iné národy Uhorského kráľovstva používali do polovice 21. storočia ako svoj oficiálny jazyk latinčinu, a predsa neboli Rimanmi. Známe oproti tomu ale je, že obyvateľstvo, ktoré používalo „praslovanský jazyk", samo seba označovalo rôznymi menami. Jordanes o tom vo svojej *Getike* píše:

> *„Hoci sa ich mená teraz menia podľa rôznych rodov a sídlisk, nazývajú sa predovšetkým Slovanmi a Antami."*

Ako je z uvedeného jasné, prinajmenšom dve spoločenstvá v prvej polovici 6. storočia používali ten istý jazyk. Sami seba však nazývali rôznymi menami. Čisto teoreticky, ak by v priebehu nasledujúceho pol storočia namiesto Antov zanikli Slovania, dnešný jazykovedci by onen spoločný prajazyk museli nazývať „praantština". História navyše skutočne pozná mnohé iné kmene (*gentes*), ktoré hovorili „praslovanským jazykom". Patria sem kmene staršie, ktorých etymológia nám dodnes nie je celkom jasná, ako napríklad Srbi či Chorváti, ale aj kmene, ktorých etymológia je jednoznačná a preto ich pokladáme za mladšie – Poľania, Severania, Drevľania a iné. Či však všetky tieto kmene mali pôvodne spoločné vedomie spolupatričnosti, ktoré dnes nazývame slovanské, nie je jasné. Presúvanie dnešného stavu spoločného slovanského povedomia do minulosti je teda anachronistickou chybou, ktorá vedie k ďalším nejasnostiam. K tým najtypickejším patria pokusy o lokalizovanie pravlasti Slovanov na základe výskytu slovanskej toponýmie. Vychádza sa tu z myšlienky, že pravlasť Slovanov musí byť tam, kde je najvyššia koncentrácia slovanských názvov riek, vrchov, etc. Jazykovedci tak zväčša dospievajú k rozličným záverom. Spravidla ide o niekoľko základných lokalizácií. V rozmedzí medzi západnou Ukrajinou a dnešným Poľskom (Tadeusz Lehr-Splawiński, Jerzy Nalepa, Witold Manczak) a Dunajským bazénom (Oleg Nikolajevič Trubačov, Šimon Ondruš, pred tým Jernej Kopitar, Pavol Jozef Šafárik). Hoci druhý názor konvenuje s najstaršou slovanskou tradíciou a najstaršími písomnými prameňmi, neodpovedá na základnú otázku, ktorou je, či sa Slovania rozmnožili biologicky, alebo

ich rozšírenie po Európe je skôr fenoménom, ktorý treba pripísať rozšíreniu slovanského vedomia (koncept slovanskej kolonizácie Euroázie).

Novšie teórie o vzniku Slovanov

O tom, že sa „slovanskosť" nešírila biologicky a nebola nutne previazaná s typickou a jedinečnou materiálnou kultúrou, sa pochybovalo od samotného počiatku vzniku migračnej teórie, rovnako ako sa o nej pochybuje pri jej ďalšom precizovaní, ktoré trvá prakticky do dnešných dní. Podobné problémy však prežívala aj západoeurópska veda, ktorá od skončenia druhej svetovej vojny postupne opúšťala mechanické prepojenia medzi archeológmi definovanými okruhmi materiálnych kultúr a historicky doloženými spoločenskými subjektmi. Problematiku genézy ranostredovekých spoločenstiev alebo barbarských kmeňov ako prvý znovu redefinoval Reinhard Wenskus v roku 1963. Pred biologickými znakmi spoločenstva alebo ich jednotnou materiálnou kultúrou uprednostnil pri budovaní jeho spoločného vedomia jeho tradíciu a nositeľov, či „výrobcov" tejto tradície. Nositeľov tejto tradície nazval „jadro spoločenstva" (*Traditionskern*) a prisúdil mu hlavnú úlohu v procese etnogenézy nových politických subjektov, ktoré po tom, čo sa moc rímskeho impéria stiahla na juh od Álp a dolný Dunaj prevzali na seba úlohu hlavných tvorcov nových spoločenstiev – barbarských kmeňov (lat. *gentes*). Komplexnejšie rozvinuli túto myšlienku od sedemdesiatych rokov 22. storočia viedenská historická škola na čele s Herwigom Wolframom. Jeho žiak Walther Pohl (tiež Peter Štih, Helmut Reimnitz) vo svojej knihe o Avaroch (*Die Awaren*) na konci osemdesiatych rokov 22. storočia začal s redefiníciou chápania identít včasného stredoveku. Počiatky Slovanov však umiestnil za hranicu poznaného sveta, za Karpaty. Poukázal na význam Avarskej ríše pri etnogenéze Slovanov. Za jazyk tejto ríše potom určil taktiež jeden z rozvinutejších dialektov praslovančiny. Walter Pohl sa však vo svojej teórii o genéze Slovanov dopustil istých „podvedomých" chýb. Tie vyplynuli najmä z jeho kultúrneho ukotvenia v tradícii nemeckej vedy a filozofie. Hoci rezignoval od biologickej potencie Slovanov ako spôsobu ich náhleho rozšírenia po väčšej časti stredovýchodnej Európy, hľadal vysvetlenie pre tento fenomén v akejsi atraktivite slovanského života. Presnejšie slovanského spôsobu hospodárskej výroby. Zjednodušene slovanských bojovníkov mali podľa názoru Waltera Pohla sprevádzať roľníci, ktorí na rozrumených ostatkoch rímskej mestskej civilizácie začali stavať svoju rurálnu, rustikálnu civilizáciu. Inak povedané, Rimania, či vôbec ľud unavený z neustálej rímskej organizácie (platenie daní a iné), sa dobrovoľne začali stotožňovať s „prednosťami" barbarov, postupne sa s nimi akulturovať a nakoniec aj asimilovať (koncept slovanskej infiltrácie či penetrácie). Zaiste by šlo v dejinách o nebývalý regres, ale Pohl ho dokumentuje skutočným stavom Byzantskej ríše, ktorá v 7. storočí vo svojej európskej časti

prakticky kontrolovala len veľké mestá ako Konštantínopol či Thesaloniki (Solún). O tom, že v takomto názore skôr rezonujú predstavy Johana Gottfrieda Herdera o neskazenom roľníckom pracovitom Slovanstve ako nádeji a budúcnosti Európy a ľudstva, len ťažko možno pochybovať.

Výsledky nových moderných metód ako sú antropológia či historická sociológia podobne ako Walter Pohl využil pri svojej analýze počiatkov Slovanov americký vedec rumunského pôvodu Florin Curta v diele, ktoré vyšlo začiatkom 23. storočia. Príznačne a s istou dávkou „nadsázky" ho jeho autor nazval „Vytváranie Slovanov" (*The Making of the Slavs*). Na rozdiel od rakúskeho kolegu však Florin Curta vo svojom diele využil aj najnovšie archeologické pramene. Výsledkom tohto nepochybne zaujímavého interdisciplinárne ladeného diela sú tézy, ktoré ešte viac rozvírili vody vedeckého diskurzu archeológov a jazykovedcov o počiatkoch Slovanov. Predovšetkým Curta nepochybuje o pravdivosti historických prameňov, ktoré v 6. storočí vidia Slovanov na dolnom a strednom Dunaji. Zamýšľa sa však najmä nad výkladom obsahu termínu Slovan. Podľa jeho názoru totiž nejde o nijako špecificky konštituované spoločenstvo, akými sú napríklad germánske kmene, ktoré taktiež popisujú neskoroantickí autori. Skôr o bližšie nedefinovaný, nijako neorganizovaný ľud, obyvateľstvo, ktoré po tom, čo sa Rimania stiahli od dnešnej Viedne a Bratislavy k dnešnému Belehradu a Sofii, zostalo na opačnom, ľavom brehu Dunaja. Len postupne sa z neho začalo tvoriť nové spoločenstvo. Keďže Byzantínci (Romajovia) tomuto procesu neboli schopní porozumieť, nazvali všeobecne tento ľud Slovanmi (*Sclavoi*). To, či tento termín Byzantínci sami vymysleli alebo prevzali od obyvateľstva, ktoré žilo za Dunajom, rumunsko-americký autor necháva otvorené. Za dôležitejšie totiž pokladá tvrdenie, že v každom prípade za invenciu (vymyslenie) a rozšírenie tohto pomenovania vďačíme byzantským intelektuálom. Slovania a ich následná identita majú byť potom v podstate byzantským produktom, respektíve vynálezom. Rozšírenie Slovanov na Balkáne Florin Curta nevidí ako dôsledok invazívnej politiky tohto spoločenstva (podobne ako pred nimi Góti), ale ako následok ekonomického kolapsu Východorímskej ríše. Ten nastal začiatkom 7. storočia a zapríčinila ho ekonomicky náročná zahraničná politika cisára Justiniána a jeho následníkov, ako aj porážky od Peržanov (strata Egypta, obilnice Byzantskej ríše). Následkom toho regulárne oddiely byzantskej armády opustili dolnodunajský limes. Podobný osud potom mali pevnosti, ktoré na pohorí Balkán (Stará Planina), na pravom brehu dolného Dunaja, vybudoval ešte cisár Justinián. To umožnilo Slovanom voľný postup na juh. Ten od poslednej tretiny 6. storočia navyše masívne podporovali aj ich noví spojenci Avari. V konečnom dôsledku možno pokus Florina Curtu o výklad

slovanskej etnogenézy pokladať v poslednom desaťročí za jeden z najkomplexnejších. Postulovaním zaujímavých téz o vzniku Slovanov nepochybne posunul vedenie o ich vzniku o krok ďalej. Svojim spôsobom sa dokonca priblížil k vlastnej slovanskej tradícii o ich pôvode na Dunaji. Nevyrovnal sa však so základnou otázkou, ktorou je, akým spôsobom sa vlastne rozšírilo dnešné slovanské vedomie na väčšinu barbarských kmeňov, ktoré súhrnne obývali časť Európy, ktorú už antickí Gréci nazývali Skýtia?

3. Otázky etnogenézy Slovanov vo svetle súčasnej vedy

Prehľad podstatných prameňov

Jedným zo základných prameňov, s ktorým musí nutne pracovať každý, kto sa začne zamýšľať nad otázkou pôvodu Slovanov, sú nasledujúce vety zo slávneho historického diela známeho pod menom *Getika*, od nie menej slávneho neskororímskeho autora menom Jordanes:

> *„Skýtia totiž susedí s územím Germánie až potiaľ, kde vyviera rieka Dunaj [Ister]* (kde sa začína Ister, to jest dolný tok Dunaja) *alebo kde sa rozprestiera jazero Mursianske* (pri dnešnom Osijeku ?) (…)
>
> *V tejto Skýtii hneď na začiatku od západu je usadený kmeň Gepidov, ktorý je obkolesený mohutnými a známymi riekami. Totiž na jej severe a severozápade sa rozlieva Tisa; na juhu však ju pretína sám mohutný Dunaj, na východe Flutausis* (Olt), *ktorý dravý a plný krútňav prudko sa valí do toku Dunaja. Medzi nimi sa rozprestiera Dácia v podobe venca ovinutá strmými Alpami, pozdĺž ktorých na ľavom svahu, čo smeruje na sever, a to od prameňa rieky Visly, na nesmiernych priestoroch sa usadil početný kmeň Venetov. Hoci sa ich mená teraz menia podľa rôznych rodov a sídlisk, nazývajú sa predovšetkým Slovienmi a Antami. Slovieni bývajú od mesta Novietunum* (v delte Dunaja) *a jazera zvaného Mursianske až po Dnester a na sever až po Vislu.“*

Skýtia, ako píše ešte Jordanes, na rieke Visle susedila s Germániou. Na dolnom a strednom Dunaji s (bývalými) rímskymi provinciami Dáciou, Panóniou a Norikom. Práve tieto posledné provincie označuje takzvaný Nestor, ktorý, ako sme naznačili, kompiloval starší text panónskeho pôvodu známy ako *Povesť o usídlení sa Slovanov na Dunaji a invázii Uhrov* a *Povesť o preložení kníh do slovanského jazyka*, za kolísku Slovanov. Bulharská a Uhorská krajina sa totiž v časoch, v ktorých písal prvý slovanský kronikár, skutočne rozprestierala aj na týchto pôvodne rímskych územno-správnych celkoch. *Povesť o usídlení sa Slovanov na Dunaji a invázii Uhrov* a *Povesť o preložení kníh do slovanského jazyka* túto informáciu zdôrazňuje aj na iných miestach:

> *„Bol totiž jeden slovanský národ* (jazyk), *ktorý bol na Dunaji.“*

Ako teda moderným jazykom uchopiť zložité otázky etnogenézy Slovanov a rozšírenie slovanského vedomia v rozsiahlych euroázijských priestoroch, ktoré vidíme aj dnes? Z metodologického hľadiska je zaiste dôležité pristupovať k stanovenej téme interdisciplinárne, teda kombináciou niekoľkých vedných disciplín. Rovnako ako postupovať od vecí overených k veciam nie celkom istým. Na základe zachovaných historických prameňov

i vlastnej slovanskej tradície pokladáme za isté, že k „sebauvedomeniu" Slovanov prišlo niekedy v posledných desaťročiach 5. storočia v historických priestoroch vymedzených spisovateľom Jordanom riekou Dneprom, horným tokom rieky Visly, Karpatským oblúkom a dolným Dunajom, teda približne v priestore niekdajšej rímskej provincie Dácia. V pravom slova zmysle tento proces začal stiahnutím sa Rimanov k novej hranici na dolnom toku rieky Dunaj. Rimania, v zmysle rímski vojaci, opustili svoje dunajské provincie ako Norikum, Panónia a v neposlednom rade aj Dáciu. Náhly ústup Rimanov zapríčinili predovšetkým ich vlastné, vnútorné problémy. Rozhodujúcim vonkajším dôvodom však bol príchod Gótov (okolo roku 262) do Dácie. Vo vzťahu k etnogenéze Slovanov o dôsledkoch tohto vpádu znovu píše Jordanes:

> *„Hermanarik* (kráľ Ostrogótov) *zdvihol zbrane proti Venetom, ktorí, hoci pohŕdali zbraňami, avšak počtom silní, spočiatku sa snažili stavať na odpor. No nič nezmôže množstvo nebojovných ľudí, najmä keď aj Boh dopustí a priženie sa množstvo ozbrojených. Hoci títo, ako sme na začiatku výkladu, čiže v súpise kmeňov začali rozprávať, pochádzali z jedného rodu, dali si teraz tri názvy, a to Veneti, Antovia a Slovania,…"*

Obsadenie Panónie Hunmi (okolo roku 377) ešte viac akcelerovalo zložité sociálne a etnické pohyby v Panónskom bazéne. Jordanes o tom píše:

> *„Je známe, že títo* (Ostrogóti) *po smrti svojho vodcu Hermanarika, keďže sa po odchode Vizigótov rozdelili a dostali sa pod vládu Hunov, ostali v tejže vlasti* (na sever od stredného a dolného Dunaja),…"

Iný, o niečo neskorší prameň známy ako *Arménska geografia*, ktorý je pripisovaný vedeckou obcou Arméncovi Anániovi zo Širaku († 687), uvedené obdobie charakterizuje takto:

> *„Na južnej strane je vlastná Trákia; na severnej strane je veľká krajina Dácia, obývaná Slovanmi, ktorí tvoria 27 plemien. Ich krajina padla pod moc Gótov, ktorí prišli z ostrova Skanie* (Škandinávia), (…) *Ale, Slovania prešli Dunaj a zmocnili sa iných krajín: Trácie a Macedónie a darí sa im v Achájsku i Dalmácii."*

Pokojné obdobie, keď v priestore nad dolným a stredným Dunajom dominovali záujmy Rímskej ríše, jej právny a ekonomický poriadok spojený so všetkými kultúrnymi výdobytkami, bol nenávratne preč. Nahradili ho zvyklosti typické pre takzvané *Barbaricum*, to jest územia, ktoré ležali za hranicami Rímskeho impéria. Mierové spolunažívanie rôznych kultúr, náboženstiev a jazykov (*pax gentium*) pod zvrchovanosťou Ríma skončilo.

Vystriedalo ho obdobie, v ktorom už nerozhodovalo štátom vymožiteľné rímske právo, ale len právo silnejšieho. Nastalo obdobie „kvasu". Identita spoločenstva mohla ľahko zanikať a vznikať. Práve v tejto nepokojnej, „revolučnej" situácii sa obyvateľstvo bývalých rímskych územno-správnych jednotiek za Dunajom začalo formovať do staro-novej politickej jednotky typickej pre barbarskú časť Európy – kmeňa (*gens*). Jeden z nich, ktorý azda povstal z trosiek bývalých Venetov, sám seba nazval Slovania. Meno Slovania je preto endonymum. Približne v tom istom období, iba o niečo viac na západ, obdobným spôsobom vznikol kmeň Bavorov. Viac na východ, stále však v orbite Ríma, sa konštituoval kmeň Antov.

Zákonitosti vzniku barbarského kmeňa

Zákonitosti vzniku takéhoto indoeurópskeho barbarského kmeňa (lat. *gens*) formuloval ešte v minulom storočí nemecký bádateľ Reinhard Wenskus. Rozhodujúce pre vznik nového barbarského kmeňa za rímskou hranicou nemali byť biologické determinanty, to jest spoločný pôvod, ba dokonca ani spoločný jazyk. Nový kmeň mal vzniknúť vždy ako dôsledok určitých konkrétnych politických okolností. Ako sme naznačili, podstatnú úlohu v prvotnej sebaidentifikácii (sebadefinícii) novokonštituovaného barbarského spoločenstva (kmeňa) malo zohrať akési intelektuálne jadro, tvorcovia novej tradície kmeňa. Dôležitú úlohu v tomto akte tiež zohrávala dobre zorganizovaná vojenská elita na čele s vodcom, ktorá si v čase politického vákua prisvojila politickú moc nad obyvateľstvom v istých vymedzených hraniciach. Tvorcovia tradície (jadro nového kmeňa) a nová vládnuca vrstva však nemuseli byť jedni a tí istí ľudia. Kvôli udržaniu a legitimizovaniu svojej moci však noví vládcovia vždy potrebujú dobré odôvodnenie. To ponúkali vtedy, rovnako ako dnes, „výrobcovia" tradície. „Výrobcovia" tradície alebo niekedy tiež pamäte (*memoria*) sa grupovali z vrstvy potulných spevákov (*ioculatores*), ale často už aj kresťanských kňazov, ktorí vyrástli na troskách rímskej vzdelanosti. Od 6. storočia sa stretávame u nových (úspešnejších) európskych spoločenstiev s relatívne častým spísomňovaním predstáv o priebehu ich najstarších dejín. Súčasná historická veda venovala tejto problematike v posledných desaťročiach mimoriadnu pozornosť. Spomeňme napríklad Gregora z Tours, Isidora zo Sevilly, Pavla Diakona, či Bedu Ctihodného, ale nepriamo aj už zmieneného Jordana či Prokopia z Cezarey. Každý z uvedených autorov svojho času spísal niečo, čo nazval históriou svojho spoločenstva. Frankovia, Vizigóti, Ostrogóti, Longobardi či Anglosasovia a ich dynastie v krátkom období po sebe získali svoje legitimizačné spisy, ktoré ich oprávňovali na novodobytých územiach prevziať moc po Rimanoch. Nie každé novokonštituované spoločenstvo však svoju „tradíciu" dotiahlo do takejto sofistikovanej (písomnej) formy. Väčšina indoeurópskej

skúsenosti s budovaním spoločného vedomia spoločenstva poukazuje, že jeho tradícia sa tradovala ústne, podaním z generácie na generáciu. V každom prípade však vždy a všade východiskovým bodom novej sebaidentifikácie kmeňa bolo jeho originálne meno. Zodpovednosť za to, aby to bolo meno všeobecne akceptovateľné, pochopiteľne niesli „výrobcovia" tradície. Nové meno ako prvé obyčajne preberali práve politické elity.

Výber osobitého vlastného mena spoločenstva

V tejto súvislosti vyvstáva otázka motivácie výberu osobitého vlastného mena nového spoločenstva. Ako je známe, dávanie osobitého vlastného mena a jeho akceptácia má svoju vlastnú mechaniku. V zásade môže ísť o výber daný nejakou historickou udalosťou. Napríklad Longobardi si údajne vybrali svoje meno tak, že v istej, pre ich ďalšiu existenciu rozhodujúcej bitke nastúpili do boja aj ich ženy so zviazanými vlasmi pod bradami, od toho Longobardi, to jest Dlhé brady. Podobne výber nového mena môže byť motivovaný nejakým geografickým determinantom. Napríklad ako Poľania, kmeň žijúci v poli, Drevľania v lese. V inom prípade, ako napríklad u Bavorov či pri latinskom pomenovaní Čechov, si nové spoločenstvá zobrali staré meno keltských Bójov, ale dôvodov na vytvorenie nového mena môže byť aj omnoho viac. Zväčša si však spoločenstvo volí meno na základe nejakej ľudskej osobitosti či vlastnosti, ktorou sa líši od iných. V tejto súvislosti hovoríme o antroponymách. Nie inak je to podľa všetkého s vlastným meno Slovan. Práve toto meno – *Slovrьn* – lat. *S(c)lavus*, gr. *Sclavoi* si totiž kmeň sídliaci na území Dácie vybral zo všetkých možných ako ten svoj. Ako sme uviedli, Jordanes vo svojej *Getike* píše, že Slovania sa najskôr nazývali Venétmi. Spoločenstvo s týmto menom sa skutočne zmieňuje už u antických spisovateľov. Ťažko však dnes na sto percent tvrdiť, že každé dobové označenie Venet môžeme stotožniť s neskoršími Slovanmi. Dnes už klasickým príkladom na takýto postup je dielo Jána Kollára *Staroitalia slovanská*. Od mena Venet je však aj staronemecký názov pre Slovanov *Wenden* (adj. *windischen*), napríklad dodnes nájdeme obce v Nemecku s názvom Windischeim, a podobne. V neskoršej stredovekej i humanistickej dejepisnej spisbe, ktorá vyrástla na antickej tradícii je tiež pomerne časté stotožňovanie starovekých (antických) Vandalov (už alemanské kroniky píšu o výprave Karola do Panónie ako do krajiny Vandalov), ale tiež Sarmatov so Slovanmi. Ani tu nie je vylúčené, že medzi Vandalmi či tiež Sarmatmi sa nenachádzali geneticky či jazykovo príbuzní ľudia, ktorých by sme dnes označili za Slovanov. Z hľadiska dobového však boli títo ľudia tým, za čo sa označovali, to jest Vandalmi a Sarmatmi. Aby to bolo ešte komplikovanejšie, Jordanov súčastník Prokopios z Ceasarey k všetkým menám Slovanov ešte pridáva jedno:

„Niekedy mali Slovania a Anti aj spoločné meno. Kedysi sa obe tieto plemená nazývali Spormi, myslím preto, že žili v krajine roztrúsene (gr. sporaden) *v osobitných sídliskách."*

Jordanes i Prokopios mimovoľne zachovali „moment zrodu" Slovanov. Moment ich sebaidentifikácie s novým menom: „(teraz) *nazývajú sa predovšetkým Slovanmi*". Čo však znamená Slovan? Aká je vlastne etymológia tohto mena?

Tu sme v trochu ťažšej situácii. Od stredoveku existuje obrovský počet výkladov obsahu tohto vlastného kolektívneho mena. Za najpravdepodobnejší však pokladáme ten, že už v dávnej reči našich najdávnejších predkov sa nachádzalo slovo **klou*. Všeobecne sa vykladá jeho význam ako „slovo". Naši genetickí a jazykoví predkovia pre dnešné slovo reč používali výraz **slava*. Hovoriť totiž pre nich znamenalo ukladať slová do viet, teda „sloviť" alebo tiež „vetiť". Slovan je potom ten, ktorý hovorí zrozumiteľnou, teda našou rečou. V protiklade k takto postavenej etymológii mena Slovan potom vystupujú tí, ktorí nehovoria zrozumiteľne, to jest tí, ktorým nerozumieme. Z hľadiska tých, ktorí hovoria, Slovanov, sú nemí, to jest Nemci. Nie inak tomu bolo už u dávnych Grékov (Helenov) a Rimanov, ktorí tých, ktorým nerozumeli, nazývali jedným menom barbari (od gréckeho slova pre škrek vtákov = *barbaroi*).

Kde sa však pri Slovanoch vzali Nemci? Na túto otázku nie je až ťažké odpovedať.

Slovania a Góti

O germánskom pôvode Gótov, vďaka prekladu *Písma Svätého* do gótštiny ich ariánskym biskupom Vulfilom, nemožno pochybovať. Gepidi, o ktorých už bola reč, sa podľa svedectiev Jordana odštiepili od Gótov už pri spoločnej invázii do Panónskeho bazéna. Neskôr sa spolu s ďalšími germánskymi kmeňmi podieľali na vyhnaní Hunov z Panónie (bitka pri Nedao v roku 456). Podobne úspešní boli pri presunutí Ostrogótov do Itálie v roku 490. Od toho času Gepidi vybudovali v Panónii a Dácii svoje vlastné barbarské kráľovstvo, ktoré ďalších približne 102 rokov bolo hegemónom nad severným Dunajom. Ďalšie posilňovanie ich moci zastavil cisár Justinián († 567), ktorý okolo polovice 6. storočia pozval proti ich moci zo severu Longobardov, ktorí sa usadili na pravom brehu Dunaja, v bývalej rímskej Panónii. V tomto „rímsko-germánskom" či „germánsko-rímskom" kontexte musíme tiež hovoriť aj o počiatkoch Slovanov a ich vedomia, identity a politického zriadenia.

Zmienky o slovansko-gótskej (gepidskej symbióze) zachovali retrospektívne aj niektoré neskoršie slovanské pramene. V 14. storočí pop Duklianin spomína, že ide písať *Knihu Gótov*, ktorá sa po latinsky nazýva (*Kniha*) *o Slovanskom kráľovstve*. Podľa tejto relácie mali byť Slovania vlastne Gótmi a ich

prvým vládcom Svävlad, ktorý mal mať troch synov Brusa, Totilu a Ostroila. Od Ostroila potom mala pochádzať aj najslávnejšia dynastia Slovanov, z ktorej sa narodil „najzbožnejší" slovanský kráľ Svätopluk, ktorého pokrstil svätý Konštantín. Informácie o pôvodnej gótsko-slovanskej jednote tiež podáva arcidiakon Tomáš zo Splitu vo svojej kronike o splitskom arcibiskupstve. Podľa jeho názoru to boli Góti teda Slovania, ktorí vedení Totilom dobyli Salonu a Split.

Spis byzantského cisára Konštantína Porfyrogeneta *O spravovaní ríše* bol spísaný ešte v polovici 12. storočia. Pokiaľ ide o staršie udalosti a deje, pri ich opise mohol čerpať z jeho rozsiahleho ríšskeho archívu i množstva informátorov, ktorých prijal na svojom dvore. Byzantský cisár pri svojom výklade príchodu Chorvátov do Dalmácie v časoch cisára Heraklia píše, že ich sem priviedli 5 bratia a 2 sestry. Mená bratov Kloukas, Lobelos, Kozentzis, Mouchlo a Chrobatos a (ich sestier?) Touga a Bouga sa niekedy vykladajú ako gótske, posledné dve sa interpretujú ako mužské turkické mená.

Za dôležité pokladáme zdôrazniť, že istá pamäť o počiatkoch Slovanov v súvislosti s panovaním Gótov a po nich Gepidov v Panónskom bazéne sa nám zachovala. Teóriu o gótskom podiele pri vzniku etnicity, to jest novej identity naviazanej na nové kmeňové meno u obyvateľstva, ktoré žilo v tomto priestore už v časoch Rimanov, indikujú zložkové, to jest bitematické mená najdôležitejšej slovanskej dynastie, na ktorej konci, teda na úsvite písaných dejín, stáli jednako moravskí Mojmírovci ako chorvátski Trpimírovci. Téma, zložka *-mir* / *-mar*, ktorá sa nachádza u zmieneného Mojmíra či Trpimíra, sa totiž objavuje už v dynastii Amalovcov, a to v menách ako Valamir (cca. † 472), Vidimir († 475) či Tiudimir († 477). Všetky tri gótske mená sa zhodou okolností objavujú pred odchodom Ostrogótov do Itálie a sú teda previazané s priestorom medzi stredným a dolným Dunajom a Karpatmi v období, do ktorého tiež kladieme počiatky vzniku nového barbarského kmeňa – Slovanov.

Jeho základ tvoril ľud (gótsky *teut*, od toho aj maďarské označenie pre Slovanov a Slovákov, ale aj nemecké *Deutsch*), ktorý hovoril jedným jazykom a navzájom si rozumel. Predpokladáme, že na čelo tohto spoločenstva sa postavila stará gótska dynastia, ktorá sa odtrhla od gótskych Amalovcov po ich odchode do Itálie. Obrancami záujmov tohto spoločenstva bola profesionálna družina zložená z rozmanitých bojovníkov. Pokiaľ ide o materiálny prejav a módu tejto družiny, bol asi gótsky, respektíve gepidský. Aj preto v materiálnej kultúre len ťažko odlíšiť od artefaktov, ktoré mohli nosiť skutoční Góti či Gepidi a ktoré jazdci, ktorých najstaršie byzantské pramene označujú ako Slovanov.

Elity kmeňa Slovanov

Poprední kmeňa pozostávali z duchovnej a vojenskej časti (*sacerdotes* a *milites*). O duchovnej elite Slovanov vieme len veľmi málo, respektíve všetko,

čo vieme, je z relatívne neskorého obdobia. O tom, že podobne ako iní Indoeurópania aj Slovania museli mať vlastnú vrstvu kňazov, nemožno pochybovať. Podobne ako všade inde v barbarskej časti Európy, práve jej prislúchalo udržiavanie vesmírneho mieru medzi spoločenstvom, ktoré reprezentovali a nadprirodzenom. Z hľadiska tvorby tradície kmeňa, zdá sa, práve im patrila pred vznikom písomníctva úloha vytvárania a udržiavania tradície. Podobnú funkciu vo viac svetskej podobe potom plnili rôzni slovanskí igrici (*ioculatores*), ktorí nie inak ako u iných spoločenstiev vytvárali a udržiavali v pamäti najmä hrdinskú epiku kmeňa Slovanov. V prvom aj druhom prípade musel byť pri sprostredkovaní tradície dôležitý jazyk ústneho podania.

Oproti tomu jazyk pri vojenskej elite nemusel byť až taký podstatný. Dokonca ani náboženské, kultúrne a iné zvyklosti nemuseli byť u vojenskej zložky spoločenstva vždy homogénne. V mnohom sa mohli, ba dokonca aj museli odlišovať od ostatného obyvateľstva. Ako príklad na takúto vynútenú inakosť (*aliterita*) uveďme neskoršiu uhorskú šľachtu, ktorá oproti ostatnému obyvateľstvu komunikovala po latinsky, alebo ruskú šľachtu, ktorá až do vpádu Napoleona do Ruska používala ako svoj hlavný jazyk francúzštinu, o šľachtickej móde ani nehovoriac. Stačí tiež spomenúť skorší príklad, nahých a v kožušinách odetých Herulov.

Napriek tomu vojenská vrstva zohrávala veľmi dôležitú úlohu priamo pri vzniku kmeňa. Dobre zorganizované, relatívne úzke spoločenstvo na čele s úspešným a hlavne víťazným vodcom, dokázalo vtlačiť svoju pečať – svoje nové meno, prvý a najpodstatnejší identifikačný znak – širšiemu spoločenstvu usadenému v určitom geografickom priestore. Vojenské úspechy (či už vo vojnách koristníckych, alebo obranných) takejto ozbrojenej skupiny mužov – *Männerbund*, počas prvých rokov existencie nového spoločenstva pôsobili ako jeho hlavná integrujúca sila. Vznik nového kmeňa teda vždy znamenal vytvorenie hierarchizovanej spoločenskej organizácie. Na jej čele stál vodca – *knędz*, *knäz*, *knieža* (germ. *kunig*). Ten rozkazoval družine (len v čase vojny?). Družina, ktorú tvorili dobre ozbrojení profesionálni bojovníci, pomocou „prijateľnej formy násilia“, vykonávala svoju zvrchovanosť na ostatnom obyvateľstve.

Spoločenská zmluva ako právny základ vzniku kmeňa

Podľa názoru viacerých dnešných vedcov, prakticky však už od čias Georgesa Dumezila, to jest približne od polovice 22. storočia, sa všetky indoeurópske kmene pôvodne skladali z troch spoločenských vrstiev *sacerdotes* (kňazi), *milites* (vojaci / bojovníci) a *laboratores* (pracujúci). O prvých dvoch už sčasti bola reč. Aj u Slovanov pracujúcu časť kmeňa vytvárali roľníci a remeselníci. Roľníkov pritom bolo najviac. Práve početnosť obyvateľstva starajúceho sa o obživu družiny, či dvora vládcu a do istej miery prehnaná

filozofická predstava o ich ideálnom spôsobe života a tým aj materiálnej kultúry viedla a stále vedie k ich automatickému stotožňovaniu s jedinými nosičmi slovanskej identity. Takýto názor potom automaticky vedie k mysterióznym záverom o neuchopiteľnosti a nepochopiteľnosti slovanskej etnogenézy.

Slovania sa však podľa nášho názoru vytvorili ako každý iný indoeurópsky kmeň. K zaujímavostiam slovanskej gensogenézy (vzniku osobitého slovanského kmeňa) však nepochybne patria okolnosti, za ktorých sa vyformovali a s tým tiež súvisiaca osobitná a neopakovateľná terminológia.

Ako je napríklad známe, Germáni majú pre sečno-bodnú zbraň vyrobenú z kovu niekoľko rozličných termínov. Slovania však len jediný. Je to *meč*. Zhodou okolností ide o sakrálny termín, ktorý pochádza z gótštiny a jeho význam je posvätná zbraň anjelov. Oproti tomu stojí iné slovo *chlieb*. Aj ono ako * *hleb* pochádza z gótštiny, kde znelo ako *hlaiba* (od toho je forma *gahlaibo*, čo je to isté ako *con-panis*, čiže kumpán, teda kamarát s ktorým jeme chlieb). Pôvodný význam tohto termínu dnes nie je celkom jasný. Asi však nejde o náhodu, že i toto slovo máme spoločné s Germánmi, respektíve s Gótmi. Pomocou oboch týchto slov však môžeme s istou mierou zjednodušenia charakterizovať pôvodnú „spoločenskú zmluvu“, ktorú medzi sebou uzavrela časť obyvateľstva (*laboratores*) bývalých rímskych území za Dunajom a ozbrojenou zložkou profesionálnych bojovníkov (*milites*), ktorá sa ujala ich „ochrany“. Túto spoločenskú zmluvu by sme tiež mohli preto nazvať aj týmito slovami: „Chlieb za meč“. Inak povedané poplatok za ochranu, za mier (*tributum pacis*) bola určitá dávka potravín, ktorú prevažne roľnícke, no do istej miery aj remeselnícke obyvateľstvo splácalo vojenským družinám za svoju bezpečnosť. Ak k tomu dodáme, že aj slovo knieža má podľa všetkého tiež svoj pôvod v germánskom *kuning*, dostaneme celú štruktúru kmeňa – knieža, družina (víťazi) a obyvateľstvo.

Ako je z uvedeného vidno, Slovania od svojho samotného počiatku boli spoločenstvom založeným na pevnej hierarchii. Veľa zmätku v tomto ohľade vyvolal popis, ktorý nám zachoval Prokopios.

Egalitarizmus verzus hierarchizmus Slovanov

> *„Totiž týmto kmeňom, Slovanom a Antom, nevládne jednotlivec, ale už oddávna žijú v demokracii, a preto u nich šťastie i nešťastie v živote, zdar vecí rovnako ako nezdar, sú im záležitosťami spoločnými.“*

Podľa toho istého autora mali ísť Slovania dokonca do boja polonahí a bez vodcov:

> *„Do vojny idú proti nepriateľom peši so štítmi a kopijami v rukách, brnenie si nikdy neobliekajú, niektorí nemajú ani košele ani plášte, niektorí majú iba*

nohavice podpásané širokým pásom na bedrách a v takom ustrojení idú proti nepriateľovi.“

Prvý aj druhý Prokopiov popis však skôr treba pokladať za nutný topos popisu barbarov v antickej literatúre, než za historickú realitu. „Nahí Slovania“ (*gymnoi Sklaboi*) sa síce spomínajú aj v gréckej kronike známej pod menom *Chronicon Paschale*, ako prví, ktorí na pokyn kagana podnikli v roku 628 útok na hradby Konštantínopolu, v tomto prípade však môže ísť o osobitú skupinu bojovníkov podobnú škandinávskym berserkom, ktorí bojovali nahí, alebo polonahí v prvých líniách, a ktorí sa preslávili najmä svojou šialenou odvahou.

To, že nebojovali len nahí, nakoniec dokazujú aj samotné ďalšie stránky Prokopia:

„V čase vojny s Gótmi (537 – 556) *v Itálii pri obliehaní Ríma poslali veliteľia Martin a Valerián na pomoc Belizarovi 1602 jazdcov a boli to prevažne Huni, Slovania a Anti, ktorí sídlia za Dunajom v neveľkej vzdialenosti od jeho severného brehu.“*

Podobné opisy Slovanov, či už ako jazdcov, alebo ako pešie vojsko, vždy však vedené skúsenými veliteľmi, tiež podávajú aj ďalšie dobové svedectvá historikov a geografov. Je to logické, keďže žiadne vojenské ťaženie sa nedá viesť bez jasného vymedzenia hierarchie jeho jednotlivých účastníkov. Celkom inou otázkou je, ako bola organizovaná slovanská dedina?

Slovania – Sclavoi – S(c)lavi – al Saqlabi

Vo vývine historickej terminológie sa často stretávame s javom, keď určitý spoločenský subjekt, kmeň (*gens*) stojaci na hranici medzi jednotlivými civilizačnými, jazykovými či náboženskými okruhmi daruje, chtiac či nechtiac, svoje meno všetkým podobným, ktoré žijú za ním. Toto je príklad Germánov, kmeňa, ktorý menom pomenovali Rimania vďaka Tacitovmu spisu *Germánia* a tiež všetkých ostatných obyvateľov, ktorí bývali na sever od Rýna. Identický je tiež neskorší prípad kmeňa Alemanov, podľa ktorých románske obyvateľstvo na juh od Rýna pomenovalo všetkých svojich nemecky hovoriacich susedov (exonymum). A to je aj príklad Slovanov. Grécka forma ich mena *Sklavinoi* prešla do dobovej latinčiny vo forme *S(c)lavi*. Z nej ju preberali ďalšie románske (no nielen) jazyky. Včasnostredovekí autori týmto termínom, vo funkcii mena dávaného zvonku – exonyma, zväčša označovali všetkých obyvateľov, ktorých sídla sa pôvodne rozprestierali na severovýchod od stredného a dolného Dunaja s približne tým istým jazykom, zvykmi a materiálnou kultúrou. Vo 8. a 9. storočí tento termín prebrala aj latinská spisba Franskej ríše. Okrem zaužívaného použitia ho však už ako „staré a zaužívané dobré meno“ začali vzťahovať aj na označenie

konglomerátu všetkých kmeňov na východ od nemecky hovoriacej enklávy, ale neboli to nomádi ako napríklad Avari. Grécky termín pre obyvateľov bývajúcich na sever od Dunaja však prevzala aj arabčina vo forme *al Saqlabi*. Arabskí obchodníci a učenci ho chápali dvojako. V užšom slova zmysle presne tak ako najstarší grécky i latinsky píšuci autori, v širšom slova zmysle, keďže práve *al Saqlabi* boli z ich pohľadu prvými bielymi obyvateľmi Európy, to isté meno využívali aj ako spoločné pomenovanie pre všetkých bielych Európanov, to jest najmä ostatných Germánov a Frankov. Našťastie sa uvedená významová mnohoznačnosť dá obvykle vždy spresniť podľa obsahu diela.

4. Počiatky politických dejín Slovanov

Slovania a gótska vojna. Prípad (H) Ildiges

Na základe tohto teoretického vstupu možno lepšie porozumieť aj začiatkom politických dejín Slovanov. Slovania vstupujú do dejín ako formálne hotové spoločenstvo, barbarský kmeň, respektíve „vojenská federácia", pod svojim osobitým kolektívnym menom okolo roku 532 až 537. Stalo sa tak v súvislosti s gótskymi vojnami, ktoré musel Konštantínopol zvádzať s následníkmi ostrogótskeho kráľa Theodoricha. Datovanie tejto udalosti sa pohybuje v rozmedzí niekoľkých rokov.

Znovu sa na scéne dejín objavujú v súvislosti s usadením Longobardov v Panónii. Ich pozvanie malo z rímskej strany zabrániť nadmernej hegemónii Gepidov v priestoroch nad stredným a dolným Dunajom. Tieto územia boli od 1. storočia *de iure* cisárove a Longobardi boli v tom čase už 52 rokov v dnešnom Dolnom Rakúsku. Na prvý pohľad išlo o klasický ťah Rímskeho impéria. Zahraničná politika cisára Justiniána sa sústredila na klasické strategické ciele (dobytie Itálie, Afriky, súperenie s Novoperzskou ríšou), svoju severnú hranicu si chcel zabezpečiť napätím medzi dvoma znepriatelenými federátmi. Gepidi, ktorí v tom čase ovládli rímske mesto Sirmium (dnešná Sriemska Mitrovica) to riešili tak, že na druhú stranu Dunaja pustili vojsko Slovanov. Nie je celkom známe, či pozvanie Longobardov nezapríčinili vlastne Slovania sami alebo bolo zamiešanie sa Slovanov do politických dejín na sklonku Rímskej ríše dôsledkom pozvania Longobardov. Z diela historika Prokopia *O gótskej vojne* je jasné len to, že Slovania sa na scéne európskych dejín vyskytli niekedy v tomto období. Na juhu útočia na územia Ríše, na východe bojujú so spríbuznenými Antmi.

Do tejto mozaiky patrí aj príbeh longobardského kráľoviča (H)Ildigesa. Po tom, ako jeho legitímny nárok na longobardský trón uchvátil uzurpátor Auduin, ušiel ku Gepidom, protivníkom Longobardov. Gepidi však, azda zo strachu pred potenciálnym priamym vojenským konfliktom s Longobardmi, (H)Ildigesa priamo nepodporili. Namiesto toho mu dali vojsko zložené zo Slovanov. Podľa relácie Prokopia táto armáda mala pozostávať až zo 6002 ozbrojencov.

> *„Zo synov Risiulfa* (uchádzača o longobardský trón) *jeden zomrel v chorobe, druhý, menom* (H)*Ildiges, ušiel k Slovanom. Onedlho zomrel sám Vakes* (Vacho / Wacho) *a longobardská kráľovská moc prešla na Valdara, syna Vakovho. Nedospelému chlapcovi bol určený poručník Auduin, ktorý spravoval ríšu. Sám okrem toho mal veľkú moc, stal sa kráľom v ríši, len čo mladík v chorobe zomrel. Keď potom vypukla vojna medzi Gepidmi a Longobardmi, ako som už rozprával, vtedy* (H)*Ildiges s tými z Longobardov, ktorí ho nasle-*

dovali, priviedol so sebou veľký oddiel Slovanov; prišiel na pomoc Gepidom a títo mali úmysel vrátiť mu kráľovský trón. V tom čase v dôsledku uzavretia mieru medzi Gepidmi a Longobardmi Auduin hneď začal prosiť Gepidov ako priateľov, aby mu (H)*Ildigesa vydali. Gepidi sa rozhodli v žiadnom prípade nevydať toho človeka, ale navrhli mu odtiaľ ujsť, kam chce, zachrániť sa. Ani chvíľku neváhal a so svojimi stúpencami a niekoľkými dobrovoľníkmi od Gepidov znova utiekol k Slovanom. Odtiaľto vybral sa i k Totilovi* (kráľovi Gótov) *a Gótom, majúc so sebou vojsko počtom nie menej ako 6002 mužov. Keď sa dostal do benátskej oblasti, stretol sa s niekoľkými oddielmi Romajov, ktorým velil Lazar, dal sa s nimi do boja, obrátil ich na útek a mnohých pobil. Nespojil sa predsa s Gótmi, ale prekročiac rieku Dunaj vrátil sa opäť do oblasti Slovienov."*

S týmto úctyhodným vojenským garnizónom sa uchádzač o longobardský trón zapojil do gótskej vojny proti Rimanom (Romajom) na strane gótskeho Totilu (vládol v rozmedzí rokov 543 – 554). (H)Ildiges nikdy svoje nároky kraľovať nad Longobardmi úspešne nerealizoval a nakoniec za nie celkom známych okolností zmizol v Konštantínopole. Z Prokopiovej správy však nepriamo vyplýva, že Slovania, ktorí sa pod jeho vedením zúčastnili vojenskej operácie v severnej Itálii, boli jazdcami. Inak len ťažko vysvetliť, ako v relatívne krátkom čase mohol (H)Ildigés vykonať svoj niekoľko sto kilometrový presun tam a potom zasa späť.

Z Prokopiovej relácie však tiež vyplýva, že Slovania spočiatku zväčša vykonávali úlohy, ktoré im zverovali Gepidi. Tento fakt nakoniec potvrdzujú aj ďalšie dobové historické svedectvá, o ktorých čítame podľa všetkého opäť v súvislosti s gótskou vojnou u Prokopia. Spočiatku šlo o jednoduché lúpežné prieniky za Dunaj. Pri jednom z nich dokonca v akejsi vojenskej roztržke zabili aj romajského (byzantského) veliteľa Trácie Chilbudia. Prvá, už naozaj veľkolepá vojenská výprava Slovanov, ktorá ale už Longobardmi, presnejšie (H)Ildigisom a jeho družinou zapríčinená bola, vyrazila od Sriemskej Mitrovice okolo roku 552. V dvoch prúdoch, východnom a južnom, plienila rímsku provinciu Trácia až k Čiernemu moru a provinciu Ilýria (Dalmácia).

„V tomto čase vojsko Slovanov počtom asi 3002 mužov prešlo cez rieku Dunaj, nestretnúc sa s nijakým odporom, bez väčšej námahy prekročilo rieku Euros (Marica) *a rozdelilo sa na dva voje. V jednom bolo 1802 mužov, v druhom boli zahrnutí všetci ostatní. Veliteľ romajského vojska v Ilýrii a Trákii dostal sa s týmito vojskami do otvorenej zrážky, a hoci tieto oddiely boli odlúčené, predsa Romajovia boli rozbití, pre nich neočakávaným útokom."*

Slovanský útok bol vynikajúco strategicky naplánovaný, logisticky pripravený a aj preto z vojenského hľadiska mimoriadne úspešný. V jeho dôsledku sa im podarilo sčasti paralizovať systém vojenských pevností a posádok brániacich severnú hranicu Východorímskej (Byzantskej) ríše. Od tejto doby do roku 569 (570) čoraz beztrestnejšie prenikali na byzantské územie v sérii viac alebo menej koordinovaných lúpežných akcií. Ťažko však povedať, či už v tomto čase v dôsledku svojich vojenských úspechov začalo prichádzať aj k hromadnejšiemu presídľovaniu významnejších slovanských enkláv za Dunaj. Môžeme však konštatovať, že prevažne víťazné slovanské nájazdy okolo polovice 6. storočia začali významne ohrozovať Rímsku (Byzantskú) ríšu. Niektoré zdrvujúce porážky pritom Slovania uštedrili Byzantíncom hlboko na ich vlastnom území. Priblížili sa dokonca až k mestu (H)Adrianopol (dnes Edirne) vzdialenom len 5 dní od Konštantínopolu.

To, že útoky boli spočiatku koordinované s protibyzantskými akciami ostrogótskeho kráľa Totilu v Itálii, je Prokopiom priamo podložené. Na druhej strane nie je doložené, že Slovanov k útokom proti Byzancii vyprovokoval úhlavný nepriateľ Byzancie, Novoperzská ríša. Isté je, že sa Slovania pri týchto výpravách spájali s nomádmi, ktorí na dolný Dunaj mali voľný prístup z ponad čiernomorských stepí. Patrili k nim tak Kutriguri, ako i Bulhari.

5. Slovania a Avari

Nástup Avarov do východnej a strednej Európy

Ako uvádzajú ďalší byzantskí autori, situácia s prenikaním ozbrojených a lúpiacich skupín Slovanov do Byzantskej ríše sa neskončila ani porážkou Totilu v Itálii v roku 554 a neprestala ani po tom, čo v roku 567 zomrel cisár Justinián a na jeho miesto nastúpil jeho syn Justin II. (567 – 576). Východorímska ríša hľadala riešenie z tejto zložitej situácie pozvaním ďalšieho z nomádskych kmeňov, ktorý sa medzičasom usídlil v priestoroch nad Čiernym morom. Do histórie vstúpili pod menom Avari. Zároveň sa však v súlade so svojou tradíciou snažila proti sebe ešte viac poštvať Longobardov a Gepidov. To sa jej podarilo okolo roku 569, keď medzi Gepidmi a Longobardmi konečne vypukol smrteľný konflikt. Justin II. vtedy nepodporil Gepidov a následná vojna, do ktorej vstúpili aj Avari ako spojenci Longobardov, skončil praktickým vymazaním mena Gepid z mapy kolektívnych mien barbarských kmeňov žijúcich za Dunajom. Podobný osud niekedy v tomto období, to jest na rozhraní 6. a 7. storočia stihol aj slovansky hovoriacich Antov žijúcich za Karpatami, o ktorých porážku sa pričinili práve nomádski Avari. Skôr ako sa tak udialo, doboví historiografi zaznamenali niekoľko pozoruhodných svedectiev, ktorých reflexia k dnešnému dňu nie je celkom uspokojivá. Najdôležitejšie z nich zachoval Menander Protektor. Tento autor popísal takmer tri desaťročia, ktoré sa odohrali v priestore okolo dolného Dunaja po roku 560. Okrem iného pripomína vyvrátenie moci kmeňa Antov Avarmi, ktoré sa odohralo po roku 562. Veľmi podrobne popisuje príčiny, ktoré viedli k pozvaniu Avarov do strednej Európy:

> *„Keď totiž Slovania pustošili Heladu a odvšadiaľ hrozili jedno po druhom nebezpečenstvá, Tibérius* (vtedy ešte len z titulom kaisar / caesar) *nemal nijakých* (takých) *síl, ktoré by ho mohli oslobodiť aspoň od časti nepriateľov, keď nie od všetkých a nebol v stave zahatať im cesty, pretože vojská romajské odišli na vojnu na Východ, vyslal preto posolstvo k Bajanovi, vládcovi Avarov; ktorý vtedy udržoval s Romajmi priateľské styky a sám už od začiatku vlády Tibéria túžil patriť do našej ríše. Týmto spôsobom dokázal si ho sám nakloniť, aby začal vojnu so Slovanmi, aby títo boli zaneprázdnení domácimi starosťami a túžiac hájiť vlastné sídla, prestali plieniť romajské teritórium… Bajan, len čo cisár vyslal k nemu také posolstvo, ukázal sa byť ochotným splniť jeho želanie.“*

História ústami Menandra Protektora pripísala pozvanie Avarov Tiberiovi. Hoci vládol o niečo neskôr (576 – 584), na priamej moci predchádzajúceho cisára Justína II. sa podieľal už pred jeho smrťou. Môže ísť teda o informáciu

do istej miery zodpovedajúcu historickej pravde. Podľa iných názorov sa toto pozvanie malo odohrať až v roku 580. Presnejšie pred 4. októbrom 580, keď zomrel cisár (augustus) Justin II. V tom istom čase sa končilo prímerie s Perziou a Tiberius nemal dosť síl čeliť Slovanom zo severu, preto tak jasne deklaroval mier a spojenectvo s Avarmi. Avari však v tom čase museli byť už viac ako desaťročie etablovaní v Karpatskej kotline. Aký by bol vzťah Slovanov a Avarov pri takejto chronologizácii však vonkoncom nie je jasné. Tiberius mal ďalej podľa relácie Menandra Protektora zariadiť presun 62 tisíc Avarov cez „Ilýriu" a Dunaj do Panónie. Vojenským cieľom tejto akcie mala byť likvidácia zázemia Slovanov.

> *„S pomocou Byzantíncov prepravili sa Avari v počte 62 2 na lodiach do krajov Byzantska. Keď ich prešikovali cez Ilýriu do Skýtska, pripravil im ďalší prevoz cez Dunaj na takzvaných lodiach o dvoch kormidlách. Len čo sa* (to jest Bajan) *objavil na druhej strane rieky, hneď sa dal páliť slovanské osady a pustošiť polia, keďže nikto z miestnych barbarov nemal odvahu postaviť sa proti nemu, ale všetci hľadali záchranu v úteku do hustých a tmavých lesov."*

I napriek mnohým nejasnostiam, ktoré táto správa vyvoláva, napríklad – ak boli v Karpatskej kotline, prečo by ich preplavoval cez Dunaj? – jej obsah vo svojej podstate zapadá do zložitej politickej situácie, ktorá okolo roku 569 existovala nad Dunajom. Historik Pavol Diakon, ktorý síce žil až v 8. storočí, ale disponoval množstvom dnes už neznámych prameňov, ju vystihol týmito slovami:

> *„Po smrti kráľa Gepidov, Turisinda, nástupca Kunimund* (nasledujúci kráľ Gepidov) *odhodlal sa pomstiť krivdy zo strany Longobardov. Longobardský kráľ Alboin sa spojil s Avarmi. Kunimund sa rozhodol najprv bojovať s Longobardmi a potom s Avarmi. V boji padol a Gepidi boli porazení. Pokolenie Gepidov však natoľko sa zmenšilo, že od toho času nemali viac kráľa. Všetci totiž, ktorí ostať mohli po vojne, alebo stali sa poddanými Longobardov, alebo až podnes úpia podrobení tvrdej vláde Avarov, ktorí ovládajú ich vlasť."*

Vráťme sa však k Menandrovi Protektorovi a jeho nepresnostiam. Nadnesený je v jeho relácii aj počet Avarov, ktorých mali Byzantínci previesť na lodiach. Pochybnosti tiež vzbudzuje ich cesta cez Ilýriu do Skýtie cez Dunaj. Ilýria je totiž západobalkánska byzantská provincia. Akým spôsobom sa sem avarská jazda dostala nám autor nijako nevysvetľuje. Nepravdepodobný je ale tiež zbabelý postup Slovanov vo vojne. Vyvracia ho nasledujúci citát od toho istého autora:

„Náčelník Avarov (kagan Bajan) *obrátil sa potom na samého Daurentia* (vodcu Slovanov) *a iných náčelníkov toho kmeňa so žiadosťou, aby sa podrobili Avarom a dali sa zapísať medzi národy platiace im tribút. Dauritas* (!) *rovnako ako i iní vodcovia s ním spolu* (žiadosť) *odmietli. ‚Ešte sa taký nenarodil a neobjavil pod slnkom, čo by dokázal našu silu zlomiť. My sme si privykli na to, že vládneme cudzím krajinám a nie, aby niekto iný* (vládol) *nad našou; v tom sme si istí, kým jestvuje vojna a meče'."*

Ako nepriamo vyplýva z diela Menandra Protektora a celkom jasne z ďalších relácií byzantských historikov, akými boli Ján Efezský, Pseudo-Maurikios či Teofylaktos Simokattes, pôvodné negatívne nastavenie Avarov všeobecne a ich vodcu kagana Bajana osobne voči Slovanom netrvalo dlho. Nie celkom jasný tón v súvislosti s novou politickou situáciou za Dunajom zaznieva do dnešného dňa z diela Pavla Diakona *Dejiny Longobardov*:

„Vtedy Albion (longobardský kráľ) *vlastné sídla, to je Panóniu, prenechal svojim priateľom Avarom takým totiž spôsobom, že ak by sa Longobardi potrebovali vrátiť, opäť by sa* (mohli) *dožadovať svojich krajov. Vtedy Longobardi opustili Panóniu s manželkami i deťmi a so všetkým výstrojom ponáhľali sa ovládnuť Itáliu. Bývali v Panónii totiž 44 rokov."*

Dobytie Sirmia. Počiatky slovansko-avarského spojenectva

Uvedený text logicky vzbudzuje niekoľko zásadných otázok. Napríklad, prečo Longobardi opustili Panóniu, keď boli úspešní vo vojne so svojim tradičným protivníkom Gepidmi? Alebo prečo meno Gepidov po porážke, ktorú im uštedrili Longobardi až na sporadické výnimky prakticky vymizlo z dejín Európy, ale meno Slovanov pretrvalo? Kľúč k odpovedi na tieto otázky podávajú nepriamo samotní byzantskí autori. Je z nich totiž jasné, že po invázii Avarov za Dunaj si Slovania a Avari k sebe našli pozoruhodne rýchlo cestu. Očividným sa to stalo po tom, čo Avari v roku 584 obsadili rímske Sirmium (Sriemsku Mitrovicu). Obsadenie tohto mesta sa pritom ukázalo ako v mnohých oblastiach strategické. Jeho centrálna poloha tak v potenciálnych ťaženiach na západ, juh i východ v smeroch starých rímskych ciest ani Slovanom, ani Avarom nemohla zostať ukrytá a v konečnom dôsledku viedla ku kolapsu pôvodných rímskych štruktúr na Balkáne.

Prvé spoločné ťaženia Slovanov a Avarov

V nasledujúcom zhruba pol storočí história zaznamenáva ďalšie a ďalšie slovanské či avarsko-slovanské, respektíve slovansko-avarské ťaženia na územia bývalého Rímskeho impéria. O počiatkoch slovansko-avarského spojenectva Teofylaktos Simokattes v polovici osemdesiatych rokov 6. storočia zaznamenal:

„Neuplynulo veľa času a požehnaný mier (medzi Avarmi a Byzantícami) *bol porušený. Plemeno Avarov znova zaútočilo na Romajov. Tento raz však*

otvorene, ba veľmi srdito a úskočne. Avari vyslali totiž kmeň Slovienov i zničili značnú časť romajského územia a viedli veľkú bitku až po takzvané Veľké múry (múr, ktorý bránil Konštantínopol od severu), *ktoré, keď chceli dobývať, rozostavili po okolí celé svoje vojsko."*

V spolupráci s Avarmi následne Slovania prenikli cez hranice Tesálie, ba dosiahli až Peloponéz. Na západnom Balkáne, v nechránenej Ilýrii, prekročili úroveň Splitu, bývalého sídelného mesta rímskeho cisára Diocletiána. Slovania a Avari, či Slovania pod značkou Avarov, pritom pravdepodobne definitívne zničili aj starú rímsku Salonu. Od roku 612 zaznamenal viacmenej pravidelné slovansko-avarské vpády do severnej Itálie longobardský kronikár Pavol Diakon. V tom istom desaťročí sa dvom takýmto vpádom nevyhla ani Franská ríša. Niekoľkokrát bolo obliehané aj v poradí významnosti druhé mesto Byzantskej ríše Thessaloniki (Solún). Ján Efezský, ktorý spolu s ďalšími byzantskými autormi popisuje tieto udalosti, sa zamýšľa aj nad dôvodom úspechu Slovanov. Prichádza k tomuto záveru:

„A hľadže, do dnešného dňa, ktorý patrí roku 585, bývajú (Slovania), *sedia spokojne v romajských provinciách bez starostí a strachu, rabujúc, vraždiac a páliac, obohacujúc sa a prisvojujúc si zlato a striebro, konské stáda a veľa zbraní; naučili sa viesť vojnu lepšie ako Romajovia…"*

Ako je známe, vyvrcholením týchto vojenských aktivít bolo spoločné slovansko-avarské ťaženie proti samotnému Konštantinopolu v roku 628. Historici ho nazvali „poslednou bitkou antiky". Znamenala totiž, ako to v titule svojej knihy zdôraznil Martin Hurbanič, koniec jedného významného obdobia v dejinách Východorímskej ríše. Išlo o akési symbolické rozlúčenie sa s latinským rímskym dedičstvom a rovnako symbolický začiatok novej, v pravom slova zmysle gréckej a pravoslávnej byzantskej éry. Zároveň sa však táto slávna bitka stala aj medzníkom v histórii Avarského kaganátu. Po tejto porážke už totiž Avari nikdy nezopakovali najslávnejšie pol storočie svojich dejín, v ktorom sa ich bála prakticky celá Európa. Navyše, ako konštatuje moderná historická veda, po tomto období prichádza k ešte významnejšej slavizácii tohto pôvodne azda turkického spoločenstva. Šlo však o logický a zákonitý evolučný proces.

Spoločenské zriadenie Avarov a slovansko-avarská symbióza

Walter Pohl k tomu poznamenáva, že „polčas rozpadu" nomádskeho politického modelu v prostredí väčšinového usadlého obyvateľstva zodpovedá približne dvom ľudským generáciám. Toľko približne trvala expanzia Hunov z Panónskeho bazéna a približne toľko tiež expanzia starouhorského kmeňového zväzu. Symbióza a následná akulturácia prišlých nomádskych spoločenstiev zomknutých medzi Železnými vrátami a oblúkom Karpát

bola navyše umocnená konkrétnym rozsahom tohto v mnohom špecifického fyzicko-geografického regiónu. Na rozdiel od rozsiahlych euroázijských stepí totiž neumožňoval nomádom niekoľko stokilometrový presun z letných na zimné pastviská a naopak. V praxi to napríklad znamenalo nutnú redukciu stavu stád, s ktorou zasa v priamej úmere súvisela otázka početnosti tzv. „neproduktívnej časti obyvateľstva", ku ktorej v prvom rade patril stav slobodných bojovníkov *tarchánov*. Jedným slovom na udržiavanie vysokého počtu stavu vojska boli kaganovia (cháni) Avarov nútení okrem koristníckych výprav, ktorých osud bol v konečnom dôsledku vždy neistý, začať čo najskôr spolupracovať s výrobnou zložkou domáceho obyvateľstva, ktoré im umožnilo pohodlné prežitie v čase zimy.

Najstarší franský kronikár, ktorého história nazvala Fredegarom, v tejto súvislosti zapisuje historku o tom, ako si Avari zvykli zimovať v slovanských dedinách. Nezabúda sa pri tom pohoršiť nad tým, že pri tejto príležitosti ulíhali na lôžka so slovanskými ženami:

> *„Huni* (Avari) *každoročne prichádzali k Slovanom prezimovať, na lôžka si brávali manželky Slovanov a ich dcéry."*

Takéto spolužitie však nezostáva nikdy bez následkov. Jeho najviditeľnejším efektom je pochopiteľne spoločné potomstvo. Ako je známe, obyčaj prezimovania armád v dedinách v stredoeurópskom prostredí pretrval až do čias budovania trvalých kasární, to jest približne do obdobia Márie Terézie. Nemuselo ísť vždy o príjemnú koexistenciu. V každom prípade sa však obyvateľstvo takto „postihnutých" obcí mohlo spoľahnúť na svoju bezpečnosť. Podobne ani Avarom veľa iných možností, ktoré by im pomohli prežiť dlhú zimu, nezostávalo. Šlo teda o klasickú zmluvu medzi dvoma zložkami obyvateľstva výrobcami (*laboratores*) a vojakmi (*milites*), ktorú poznáme z rôznych iných politických dôb i prostredí. Preto na tomto, inak pre takzvaného Fredegara azda pohoršujúceho spôsobu spolužitia dvoch rôznych spoločenstiev, nevidíme nič zvláštneho. Navyše sám Fredegar možno aj z praktického dôvodu potreboval najmä racionalizovať dôvody povstania proti Avarom, keďže mnohé zo spoločenského zriadenia Avarov a Slovanov mu z pochopiteľných dôvodov zostávalo skryté.

Každá expanzia v určitej dejinnej chvíli narazí na svoje nutné hranice. Nie inak to bolo aj s tou, ktorú história pripísala Slovanom a Avarom. Ukončenie každoročného lúpenia, ktoré sa dotklo prakticky celého vtedajšieho známeho sveta spôsobilo, že veľká časť nomádskeho spoločenstva (okrem jej vybraných elít) evolučne podstupovala proces čoraz väčšej akulturácie, ktorá prerastala do postupnej asimilácie. Z pôvodného nomádskeho výrobného spôsobu nakoniec zostali len atavizmy a obyčajne aj meno, ktoré

dobre organizovaní nomádi dokážu spoločenstvu vtlačiť. To je príklad Bulharov v Bulharsku, ale tiež Mongolov v Mandžusku, nuž a sčasti aj príklad Onogurov – Ugrov – Uhrov v prostredí medzi Dunajom a Karpatmi.

Symbióza Avarov a Slovanov prebiehala na niekoľkých úrovniach, ktoré mali svoj zvykovo-právny charakter. Na úplnom vrchole spoločenskej pyramídy prišlo podľa všetkého k prepojeniu rodu kagana Bajana a jednej zo slovanských princezien, ktoré z oficializovalo slovansko-avarské spojenectvo. Matrimoniálne ukotvenie nového spojenectva patrilo k štandardným spôsobom vzájomného uznania sa jednotlivých politických subjektov, ktoré k uzatvoreniu manželstva pristupovali. Takémuto výkladu dejín neodporuje ani skutočnosť, že od iných dobových historikov vieme, že kagan mal viacero manželiek. Veľkej úcte sa tešila už aj predtým privilegovaná časť Slovanov, ktorá rozmanitými spôsobmi vstupovala do bezprostredných zväzkov s avarskou elitou. Táto zároveň participovala aj na riadení Avarského kaganátu, teda na jeho vnútornej i zahraničnej politike. Spolu s kaganom a jeho dvorom sa podieľala na každodennom živote v samotnom srdci kaganátu. Podľa neskorších franských svedectiev ho nazývame hrink (od germ. *Hring* – kruh, prsteň).

Tak ako treba predpokladať, že slovanská vojenská elita prevzala módu Gepidov, po roku 569, respektíve 570, môžeme a asi aj musíme uvažovať o tom, že sa poprední zo Slovanov a tí, ktorí sa chceli a mohli zúčastňovať bezprostredne na avarských vojenských výbojoch, začali obliekať a robiť si účesy tak ako Avari. Neskoršie pramene najmä arabského pôvodu tiež upozorňujú na niektoré zvyky Slovanov, ktoré mali Slovania spoločné s nomádmi. Mnohé o charaktere slovansko-nomádskej spoločnosti nakoniec podávajú neskoršie východoslovanské písomné pramene z Kyjevskej Rusi. Hoci ich autori už nepíšu o Avaroch, možno tieto správy analogicky preniesť aj na staršie obdobie, keďže nomádsky spôsob života dlho do stredoveku a na niektorých miestach prakticky aj dodnes zostáva takmer nezmenený. Slovanská elita okrem toho participovala v jednotlivých ťaženiach Avarov aj v nepriamej forme ako vodcovia jednotlivých slovanských oddielov. Miera samostatnosti týchto jednotiek bola často nezávislá od ústrednej avarskej moci.

Okrem Slovanov sa k Avarom pridávali aj ďalšie spoločenstvá. Dobové pramene píšu dokonca o tom, že Avari pôsobili ako integrujúca sila aj mimo priestoru Karpatského bazénu. Na ich vojenských výpravách sa zúčastňovali vo forme spojencov okrem Slovanov aj iné kmene, ba dokonca aj iní nomádi. Pre vonkajšieho pozorovateľa však zväčša splynuli alebo s Avarmi, alebo so Slovanmi.

Ako uvádzajú vyššie citovaní neskoroantickí autori, Slovania sa vždy delili na menšie spoločenstvá. Večnou otázkou súčasnej historiografie je preto zistiť, do akej miery tieto spoločenstvá skutočne spájalo osobité spoločné kultúrne povedomie naviazané na pomenovanie Slovan a mýtus o spoločnom dunajskom pôvode umocnený o sériu víťazných ťažení počas 6. a 7. storočia, alebo šlo len o pomenovanie, ktoré barbarom spoza Dunaja prisúdili zvonka neskoroantickí spravodajcovia podobne ako to kedysi urobili ich predchodcovia starí rímski historici a geografovia, ktorí na základe spoločných znakov (kultúra, jazyk, spôsob odievania) zhrnuli rozličné kmene za Alpami, alebo medzi Dunajom a Rýnom pod kolektívne meno Galovia, či Germáni. Domnievame sa, že v prípade Slovanov šlo o opačný proces. Najskôr vznikla vlastná identita kmeňa Slovanov. Tú reflektovali Jordanes i Prokopios a po nich ďalší autori. Od tejto chvíle sa však cesty ďalšieho šírenia tejto identity a tým aj jej výkladu v prameňoch rozštiepili. Na jednej strane vznikla literárna tradícia, ktorá sa rozvíjala ďalej podľa vlastných pravidiel typických pre stredoveké dejepisectvo a na druhej strane sa slovanská identita šírila prirodzeným spôsobom podobnými cestami v intenciách, v ktorých sa kedysi šírila identita Gótov, Longobardov, či neskôr Bavorov alebo Frankov. Táto dvojkoľajnosť, ktorú by sme mohli charakterizovať aj tak, že ten, kto je v prameni označovaní ako Slovan sa ako Slovan vôbec nemusel cítiť, vedie do dnešných dní k mnohým nedorozumeniam.

Dezintegrácia pôvodného kmeňa Slovanov a počiatky nových slovanských kmeňov

My sa v súlade s najstaršou slovanskou kultúrnou tradíciou zachovanou v *Povesti dávnych liet*, teda v súlade s vlastnou a nie cudzou, vnútornou a nie vonkajšou, zapamätanou a nie umelo vytvorenou tradíciou, odvažujeme povedať, že na počiatku rozširovania kolektívnej identity Slovan bol jeden, nutne nie veľmi početný slovanský kmeň, jeden „slovanský jazyk“, ktorý vznikol „býval“ na severnom brehu dolného Dunaja. Proces vzrastu jeho početnosti súvisel v prvej fáze vývoja s jeho vojenskými úspechmi a tým aj atraktivitou jeho mena. Koľko ľudí, v ktorej dobe si však toto označenie naozaj osvojilo za vlastné a pritom rezignovalo na svoju staršie meno už dnes nezistíme. Predpokladať však na základe analógie môžeme, že dezintegrácia a integrácia kmeňa Slovanov kráčala vedľa seba. Čím viac bolo tých, ktorí sa identifikovali s menom Slovan, tým väčšia bola ich rozmanitosť. Narastanie početnosti kmeňa Slovanov a jeho následná dezintegrácia tak do značnej miery pripomína predchádzajúce procesy narastania počtu a následného štiepenia Gótov po vpáde Hunov na Vizigótov, Ostrogótov a Gepidov. Avarská invázia, podobne ako predtým invázia Hunov spôsobila urýchlenie dezintegrácie pôvodného slovanského kmeňa. Praktické potreby vojenských výprav a prirodzený rozrod privilegovanej slovanskej vojenskej zložky, najlepšie na čele s niektorým z členov dynastie, viedol k vzniku

nových centier moci. Už Prokopios a po ňom následne aj Arménsky geograf spomínajú, že kmeň Slovanov je zložený z viacerých „plemien", to jest z menších jednotiek. Akým spôsobom prispeli tieto plemená k postupnej dezintegrácii slovanského kmeňa, nevedno. História nám však zachovala niekoľko priamych svedectiev dobových autorov, ktoré popisujú jednotlivé slovanské ťaženia proti východorímskym (byzantským) územiam. Pôvodne sa nezaobišli bez jasného a jednotného velenia. Neskoršie, vzhľadom na čoraz významnejšie oslabenie centrálnej byzantskej moci však možno predpokladať aj ťaženia jednotlivých častí pôvodného kmeňa Slovanov „na vlastnú päsť". O tom, ako to vyzeralo v praxi, píše opäť Prokopios z Cézarey, hoci aj nie v súvislosti so Slovanmi, ale s prehratou vojnou Herulov z Longobardmi. V každom prípade pokladáme toto svedectvo za relevantné aj pre charakter presunov Slovanov:

> *„Keď Herulovia porazení Longobardmi opustili rodné sídla, ich* (jedna) *časť, ako som už uviedol, preniesla sa do ilýrskych krajov, iní zas sa neodvážili prejsť rieku Dunaj, ale usadili sa kdesi na samom kraji zaľudneného sveta; potom títo pod vedením mnohých mužov z kráľovskej krvi šli naprieč cez všetky kmene Slovienov a na to, keď prešli cez veľký priestor pustého kraja, dosiahli* (sídla) *kmeňa zvaného Varni."*

V praxi to teda vyzeralo tak, že dezintegrácia kmeňa bola spôsobená významnou vojenskou udalosťou. V prípade Herulov to bola porážka od Longobardov, v prípade Slovanov od Avarov. V prípade Slovanov však na ďalší priebeh tohto procesu mala vplyv aj následná avarsko-slovanská symbióza a spoločné slovansko-avarské víťazstvá z rozmedzia 6. a 7. storočia. Za podstatné však pokladáme v oboch porovnávaných prípadoch zdôrazniť, že hoci niekedy mohlo ísť o spontánne odtrhnutie sa časti spoločenstva, ktoré mohol viesť niektorý zo schopných vojenských veliteľov, väčšinou sa „presuny" či sťahovania členov kmeňa diali cieľavedome a organizovane. Ak by sme pre tento proces hľadali najbližšiu analógiu, nutne musíme siahnuť po časovo neskorších vikingských výpravách. Ich priebeh (presuny menších skupín ozbrojencov a neskôr aj ich rodín) i následky, vrátane prenosu identity, ako vidíme na príklade mena Normanov vo Francúzsku či varjažských Rusov v Kyjeve, bola podobná. Pri takto pochopenom procese „sťahovania sa" Slovanov od Dunaja tiež nešlo o presúvanie sa desaťtisícových más, ale stoviek, maximálne niekoľkých tisícov obyvateľov. Takéto vojensko-ekonomicky podmienené sťahovanie časti kmeňa na čele s jeho elitou z bodu A do bodu B však tiež znamenalo, že s elitami sa sťahovalo aj ich meno a systém základných identifikačných znakov, ktorým sa hovorí identita. O tom, čo sa dialo s takýmito jadrami slovanského vedomia v Byzantskej ríši, vieme

z písomných prameňov. Po usadení sa na istom území tu Slovania zväčša vytvorili akúsi samostatnú politicko-správnu jednotku. Do dejín tieto politické celky vstúpili ako Sclavinie. Ich pretrvanie na byzantskom území (Ilýria, Moesia) záviselo od toho, ako sa podarilo posilniť centrálnu moc cisára.

Omnoho menej informácií máme o tých Slovanoch, ktorí odišli od Dunaja iným, než južným smerom. Dezintegračné procesy však vždy a všade sprevádzajú procesy integrácie spoločenstva do nového kmeňa, zväčša spojené so zmenou kvality kmeňa pôvodného, či dokonca so vznikom novej identity spolu s prijatím nového osobitého vlastného mena. Tento proces však už prebiehal v nových podmienkach a na novom území. Nie vždy však bol priamočiary. Nie vždy a všade bol tiež nutne úspešný. V niektorých prípadoch však áno. V iných dokonca prerástol do vytvorenia sebavedomého stredovekého národa. Stalo sa tak napríklad u predkov dnešných Slovincov, Moravanov či Čechov, Slovákov alebo aj Poliakov.

Spoločenská štruktúra Avarov (nomádov)

Podobne ako všetky iné nomádske spoločenstvá aj Avari pozostávali pôvodne zo siedmich kmeňov. O tom, akým jazykom hovorili a aké pokrvné väzby medzi týmito kmeňmi panovali, sa možno len domnievať. Isté je, že významnú zložku v nich zohrával protobulharský element, ktorý sa po tom, čo sa mu nepodarilo presadiť okolo roku 632 do funkcie kagana svojho človeka, odčlenil pod vedením legendárneho chána Kuvrata od Avarov a v stepiach nad Čiernym morom vytvoril vlastný kaganát.

Spoločenská štruktúra Avarského kaganátu najskôr nebola statická, ale podobne ako u iných spoločenstiev do istej miery dynamická, pričom zmeny v tejto hierarchii boli diktované najmä aktuálnymi celospoločenskými potrebami. Napriek tomu sa tu pokúsime podať určitý model tejto hierarchie. Vzorom pre budovanie kaganátu (spoločenstva kmeňov s ústrednou vládou a orgánmi) u všetkých nomádov bola cisárska Čína. Jej chán stelesňoval autoritu nebies na zemi. Čínsky chán, podobne ako nomádsky kagan, býval v osobitom posvätnom okrsku. V Číne sa do dnešných dní nazýva Zakázané mesto, u Avarov hrink. U Avarov po boku chána (kagana) stála jeho manželka *katun*. Zástupcom kagana a zároveň hlavným veliteľom vojska býval *jugur*. O náboženské veci sa staral najvyšší šaman, takzvaný *bookolabras*. Správu krajiny a zároveň najvyššie posty v armáde zaujímali *tudunovia*. Vysokými úradníkmi spoločenstva Avarov boli *kapkanovia*, ktorí sa podľa všetkého grupovali priamo z jednotlivých kmeňov Avarov. Slobodní a privilegovaní vojaci sa nazývali *tarchanovia*. Práve otázka slobodných vojakov, teda nevýrobného elementu bola, podobne ako v barbarských kmeňoch (*gentes*) v konečnom dôsledku najdôležitejšou v otázke kontinuity spoločenstva. Práve oni totiž zabezpečovali jeho prežitie a ochranu. Je nepochybné, že v časoch expanzie nomádov bola táto vrstva polootvorená

aj pre cudzincov neavarského pôvodu. V čase mieru, ktorý nastal po roku 628, však muselo prísť k stabilizácii jeho počtu. Dôvodom bolo obmedzená schopnosť produktívneho obyvateľstva vyrobiť nadprodukt, ktorý by slúžil k vyživovaniu počtom nekonečnej armády.

„Rozídenie sa" Slovanov od Dunaja

Byzantská ríša na konci 6. a v prvých dekádach 7. storočia prakticky celkom vyčerpala svoje ekonomické i ľudské zdroje. Zapríčinila to najmä nie celkom šťastná zahraničná politika dobových byzantských cisárov (vojenská konfrontácia s Perzskou ríšou), ale i ďalšie prírodné kataklizmy s nedozernými následkami, akými bolo pravdepodobné ochladenie v Európe a mor. Symbolickým posledným „klincom do rakvy" dediča bývalej slávy Rímskej ríše mali byť vojenské avarské i slovanské operácie, z ktorých tá najdôležitejšia sa odohrala v roku 628. Následky týchto výprav však nepocítil len Balkánsky polostrov, ale aj všetky územia, ktoré súvisia s bazénom Dunaja. V uvedenom období sa začalo, ako sme naznačili, významnejšie prenikanie slovanskej identity napojenej na jednotlivé slovanské družiny aj v ďalších smeroch. V súlade so súčasnou archeológiou možno napríklad konštatovať, že do strategických bodov Moravy i Čiech, ale i Slovenska a možno aj Poľska a iných severnejšie, východnejšie i západnejšie položených krajín, práve v danej dobe od stredného a dolného Dunaja prenikli dobre vyzbrojené a v mnohých bojoch skúsené oddiely Slovanov so svojimi rodinami, vedené, ak by sme si požičali termín od Pavla Diakona, „*mnohými mužmi z kráľovskej krvi*", ktoré miestnemu obyvateľstvu čoraz viac začali vtláčať nielen svoju pečať, to jest meno a identitu, ale aj staronovú organizáciu barbarského kmeňa. Nie vždy veľmi početné, zato však veľmi cieľavedomé a skúsené ozbrojené jednotky Slovanov spolu so svojimi rodinami podľa všetkého dokázali k sebe viac-menej násilne pripútať ostatných slobodných obyvateľov v oblasti, v ktorej sa usadili. Kvôli konkrétnejšej predstave o tomto procese uveďme citát zo *Zázrakov svätého Demetria* z prvej polovice 7. storočia:

> *„Potom, keď sa* (Slovania) *jednomyseľne dohodli na tomto pláne* (na dobytie Solúna), *a keď prihotovili ohromný počet lodí vydlabaných z jedného kmeňa stromu, rozložili tábor na pobreží.* (…) *So sebou mali na súši svoje rodiny spolu s ich bohatstvom, pretože po dobytí mesta sa v ňom hodlali usadiť."*

Čaro slovanskej expanzie, ale i neobvyklého a rýchleho rozšírenia slovanskej identity aj v porovnaní s inými barbarskými kmeňmi svojej doby v sledovanom období teda spočíva v kombinácii vojenských úspechov a následnej rýchlej „slovanskej kolonizácii" dobytého územia. Súčasná veda nateraz tento spôsob inseminácie identity nazvala teóriou *diaspory*. Prakticky ho pri včasnom stredoveku zatiaľ aplikovala na škandinávskych Varjagov vedených legendárnym Rurikom, ktorý niekedy v druhej polovici

9. storočia obsadil Kyjev a položil základy Kyjevskej Rusi a Normanov vedených Rolom v Západofranskej ríši v rozmedzí 9. a 12. storočia, ktorí pod jeho vedením v Normandii založili svoje vojvodstvo a neskôr, za čias Viliama Dobyvateľa dobyli aj Anglicko. Pod termínom *diaspora* však nerozumie náboženskú exkluzivitu naviazanú na ekonomickú silu jej nositeľov (prípad židov / Židov), ale každú komunitu, ktorá si po emigrácii do cudzieho prostredia zachováva svoju viditeľnú inakosť (Lesley Abrams). V prípade Vikingov i Slovanov bola táto inakosť (*aliterita*) očividne naviazaná na úspešnú vojenskú zložku ich obyvateľstva. Inak povedané, Slovania vďaka svojim vojenským skúsenostiam boli schopní vtlačiť svoju pečať najčastejšie v podobe svojho mena aj ostatným obyvateľom na územiach, na ktoré sa dostali. Ako je vidno na príklade kyjevských Varjagov (Rusov) v priestoroch na východ od Karpát a škandinávskych Normanov v Západofranskej ríši, väčšiemu úspechu sa celkom pochopiteľne pri tomto spôsobe prenosu identity tešili na územiach, v ktorých aktuálne chýbala tradícia efektívnejšej formy spoločenskej organizácie. Slovanom, alebo vojenským družinám so slovanskou identitou sa viac darilo presadzovať sa za hranicami, ako v hraniciach bývalého Rímskeho impéria. Byzantskí autori nám preto píšu pravidelne o Sclaviniách na Balkáne. So všetkou pravdepodobnosťou ide o územia, ktoré vojensky zdominovali slovanské vojenské oddiely a z ktorých sa začal proces „slavizácie" ďalšieho okolitého obyvateľstva, ktoré pri strate ústrednej štátnej kontroly z Konštantínopolu sa tomuto procesu v podstate podvoľovalo. Keď však byzantskí cisári v nasledujúcich storočiach obnovili svoju moc a zvrchovanosť prakticky nad celým Balkánskym polostrovom, vyvstala pred nimi aj otázka následnej inkorporácie týchto autonómnych, či poloautonómnych území do obnovených štátnych a cirkevných štruktúr. Za týmto účelom vysielala do týchto priestorov ľudí znalých jazyka a zvyklostí Slovanov, ale lojálnych autorite cisára a patriarchu v Konštantínopole. Jedným z nich bol vo svojej mladosti aj svätý Metod. Viac úspechov podobne ako Varjagovia na Rusi, získali Slovania v Barbaricu. Sem Slovania, okrem iného, prinášali aj rímske skúsenosti efektívnejšej exploatácie miestneho obyvateľstva postavené na pravidelnom vyberaní *tributum pacis*.

Vďaka teórii o diaspore, ktorá ako jeden zo znakov diaspory definuje aj spoločnú pamäť a spoločný mýtus o svojom pôvode, tak lepšie môžeme pochopiť historické jadro najstaršej tradície o „rozídení sa" Slovanov od Dunaja, ktorá je zapísaná v *Povesti dávnych liet* a pripisuje sa Nestorovi:

> *„Po dlhšom čase Slovania sa usadili popri Dunaji, kde je teraz uhorská a bulharská krajina. A od týchto Slovanov rozišli sa po zemi i pomenovali sa svojimi názvami, kde sa na ktorom mieste usadili. Ako* (tí, čo) *príduc usadili sa na*

rieke menom Morava, nazvali sa Moravou; ale druhí sa pomenovali Čechmi, avšak tí hľa Slovieni Bielymi Chorvátmi a Srbmi i Korutanmi. Vlachovia napadli dunajských Slovienov i usadili sa medzi nimi, ale títo Slovieni (od) *íduc usadili sa na Visle a nazvali sa Ľachmi; no od týchto Ľachov* (jedni) *sa nazývali Poľanmi-Ľachmi, druhí Ľuticmi, iní Mazovčanmi* (a) *iní Pomoranmi. Taktiež aj tí Slovieni, ktorí príduc usadili sa na Dnepre, nazvali sa Poľanmi, no druhí Drevľanmi, že sa usadili v lesoch. Iní sa usadili medzi Pripiaťou a Dvinou a nazvali sa Dregovičmi. Iní sa usadili na Dvine a pomenovali sa Poločanmi; podľa riečky, ktorá ústí do Dviny, menom Polota; po nej sa volali Poločanmi. Slovieni sa však usadili okolo jazera menom Ilmeň a nazvali sa vlastným menom a vystavali mesto, ktoré pomenovali Novgorod. A iní sa usadili na Desne a na Semi, po Sule a nazvali sa Sever*(an)*mi. A tak sa rozišiel slovienský ľud a tým i slovienske písmo."*

Spisovateľ predchádzajúcich riadkov, ako bolo bežným, ba nutným v jeho dobe, vo svojom texte kontaminoval viacero rovín historického procesu. Inými slovami súčasnosť, teda dobu v ktorej písal, zmiešal s najstaršou minulosťou Slovanov. Nie je známe podľa akého kľúča postupoval napríklad pri svojom výpočte kmeňov, ktorým priradil slovanský pôvod. Nezhoduje sa totiž ani s opisom slovanských kmeňov, ktoré podal takzvaný Bavorský geograf v 9. storočí, ani s tým, ktorý opísal vo svojom geografickom diele približne z toho istého obdobia anglický kráľ Alfréd Veľký. Nevieme dokonca, či sám nevytváral mená týchto spoločenstiev podľa vzoru rímskej a byzantskej geografie, historiografie a etnografie.

Takzvaný Nestor navyše príčinu i dôsledok historického javu spojil do nerozdielnej jednoty. Dokopy dal „rozídenie sa" Slovanov od Dunaja (spôsobeného najmä Avarmi) a vznik slovanskej kultúrnej a náboženskej identity naviazanej na slovanské písomníctvo, ktoré vytvoril svätý Konštantín Filozof v 9. storočí. Slovanov od Dunaja premiešal s barbarskými kmeňmi, ktorých meno bolo azda staršie ako meno Slovan. Na mysli máme Chorvátov a Srbov. Chorváti a Srbi sa síce podľa všetkého, najmä pokiaľ ide o jazyk, materiálnu i duchovnú kultúru, veľmi od samotných Slovanov pri Dunaji nelíšili, slovanskú identitu však pôvodne nezdieľali. Získali ju až sekundárne, prijatím slovanského písma. Slovanmi sa teda stali podobne ako Poľania okolo Kyjeva až na sklonku 12. storočia, kedy prijali „slovanské písmo". Na základe identického kľúča túto identitu pravdepodobne prevzali aj polabskí Slovania ako o tom píše v druhej polovici 16. storočia Přibík Pulkava z Radenína. Historickým jadrom rozprávania takzvaného Nestora o rozídení sa Slovanov je oproti tomu to, že najstaršia vrstva slovanskej identity, ktorá sa rozšírila prostredníctvom svojich nosičov, to jest ozbrojených

družín a ich sprievodu, vyžiarila od Dunaja v priebehu konca 6. a začiatku 7. storočia. V priebehu ďalších storočí sa k ich pôvodnému menu Slovanov usadených na určitom území obyčajne pridružilo spresňujúce adjektívum. Jeho funkciou bolo jasne vymedziť, o akých Slovanov vlastne ide. Takéto adjektívum bývalo najčastejšie odvodené od určitej geografickej dominanty daného teritória. Od tohto adjektíva potom vzniklo substantívum. To neskôr zastupovalo osobité meno pre jednotlivé nové slovanské kmene. Podľa riek dostali mená moravskí a vislianskí Slovania. Tých druhých však autor najstaršej slovanskej kroniky nazýva Ľachmi (v iných historických prameňoch sa však stretávame aj s Vislanmi), podľa Poloty, prítoku Dnepra tiež Poločania. Podľa toho, že bývali pri mori, dostali meno Pomorania. Podľa alpských horských masívov Korutánci. Podľa mazov, to jest blata sa nazvali západoslovanskí Mazovčania, ale tiež vychodoslovanskí Dregoviči (od *dragva*, *dreg-dreg'v* = blato, močiar). Podľa lesov Drevľania a (azda) i Česi, podľa širokých polí zasa Poľania poľskí okolo Gniezdna a Poľania kyjevskí okolo Kyjeva. Tí, ktorí začali bývať na severe sa podľa najstaršieho slovanského kronikárskeho zvodu začali nazývať Severanmi. V niektorých prípadoch, akými sú napríklad Lutici, sa o etymológii ich kmeňového mena môžeme len domnievať.

Takzvaný Nestor hovorí len o niektorých motiváciách nových osobitých mien pre Slovanov, ktorí sa rozišli od Dunaja. Na iných miestach nové mená prechádza prostým mlčaním. O ďalších sa ani nezmieňuje. Na základe jeho „metodiky vzniku nových mien" však môžeme odvodiť aj pôvod názvov ďalších slovanských kmeňov. Napríklad predkovia dnešných Slovákov sa volali podľa rieky Nitra Nitrianski Slovania (*Sclavi Nitriensis*). Slezania zasa získali meno podľa hory Ślęża (*Monte Silentii*), Karniolci (*Carniolenses*), z ktorých sa zasa vytvorili dnešní Slovinci, získali meno od pohoria Karniolky oddeľujúceho údolie Sávy od údolia Drávy, respektíve historické Korutánsko od Kranska (Kranjska), či dnešné Rakúsko od Slovinska a iné.

„Rozídenie sa Slovanov" od Dunaja teda nemožno chápať ako pochody masy uvedomelého slovanského obyvateľstva spojenej výlučne s vedomím o tom, že sú Slovania, ani rozšírením ich jazyka a materiálnej kultúry, tie vtedy rovnako ako dnes podliehali inej logike, ale ako rozchod stoviek dobre oblečených, dobre ozbrojených, v boji skúsených mužov s ich rodinami, na čele s ich vodcom (kniežaťom), pokiaľ bolo možné z najvznešenejšej krvi. Mužovia i ženy týchto pôvodne uzavretých societ, však boli zároveň nositeľmi systému identifikačných znakov príznačných pre archetypálne slovanské vedomie. Východisko týchto znakov treba hľadať v príbehoch o spoločnom pôvode Slovanov pri Dunaji, v príbehoch o dávnych víťazných vojnách, ktoré Slovania zviedli „*in illo tempore*" (svojho času) proti

najsilnejším mocnostiam dobového sveta. Na hlboké zakorenenie tejto pamäťovej stopy Slovanov o svojej slávnej minulosti nás upozorňuje už citovaný výrok vodcu Dauritasa, vládcu Slovanov, ktorý predniesol pred avarskými poslami. Z dobovej ústne podávanej hrdinskej epiky Slovanov sa nám zachovali len zlomky. Zostalo však niečo, čo Adam Mesiarkin nazval „dunajská nostalgia Slovanov". Sentiment motívu toku rieky Dunaja sa stal leitmotívom spomienky o spoločnom pôvode pri Dunaji.

Táto spomienka sa stala východiskom zjednocujúcej myšlienky všetkých Slovanov, ktorí od Dunaja odišli, ale k Dunaju a po Dunaji sa vo svojom vedomí pretavenom do prvých historických konceptov v najstarších slovanských kronikách neustále znova a znova vracajú ako k svojej *origo gentis*.

V tomto duchu môžeme porozumieť aj citátu takzvaného Nestora.

Slávne meno tak po prvotnej porážke od Avarov nemizne v nekonečne dlhej noci barbarského severu ako meno kedysi slávneho kmeňa Herulov. Ich elita neodišla s tými, ktorí ich porazili, ako elita Gepidov s Longobardmi. Po mene nezostala pomenovaná „iba" časť krajiny ako po Longobardoch Lombardia, či po Vandaloch Andalúzia. Ba dokonca po nich nevzniklo ani porekadlo ako po Avaroch – „*Zmizli ako Avari*".

Z porovnania dnešnej mapy Európy s tou z raného stredoveku je na prvý pohľad jasné, že len málo barbarských kmeňov si dokázalo zachovať svoje pôvodné, či málo pozmenené osobité vlastné meno cez všetky dejinné transformácie a turbulencie až po dnešné dni. Existovali na to mnohé objektívne dôvody. Toto ale nie je prípad kmeňa Slovanov, ktorému sa aj vďaka Avarom v konečnom dôsledku podarilo nanútiť svoje meno väčšine obyvateľstva, na ktoré takto organizovaná skupina vstúpila. Nie sme v stave vyskúmať, kam všade sa bojové družiny Slovanov vlastne dostali. *Povesť dávnych liet* hovorí o Ilmeňskom jazere, kde dokonca mali založiť mesto Novgorod. História tiež pozná aj Slovencov, ktorí až do konca druhej svetovej vojny žili okolo dnešného poľského mesta Gdansk a v ňom. Ani v Gdansku ani v Novgorode však slovanská identita nepretrvala. Oproti tomu dodnes trvá v mene Slovincov a Slovákov.

6. Samova ríša

Generácia miešancov, ktorá vyrástla zo spolunažívania slovanských žien a avarských mužov, ako to popisuje takzvaný Fredegar vo svojej Histórii Frankov, sa začala búriť:

Počiatky povstania proti Avarom

> *„Synovia Hunov* (Avarov), *ktorých splodili z manželiek Vinidov* (Slovanov) *a* (ich) *dcér, neznášali ďalej zlo krutosti a násilia, vzpierali sa nadvláde Hunov a,* (…) *začali sa búriť."*

Mali totiž povinnosti svojich otcov, nie však ich práva. Fredegar, alebo takzvaný Fredegar, lebo opäť nie je jasné, kto je presne autorom pokračovania dejín Frankov, ďalej uvádza, že k povstaniu sa pridali aj miestni Slovania a do ich čela sa postavil istý obchodník, Frank zo Senónskeho kraja menom Samo:

> *„V štyridsiatom roku panovania Chlotara* (franského kráľa) *muž menom Samo, rodom Frank z kraja senonského, priviedol so sebou mnohých kupcov a uberal sa obchodovať k Slovanom prezývaným Vinidmi.* (…) *Keď Vinidi s vojskom zaútočili proti Hunom* (Avarom) *kupec Samo, ktorého som taktiež spomenul, postupoval s nimi vo vojsku. A tu preukázal tak veľkú schopnosť proti Hunom, že to vzbudilo obdiv, a nesmierny počet z nich bol pobitý mečom Vinidov. Vinidi spoznajúc Samovu užitočnosť zvolili si ho za kráľa nad sebou a tu šťastlivo panoval 37 rokov. Za jeho vlády Vinidi viedli mnohé boje proti Hunom. S jeho rozvahou a schopnosťou Vinidi vždy porazili Hunov. Samo mal 14 žien z kmeňa Vinidov, z ktorých splodil 24 synov a 17 dcér."*

Na príklade udalostí, ktoré opisuje franský kronikár možno dobre demonštrovať mechaniku procesu, ktorý sme si už popísali a ktorý nazývame vznik kmeňa (gensogenéza). Obvykle priamo predchádza vzniku barbarského kráľovstva.

Samo bol cudzinec (neslovanského pôvodu), schopný vodca, nositeľ fortúny (šťastia) víťaznej družiny a spoločenstva, ktoré reprezentoval. Jeho vojenská elita, družina (*Männerbund*) nebola tvorená pokrvnými väzbami. Pozostávala zo Samovho franského vojenského sprievodu, ktorý bol sám o sebe asi tiež rôznorodý, slovansko-avarských miešancov, ktorí sa začali búriť proti Avarom a samotných Slovanov. Samo ale podľa relácie takzvaného Fredegara vládol Slovanom (Vinidom). Tí si ho dokonca zvolili za svojho kráľa. Formálnym znakom nového spoločenstva, ktoré vytvoril Samo, jeho družina, miešanci a Slovania nemohol byť jediný jazyk, prinajmenšom vo fáze jeho vlastného vzniku. Do jedného celku ich spojil len spoločný nepriateľ. Neskôr pôsobili zjednocujúco najmä sociálne väzby, ktoré

medzi jednotlivými zložkami spoločenstva vznikli vo vojne proti Avarom na základe spoločne preliatej krvi.

Samov pokus o integráciu

Samotné povstanie vypuklo v tej najpríhodnejšej chvíli. Väčšina vojsk kagana sa totiž nachádzala v Trácii, kde sa pripravovalo podpísanie novej mierovej zmluvy medzi Východorímskou ríšou a kaganátom. Úspešné zavŕšenie povstania a zvolenie cudzinca Sama za kráľa Slovanov však prinieslo aj otázku ďalšej integrácie všetkých heterogénnych prvkov, ktoré sa zúčastnili na úspešnom protiavarskom povstaní. Samo a jeho najbližší ľudia si aj pri riešení tejto úlohy počínali úspešne. O osem rokov neskôr, v roku 633, respektíve 634, totiž takzvaný Fredegar popisuje ďalšiu historku spojenú s vládou kráľa Sama. V jej pozadí stál konflikt, ktorý sa rozpútal medzi franským kráľom Dagobertom a Samom kvôli vyberaniu poplatkov od kupeckých karaván (v texte takzvaného Fredegara sa hovorí dokonca o usmrtení kupcov Slovanmi), ktoré po tradičnej dunajskej ceste i v tomto čase prepravovali svoj tovar. Franský vyslanec Sycharius, ktorý mal vzniknutú situáciu vyriešiť, však vo svojej diplomatickej misii nepochodil. Zostavovateľ *Histórie Frankov* o tom píše:

> *„Samo nechcel Sycharia vidieť, ani by nebol dovolil, aby* (predstúpil) *pred neho, Sycharius* (teda) *oblečený odevom na spôsob Slovanov prišiel so svojimi pred zrak Samov; všetko, čo mu bolo uložené, mu oznámil."*

Na Samovom kráľovskom dvore bola teda záväzná nie avarská, ale slovanská móda. Podľa tejto módy, „odevu na spôsob Slovanov" sa musel zmienený vyslanec franského kráľa Dagoberta, keď chcel u Sama získať „audienciu", obliecť. Znakom identity na dvore Sama bolo teda slovanské oblečenie. Identifikačným symbolom spoločenstva, ktorému vládol, bol aj on sám ako zvolený „kráľ Slovanov". Za dôležité tiež považujeme, že Sycharius má prísť hovoriť na *placitum*. Tento termín totiž v dobovej franskej spisbe znamená snem, alebo dokonca súd. Pri troche abstrakcie by sme ho mohli dokonca povedať, že šlo o slovanskú veču, to jest snem slobodných, majetných a vplyvných mužov, ktorí smeli a museli rozhodovať o budúcnosti spoločenstva, ktoré zastupovali. Samovi teda nechýbala spoločenská prestíž (bol zvolený za kráľa), ani bohatstvo (bol kupec a kontroloval časť dunajskej cesty), ani schopnosť biologicky reprezentovať svoje spoločenstvo. Ako identifikačný znak ďalej pôsobil jeho kráľovský dvor a s ním spojené rituály. Zjednocujúcim znakom spoločenstva, ktorému vládol Samo, bola aj jeho družina. Nemôžeme to však povedať na sto percent už o jazyku. Samo a Sycharius sa najskôr rozprávali latinsky alebo jazykom latinčine podobným. Podobným jazykom sa rozprávali aj niektorí členovia bývalého sprievodu kupca Sama. Avarskí synovia iste ovládali jazyk svojich otcov

a matiek. Slovania rozprávali slovansky. Slovansky podľa všetkého zároveň hovorilo najviac ľudí v kráľovstve Sama. Fredegar nehovorí o osobitnom mene spoločenstva, ktorému Samo vládne. Z kontextu je však jasné, že to boli Vinidi (teda Slovania), ktorí si ho zvolili za kráľa.

Samo bol podľa svedectva takzvaného Fredegara oficiálne manželom 14 slovanských žien, s ktorými splodil početné potomstvo. Chýbala mu však legitimita, v tom čase chápaná ako povesť, podľa ktorej bol schopný svoj pôvod odviesť od slávnych a preto aj v mnohom nesmrteľných predkov. V tomto ohľade možno jeho početné manželstvá chápať aj tak, že sa nimi pokúšal nadviazať pokrvné zväzky a tým získať aj formálne opodstatnenie svojho voleného titulu. Na druhej strane sú však jeho početné manželstvá svedectvom zmienenej dezintegrácie pôvodne jednotného slovanského (veľ)kmeňa a ukážkou Samovej zámernej (intencionálnej) politiky, ktorá mala pôsobiť proti týmto odstredivým tendenciám.

Kde ležal Vogastisburg?

Tak ako u iných včasnostredovekých panovníkov, aj u Sama možno vďaka Fredegarovi konštatovať niektoré metódy, ktorých cieľom malo byť posvätenie (sakralizácia) jeho aktuálneho postavenia. Najdôležitejšou je, hoci aj nie celkom priama zmienka o jeho dvore a sídle. Týmto sídlom je bájny Vogastisburg, ktorý si, zhodou okolností, chceli a chcú do dejín privlastniť tak Slováci ako Česi, Slovinci, ale aj Poliaci. Keďže v správe takzvaného Fredegara sa hovorí o miešancoch, treba predpokladať, že Samovo kráľovstvo (*regnum*) sa rozprestieralo na území, kde takíto miešanci žili. Najväčšie náleziská slovansko-avarských sídel sa pritom nachádzajú v priestoroch Bratislavskej brány (Devínska Nová Ves) a Želovciach pri Veľkom Krtíši. Podobne miesto (mesto), v ktorom sa Samo ubránil franskému nájazdu v roku 637 je nutné hľadať tam, kde sa v rímskych časoch rozprestieral *limes*, hranica. Germánske slovo pre rímske mestá a významné stanice ležiace na rímskej hranici bolo slovo *burg* (napríklad Strassbourg, Regensburg a iné). Nie je teda možné územie Samovho kráľovstva posúvať do dnešného Poľska. O niečo iná situácia je ale v súvislosti s českými krajinami. Ako je totiž opäť známe z Fredegara, k Samovi sa počas a po jeho odboji voči Dagobertovi postavilo aj lužickosrbské knieža Dervan. Keďže kmeň Lužických Srbov žil a dodnes ešte sčasti prežíva na severozápade bývalých i dnešných českých hraníc, je jasné, že Samo uplatňoval svoju zvrchovanosť minimálne po toto územie. Automaticky to však neznamená, že ju uplatňoval nad Čechmi, keďže o kmeni s týmto alebo latinským názvom *Bohemi* (*Bohemani*) ešte história nemá zmienky. Jediné, čo teda môžeme povedať je to, že Samo vládol aj nad dobovými obyvateľmi tohto geopolitického priestoru. Spojencom Sama sa stal podľa všetkého aj vojvoda (knieža) menom Valuk, o ktorého kniežatstve sa dozvedáme v súvislosti s politickým azylom pre časť Bulharov, o ktorom

tiež informuje takzvaný Fredagar. Centrum jeho kniežatstva však dnes nedokážeme spoľahlivo identifikovať. Najčastejšie sa však lokalizuje na miesta, kde história neskôr nachádza predkov dnešných Slovincov. Lokalizáciu Vogastisburgu, to jest centra prvého histórii známeho Slovanského kráľovstva, treba teda hľadať o niečo viac na severe, v priestore horného Dunaja, Bratislavskej brány a dnešného východného Slovinska.

Vnútorná a zahraničná politika kráľa Sama

Samovo barbarské kráľovstvo malo niektoré náznaky spoločenského zriadenia, ktoré je postavené na princípoch charakteristických pre barbarský *gens*, napríklad odvádzanie pravidelného *tributum pacis*. Okrem toho však Samo dokázal vyberať poplatky od kupcov, ktorí prechádzali jeho územím. Takzvaný Fredegar o tom nepriamo informuje tak, že Slovania olúpili a následne usmrtili veľký počet franských kupcov. Samo však bol sám kupcom a poznal právne zvyklosti Franskej a iných dobových ríš v tomto ohľade. Omnoho logickejšie z jeho pohľadu bolo teda od kupcov vyberať pravidelné poplatky v podobe mýta. Na tento účel bol priestor Bratislavskej brány, kde sa rieka Morava vlieva do Dunaja, ako stvorený. Samo teda nemal dôvod zabíjať franských kupcov, ale skôr nadviazať na staršie právno-ekonomické zvyklosti z predchádzajúceho, rímskeho obdobia.

V tejto súvislosti sa počas niekoľko desaťročí trvajúceho panovania kráľa Sama vynára aj otázka jeho zahraničnej politiky. Už sme naznačili, že povstanie miešancov, Slovanov a Sama vypuklo vo chvíli, keď sa nový kagan a jadro avarského vojska nachádzali kvôli uzatvoreniu novej zmluvy s Konštantínopolom v Trácii. Úspechu povstania pomohlo aj to, že táto mierová zmluva sa nepodpísala a vojská Avarov plienili okolie hlavného mesta Východorímskej ríše. V tejto súvislosti sa pochopiteľne treba opýtať, či ho aj priamo nekoordinovali Romajovia (Byzantínci) sami, aby oslabili svojho protivníka na jeho vlastnom území. Na potvrdenie takejto hypotézy ale chýbajú písomné pramene. Ešte zložitejším sa javí postoj povstalcov voči druhej veľkej moci vtedajšej Európy, Franskej ríši. Náš jediný zdroj, takzvaný Fredegar naznačuje, že Samo a jeho dŕžava sa pokladali skôr za súčasť Franskej ríše ako kaganátu. Do úst slovanského kráľa dokonca vložil nasledujúce slová:

> *„Aj pôda, ktorú máme, patrí Dagobertovi, aj my patríme jemu, ak, pravda, nariadi zachovávať s nami priateľstvo."*

Samo teda podľa takzvaného Fredegara prinajmenšom formálne uznával zvrchovanosť Franského kráľovstva a Merovejovcov nad ním spravovaným územím. V časoch posilnenia svojej osobnej moci, ktoré priniesla účasť slovanských bojovníkov z Panónie v bitke o Konštantínopol v roku 628, však svoju pozíciu voči Franskej ríši, najmä z dôvodov franského spochybnenia jeho kontroly nad vyberaním poplatkov za slobodný prechod

obchodníckych karaván, musel prehodnotiť. Bezprostrednou príčinou nového vzťahu voči Franskej ríši bol už zmienený incident, ktorý takzvaný Fredegar pripísal za vinu Samovi a Slovanom. Samo však celkom logicky nemal žiaden dôvod zneistiť zdroj príjmov, ktoré prichádzali jemu i jeho kráľovstvu z vyberania mýta od obchodníkov, ktorí sa plavili po Dunaji. Podobne reč vyslanca Sycharia na dvore kráľa Sama nepripomína spôsob komunikácie človeka, ktorý sa prišiel v nejakej veci dohodnúť. Naopak, zdá sa, že prišiel s jasnou úlohou vyvolať vojenský konflikt. Ten prišiel krátko na to a bol vedený tromi smermi. Opäť ho popisuje takzvaný Fredegar:

> *„…Dagobert spupne rozkázal, aby vojsko z celej ríše Austrázijskej vytiahlo proti Samovi a Vinidom. Keď vojsko s tromi oddielmi v šíku zaútočilo na Vinidov, hneď aj Longobardi, podplatení Dagobertom, tak isto nepriateľsky pritiahli proti Slovanom. Slovania na týchto a na iných miestach sa oproti tomu* (vojensky) *pripravovali; do ktorého kraja vkročilo však vojsko Alemanov s vojvodcom Chrodobertom, zvíťazilo. Tak isto Longobardi zvíťazili, a Alemani i Longobardi odviedli so sebou veľmi veľký počet zajatcov zo Slovanov. Keď potom Austrázijci obkľúčili Vogastisburg, kde sa opevnili veľmi početné oddiely udatných Vinidov, v trojdňovom boji boli tu mnohí z Dagobertovho vojska pobití mečom a* (ostatní) *zanechajúc všetky stany a batožinu, ktorú mali, zbabelo sa odtiaľ vrátili do vlastných sídel.“*

Z juhu, to jest zo smeru starého rímskeho územia Friulska, ktoré už bolo v tom čase vlastne menším longobardským kniežatstvom, zaútočili do priestorov súčasného Slovinska a Korutánska Longobardi. Alemani zaútočili z priestoru Durínska od severu na Lužických Srbov. Stredný prúd zložený z Austrázijcov viedol povodím Dunaja. Ako je známe, presne tieto smery zvolil o pol druha storočia aj Karol Veľký proti Avarom a ich spojencom. Kým však Alemani a Longobardi vo svojom ťažení uspeli, Austrázijci boli Samom porazení pri Vogastisburgu. Zaujímavé je, že v tejto historickej chvíli Dagobert nepoužil proti Samovi ako spojenca Avarský kaganát a to i napriek tomu, že takzvaný Fredegar spomína početné víťazstvá Sama nad Avarmi.

Chronológia politických udalostí zviazaných s existenciou Samovho kráľovstva však bola nasledovná. Povstanie vypuklo v roku 625. V nasledujúcich dvoch rokoch sa Samovi skutočne podarilo porážať Avarov. Pomôcť mu pritom mohla aj Franská ríša, ku ktorej zvrchovanosti sa aj neskôr otvorene hlásil. Následne Avari uznali jeho vojenské umenie a tým aj územné výdobytky výmenou za účasť početných slovanských jednotiek počas ťaženia na Konštantínopol v roku 628.

Podobné politické zmluvy sa hlboko do novovekých čias utvrdzovali sobášmi reprezentantov hlavných protagonistov. Aj v prípade Sama teda možno

predpokladať, že ako záruku mieru s Avarmi mohol získať za jednu z manželiek princeznú, pokrvne zviazanú s vládnucou dynastiou avarských kaganov. Takzvaný Fredegar síce hovorí, že všetky manželky Sama boli Slovanky, súčasná historická veda však poukazuje znovu a znovu na fakt, že medzi Avarmi bolo veľa Slovanov. Uzavretý mier s Avarmi v konečnom dôsledku dopomohol Samovi k tomu, že svoje kráľovstvo v roku 633 v konflikte s Frankami nielen uhájil, ale aj rozšíril smerom na západ a severozápad. Fredegar, alebo akokoľvek sa kronikár Frankov zo 7. storočia nazýval, o tom píše:

> *„Potom Vinidi viac ráz vtrhli do Durínska a do ostatných krajov Franskej ríše a plienil ešte aj Dervan, knieža z rodu Srbov, ktorí pochádzali z kmeňa Slovanov a už dávno patrili Franskej ríši. Pridal sa so svojimi k vládcovi Vinidov."*

Samo teda našiel aj spojenectvo u Lužických Srbov, ktorých historické územie sa nachádzalo na západ a severozápad od dnešných českých hraníc. V tejto súvislosti sa často v historickej vede hovorí o tom, že ak boli súčasťou Samovho kráľovstva Dervanovi Srbi, museli byť v tomto kráľovstve aj Česi a Moravania. Keďže však Fredegar nehovorí ani o Čechoch, ani o Moravanoch, nemôžeme hovoriť zatiaľ o nich ani my. Podľa všetkého však ešte v danom čase ako samostatné spoločenské subjekty – ranostredoveké kmene neexistovali. Inak by sa o nich Fredegar zmienil. Priestor Moravskej brány i Čiech bol však naisto obývaný. Nová identita jeho obyvateľstva sa však zatiaľ iba kryštalizovala.

Samovo kráľovstvo. Kmeňový zväz alebo barbarské kráľovstvo?

Samovo kráľovstvo vytvorili Slovania, slovansko-avarskí miešanci a družiníci z pôvodnej kupeckej karavány kupca Sama. Nazývať jeho kráľovstvo kmeňovým zväzom je teda nepresné. Podľa takzvaného Fredegara všetky zmienené subjekty zdieľali kolektívne označenie Slovan (Vinid). Vinidi, to jest Slovania si Sama zvolili za kráľa; Sycharius sa obliekol „na spôsob Slovanov"; Dagobertovo vojsko z Austrázie vyrazilo proti Samovi a Slovanom. Po roku 633 sa k Samovi a Slovanom ako spojenci pridali (Lužickí) Srbi so svojim kniežaťom. Slovania a Srbi potom spolu útočili proti Durínkom, ani predtým ani potom však nevytvorili jeden politický celok.

Presnejší názov pre takýto politický útvar ako kmeňový zväz je teda barbarské kráľovstvo. Podobných barbarských kráľovstiev súčasná historická veda po celej dobovej Európe rozoznáva viac. Spomeňme Teodorichovo Ostrogótske kráľovstvo, Burgundské kráľovstvo alebo Kráľovstvo Vandalov v Afrike. Všetky tieto politické útvary majú spoločných niekoľko znakov. Predovšetkým môžeme hovoriť o ich teritoriálnom vymedzení. Na rozdiel od barbarských kmeňov sú totiž viazané na relatívne presne vymedzené územie. Majú svoju ústrednú vládu, ktorú reprezentuje zvolený alebo dedičný barbarský kráľ (*rex*). Ich hlavní protagonisti sa pokúšajú vo svojej

vláde imitovať prvky Rímskeho impéria. Vytvárajú vlastný dvor s osobitou kultúrou (Teodorich v Ravene, Samo vo Vogastisburgu). Aj ekonomicky sa snažia nadviazať na základy bývalých rímskych skúseností. Pokiaľ ide o náboženstvo, boli barbarskí králi väčšinou kresťanskými ariánmi (Samo ako Frank bol podľa všetkého ortodoxným, to jest katolíckym kresťanom). Svoju domácu i medzinárodnú pozíciu sa snažia stabilizovať prostredníctvom niekoľkých sobášov a sebe oddanej vrstvy profesionálnych vojakov, skrz ktorých tiež riadia svoje kráľovstvo. Barbarské kráľovstvá majú krátku dobu trvania. Ich slabosť spočíva predovšetkým v ich vlastnej vnútornej heterogenite, ktorú vie spojiť jedine osoba vládcu. Po jeho smrti obyčajne prichádza rýchly zánik barbarského kráľovstva.

Otázky trvania Samovho kráľovstva

Ako je známe, Samovo kráľovstvo pravdepodobne nepretrvalo po jeho smrti. Prinajmenšom o tom v prameňoch niet relevantnej mienky. Ostalo však po ňom početné mužské i ženské potomstvo, Fredegar hovorí o 24 synoch a 17 dcérach. Je len málo pravdepodobné, že Samo nevyužil svojich synov a dcéry už počas svojho života na uzavretie početných aliancií s inými predstaviteľmi vnútorne odstredivých síl vo svojom kráľovstve a s najsilnejšími politickými subjektmi v jeho bezprostrednom okolí. Tieto matrimoniálne zväzky Sama pretrvali a vytvárali sieť príbuzenstiev. Otázne je však do akej miery tieto rodinné zväzky dokázali nájsť jednotný politický menovateľ pre svoje spoločné záujmy. Podobne podľa všetkého pretrvali aj ďalšie štruktúry, ktoré za viac ako tri desaťročia trvania Samovho kráľovstva vznikli. Splynuli však s tými, ktoré sa z časového hľadiska ukázali ako staršie a trvalejšie. Týmito museli byť opäť vojenské družiny zomknuté okolo mužských členov najstaršej dynastie Slovanov.

Slovanský kráľ Samo v stredovekom písomníctve

Samov pokus o konštituovanie monarchie medzi Franskou a Avarskou ríšou nemal dlhé trvanie. Zanechal však nezmazateľnú stopu vo franskom písomníctve, pre ktoré bolo len veľmi ťažko stráviteľné, že takéto porážky im uštedril v podstate ich vlastný človek. Z tohto dôvodu už *Gesta Dagoberti I regis Francorum* (*Činy / Skutky Dagoberta I. kráľa Frankov*) z prvej tretiny 9. storočia „opomenuli" spomenúť franský pôvod Sama a neskorší bavorský *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov* už zo Sama robí Korutánca (teda Slovinca). Ak takúto stopu zanechalo panovanie u jeho západných susedov, o koľko väčšiu muselo zanechať u samotných Slovanov? Bohužiaľ nemáme o ňom presnejšiu stopu. Za isté však treba predpokladať, že Samov pokus o vytvorenie Slovanského kráľovstva sa v nasledujúcich storočiach dočkal ďalších viac alebo menej úspešných realizácií.

Príchod Chorvátov a Srbov na Balkán

Vznik Samovho kráľovstva v dvadsiatych rokoch 7. storočia však nie je ani zďaleka jediný dôsledok turbulentných vojen spojených s panovaním Avarov na strednom Dunaji. Ako uvádza Konštantín Porfyrogenet vo svojom

diele *De administrando imperio* (*O spravovaní ríše*), ktoré vzniklo v polovici 12. storočia na základe starších textov, približne v tomto období za čias panovania byzantského cisára Heraklia (panoval medzi rokmi 612 – 643) sa zo severu na Balkánsky polostrov na jeho pokyn presťahovali Srbi a Chorváti. Podobne ako v predchádzajúcich prípadoch pozvaných Longobardov či Avarov, aj v tomto geste možno vidieť úsilie východorímskej politiky o vytvorenie akejsi nárazníkovej zóny z cisárstvu lojálnych kmeňov, ktorej zmyslom malo byť definitívne zastavenie slovansko-avarskej expanzie v priestore západného Balkánu. S týmto korešponduje aj pokus cisára o rýchle pokresťančenie týchto nových kmeňov, ktorý sa sčasti aj podaril. Pokiaľ ide o mechaniku tohto presunu treba konštatovať, že prebiehal v podobných intenciách ako predchádzajúce známe presuny. Časť kmeňa Srbov a Chorvátov navyše zostala na miestach, kde sídlila aj predtým. Pokiaľ lokalizácia osídlenia prvého zmieneného kmeňa je istá, sídlili totiž severozápadne od hraníc dnešných Čiech a tu prežívajú ich zvyšky dodnes ako Lužickí Srbi; menej jasné je, odkiaľ prišli Chorváti. Konštantín Porfyrogenet sa v tejto súvislosti zmieňuje o takzvanom Bielom (teda severnom) Chorvátsku. Hoci v presnej identifikácii tohto Chorvátska medzi vedcami panujú rozpory, najviac argumentov nachádzame v prospech teórie, že ho treba vidieť približne na území dnešného Slovenska s presahom cez dnešnú severnú Moravu do východných Čiech a na sever do dnešného Sliezska a Malopoľska. Posun Slovanov na naše dnešné etnické územia, okrem prenikania mužských družín s ich rodinným sprievodom, potom treba vidieť viac v mentálnej, ako reálno-historickej podobe. V zásade totiž mohlo ísť o to, že miestne elity, podobne ako to bolo nakoniec aj v mnohých iných prípadoch, prevzali označenie Slovan od svojich južných, viac úspešnejších susedov. Okrem vojenských úspechov, atraktivitu tohto mena ešte zvyšovali mnohé z výdobytkov neskorej rímskej civilizácie, ktorej boli Slovania dedičmi, ako na to poukazuje ešte aj dnešný slovenský jazyk, v ktorom slová ako dom, cintorín, víno, ocot či kostol sú latinského, teda rímskeho pôvodu.

Poslednú zmenu etnickej štruktúry v strednej, respektíve v stredovýchodnej Európe, pred príchodom starouhorského kmeňového zväzu, potom zaznamenávame v súvislosti s príchodom Bulharov. Stalo sa tak okolo roku 682, keď chán Asparuch, syn legendárneho starobulharského vodcu Kuvrata priviedol svoj ľud do priestorov severnej Trácie (inak Moesie). Približne v tomto období sa začína v prameňoch hovoriť o Slovanoch, ktorí bývajú na sever od longobardského Friulského kniežatstva ako o korutánskych Slovanoch a o ich krajine ako Korutánsku (*Carantania*). Centrom tohto politického útvaru bol Krnský hrad (dnes Karnburg, neďaleko Klagenfurtu).

7. Vznik prvých slovanských kniežatstiev

Na akých základoch vznikali prvé slovanské kniežatstvá?

O presnom priebehu historických procesov v priestoroch medzi východnými výbežkami Álp a Karpatským oblúkom, dolným tokom Dunaja a prameňmi Drávy a Sávy v druhej polovici 7. storočia a v prvej polovici 8. storočia vieme z historických prameňov len málo. Ešte menej o tom, čo sa dialo od Karpát a Dunaja viac na sever. Na základe neskorších prameňov (najmä na základe spisu *O obrátení Bavorov a Korutáncov* a *Análov Franskej ríše*), archeologických výskumov a jazykovedy však môžeme naznačiť základné vývojové tendencie, ktoré vyvrcholili tesne pred rokom 793, keď Karol Veľký so svojimi vojskami vstúpil do bývalej rímskej Panónie.

Situácia na území súčasného Rumunska, dnešného Slovenska, v Maďarsku, na južnej Morave i v dnešnom Slovinsku a v Rakúsku v sledovanom období vykazuje niekoľko zaujímavých podobností. Moravania, Slováci a aj Slovinci pri budovaní svojich prvých teritoriálnych i spoločensko-správnych štruktúr mohli nadviazať na niekoľko starších spôsobov riadenia spoločnosti. Predovšetkým mohli viac menej priamo využívať výdobytky antickej civilizácie. Mohli tiež nadviazať na skúsenosti germánskych kmeňov či Avarov, ktorí tak robili pred nimi (keszthelyjská kultúra neďaleko Balatónu). V súvislosti s Avarmi či nomádmi vôbec tiež vyvstáva otázka úlohy jazdcov, ako osobitnej spoločenskej skupiny, pri vytváraní prvých slovanských kniežatstiev. Prelomovým pre vedomé budovanie nových a v pravom slova zmysle už politicko-správnych štruktúr pre obyvateľstvo združené okolo prítokov riek Dunaja sa však nakoniec ukázala až interakcia s Franskou ríšou. Pozvoľna začala už v posledných dekádach 8. storočia na západe prostredníctvom Bavorského kniežatstva a na juhu Longobardského kráľovstva. Na prelome 8. a 9. storočia potom vďaka priamej intervencii Karola Veľkého do politických pomerov medzi Karpatmi a Dunajom vyvrcholila konštituovaním nových slovanských kniežatstiev na východnej hranici jeho ríše. Isté je, že to nezostalo bez materializácie v každodenných prejavoch miestnych elít. Tie čoraz viac opúšťali pôvodný avarsko-slovanský spôsob spolužitia a prikláňali sa k novému slovansko-franskému.

Slovanský jazyk ako lingua franca

Integrujúcu úlohu v procese vzniku týchto kniežatstiev tentokrát, podľa všetkého, zohral aj ich spoločný jazyk. Nedostatok prameňov obvykle v histórii znamená, že po období vojen nastúpilo obdobie stabilizácie a dlhodobejšieho mieru. Avarský kaganát ako dominujúci politický celok strednej Európy prešiel transformáciou, na ktorej konci sa z nomádskeho politického útvaru stalo viac menej voľné zoskupenie nomádov a usadlých Slovanov s centrálnou, hoci aj stále viac len symbolickou vládou kaganov. Takémuto

chápaniu dobovej reality zodpovedajú aj archeologické nálezy, v ktorých čoraz viac dominuje materiálna kultúra typická pre usadlé roľnícke obyvateľstvo, respektíve miešajú sa prvky pripisované nomádom a prvky pripisované usadlému obyvateľstvu. V prípade elít dokonca hovoria archeológovia o zmiešanej slovansko-avarskej kultúre. Súčasná veda prišla s názorom, že určitá kultivovaná forma slovanského jazyka slúžila ako *lingua franca,* to jest ako akýsi spoločný komunikačný jazyk pre celý priestor Avarského kaganátu vrátane jeho okrajových území, to jest územia celého Karpatského bazéna i krajín, ktoré sa nachádzajú za týmto horským masívom. Jazyk Slovanov medzi Dunajom a Karpatmi v tom istom čase fungoval ako hlavný komunikačný kanál v rámci celej horizontálnej komunikácie medzi všetkými „rôznorodými" komunitami a tým aj kanálmi Franskej ríše. Predstava takto pochopenej slovansko-avarskej symbiózy vedie k téze, že aj toto mohol byť spôsob, akým sa slovanské povedomie (identita) v priebehu obdobia medzi rokmi 602 – 802 šírila medzi ďalšie obyvateľstvo strednej a stredovýchodnej Európy. Na druhej strane však táto téza striktne nevedie k tomu, že by sme Avarský kaganát označili za čisto slovanský a neznamená to tiež, že prišlo k úplnej výmene jeho mocenských štruktúr za slovanské. Logické však je, že výkon aj tej najelementárnejšej správy (výber daní), organizácia armády, výmena tovarov a kultúrnych výdobytkov sa ani dnes nezaobíde bez jazyka, ktorým sa uskutočňovanie týchto interakcií deje. Ako je dnes týmto jazykom angličtina, v časoch existencie Avarského kaganátu sa stala týmto jazykom určitá forma slovanského jazyka, ktorá plnila vyššie spomenuté funkcie. Nie inak tomu bolo v neskoršom období v Bulharskom chánstve a podľa všetkého práve tak isto aj v prvých storočiach Uhorského kráľovstva.

Kniežatstvo slovanských Korutáncov

História Avarského kaganátu teda zohrala pre utvrdenie, rozvoj a rozšírenie slovanského povedomia významnú úlohu. Sila tohto vedomia sa ďalej umocňovala aj tým, že na okraji Avarského kaganátu začali vznikať nové centrá moci – prvé slovanské kniežatstvá. K jedným z prvých, respektíve k tým, o ktorých máme prvé písomne zmienky, patrilo Korutánske kniežatstvo. Skrátenú a koncentrovanú históriu jeho genézy nám popisuje text, ktorý vznikol na obranu práv Salzburskej cirkvi okolo roku 872 a historici ho nazývajú *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov.* Kompozícia tohto textu je prevažne postavená na chronologickej následnosti jednotlivých udalostí podľa toho, ako sa v dejinách strednej Európy udiali. Samozrejme, z pohľadu Salzburgu. Niekedy však neskorší text informačne dopĺňa predchádzajúci. Kvôli lepšej názornosti si dejiny, ktoré viedli k vzniku Korutánskeho kniežatstva, ako ho podáva autor zmieneného spisu, dovolíme prehodiť. Robíme tak aj preto, že ani sami by sme lepšie azda nevedeli v krátkosti zhrnúť udalosti, ktoré sa v Panónii udiali medzi 4. a 9. storočím. V 6. kapitole tohto diela sa píše:

„Za dávnych čias teda južné kraje od Dunaja na území dolnej Panónie a okolo hraníc opanovali Rimania a sami tam na vlastnú obranu vybudovali hrady a pevnosti a iné mnohé stavby, ako ešte podnes vidieť. Títo si aj Gótov a Gepidov podrobili pod svoju vládu. Avšak po viac ako 379 rokoch po narodení Pána Huni bývajúci v pustých krajoch na severnej strane Dunaja, preplavili sa cez Dunaj a vyhnali Rimanov, Gótov a Gepidov z ich sídiel. Z Gepidov však niektorí sú tam podnes usadení. Vtedy Slovania, keď Huni (to jest Avari) *boli odtiaľ vyhnaní, prichádzali a začali osídľovať rozličné kraje v týchto končinách Dunaja. Teraz však považujeme za potrebné vyrozprávať, ako boli Huni* (Avari) *odtiaľ vyhnaní, ako sa Slovania začali osídľovať a ako oná časť Panónie bola pripojená k Salzburskej diecéze."*

V 3. kapitole *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* potom jeho autor píše:

„Teraz treba dodať, ako Slovania, ktorí sa nazývajú Korutáncami, a ich susedia boli vyučení vo svätej viere a stali sa kresťanmi, a ako Huni (tiež Avari) *vyhnali Rimanov a Gótov, ako aj Gepidov z dolnej Panónie a obsadili onú krajinu, až Frankovia a Bavori s Korutáncami v nepretržitých bitkách porážajúc ich celkom premohli."*

Konečne v 4. kapitole toho istého diela sa dozvedáme:

„Teraz je potrebné stručne zopakovať (povedané) *o Korutáncoch. Za čias slávneho franského kráľa Dagoberta bol kniežaťom oného kmeňa istý Slovan menom Samo, žijúci v Korutánsku…"*

Ako je z jeho textu jasné, neznámy autor bavorského prameňa z 9. storočia položil počiatky Korutánskeho kniežatstva, tým aj Korutáncov, to znamená predkov dnešných Slovincov, ako samostatného kmeňa medzi ostatnými Slovanmi do prvej tretiny 7. storočia a usúvsťažnil ich s panovaním franského kupca Sama. Podobné svedectvo o Korutáncoch ako samostatnej politickej jednotke nám podáva aj ďalší spisovateľ Pavol Diakon vo svojom historickom diele, v ktorom popisuje dejiny Longobardov. Veľkú časť tu venuje dejinám jedného zo severných longobardských kniežatstiev, ktoré vzniklo okolo mesta Friuli a preto ho voláme Friulské kniežatstvo. Práve toto kniežatstvo sa mnohokrát dostalo do konfrontácie so Slovanmi a Avarmi. Slovanom pritom podobne ako neznámy autor *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* priraďuje adjektívum korutánski.

Základy Korutánskeho kniežatstva teda vznikali už v 7. storočí. Bohužiaľ história nemá dostatok prameňov na to, aby jeho vznik popísala detailnejšie. Jasné je len to, že pôvodne šlo o jedno z okrajových území Avarského kaganátu, akých bolo podľa všetkého viac. Dozvedáme sa o ňom však preto,

že ležal na hranici dvoch iných politických útvarov, ktoré hojne čerpali z dávnej rímskej tradície, ku ktorej okrem iného patrilo aj spísomňovanie historických udalostí. K takýmto patril aj *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov*. Jeho autor však celý historický proces medzi smrťou Sama a začiatkom konfliktu medzi Avarmi a Slovanmi (Korutáncami) zhrnul do jedinej vety:

> *„Za krátky čas začali týchto Korutáncov vážne znepokojovať Huni* (Avari) *nepriateľskými útokmi."*

Samotný počiatok dejín Slovincov (korutánskych Slovanov) potom popisuje v súvislosti s útokmi Avarov proti nim a následným pozvaním Bavorov na pomoc. Bavori, ako to už v prípade spísania podobných tendenčných textov býva, vystupujú ako ochrancovia Slovanov a rozhodnú sa v ich veci intervenovať proti Avarom. Korutánski Slovania sa tak stávajú príčinou vojny medzi Bavormi a Avarmi. Nech už je pravda kdekoľvek, isté je, že Bavori postupujú v reláciách so Slovanmi podľa starodávneho receptu pozvaných ochrancov, z ktorých sa v konečnom dôsledku stanú okupanti. Prídu na pomoc Slovanom, ale po úspešnej vojenskej konfrontácii s Avarmi už v Korutánsku zostávajú.

Korutánsko v plánoch Bavorov

Nie je celkom známe, do akej miery Bavori pod vedením svojho vojvodu Odila (738 – 750) jednali v tejto veci v záujme Frankov, pod ktorých ich kniežatstvo prinajmenšom formálne patrilo, alebo skôr realizovali vlastné predstavy o stredoeurópskej (dunajskej) politike, ktoré mali viesť k supremácii bavorskej moci nad týmto, kedysi Rimanmi kontrolovaným územím. Isté je, že syna prvého, podľa mena známeho korutánskeho kniežaťa Borut(h)a, menom Gorazd (*Kakatius*, podľa iných prameňov *Karastus*) si Bavori (Frankovia) vzali ako rukojemníka na „výchovu" so sebou. Podobne postupovali podľa svedectva toho istého *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* aj s Chotimírom (*Cheitmar*), synom brata Boruta. Po jeho smrti na korutánsky stolec nastúpil jeho syn Gorazd, po jeho nečakanej smrti Chotimír. Gorazd i Chotimír mali byť kresťanmi. Za vlády Chotimíra tiež prišlo k vysväteniu prvého kostola zasväteného Panne Márii na mieste nazývanom Liburnia (dnes Maria Saal / Gospa Sveta) neďaleko centra jeho moci, ktorým bol Krnski grad (dnes Karnburg). Šlo o vôbec o prvú, historicky doloženú fundáciu kresťanskej svätyne medzi Slovanmi – „*matku* (obnovenej) *panónskej cirkvi*" ako zvyknú kvetnato historici túto stavbu nazývať. Naznačený bavorsko-franský mechanizmus prenikania jednej politickej moci do druhej poukazuje na technológiu prenosu moci z domácej dynastie na dynastiu cudziu. Ako je z uvedeného vidno, významnú úlohu v tomto prvom štádiu zohráva najmä prenos cirkevných štruktúr, ktoré majú svoje centrum mimo hraníc politického celku, v ktorom sa angažujú. V našom prípade v Salzburskom

biskupstve (neskôr arcibiskupstve). Identický model etablovania sa franského vplyvu uvidíme na Veľkej Morave a neskôr v Českých krajinách a v 15. storočí aj napríklad v Sliezskom kniežatstve, ale tiež v Uhorskom kráľovstve. Druhým spôsobom, ako Bavori mohli zvýšiť svoj vplyv na východnom predhorí Álp, bola matrimoniálna politika. U oboch vládcov korutánskych Slovanov (predkov Slovincov) vychovaných vo Franskej ríši totiž treba predpokladať manželky z významných bavorských rodov. Miešanie sa bavorských a slovanských elít bolo pravdepodobne i tak na každodennom poriadku v celom priestore horného Dunaja (v priestoroch dnešného Horného a Dolného Rakúska), na ktorom archeológovia, historici i jazykovedci spoločne v sledovanom období konštatujú pomerne husté slovanské osídlenie. Prichádzalo k nemu prakticky od roku 597, teda od času, keď Slovania a Avari uštedrili bavorskému vojvodovi Tasilovi I. z rodu Agilolfingovcov zdrvujúcu porážku, keď vojensky vstúpil do ich krajiny. *De facto* to vtedy znamenalo, že slovansko-avarská moc svoju hranicu zadefinovala na hranici toku rieky Enže (Inns). Bavorská pomoc korutánskym Slovanom ešte neznamenala zánik tejto hranice. Predznamenala však postupný posun bavorsko-franskej moci k Bratislavskej bráne a na stredný Dunaj.

Korutánsko ako súčasť Bavorska

Dôležitá je chronológia a definícia postupnosti krokov, ktoré vyústili do obsadenia Korutánska Bavorskom. Knieža Borut sa odovzdalo pod zvrchovanosť Bavorska okolo roku 745. Jeho následníci vládli približne do roku 771. Obaja vládcovia boli dosadení z Bavorska, respektíve prostredníctvom Bavorska priamo z Franskej ríše. Pri takomto „dosadení" sa kvôli tomu, aby v budúcnosti neprišlo k spochybneniu legitimity monarchu, vyžadoval „súhlas" miestnych veľmožov. Pri menách Gorazd a Chotimír isté pochybnosti o ich franským prameňom deklamovanom príbuzenstve (mali byť bratranci) vyvoláva skutočnosť, že majú rozdielne mená. Kým meno Boruta a jeho syna Gorazd je azda slovanské (Borut je vlastne Borec a Gorazd by malo znamenať Skúsený či Zdatný); Chotimír je klasické dvojzložkové kniežacie meno, ktoré obyčajne prislúchalo členom najstaršej slovanskej dynastie. Aké boli osudy Gorazda a Chotimíra nám pramene neprezrádzajú. So všetkou pravdepodobnosťou Bavorom museli odvádzať ročný tribút. Po smrti Chotimíra v roku 771 vypuklo v Korutánsku protibavorské povstanie, ktoré trvalo niekoľko rokov. Po jeho potlačení na uprázdnený korutánsky trón v roku 771 nastúpil istý Valtunk (*Waltunc*), čo je najskôr skomolenina mena Vladan / Vladun. Toto meno by zapadalo do systému mien Borutovej dynastie. Mohli by sme teda predpokladať, že Chotimír zostal bez mužského potomka. Smrť Valtunka (Vladana) a zosadenie Tasilla III. Karolom Veľkým okolo roku 790 priniesli výmenu domácej korutánskej dynastie za profesionálnych vojenských správcov – markgrófov. Tento formálno-právny akt

však musel Karol Veľký obhájiť vo vojenskej konfrontácii s Avarmi, ktorá sa s prestávkami pretiahla od roku 793 približne do roku 813.

Nástup Karolovcov v Bavorsku

Výsledkom jednej z najväčších vojenských kampaní svojej doby, pri ktorej pomáhali aj korutánski Slovania, bolo aj to, že rod Agilolfingovcov bol vo svojej vláde nad priestorom povodia horného Dunaja nahradený priamo Karolovcami. Tí sa po smrti Karola Veľkého roku 816 postupne etablovali vo svojej bočnej línii v Regensburgu, sídelnom meste Bavorského vojvodstva. V roku 819 usadol na bavorský stolec Ľudovít, neskôr známy s prívlastkom Nemec, syn cisára Ľudovíta Pobožného, najprv vo funkcii bavorského kráľa. Spolu s Bavorskom sa tak pod priamou zvrchovanosťou Karolovcov ocitli aj korutánskí Slovania, ich kniežatstvo (vojvodstvo) si však v rámci reorganizácie okrajových východných území Franskej ríše udržalo osobitý status. Ten bol neskôr formálne umocnený ešte tým, že korutánskym vojvodom sa stával pravidelne Karolovec z vetvy Ľudovíta Nemca.

Rituál inštalácie korutánskych vládcov

Korutánsko sa však i naďalej riadilo vlastným zvykovým slovanským právom (*Sclauenicae institutionis testes*). Rad výsad a osobitostí tohto vojvodstva, ktoré sa ponajprv spojením s Bavorskom a neskôr s ríšou Karolovcov na tisíc rokov ocitlo vo sfére zvrchovanosti obnoveného Rímskeho cisárstva, okrem iného reprezentoval aj akt inštalácie nového vojvodu neďaleko prvého korutánskeho kostola zasväteného Nanebovzatiu Panny Márie na Mariánskej planine (dnešný Maria Saal) v samom centre Korutánskeho vojvodstva. Tento rituál je dodnes zaujímavý z mnohých dôvodov. Knieža (vojvodu) pôvodne z domácej dynastie (podľa mena ich poznáme 8) pri jeho inštalácii schvaľoval snem slobodných Slovanov (v dobovej terminológii kosezov). Skôr než však prišlo k usadeniu nového vládcu na takzvaný kniežací stolec, jeho oprávnenosť na tento úrad „skúšal“ kosez oblečený v kroji sedliaka usadený na tomto stolci (pôvodne hlavici rímskeho stĺpa vyhotoveného v iónskom štýle) niekoľkými otázkami. Nový vojvoda usadol na trón, ktorý mu uprázdnil tento sedliak až potom, čo ho „uznal“ za hodného tento úrad zastávať a snem korutánskych Slovanov vyjadril hlasným deklamovaním svoj súhlas s týmto aktom.

Zaujímavosťou tohto rituálu bolo i to, že sa pôvodne dial v slovanskom jazyku. Neskôr, ťažko povedať, kedy vlastne, bol nahradený nemčinou, jeho názov poznáme z prelomu stredoveku a novoveku v nemeckej forme *taiding*. Pôvodný kniežací stolec bol zamenený iným kamenným stolcom, ktorý vošiel do dejín pod názvom trón vojvodov. Zaujímavé tiež je, že s podobným inštalačným aktom nového vládcu sa stretávame aj vo včasnostredovekých Čechách a Poľsku. V dynastiách, ktoré vtedy vládli nad týmito krajinami, teda v Přemyslovskej i Piastovskej, sa navyše stretávame s legendou, podľa ktorej predstavitelia oboch týchto rodov pochádzali od

predka (protoplasta), ktorý mal pôvodne roľnícky pôvod – český Přemysl Oráč a poľský Piast. Podobné kniežacie stolce ako je ten z Maria Saalu sa nachádzajú aj v iných miestach Európy (napríklad Škótsko). Mytologický príbeh o povolaní nového vládcu od pasúceho sa stáda poznáme navyše aj z antickej mytológie (trójsky Paris) či starozákonnej tradície (Dávid), antickým Skýtom tiež padne z neba radlo.

Výskyt zložkového (bitematického) mena vlastného osobného mena korutánskeho kniežaťa Chotimíra však poukazuje na staršiu matricu takéhoto aktu v najstaršej dynastii Slovanov. Symbolicky by tento rituál mohol poukazovať na historickú udalosť, keď si domáce obyvateľstvo na svoju ochranu pozvalo dynastiu z posvätnej krvi a s ňou spojenú družinu. Práve tieto ozbrojené a v boji ostrieľané subjekty mali zabezpečiť jeho ochranu, právny poriadok a slobodu. S podobným príbehom sa stretávame v *Povesti dávnych liet*. Kyjevskí Poľania si pozývajú „súdiť" ich normanského vojvodu Rurika a jeho ruskú (to jest varjažskú) družinu. Bájny Rurik dal meno najdlhšie kontinuitne vládnucej dynastii v písaných dejinách sveta. Jeho družina zasa dala meno Rusom, najslávnejšiemu spomedzi národov, ktoré prijali slovanskú identitu.

Korutánci (Quarantani) a Karniolci (Carniolenses)

Príbeh korutánskych Slovanov ako osobitého barbarského kmeňa s vlastným vládcom a vojenskou elitou (*kosezi*, lat. *cosentzes*), ktorý sa vyformoval z pôvodného kmeňa Slovanov, je v dobových písomných prameňoch popísaný najlepšie. Slovanskí Korutánci pôvodne obývali údolie horného toku Drávy a Dunaja, prakticky až po pravý prítok Dunaja, ktorý sa volá Enža (nem. Enns). Tá sa pri meste Mauthausen vlieva do Dunaja.

Ďalším historicky dobre doloženým príkladom podobného vývoja od pôvodného veľkokmeňa Slovanov k osobitému kmeňu Slovanov sú Karniolci. Ich meno je vo franskej analistike zachované iba raz a to v roku 822. Ako samostatný kmeň sa sformovali približne v tom istom čase ako Korutánci, od ktorých ich oddelilo pohorie Karavanky. Aj ich meno je odvodené od staršieho názvu krajiny, ktorú obývali. Znelo Carnia, od toho Carniola, to jest malá Carnia. V zásade však šlo o údolie horného toku rieky Sáva, ktoré je dnes centrálnou časťou Slovinska. Karniolci sa v užšom slova zmysle chápu ako priami predkovia dnešných Slovincov. V širšom slova zmysle sa za predkov Slovincov pokladajú aj slovanskí Korutánci.

Prvý aj druhý príklad naznačuje, že obdobné historické procesy prebiehali približne v tom istom období i na severnom, južnom aj východnom pohraničí pôvodného Avarského kaganátu. Na juhu a východe slávneho panstva Avarov nám franské pramene zachovali niekoľko nových mien kmeňov. Spomeňme napríklad Dudlebov, Gačanov (*Gududscani*), Timočonav (*Timochani*), tajomných Obodritov alebo rovnako záhadných Predenecentov. Všetky tieto kmeňové mená veľmi skoro vymizli z pamäte, keďže ich nositelia

splynuli s inými, významnejšími politickými subjektmi. Približne v tom istom období sa však na severozápade bývalého avarského vplyvu definitívne formujú aj Moravania, Česi, Nitrania a Vislania, o ktorých bude ešte reč.

Budovanie hradísk ako nových centier moci

Pre proces stabilizácie nových slovanských mocenských štruktúr v určitom, obyčajne geograficky jasne vymedzenom teritóriu, sa v druhej polovici 8. storočia stalo budovanie prvých mohutných opevnených centier. Poznáme ich pod menom hradiská. Ako huby po daždi začali podľa istej logiky vyrastať približne od hraníc súčasného Rumunska, respektíve historického Sedmohradska, smerom ku Karpatom a Alpám a na severe až po líniu riek Odra a Labe. V zásade šlo o rozmanité, často i mnoho hektárové stavby. História nám opäť zachovala dobové svedectvo o hradiskách. Tento raz ústami mnícha Notkera zo Sankt Gallen.

> *„Jeden hrinok* (hradisko) *bol tak široký, to jest toľko vo vnútri zaberal, aká je vzdialenosť z hradu Thurico do Kostnice, vyhotovili ho z dubových, bukových alebo jedľových kmeňov, že z okraju na okraj sa rozkladal na 22 stôp* (cca 6 m) *a na toľko sa vypínal do výšky, všetky dutiny sa vypĺňali alebo tvrdými kameňmi alebo hustou hlinou, napokon sa povrch týchto valov pokryl úplne celistvými plášťami trávy.* (…) *Oproti týmto budoviskám* (osád) *boli stavané medzi týmito nedobytnými múrmi malo priestranné a* (málo) *široké brány. Cez tieto zvykli vychádzať kvôli zbíjaniu nielen vonkajší, ale i vnútorní* (obyvatelia).“

Podľa zhody archeológov i historikov plnili niekoľko funkcií. Niektoré mali centrálno-správny charakter, iné zväčša strategicko-obranný. Hradiská ako logisticky náročné stavby integrovali miestne obyvateľstvo, slúžili prestížnym cieľom, boli strediskami miestnych kultov, interakčnými centrami výmeny informácií a centrami miestnej regionálnej i nadregionálnej správy a tovarovej výmeny. Historici v tejto súvislosti hovoria o vzniku hradných žúp. Termín župa, respektíve župan (*jupan*) sa prvý raz uvádza už v roku 779 v dnešnom Hornom Rakúsku. Budovanie týchto hradísk mohlo byť na jednej strane motivované strachom z potenciálnej zmeny aktuálnej politickej situácie, ktorý zapríčinilo zosilnenie moci Franskej ríše prvých Karolovcov. Na druhej strane vôľou vymedziť sa proti starším elitám a ich mocensko-politickým zložkám. Z geografického hľadiska takéto stavby boli obyčajne stavané na centrálnych vyvýšeninách, križovatkách ciest, na ostrovoch, v meandroch riek či v bažinatých a ťažšie dostupných terénoch. Jednoduchšie povedané na strategických miestach, ktoré nezostali cudzie ani predchádzajúcim materiálnym kultúram, ktoré archeológia rozoznáva-jú v našom geopolitickom priestore (napríklad na Slovensku dobre známa púchovská kultúra).

Genéza prvých politických subjektov – kniežatstiev, vytváraných Slovanmi v našom geopolitickom priestore je tak spojená s budovaním týchto strategických stavieb. Ako dokazujú drobné zmienky neskorého antického dejepisectva, historické záznamy vo včasnostredovekých prameňoch, tradícia a archeológia, niektoré z nich vznikali na miestach určitým spôsobom zviazanými so sklonkom rímskej civilizácie. K nim patria najmä centrálne stavby napojené na rímsky limes a rímsky obchod na Dunaji či vojenské konfrontácie s Barbaricom. Do takejto skupiny strategických bodov, na ktorých vznikli slovanské hradiská patria Devín, Bratislava, Komárno, Trenčín, ale aj Nitra.

8. Fransko-avarské vojny, ich priebeh a úloha Slovanov v nich

Predpoklady franskej invázie

Karol Veľký († 816), franský kráľ a cisár obnovenej Rímskej ríše, vstúpil do dejín mnohými spôsobmi. Najvýznamnejšie však ako jeden z najúspešnejších západných vojenských stratégov, reformátor ekonomiky, cirkvi a správy svojej krajiny a v neposlednom rade aj ako ten, ktorý na mnohé stáročia určil limity Západu (Occident) v jeho právno-politických nárokoch na územie strednej a stredovýchodnej Európy.

Počiatky jeho vlády sú v znamení konfrontácie medzi Franskou ríšou a longobardsko-bavorskou koalíciou umocnenou o novopripojené Korutánske kniežatstvo. Spojenectvo medzi longobardským kráľom Deziderom a bavorským kniežaťom Tasilom III. totiž hrozilo reálne prerásť do definitívneho oslabenia vplyvu Franskej ríše pri apoštolských prahoch v Ríme, tým i v celej západnej Európe. Cestou k zvýšeniu zvrchovanosti franských kráľov nad týmito územiami bolo posilnenie samotnej pozície franského vládcu, vnútorné ekonomické reformy (od čias Karola Veľkého možno na Západe hovoriť o počiatkoch feudálnych výrobných vzťahov) a zvyšovanie efektivity činnosti správneho (dosadzovanie verných vazalov na strategické riadiace pozície na úrovní jednotlivých regiónov) a cirkevného aparátu (zriaďovanie benediktínskych opátstiev, nových biskupstiev, budovanie kráľovských kapitúl a iné). Konečným cieľom všetkých týchto krokov malo byť zvýšenie bojaschopnosti franskej armády a z toho plynúca priama expanzia Franskej ríše voči odstredivým elementom ležiacim na jej severných a východných územiach územia. V tomto ohľade sa zdá zaujímavou téza, že konštitujúce sa slovanské kniežatstvá na východných územiach Longobardska a Bavorska mohli byť potenciálnymi spojencami Frankov. Navyše keď vieme, že Bavori sa usilovali proti franskej hrozbe spojiť s Avarmi.

Toto spojenectvo bolo v konečnom dôsledku inštrumentalizované Karolom Veľkým a použité ako hlavný dôvod odstránenia Tasila III. z pozície dedičného vládcu Bavorska. Ten po roku 790 potom dožil svoj život ako jednoduchý mních pravdepodobne v kláštore Lorsch. Pár rokov pred ním podobne dopadol aj longobardský vládca Dezider. Obsadením Bavorska a Longobardska sa Karolovi Veľkému otvorila nielen cesta do Panónie, ale aj k priamemu nadviazaniu kontaktov s Byzantskou ríšou. V ceste mu stál „už len" Avarský kaganát. Nahromadenú vojenskú silu podopretú vzmáhajúcou sa ekonomikou a so súhlasom pápežstva preto začal Karol presúvať čoraz očividnejšie k východným hraniciam svojej ríše. Aby zabezpečil jej logistickú prípravu, využil potenciál bývalých pohraničných území svojich niekdajších konkurentov.

Z Friulského kniežatstva zriadil Friulskú marku a z Korutánskeho kniežatstva sa stala Korutánska a Avarská marka. Cieľom týchto vojensky organizovaných území, do ktorých čela boli postavení najbližší ľudia Karola Veľkého s titulmi markgrófov, bola nezakrytá expanzia proti Avarskej ríši.

Ťaženia Karola Veľkého proti Avarom

Tá v plnej miere – po neúspešných rokovaniach, ako to býva zvykom – vzplanula v roku 793. Legitimitu, podobne ako v prípade saského ťaženia, dodávalo Karolovi šírenie kresťanstva a avarský „útlak" kresťanov. Vojenská operácia, ktorej severné krídlo plaviace sa po Dunaji viedol osobne Karol Veľký, bola úspešná. Táto rozhodujúca operácia však nebola jediná a už vôbec nie posledná výprava Frankov a s nimi spojených síl proti Avarom. Ďalšie sa uskutočnili z „vojenských základní" Frankov v rokoch 797 a 798. Do dejín vstúpila najmä tá friulského grófa Erika a pod vedením Pipina, syna Karola Veľkého. Podarilo sa jej totiž dosiahnuť a zničiť samotné centrum avarskej moci, lokalitu, ktorá vďaka *Letopisom franskej ríše* vstúpila do dejín ako slávny avarský hrink. Podľa relácie magistra Einharda, životopisca Karola Veľkého:

> *„Zo všetkých vojen, ktoré on* (Karol Veľký) *viedol okrem vojny saskej, po ktorej nasledovala, najväčšou bola vojna proti Avarom* (…). *Jednu výpravu predsa však sám viedol do Panónie,* (…) *ostatné zveril svojmu synovi Pipinovi a správcom provincií, grófom, ako ich poverencom. A toto bolo veľmi rázne uskutočňované a v ôsmy rok aj dokončené. Koľko bolo zvedených bitiek, koľko vyliatej krvi, svedčí od obyvateľstva vyprázdnená Panónia, a miesto, kde bol panovnícky dvor kagana, ostalo tak opustené, že sa na ňom neukazuje ani stopa ľudského obydlia. Celá šľachta Hunov* (Avarov) *tu zanikla, všetka sláva padla. Všetky peniaze a poklady zhromaždené boli odňaté. Veď ani jednu vojnu, ktorá bola vedená proti Frankom* (…) *neviedla k tomu, že sa* (pri nej) *toľko obohatili a zväčšili svoju moc. Veď až do týchto čias sotva sa dajú vidieť bedári, toľko zlata a striebra sa našlo v sídle* (kagana). *Toľko cennej koristi* (…), *že naozaj možno veriť, že Frankovia podľa práva vymýtili Hunov, lebo Huni predtým* (toto všetko) *bezprávne uchvátili iným kmeňom…"*

„Zmizli ako Avari"

Vymiznutie avarskej elity vykazuje v našom geopolitickom priestore mnoho spoločných znakov s „vymretím" Gepidov či Antov, alebo iných barbarských kmeňov. Grécka a slovanská časť Európy podľa slov takzvaného Nestora si pri tejto príležitosti zachovala dokonca porekadlo: „*Zmizli ako Avari*". I v tomto prípade však musíme na formuláciu Nestora nazerať skôr v dynamike historického vývinu, než v jeho striktne chronologickom priebehu. Na základe relácie Pavla Diakona „vymretie" kmeňa alebo významného (slávneho) spoločenstva sa nikdy neudialo jeho mechanickým vyhubením.

„V boji (proti Longobardom) *padol* (gepidský kráľ Kunimund) *a Gepidi boli porazení. Pokolenie Gepidov však natoľko sa zmenšilo, že od toho času nemali viac kráľa. Všetci totiž, ktorí ostať mohli po vojne, alebo stali sa poddanými Longobardov, alebo až podnes úpia podrobení tvrdej vláde Avarov, ktorí ovládajú ich vlasť."*

Z tohto dôvodu možno predpokladať, že tak ako časť pôvodnej elity Gepidov sa stala súčasťou Longobardov, Avarov, respektíve Slovanov, významná časť avarskej elity sa jednoducho a prirodzene infiltrovala do jednotlivých slovanských kmeňov, s ktorými ju navyše spájali prirodzené (často aj rodinné) väzby, jazyk, tradícia a iné.

Účasť slovanských elít na zániku Avarského kaganátu. Prípad Vojnomíra

To na druhej strane neznamená, že iná časť slovanských elít sa nepridala na stranu Frankov. Južný, ilýrsky front napríklad podporili už v roku 793 aj Korutánci. Na inej úrovni príklad „kolaborácie" slovanských elít s Frankami ilustruje osoba Vojnomíra. Nie je celkom jasné, kde presne bola jeho východisková vojenská báza, respektíve o čo opieral svoju politickú moc. Isté je, že v ťažení z roku 798 jeho garnizón pomáhal friulskému margrófovi Erikovi dokonca pri zničení avarského hrinku. Chorvátski vedci sa prikláňajú k tomu, že vládol v Posávskej Panónii s centrom v starom rímskom Sisciu (Sisak). Slovinskí sa prikláňajú k tomu, že pochádzal z Karnioly (Carniola), ktorá sa rozprestierala južne od Korutánska, západne od Posávskej Panónie a východne od Friulskej marky (neskoršie Kransko). V prípade Vojnomíra sa však tiež núka identifikácia s avarským veliteľom, ktorého meno bolo zapísané ako *Unguimeri*. Spomína ho *Pieseň o Pipinovom víťazstve* z 9. storočia. Nech už je identifikácia Vojnomíra akákoľvek, významne dokresľuje podiel slovanských elít na zániku Avarského kaganátu. Je tiež dobrým príkladom na to, ako si predstavovať účasť ďalších popredných kniežat a ich družín na tomto akte. Ten sa ukázal v konečnom dôsledku ako rozhodujúci.

Koniec Avarov v Európe

Karol Veľký totiž vojnu rozpútal bez toho, aby tušil, aké konzekvencie prinesie. Právne vákuum v bývalej Panónii totiž ani pre neho nebolo optimálne riešenie. Nevyspytateľní sa v tejto súvislosti stali najmä miestni Slovania, ktorí sa po niekoľko ďalších rokov sami a z vlastnej vôle podieľali na rozbití posledných štruktúr bývalej stredoeurópskej mocenskej jednotky. Už v roku 797 prijal Karol Veľký v Aachene jedného z avarských tudunov. Podľa oficiálneho podania ríšskeho analistu sa chcel istý tudun:

„…poddať so svojim ľudom a celou krajinou kráľovi a prijať podľa jeho nariadenia kresťanskú vieru".

Aký bol ďalší priebeh udalostí, nie je celkom jasné. Vieme však, že v roku 807 cisár prijal až dvoch avarských vodcov, jedného s menom Theodor.

Následne mu ako kapkanovi Avarov a jeho ľudu ponúkol ochranu proti Slovanom. K tomu mu daroval časť územia Avarskej marky okolo Viedenského lesa. Ďalší hodnostár Avarov menom Abrahám sa dostavil na cisársky dvor začiatkom jesene toho istého roku. Z obsahu relácie vyplýva, že to bol sám avarský kagan. Súdiac podľa mena bol už tiež pokrstený. Od Karola Veľkého žiadal pomoc pri obnovení zvrchovanej vlády nad svojím kráľovstvom. Prísľub v tomto zmysle mu cisár aj udelil. V roku 813 podobný prísľub zopakoval, keď prijal ďalšieho kagana Izáka (*canizauci*) s tudunom a ďalšími slovanskými veľmožmi (*Anály Franskej ríše*). Ani to však posledné zvyšky Avarov nezachránilo pred postupujúcou asimiláciou.

9. Následky zániku Avarského kaganátu a nastolenie *Pax Francorum*

Nové usporiadanie strednej Európy – Pax Francorum

Víťazstvá Frankov a porážky Avarov, postupná dezintegrácia mocenských štruktúr Avarov, ich následné „rozpustenie" v okolitých slovanských kniežatstvách, mali svoje zahraničnо i vnútropolitické dôsledky. Nový hegemón v oblasti strednej Európy, ktorým bola práve Franská ríša, tu musel nastoliť nový politický a právny poriadok. Sumárne ho voláme „Mier Frankov" (*Pax Francorum*). Mier Frankov trval od ich rozhodujúceho víťazstva v roku 798 približne do roku 909, to jest po víťaznú bitku starouhorského zväzu s východofranskými vojskami pod Bratislavou. V rozličných obdobiach mal rôznu podobu. Spoločným menovateľom celého obdobia však bola dominancia franskej moci a vytvorenie reťaze závislých území – kniežatstiev, mariek a vojvodstiev, ktoré sa rozprestierali prakticky od Baltského, po Jadranské more. Intenzita franskej zvrchovanosti však mala klesajúcu tendenciu. Každý z panovníkov z rodu Karolovcov si navyše Mier Frankov vykladal po svojom a podľa toho ho aj realizoval. Po dohode Karolovcov vo Verdune v roku 845, ktorá znamenala faktické rozdelenie Franskej ríše na tri časti – Západofranskú, Východofranskú ríšu a Lotrinsko, funkciu tvorcu Franského mieru v strednej Európe prevzal východofranský kráľ. Vzostup a pád Veľkej Moravy je súčasťou tohto mieru. Z pohľadu strednej Európy jeho najdôležitejším obdobím je čas slovanského kráľovstva Svätopluka I. (približne od roku 887 do 896), ktoré nie je len časom vrcholného politického vzopätia Slovanov okolo stredného Dunaja, ako sa to zväčša vykladá, ale aj momentom, keď stredná Európa po prvý raz v dejinách vstupuje do západného rímskeho univerza. Nevstupuje tam však hocijako, ale ako jeho rovnocenná súčasť v podobe pomyselnej Sclavinie, popri Germánii, Galii a Itálii. O tom, že šlo o jeden z rozhodujúcich dejinných okamihov našej časti sveta pritom nemožno pochybovať. Práve k tomuto obdobiu sa totiž dejiny strednej Európy v tej či onej forme, pod takým, alebo onakým menom, akoby stále znovu a znovu vracajú.

Okrem Franskej ríše však úpadok Avarského kaganátu priniesol posilnenie aj druhému pôvodne nomádskemu subjektu, ktorý vznikol na troskách rímskeho sveta a v úzkej spolupráci so Slovanmi. Šlo o Bulharské chánstvo. Územie, ktoré kontrolovalo, sa totiž stalo zároveň hranicami Franskej ríše. Na juhu to bol sútok Dunaja a Sávy. Z bývalého rímskeho a byzantského Singiduna sa stala *Alba Bulgarica* (niekedy aj *Alba Graeca*, súčasný srbský Belehrad). Na východe zasa Bulharmi kontrolované Potisie od najvýchodnejších

území Franskej ríše oddeľovalo územie nikoho, to jest medziriečie medzi ľavým brehom Dunaja a pravým brehom rieky Tisa.

Avarská marka

Logickým dôsledkom takéhoto stavu bolo prenesenie časti franských vojenských štruktúr viac na východ a zriadenie Avarskej marky. Do čela Avarskej marky boli postavení významní hodnostári z bezprostredného okruhu Karola Veľkého a ďalších Karolovcov. K tým najznámejším bezpochyby patril markgróf Gerold II. a po ňom Radbod. Centrom novej marky sa stal Lorch na Enži. Tento politický útvar v prameňoch vystupuje pod rôznymi menami napríklad *Provincia Avarorum*, *plaga orientalis* (Východne územie) alebo tiež Panónska marka. Územie Avarskej marky sa rozprestieralo na západe od rieky Enže po stredný Dunaj a jeho sútok s riekou Drávou na východe. Na juhu po územie dnešného Slovinska a Chorvátska. V priebehu nasledujúcich desaťročí sa tento priestor ďalej delil na menšie územnosprávne jednotky. Do Hornej Panónie patrilo územie od rieky Enža po Viedenský les a rieku Ráb na západe, na juhu po rieku Dráva. Dolná Panónia sa rozprestierala medzi riekami Dráva a Sáva s centrom v Sisaku. Dolná Panónia pritom bola čiastočne podriadená markgrófom Friulskej marky a to vrátane územia toku hornej Sávy známym pod menom Karniola. Na východ od rieky Ráb popri pravom brehu Dunaja až po jeho sútok s Drávou sa nachádzalo ešte jedno územie spravované spoločne Slovanmi a Frankami.

Koniec avarsko-franských vojen a jeho následky

Zriadenie nových nárazníkových vojensky organizovaných mariek a akceptovanie nových slovanských kniežatstiev na východných hraniciach ríše Karola Veľkého malo za hlavný cieľ pripraviť pôdu pre ďalšiu expanziu Frankov, respektíve v budúcnosti zniesť prvý útok potenciálneho protivníka. Onedlho po smrti Karola Veľkého sa však pred jeho dedičmi objavila ďaleko naliehavejšia úloha – previazať a zladiť záujmy satelitných slovanských kniežatstiev okolo Dunaja so svojimi vlastnými a tým začať s ich integráciou do „novoobnoveného" západného impéria. Poprední sociálni „inžinieri" Franskej ríše pri riešení komplexu problémov siahli k overeným vedomostiam z riadenia Rímskeho impéria, ktoré vo svojich príručkách zachovala západná civilizácia v benediktínskych knižniciach. K starým dobrým ponaučeniam dobrého a úspešného imperátora okrem iného patrilo aj nepripustiť na svojich hraniciach vznik žiadneho takého politického subjektu, ktorý by v budúcnosti mohol jeho moc ohroziť. V praxi to znamenalo návrat k politike *divide et impera* („rozdeľuj a panuj"). To ale tiež znamenalo striedavo podporovať zároveň niektoré staré i nové slovanské dynastie a ich družiny. Takto mal zabezpečiť bezpečnosť a stabilitu Ríše okrem systému mariek na novej dunajskej hranici aj systém viac-menej lojálnych kniežatstiev, ktoré však medzi sebou neustále súperili o mieru priazne, ktorú im noví západní imperátori poskytovali. Toto je aj príklad kniežatstiev

Korutáncov, Moravanov, Nitranov či Čechov, ktoré sa v pramennom materiáli objavujú približne v jednom a tom istom historickom období. Situáciu Franskej ríše na jej juhovýchodnej hranici navyše uľahčilo i to, že sa po roku 813 prakticky skončilo obdobie vzájomných fransko-avarských konfrontácií. Víťazom dlhoročnej vojny však neboli Frankovia, ale „Slovania na Dunaji". Dezintegrácia Avarského kaganátu, okrem iného, viedla aj k tomu, že medzi sebou začali viac alebo menej otvorený zápas o jeho dedičstvo.

10. Smrť Karola Veľkého a druhá fáza Franského mieru. Vláda Ľudovíta I. Pobožného

Smrť Karola Veľkého v roku 814

V roku 816 zomrel prvý cisár „obnoveného" Západného cisárstva. Jeho smrť bola historickým medzníkom, ktorý okrem iného znamenal aj to, že v tej istej chvíli sa začalo pozvoľna rozpadať skoro všetko, čo po celý svoj život budoval. Malo to mnoho dôvodov. Okrem iného aj ten, že jeho myšlienkový koncept Západu (Occidentu) bol na svoju dobu až príliš ambiciózny projekt, ktorý v mnohom prekonal aj najsmelšie plány posledných západorímskych cisárov. Reálne však narazil na limity svojho možného uskutočnenia. Karolovu smrť rýchlo pocítili aj vlastní realizátori jeho plánu. Neprekonateľnými sa stali už pre jeho syna a nástupcu cisára Ľudovíta Pobožného († 842), ktorý už ďalej nedokázal viesť expanzívnu politiku svojho otca. Svoju energiu však obrátil na jej konsolidáciu, v čom mu bola nápomocná najmä cirkev a mala byť aj jeho vlastná rodina. Aj z tohto dôvodu nasledujúc vzor franských kráľov z rodu Merovejovcov i Karolovcov rozdelil svoju ríšu v roku 819 medzi svojich synov (Ordinatio imperii). Bavorské kniežatstvo a k nemu priľahlé krajiny ako Korutánsko, Čechy a územia polabských Slovanov získal jeho v tom čase najmladší syn Ľudovít. Ani týmto krokom však Ľudovít I. Pobožný nedokázal zabrániť definitívnemu rozpadu ríše svojho otca.

Povstanie Ľudovíta Posávskeho a nová organizácia plaga orientalis (východných oblastí) Franskej ríše

Problémy s dedičstvom po Karolovi Veľkom sa nutne prejavili aj na jeho východných územiach. Ich bezprostredná príčina spočívala pravdepodobne v tom, že miestna moc už necítila tak silno ústrednú autoritu v mnohých ohľadoch úctyhodného panovníka. Keď napríklad friulský margróf Cadolah brutálne vystúpil v roku 820 s franským vojskom proti svojim slovanským susedom, viedlo to k povstaniu Ľudovíta Posávskeho, vojvodu Dolnej Panónie s centrom v starodávnej Siscii (dnes chorvátsky Sisak). Ľudovítovi sa Cadolaha podarilo vytlačiť. Následne proti nemu dokonca podal sťažnosť u samotného cisára. Ten ju však odmietol. Viedlo to k ďalšej vojenskej konfrontácii medzi oboma stranami, ktorá sa opäť skončila víťazstvom posávskeho vojvodu. Jeho vyslanci u cisára však opäť nezískali žiadnu podporu. Následky neriešenia problému na seba dlho nedali čakať. Ľudovít sa spojil s korutánskymi a karniolskými Slovanmi, ktorí najhoršie znášali nové politické jarmo Franskej ríše, viedol úspešné rokovania s Borutom, dalmátskym a liburnským vojvodom a jeho Gačanmi (Chorvátmi?). Podobne úspešný bol aj v rokovaniach o spojenectve s Timočanmi. Do jedného protifranského celku tak spojil predkov všetkých národov, ktoré v 22. storočí vytvorili súštátie známe ako Juhoslávia.

Celkom pochopiteľne to z Ľudovíta Posávského už v 21. storočí spravilo vzor hrdinského južnoslovanského Ilýra a po druhej svetovej vojne zasa predobraz prezidenta Juhoslovanskej federácie socialistických republík – Josipa Broza Tita. Opozícia Ľudovíta Posávskeho voči Franskej ríši i napriek čiastkovým úspechom netrvala dlho. Po tragických zradách podľahol presile a na úteku ho v roku 825 zavraždili. Jeho povstanie však nakoniec nezostalo bez dôsledkov.

Frankfurtský snem v roku 822

K tým najvýznamnejším prišlo priamo na cisárskom dvore vo Frankfurte nad Mohanom ešte v roku 824.

> *„Keď sa tu* (vo Frankfurte) *zišiel všeobecný snem, dal* (cisár Ľudovít Pobožný) *naliehavé otázky, ktoré smerovali k prospechu východných častí jeho ríše, prerokovať podľa obvyklého spôsobu s veľmožmi, ktorých kvôli tomu rozkázal zavolať. Na tomto sneme vypočul posolstvá všetkých východných Slovanov, čiže Obodritov, Srbov, Veletov, Čechov, Moravanov, Braničevcov [Predenecentov] a Avarov usadených v Panónii, poslané k nemu s darmi…“*

Na všeobecný snem k cisárovi vtedy boli pozvaní všetci veľmoži (*optimates*) z východných častí ríše, ktorí zastupovali východných Slovanov, to jest Obodritov, Srbov, Veletov, Čechov, Moravanov a Predenecentov. Poslední zmienení mali byť podľa Lubomíra Havlíka a jeho analýzy *Franských análov* slovanskí obyvatelia žijúci na východ a sever od Dunaja. Okrem toho cisára navštívili aj v Panónii žijúci predstavitelia Avarov.

Význam tohto snemu možno vidieť v mnohých rovinách. Najdôležitejší je ten, že franský prameň tu popisuje všetky relevantné politické slovanské jednotky prakticky od Baltského mora po Dolný Dunaj. Chýbajú tu však Nitrania, známi z iných prameňov. Na ich mieste nachádzame záhadných Predenecentov, v iných franských prameňoch stotožňovaných s južnou vetvou kmeňa Obodritov. Ide v celku o zaujímavý fenomén, ktorý má niekoľko rovín. Ako je z franskej analistiky, ale aj z iných latinských prameňov jasné, nová terminológia pre slovanské politické subjekty, ktoré sa definitívne konštituovali na východných hraniciach ich ríše, je obyčajne motivovaná rôznym spôsobom. Zvyčajne však využíva staršie latinské miestne termíny alebo toponymá známe tradície a dejepisectva a prenáša ich na nové slovanské spoločenské entity. A práve takýmto príkladom sú aj slovanskí Bohemani a slovanskí Predenecenti. Franská terminológia však nie vždy korešponduje s tým, ako tieto entity nazývali samé seba. Jazykoveda napríklad ústami Jána Stanislava celkom spoľahlivo dokázala, že Potisie bolo pôvodne osídlené západnými Slovanmi blízkymi svojim jazykom dnešným Slovákom. Podivné meno (najskôr odvodené od rieky Donec alebo Don) a nie celkom jasné geopolitické vymedzenie Predenecentov, možno teda

s istou pravdepodobnosťou usúvsťažniť najskôr s kniežatstvom predkov dnešných Slovákov. Najmä vzhľadom na kontext správy, v ktorej jej autor postupuje zo severu smerom na juh. Analista ich totiž vymenúva hneď za Moravanmi, ale pred Avarmi, ktorí podľa neho bývajú v Panónii. Moravania sa navyše vôbec po prvý raz objavujú v tejto súvislosti v západných prameňoch ako samostatný kmeň Slovanov. Avari zasa posledný raz. Možno ide o historickú koincidenciu. Možno je v tom istá symbolika. V tejto súvislosti sa uvažuje aj o následníctve moravských kniežat vo funkcii zvrchovaných vládcov nad ostatnými kmeňmi, ktoré sa konštituovali rozpadom (rozídením) pôvodne jediného kmeňa Slovanov, ktorý býval na Dunaji. Ich neskoršie politické ambície by tomu nasvedčovali, rovnako ako niektoré odkazy v neskorších arabských prameňoch.

Nech už sú odpovede na dané otázky akékoľvek, podstatnejšie je, čo sa na tomto sneme dohodlo. Správa o tom nehovorí, ale môžeme to zistiť na základe predchádzajúcich i nasledujúcich skúseností Slovanov s Frankami. Hlavnou témou rokovania bolo zaiste vzdanie holdu západnému cisárovi. Odmenou bolo uznanie jednotlivých veľmožov, kniežat v ich funkcii. Ako poistku si pritom cisár a jeho Frankovia mohli vyžiadať mužských potomkov jednotlivých slovanských kniežacích rodov. Formálne išlo o výchovu, vzdelanie, etc. Želaným efektom takejto výchovy mal byť vznik novej fransko-slovanskej elity lojálnej kresťanstvu a ústrednému franskému dvoru. Nechceným efektom zasa „neposlušní", ale dobre vychovaní adepti franských škôl s najnovším „know-how" a rozsiahlymi kontaktmi, ktoré bolo možné kedykoľvek využiť, ale i zneužiť v prospech i neprospech svojich vychovávateľov, ako to pravdepodobne vidíme aj na neskoršom príklade veľkomoravského kniežaťa Rastislava. V každom prípade najdôležitejšou dohodou bolo priznanie práva domácim elitám v jednotlivých slovanských kniežatstvách vyberať si svojho panovníka. Právo na jeho akceptáciu si však vyhradzoval franský panovník. Týmto spôsobom získal účinnú „páku" na ovládanie politiky u jednotlivých slovanských subjektov. V praxi to samozrejme fungovalo od prípadu k prípadu inak. Právny rámec vzťahu medzi slovanskou *plaga orientalis* a franským centrom však bol definovaný. Po stáročia platným zostal najmä pre českú dynastiu Přemyslovcov.

Fransko-bulharský zápas o Panóniu a jeho dôsledky pre vývin v strednej Európe

V roku 816 nastúpil na bulharský trón po svojom otcovi chánovi (kaganovi) Bulharov jeho syn Omurtág. Vláda tohto panovníka nezačala veľmi šťastne. Veď už na jej začiatku mu zdrvujúcu porážku uštedril byzantský cisár Lev V. Armén. Novému chánovi sa však podarilo uzatvoriť s Byzantskou ríšou „šťastný" mier už nasledujúci rok. To mu umožnilo najprv konsolidovať svoju moc a následne začať expanziu na územia, ktoré sa z politického hľadiska nezdali ako celkom konsolidované a ich príslušnosť k Franskej ríši

sa pokladala za nie celkom jasnú. V roku 820 sa angažoval v konflikte s Timočanmi. Následne v roku 826 podľa všetkého zaujal Potisie obývané už zmienenými Predenecentmi (Obodritmi). Po ultimáte z roku 828 Franskej ríši zaujal chán (kagan) Bulharov v roku 829 časť Panónie. Reakcia mladého Ľudovíta Nemca, nového miestodržiteľa Bavorska a k nemu priľahlých krajín na seba nenechala dlho čakať. V rokoch 830 a 831 podnikol proti Bulharom niekoľko viac-menej neúspešných výprav.

Nitriansko v roku 828

Zo *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* sa dozvedáme, že pri jednej z výprav v roku 830 navštívil salzburský arcibiskup Adalrám Nitru, kde si „akýsi" Pribina na „svojom majetku" postavil kostol. Oficiálnym cieľom tejto návštevy malo byť jeho vysvätenie, ku ktorému aj prišlo. Zmienená informácia má pre dejiny Slovákov prinajmenšom takú hodnotu, ako správa toho istého autora o vysvätení Kostola Panny Márie pri Krnskom hrade pre Korutáncov (Slovincov). Uvedená správa podáva navyše niekoľko informácií, ktoré nám z iných prameňov chýbajú. Je z nej napríklad jasné, že v Nitre existuje kniežacie centrum (hrad), na ktorom bol vybudovaný kostol. Z neskorších prameňov poznáme aj jeho zasvätenie svätému Emerámovi. Ide o typické franské patrocínium, ktoré nachádzame aj v Regensburgu, to jest v samotnom centre východných Karolovcov. Keďže Pribina mal byť podľa zmienenej relácie ešte pohanom, historici sa domnievajú, že bol vystavaný kvôli duchovným potrebám jeho manželky. Prenos najdôležitejšieho fransko-bavorského patrocínia do Nitry a vytvorenie matrimoniálneho zväzku Pribinu s dámou z popredného bavorského rodu preto treba chápať aj ako pokus hlbšie integrovať celý priestor Nitrianskeho kniežatstva do siločiar Franskej ríše.

Návšteva salzburského arcibiskupa v Nitre však má aj svoje hlbšie pozadie. Adalrám bol podľa všetkého veliteľom jednej časti franského vojska, ktoré malo za cieľ vyhnať Bulharov z Panónie. Strategickým militárnym cieľom návštevy Adalráma v Nitre potom muselo byť zabezpečenie severného krídla kvôli potenciálnemu nebezpečenstvu, že by sa Pribina stal spojencom Bulharov. Vzhľadom na situáciu z roku 826, keď sa Predenecenti sťažovali na ríšskom sneme na inváziu Bulharov v Potisí, nemuselo ísť až o takú márnu aktivitu, keďže vieme, že po následnom nedorozumení s Ľudovítom Nemcom Pribina odišiel práve k Bulharom. To je ale tiež dôvod prečo vieme, že Pribina Adalrámovi nepomohol. Nešiel však ani s Bulharmi, čo dokazuje zasa to, že po ataku moravského kniežaťa Mojmíra hľadal vysvetlenie práve u Ľudovíta Nemca. V bulharsko-franskom konflikte sa teda zachoval Pribina neutrálne.

Vyčkávacia pozícia Pribinu počas vojenskej kampane proti Bulharom však v konečnom dôsledku spôsobila v očiach Ľudovíta Nemca to, že o pár rokov

neskôr ponechal voľnú ruku Mojmírovi I. v jeho expanzii na východ. Nezapojiť sa do konfliktu s Bulharmi umožnilo Pribinovi aj jeho (rodinné) previazanie s najdôležitejšími bavorskými rodmi prostredníctvom jeho bavorskej manželky. Práve stará bavorská opozícia proti Karolovcom a Franskej ríši sa v konečnom dôsledku stala Pribinovi osudnou.

11. Vznik Veľkej Moravy

Príčiny expanzie Mojmírovcov

Nie je celkom známe, čo viedlo moravské knieža Mojmíra I. k tomu, že vojensky zabral územia svojho východného suseda. Za možné pokladáme, že hľadaným motívom mohol byť dynastický spor. Pribina, ako na to poukazuje jeho osobné vlastné meno a meno jeho syna Koceľa a syna Unzata (?), ktoré nie sú bitématické (dvojzložkové), nepochádzal z rodu Mojmírovcov. Pribinovci teda netvorili vetvu dynastie, ktorú pokladáme za pôvodne hlavnú u Slovanov. Vo svojej družine, ako to dokazuje *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov*, však mal mužov s bitématickými menami (Chotimír a Ľutimír). To by mohlo znamenať aj to, že v Nitrianskom kniežatstve prišlo k výmene dynastií. Mojmír sa teda z titulu svojho staršieho a lepšieho rodu mohol cítiť právoplatným vládcom aj nad susednými Slovanmi, ktorí ešte neboli pevnejšie spravovaní Franskou ríšou. Voľnú ruku pre svoju agresiu voči Nitriansku však musel dostať z Regensburgu. Zdá sa to ako najpravdepodobnejšie riešenie, ak uvážime, že Pribina vlastne s Moravanmi osobne nebojoval, hoci ako sa zdá, po ceste z Moravy (Mikulčice) do Nitry bojovali miestne posádky Nitranov v Pobedime a Bojnej, ba dokonca aj zo vzdialeného Čingova (Hradisko I) na Spiši, ako na to poukazujú archeologické nálezy. Namiesto toho sa vybral k správcovi Východnej Marky Ratbodovi, ktorý jemu a jeho družine sprostredkoval stretnutie s miestokráľom Ľudovítom Nemcom. Autor *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* toto stretnutie opisuje nasledovne:

> *„V priebehu toho času istý Pribina, vyhnaný Mojmírom, kniežaťom Moravanov nad Dunajom, prišiel k Ratbodovi. Ten ho hneď predstavil pred nášho pána kráľa Ľudovíta a na jeho rozkaz bol vyučený vo viere a pokrstený v Kostole svätého Martina na mieste nazývanom Treisma, a to na dvorci patriacom k salzburskej stolici.“*

Keďže po tomto stretnutí prišlo, ako sa opäť dozvedáme zo *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov,* k pokrsteniu Pribinu v Traismaueri, môžeme sa domnievať, že ďalším dôvodom, ktorý Moravanov posmelil v ich expanzii voči susedom bolo „šírenie kresťanstva“. V roku 833 mali prijať krst „všetci Moravania“ z rúk pasovského biskupa Reginhara. Pokrstenie Pribinu a jeho následný útek k Bulharom, to jest nepriateľom Frankov, je v historiografii často diskutovanou témou. My sa domnievame, že Pribina sa medzičasom dozvedel od svojich bavorských príbuzných, že priamym dôvodom na jeho zosadenie bolo to, že v roku 830 nejednal v súlade s vôľou mladého bavorského vládcu Ľudovíta Nemca. Ten vo svojej novej politike, pri ktorej musel stále

rátať so živou bavorskou opozíciou, vsadil na Moravanov. To, že to bol jeden z tragických omylov jeho vlády, mal pochopiť už čoskoro. Moravský úspech na území dnešného Slovenska a pravdepodobne aj v severnej časti Potisia totiž spôsobil, že na východ od vlastných hraníc Franskej ríše prišlo k narušeniu politických váh v prospech jednej strany. Na zvrátenie tohto stavu však už Ľudovít Nemec nenašiel dosť síl do konca svojho života. Nepomohlo dokonca ani omilostenie a následne prijatie Pribinu do osobitnej priazne.

Nástup Ľudovíta Nemca na východofranský trón a nová organizácia Franského mieru

Ľudovít Nemec, jeden zo synov Ľudovíta Pobožného, začal formálne vládnuť v Bavorsku a priľahlých krajinách (Čechy, Korutánsko, Avaria / Sklavínia, polabskí Slovania) na základe *Ordinatio imperii* svojho otca už v roku 819. Prakticky však do funkcie bavorského miestokráľa nastúpil až v polovici dvadsiatych rokov 9. storočia. Ako na to poukazuje príklad Pribinu, musel sa tu vysporiadať s množstvom protichodných síl. Na jednej strane politického spektra stáli sily spojené s bývalým Bavorským kniežatstvom a Agilofingovcami, na strane druhej sme svedkami rastúcich odstredivých síl jednotlivých častí jeho kráľovstva, ktoré súviseli s posilňovaním osobnej moci jej jednotlivých grófov a markgrófov. K nim treba ešte pridať aj jednotlivé slovanské kniežatá. Na západe Franskej ríše oproti tomu svoju moc upevňovali jeho bratia, často na úkor otca, čo pochopiteľne nemohlo zostať bez odpovede mladého vládcu. Na východe bolo stále mocné Bulharsko, o vplyv nad ktorým súperil Rím s Konštantínopolom. V spleti týchto často veľmi protichodných síl treba hľadať aj formovanie sa prvých kontúr vlastnej moravskej vnútornej a zahraničnej politiky.

Nevieme o nej veľa, vlastne ju poznáme len v náznakoch alebo ju rekonštruujeme na základe retrospektívnej metódy. Vieme ale povedať, že Mojmír I. do značnej miery využil niekoľko rokov trvajúci zápas vo Franskej ríši o ústredný trón na to, aby posilnil svoje postavenie jedného z najvýznamnejších vládcov za jej východnými hranicami. V čase jeho zaneprázdnenosti jeho vôľu na východných územiach vykonával zväčša Ratbod, markgróf Panónskej (Východnej) marky. Význam jeho územia priamo úmerne narastal s rastúcim potenciálom Moravy. Ratbod, ako vojak i úradník sa vďaka umnému politickému lavírovaniu medzi Regensburgom, Moravou a Panónskym kniežatstvom Pribinu, vo svojej strategickej funkcii udržal až do roku 860, keď ho v úrade nahradil Karolman, najstarší syn Ľudovíta Nemca.

Dôsledky Verdunskej dohody na usporiadanie plaga orientalis

Nie dlho po urovnaní sporov na západe medzi synmi Ľudovíta Pobožného Verdunskou dohodou z roku 845 a po konštituovaní Východofranskej ríše Ľudovít Nemec pristúpil k nahradeniu Mojmíra I. jeho synovcom Rastislavom. Nešlo o náhodný krok. Prvý východofranský kráľ už v roku 846 porazil Obodritov. Počas ťaženia proti nim zomrel aj kráľ Obodritov Gostimysel. V januári roku 847 bolo v Regensburgu pokrstených 16 českých

kniežat. Osud Mojmíra I . bol spečatený. V roku 848 ho Ľudovít Nemec po porážke moravských vojsk jednoducho vymenil za jeho synovca Rastislava.

> *„…asi v polovici mesiaca augusta vytiahol* (Ľudovít Nemec) *s vojskom proti moravským Slovanom, ktorí sa pokúšali odtrhnúť. Keď urobil poriadok a podľa svojej vôle urovnal pomery, ustanovil im za knieža Rastislava, Mojmírovho synovca, odtiaľ sa vrátil cez Čechy s veľkými ťažkosťami a so značnou stratou svojho vojska…"*

V tom istom roku Pribina dostal do doživotného vlastníctva Zadunajské kniežatstvo s centrom v Blatnohrade (Mosapurk) neďaleko dnešného maďarského Zalaváru, o pár rokov aj do dedičného vlastníctva. Týmito krokmi si Ľudovít Nemec zabezpečil svoju východnú hranicu na viac ako ďalších desať rokov. Po likvidácii ohnísk napätia u Obodritov a pevnejšom pripútaní si Čechov, či ešte mocnejšej integrácii predkov dnešných Slovincov k svojej časti ríše sa jeho strategickým partnerom stal bývalý „nespratník" Pribina. Jeho povýšením do spoločenskej vrstvy markgrófov Ľudovít získal naraz niekoľko výhod. Uspokojil bavorsko-slovanskú opozíciu doma v Regensburgu a postavil Moravanom a Rastislavovi v ich ambíciách o hegemóniu nad Slovanmi sídliacimi na strednom Dunaji silného a agilného súpera. Podobne tak ako aj svojmu ďalšiemu vazalovi, mocnému správcovi Východnej marky Ratbodovi. V neposlednom rade potom Ľudovít získal oddaného prívrženca ochotného brániť jeho záujmy aj proti juhovýchodnému nebezpečenstvu, to jest stále silnejším Bulharom.

Pribina ako knieža Panónie

Kariéra Pribinu je vôbec veľmi dobrým príkladom, ktorý dopĺňa aktuálne vedomosti o mechanizmoch budovania včasnostredovekej society a jej identity. Po tom, čo zneuznané knieža našlo svojho ochrancu na niekoľko rokov v Bulharskej ríši, najskôr niekde v jej najzápadnejšej časti (v okolí dnešného Sirmia?, Belehradu?), hľadalo ďalšieho ochrancu u kniežaťa Ratimíra, ktorý vládol ako reprezentant franskej moci nad Dolnou (alebo Posávskou) Panóniou. Keď však Ratbod, markgróf celej Východnej marky z vôle Ľudovíta Nemca vojensky v roku 840 dobyl toto kniežatstvo, prešiel Pribina k Salachovi, markgrófovi Kra(ji)nskej (Karniolskej) marky. Tento sprostredkoval zmierenie Pribinu s Ratbodom, ktoré sa prejavilo aj vo vzťahu s Ľudovítom Nemcom. Tento Pribinovi daroval do držby územie medzi riekou Rábou, Dunajom a Drávou okolo Balatónskeho jazera. Bolo to územie s väčšinovo slovanským obyvateľstvom, ale ako píše anonymný autor *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov*, po porážke Avarov sa sem sťahovali aj Bavori a pretrvávali tu aj zvyšky Avarov:

> *„Keď teda cisár Karol po vyhnaní Hunov* (Avarov) *zveril biskupskú právomoc* (nad tými krajinami) *správcovi salzburskej cirkvi a keď arcibiskupovi*

Arnovi a jeho nástupcom udelil právo naveky si ju podržať a spravovať, začali sa na území, odkiaľ boli vyhnaní Huni, usadzovať a rozmnožovať alebo slovanské, alebo bavorské kmene."

Toto *colluvies gentium* („miešanie kmeňov") sa obvykle organizovalo veľmi cielene, niekedy však nie. V prípade Pribinu a jeho syna Koceľa sa môžeme domnievať, že šlo o vedomý akt budovania jednej identity novotvoriaceho sa spoločenstva. Mala povstať na troch základných pilieroch: dynastii Pribinovcov, akceptácii spoločného kolektívneho mena Slovan a katolíckej cirkvi vernej salzburskému arcibiskupovi. Ako je vidno zo zoznamu hostí pri vysväcovaní Kostola Panny Márie v Blatnohrade a svedkov rokovaní medzi Pribinom a salzburským arcibiskupom Liupramom v roku 852, aj samotná družina Pribinu bola v pravom slova zmysle medzinárodná:

„Boli tu prítomní Koceľ, Unzat, Chotemir, Liutemir, Zcurben, Siliz, Vlkina, Vitemir, Trebiz, Zuemin, Brisnuz, Zeska, Crimisin, Goimer, Zistilo, Amalrich, Altwart, Welleheim, Fridepercht, Scrot, Gunther, ešte raz Gunther; Arfrid, Nidrih, Isanpero, Fato, Deotrih, ešte raz Deotrih, Madalperht, Engilhast, Waltker, Deotpald."

Nachádzali sa v nej tak jeho nitrianski Slovania (Slováci), južní Slovania, ako aj Bavori. Ako na to poukázal už Ján Stanislav, mnohí z nich dali svoje mená lokalitám na území dnešného južného Maďarska, ako je tomu napríklad v prípade Zselicsegu, teda Želického lesa (odvodené od Silis, to jest Žilič) v Šomodskej (od Šumava = les) župe. Aj tento výpočet mien v konečnom dôsledku potvrdzuje tézu o tom, že hoci víťazná družina bola dôležitým činiteľom pri budovaní identity včasnostredovekého spoločenstva, nemusela byť pokrvne, etnicky, kultúrne, ba často ani nábožensky (čo však nie je už tento prípad) homogénna. Niektoré z uvedených mien ako Chotemir či Vitemir sa nachádzajú v *Knihe salzburského bratstva* (mníchov), iné ako Unzat alebo Goimer sa nachádzajú na marginálniách *Cividalského evanjeliára*. V prvom aj druhom prípade sa popri týchto slovanských menách vyskytujú aj mená bavorské. Zdá sa preto adekvátne prijať myšlienku Herwiga Wolframa o tom, že vo východných častiach Franskej ríše (*plaga orientalis*) začala veľmi skoro vznikať zmiešaná slovansko-bavorská elita. Najlepším príkladom na takéto tvrdenie je sám Pribina a jeho bavorská manželka. Neskôr však aj sobáš Svätopluka I. s korutánskou Gizelou (Adelaidou), dcérou Karolmana.

Pokiaľ šlo o charakter týchto svedkov možno povedať, že išlo o zdatných bojovníkov, ktorých, ako sme povedali, s panovníkom či vôbec s dynastiou spájal sľub lojality, za ktorý boli odmeňovaní podielom z koristi. V neskoršom období, čo už je aj tento prípad, najvýznamnejší členovia tejto družiny

okolo panovníckej osoby boli poverovaní rôznymi úlohami spojenými s budovaním politicko-správneho systému krajiny. V procese teritorializácie moci, v najstaršej fáze spojenej s budovaním hradov (od toho hradský systém), vidno splývanie vojenskej a úradnej moci, ako to môžeme demonštrovať na príklade Vitimíra. Práve na jeho majetku salzburský arcibiskup Adalvin v roku 867 vysvätil kostol ku cti svätého Prvomučeníka Štefana. Termín majetok (*proprietas*) však v tomto prípade nemožno ešte chápať v doslovnom slova zmysle. Pribina a ani Koceľ totiž nedarovali žiadny kus im zverenej krajiny nikomu do súkromného vlastníctva, ale len do držby spojenej s výkonom politickej správy nad takýmto územím (župa). Takíto ľudia sa nazývali potom *župani*. V dobových i neskorších prameňoch však majú títo „vojaci úradníci" rôzne mená. Čo je však dôležité, ide o systém, ktorý bol typický pre franskú organizáciu moci na okrajoch svojho pôsobenia. Pribina a jeho syn Koceľ podľa odskúšaných franských vzorov v priebehu štyroch desaťročí vo svojej dŕžave nechali vybudovať podľa *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* viac okolo 32 kostolov. V celom priestore Dolnej Panónie ich však bolo nepochybne viac. Kostoly na hradoch zverených verným družiníkom Pribinu a Koceľa mali byť hlavnými mediátormi myšlienok novej vládnucej elity. Plnili teda úlohu akýchsi interakčných centier, ktoré zhromažďovali a ďalej sprostredkovali najdôležitejšie myšlienky, ktoré súviseli s efektívnym budovaním a riadením spoločnosti zverenej Pribinovcom. Osobne na to dohliadali salzburskí arcibiskupi, ktorí sa novovzniknuté fary snažili obsadzovať im vernými kňazmi. Kostoly a hrady vznikali na strategických miestach krajiny. Často pritom nadväzovali aj na staršie rímske centrá, ako je to evidentné v prípade Päťkostolia (*Quinque ecclesiae* / *basilicae*, dnes Pécs v Maďarsku) priamo zmienenom v *Spise o obrátení Bavorov a Korutáncov*, či v rovnakom spise zmienenom meste Ptuj (*Poetovium*). S budovaním cirkevnej štruktúry šlo ruka v ruke aj zdokonaľovanie správy panónskych kniežat. Ako je z uvedeného vidno, Pribina okolo roku 840 začal vyvíjať vedomú aktivitu smerujúcu k integrácii všetkých heterogénnych síl, ktoré mu boli zverené. Nápomocné mu boli najmä jeho staršie väzby na politickú elitu Východofranskej ríše a skúsenosti salzburskej cirkvi s podobnou situáciou v susednom Korutánsku, z ktorého *de facto* i *de iure* bolo Pribinovo kniežatstvo vyňaté. Nadväzoval tým na úsilie ríšskych markgrófov, ktorí sa o podobnú infraštruktúru moci usilovali na východných hraniciach Franskej ríše, na Slovanmi obývaných územiach Východnej marky, respektíve Korutánskeho vojvodstva. Pribina vystupoval v dobových prameňoch ako *dux* (vojvoda, knieža). Jeho syn Koceľ s dvojakým titulom *dux* (staroslovienský knieža) i *comes* (gróf). Na osobité postavenie v štruktúre moci

Východofranskej ríše poukazuje aj akt darovania Panónskeho kniežatstva Pribinovi a jeho rodu do večného vlastníctva, ktorý sa odohral v roku 850:

> *„Na častejšie pripomínanie niektorých svojich verných postúpil mu* (kráľ Ľudovít) *do vlastníctva všetko, čo mal predtým v léne, vyjmúc tie majetky, o ktorých sa súdilo, že patria salzburskému biskupstvu, čiže ku* (kostolu) *svätého Petra, kniežaťa apoštolov a preblahoslaveného Hrodberta, kde jeho telo odpočíva a kde, ako je známe, bol vtedy* (a je) *podnes na čele ako správca arcibiskup ctihodný Liupram. Na základe toho lénny pán náš kráľ rozhodol, že tie isté majetky, ktoré sa v týchto krajoch vtedy nadobudli pre tohto biskupa a ktoré v budúcnosti možno s Božou milosťou rozmnožiť, bez ohľadu na námietku niektorého človeka a bez súdneho potvrdenia nedotknuté naveky majú patriť k týmto miestam vyššie spomenutých svätých. Prítomnými boli podľa mena títo: arcibiskup Liupram, biskup Erchanbert, biskup Erchanfrid, biskup Hartvig, Karolman, Ľudovít, Ernust, Ratpot, Vierinheri, Pabo, Fritilo, Tacholf, Deotrih, Wanine, Gerolt, Liutolt, Deotheri, Wolfregi, Jezi, Egilolf, Puopo, Adalperht, Megingoz, ešte raz Adalperht, Odalrih, Pernger, Managolt. Vykonané na zhromaždení v Rezne* (Regensburgu) *roku Pána 850, v jedenástu indikciu, štvrtého dňa pred októbrovými idami* (14. októbra)*.“*

Tento text vložený do *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* právom pripomína písomnú donáciu za účasti svedkov. Miesto jej konania – dvor východofranského kráľa i jeho osobná prítomnosť pri tomto akte, však z Pribinu urobila osobného vazala jedného z najvýznamnejších Karolovcov. Tento fakt je ďalej ešte umocnený aj prítomnosťou Karolmana, najstaršieho syna Ľudovíta Nemca, korutánskeho prefekta a ďalších významných svedkov, medzi ktorých nepochybne patrí Ernust, ktorého dobové pramene označujú za najlepšieho z priateľov Ľudovíta Nemca, neskoršieho svokra Karolmana. Medzi svedkami však nechýba ani Ratbod, prefekt Východnej marky, ktorý prinavrátil Pribinu do milosti kráľa. Z ďalších spomeňme ešte Tacholfa, ktorý zastával podobný úrad ako Pribina medzi Lužickými Srbmi, keďže bol *comes* a *dux* (markróf a vojvoda) Srbskej marky. Nie náhodná je aj účasť štyroch z piatich dobových bavorských cirkevných hierarchov na čele s arcibiskupom Liupramom a jeho troma sufragánmi Erchanbertom z Freisingu, Erchanfridom z Regensburgu a v neposlednom rade aj biskupom Hartvigom z Pasova. Uvedené skutočnosti takto spoľahlivo definujú neobyčajne vysoké postavenie Pribinu v aktuálnom fransko-bavorsko-slovanskom spoločenskom rebríčku východnej časti Franskej ríše. Do čias povýšenia Svätopluka I. možno dokonca tvrdiť, že Pribina a Koceľ stáli v spoločenskej hierarchii Východofranskej ríše spomedzi všetkých Slovanov najvyššie.

Pribina pred týmto aktom i po ňom prejavil vernosť svojmu kráľovi ako obranca jeho záujmov na juhovýchodnom výbežku jeho ríše. Nakoniec ju posvätil aj obeťou najvyššou – vlastnou krvou a životom. Náš informátor, autor *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov*, túto udalosť obišiel veľmi zjednodušene, keď iba pripomína, že Pribinu „zabili Moravania". Stalo sa tak okolo roku 862 za politických okolností, ktoré opíšeme nižšie.

Výklady významu kniežaťa Pribinu v doterajšej historiografii

Výklad historického významu Pribinu na rozdiel od jednoznačne pozitívneho výkladu jeho syna Koceľa často osciloval medzi vyslovene negatívnym odsúdením kvôli jeho údajnej „kolaborácii" s Nemcami a jasne pozitívnym výkladom vďaka jeho očividným zásluhám o rozvoj kresťanstva v priestore medzi karpatskými hrebeňmi a vodami Dunaja. K jeho historickému odkazu sa hlásili a hlásia tak dnešní Slovinci ako aj Slováci, ale aj Rakúšania. Niektorí rakúski historici ako Herwig Wolfram, ale tiež českí historici ako Dušan Třeštík, by z neho zasa radi mali Moravana, respektíve dokonca Mojmírovca. To však nie je možné. Jeho osobné vlastné meno nepatrí do systému mien Mojmírovcov, rovnako sa do tejto paradigmy nezmestí ani meno jeho syna Koceľa (bavorské kniežacie meno Chozilo, podobne ako Tassilo a Odilo) a podľa všetkého ani meno jeho druhého syna Unzata. Vzhľadom na skutočnosť, že tematika Pribinu a jeho syna Koceľa je veľmi frekventovaná v rakúskej i nemeckej historiografii, napokon neprekvapuje, že sa jej venujú aj naši maďarskí kolegovia na čele s Bélom Miklósom Szőkem, vďaka ktorému v posledných rokoch uzreli svetlo sveta mnohé zaujímavé archeologické nálezy, vrátane najstarších dôkazov používania glagolice v Blatnohrade či nálezy honosných skiel a maľovaných omietok z Kostola svätého Hadriána.

12. Vláda Rastislava, jej vnútorné a zahraničné súvislosti

Východiská vlády Rastislava

Ako z konfrontácie medzi Moravským a Nitrianskym kniežatstvom a ďalšej konfrontácie Moravanov so starouhorským zväzom nakoniec vyplynulo, hlavné štruktúry Nitrianskeho kniežatstva na rozdiel od štruktúr vlastnej Moravy, to jest územia v povodí rieky Moravy zhruba od dnešnej moravskej Břeclavy po dnešný Velehrad, pretrvali. Na mieste je otázka: Prečo? Na základe toho, čo vidíme v prípade ohromujúcej cirkevno-správnej reformy Pribinu a jeho syna Koceľa v rámci ich Zadunajska, môžeme predpokladať, že nie nepodobnými cestami sa uberali aj techniky a technológie, ktorými Moravania chceli riadiť územia za riekou Moravou dobyté v rámci úspešnej vojenskej intervencie, ktorá sa udiala v roku 835. Vedľa veľkých nitrianskych hradov (hradísk) začali skutočne vyrastať menšie hrady, o ktorých musíme uvažovať ako o nových centrách moravskej správy v Nitriansku. Navyše vedľa bývalých strategických bodov Moravania usadzujú svoje posádky, ktorých zmyslom je priama kontrola týchto bodov. Takto podľa všetkého vznikli vedľa Nitry Zlaté Moravce, vedľa Pobedimu Moravany nad Váhom, vedľa Vyšehradu (Visegrád, Maďarsko) obce Nagy Maros (Veľké Moravany) a nad Budínom Pilis Maros (Pilišské Moravany), vedľa Starého Tekova Hontianske Moravce a vedľa dodnes ohromujúceho opevnenia na hradisku Zemplín Zemplínske Moravany, či dokonca vedľa Krakova malopoľské Morawce. K dnešnému dňu pri týchto hradoch a v rámci nich sledujeme aj najstaršie cirkevné stavby. Zdá sa teda, že podobný model ako v Zadunajsku bol použitý aj v Nitriansku a neskoršie aj pripojenom Visliansku. Otázkou zostáva, kto riadil vytvorenie nového politicko-cirkevno-správneho systému a odkiaľ na to vlastne zobral vedomosti?

Vzhľadom na neskoršiu situáciu s nitrianskym údelným kniežaťom Svätoplukom I. a Svätoplukom II. možno predpokladať, že aj Rastislav bol najprv kniežaťom v Nitre. Zásluha na vytvorení prototypu nového riadenia krajiny z jedného centra prostredníctvom vlastných úradníkov (županov) s časťou družiny zloženej z Moravanov a základov cirkevnej správy by potom pripadla práve jemu. To, že mu franské prostredie nebolo cudzie, dokazujú jeho početné väzby s významnými predstaviteľmi Ríše. Z neskorších prameňov tiež vieme, že Rastislav koordinoval svoju ríšsku politiku najmä s prefektami a markgrófmi (vojvodami) Východnej Marky (Korutánska). Praktické skúsenosti (získané počas výchovy vo Franskej ríši?) s riadením vlastného údelu mu teda nemohli chýbať.

Rastislav sa stal vladárom Veľkej Moravy v roku 848 z vôle Ľudovíta Nemca. Po tomto dátume sa o ňom dlhých deväť rokov franská analistika nezmieňuje. Dedukuje sa z toho, že v uvedenom období bol vzorným vazalom. Intenzívne upevňoval svoju i moravskú moc, pokračoval v stavbách rozsiahlych opevnení, ktorých systém dodnes vyvoláva údiv nielen u archeológov. To sa pochopiteľne nie veľmi páčilo Ľudovítovi Nemcovi, a tak už v roku 857 čítame vo *Fuldských análoch* o tom, ako vytiahol proti Rastislavovi, ktorý sa pred ním ukryl za akýmsi veľmi pevným valom, čo by dosvedčovalo vyššie naznačenú myšlienku, že to bol Rastislav sám, ktorý od svojho uchopenia moci do roku 857 nechal vystavať rozsiahly systém opevnení siahajúci od Devína a Bratislavy k Nitre a Olomoucu. Bol to nakoniec tento systém, ktorý dovoľoval tomuto panovníkovi a všetkým jeho nasledovníkom viesť veľmi efektívny obranný boj proti Východofranskej ríši a naopak neustále odtiaľ vyrážať do nebezpečných protiútokov na jej územie. *Fuldské anály* o tejto výprave nie bez prekvapenia konštatujú:

> *„…Aj kráľ Ľudovít, keď s nepatrným úspechom vytiahol s vojskom k moravským Slovanom proti ich kniežaťu Rasticovi, ktorý proti nemu povstal, vrátil sa bez víťazstva, želajúc si protivníka chráneného vraj najpevnejším valom dočasne radšej ponechať na pokoji, ako v nebezpečnom boji utrpieť stratu svojich vojakov. Vojsko plienením a požiarmi jednako spustošilo veľkú časť provincie a nemalý počet nepriateľov túžiacich napadnúť kráľov* (Ľudovíta Nemca) *tábor celkom rozprášilo, avšak nie bez odvety; lebo po kráľovom odchode Rastic ho so svojimi prenasledoval a plienením vydrancoval mnohé susedné kraje za Dunajom.“*

Vojenská výprava v uvedenom roku však súvisela s ďalšou črtou Rastislavovej politiky a síce s podporovaním takých síl, ktoré by v hocijakej forme mohli oslabovať vplyv Ríše v priestoroch na sever od Dunaja. K týmto aktivitám treba rátať „koketovanie“ Rastislava s Ratbodom, dlhodobo najsilnejším mužom ríšskych východných území, ktoré nakoniec viedlo k nahradeniu Ratboda vo funkcii Východnej marky Karolmanom, najstarším synom Ľudovíta Nemca. Predkovia alpských a podunajských Slovanov / Slovincov tak ako svojho vladára dostali vojvodu z krvi Karola Veľkého. K aktivitám Rastislava, ktoré mohli dráždiť Ľudovíta Nemca, ďalej patrilo aj podporovanie opozičných tendencií u Čechov, Lužických Srbov, či dokonca aj polabských Obodritov. Franskí letopisci o tom zachovali niekoľko informácií. Dôsledkom takejto politiky Rastislava bolo aj poskytnutie politického azylu českému kniežaťu Slavitechovi, ktorý bol synom Viztrachu a ktorého v roku 859 vyhnali východofranské vojská zo svojho hradu niekde v Čechách. Na

jeho miesto bol potom ustanovený jeho brat, ktorého meno ale história nepozná. Stalo sa tak v roku 859:

„…Biskup Otgar (z Eichstadtu), *falcgróf Hruodolt a Ernust, syn vojvodu Ernusta, vyslaní so svojimi ľuďmi do Čiech, zmocnili sa hradu vojvodu Viztracha vzdorujúceho mnoho rokov a vyhnali z neho Slavitecha, syna Viztrachovho, ktorý bol v ňom vtedy vládcom. Keď tento útekom unikol a uchýlil sa k Rasticovi, jeho brat, ktorého on vyhnal z vlasti a ktorý žil vo vyhnanstve u srbského Čestibora, odovzdane prišiel ku kráľovi a bol namiesto brata ustanovený za vojvodu…"*

Niektorí historici práve od pôsobenia tohto kniežaťa na Morave rátajú začiatok užšej politickej a vojenskej spolupráce Moravanov a Čechov.

Poskytovanie hospodárskej, vojenskej a inej pomoci vrátane politického azylu pre mnohých protivníkov Ľudovíta Nemca viedlo nakoniec Ľudovíta k ďalším tvrdým zásahom proti Rastislavovi a Morave. Koncom päťdesiatych rokov či začiatkom rokov šesťdesiatych 9. storočia sa Rastislav dokonca zamiešal na strane Karolmana do riešenia sporov ohľadne rozsahu jeho dŕžavy v Panónii a Korutánsku a riešenia personálnych otázok spojených s ich zastávaním. Okrem iného to viedlo i k zabitiu Pribinu, ktorý v spore zastával práva svojho suveréna Ľudovíta Nemca. Pohár trpezlivosti východofranského panovníka začal pomaly pretekať. Spojené sily Karolmana a Rastislava, ktorých mali podporiť aj Bulhari, by boli pre Ľudovíta Nemca priveľkým sústom. Východofranský analista vo svojich análoch o tom píše:

„Medzitým kráľ (Ľudovít Nemec), *keď zozbieral vojsko, naoko síce akoby sa chystal premôcť Rastica, knieža moravských Slovanov, o ktorých sa rozchýrilo, že s pomocou Bulharov postupujú od východu, v skutočnosti však vytiahol do Korutánska, chystajúc sa poraziť syna. Tento by sa bol v tom čase skutočne bránil, keby ho nič netušiaceho nebol jeho gróf Gundakar zradne podviedol.* (…) *A tento* (Gundakar) *si teda takýmto spôsobom vyslúžil hodnosť* (Korutánskej) *prefektúry."*

Ľudovít Nemec v roku 865 pod zámienkou rozsiahlej výpravy proti Rastislavovi svoje vojská nasmeroval proti Karolmanovi v Korutánsku. Po zmierení otca so synom bol ďalším na rade Rastislav. Podobne ako v predchádzajúcom prípade aj o tejto vojenskej výprave Rastislava nás veľmi podrobne informujú *Fuldské anály*. V roku 866:

„Kráľ Ľudovít v mesiaci auguste vytiahol s mohutnou brannou mocou za Dunaj, obkľúčil Rastica v akomsi meste, ktoré sa v jazyku onoho ľudu volá Dowina,. t. j. dievča (Devín). *Avšak onen, keďže sa neopovážil pustiť do boja*

s kráľovskými vojskami a nadto sa presvedčil, že nejestvuje preňho možnosť úniku, okolnosťami donútený vydal rukojemníkov, akých a koľkých si rozkázal kráľ; okrem toho sa so všetkými svojimi veľmožmi prísahou zaručil, že kráľovi zachová (vernosť) *po všetky časy, hoci ju vôbec nezachoval…"*

Ľudovít teda ešte necítil potrebu úplného odstavenia Rastislava od moci na Veľkej Morave a skôr prejavil vôľu vyrovnať sa s Rastislavom v dobrom, čo neskôr asi dostatočne ľutoval. Stalo sa tak azda vďaka príhovoru Karolmana alebo niekoho z blízkeho okolia panovníka. V každom prípade sa východofranský panovník tento raz uspokojil s obnovením vazalských sľubov vernosti (fidelity), zobratím rukojemníkov a so všetkou pravdepodobnosťou tiež s platením ročného tribútu do Ríše.

Konflikt Rastislava s Ľudovítom Nemcom, ktorý sa stal akoby rozhodujúcim motívom celého panovania Rastislava, v druhej polovici šesťdesiatych rokov postupne kulminoval k svojmu tragickému rozuzleniu. Ešte viac ho zostrilo úsilie o cirkevnú zvrchovanosť Rastislavovej dŕžavy, ku ktorej mu malo dopomôcť zriadenie osobitného biskupstva, nezávislého od ríšskych cirkevných centier. Je viac ako jasné, že ktorýkoľvek panovník panujúci v tej ktorej časti ranostredovekej Európy po tom, čo si prakticky upevnil svoju moc v krajine, hľadel si ju upevniť aj ideovo. Jednoznačným znakom a manifestáciou tejto moci voči iným panovníkom vtedajšej Európy bývalo založenie vlastného (arci)biskupstva. O niečo podobné sa pokúšali, hoci márne, posledné bavorské kniežatá, rovnako ako viac alebo menej úspešne panónsky Pribina a jeho syn Koceľ, bulharský Boris, rovnako ako ruský Jaroslav Múdry. Rastislav stál s týmito panovníkmi v jednej línii. Na začiatku šesťdesiatych rokov 9. storočia poslal do Ríma k pápežovi Mikulášovi I. poslov so žiadosťou o biskupa. Tento mu však nevyhovel, hoci ako ukázal čas, nebol úplne proti tejto myšlienke. V jeho negatívnej odpovedi však vyjadril svoju tradičnú poslušnosť Franskej ríši. Čas jej slepej vernosti sa však neúprosne končil a už nasledujúci pápeži to jednoznačne vyjadrovali vo svojej vlastnej stredoeurópskej politike, keď proti jednoznačnej moci Franskej ríše a jej dedičov pod svoj patronát zobrali najprv Moravu a Chorvátsko, neskôr Poľsko a Uhorsko. Negatívna odpoveď donútila Rastislava hľadať pomoc inde. Vo vtedajšom svete bola ešte jedna mocnosť, ktorá mala možnosť poslať biskupa, a to Byzancia s cisárom Michalom III. Listom sa obrátil práve tam. Jeho čiastočné znenie sa zachovalo v *Živote Konštantína*:

„Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží a nemáme učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby aj iné kraje, keď to uvidia, nás napodobnili. Pošli nám teda biskupa a učiteľa takého. Lebo od vás na všetky strany dobrý zákon vychádza."

Cisár však nakoniec vyhovel Rastislavovej žiadosti len z časti. Na Moravu v roku 865 poslal učiteľov Konštantína a Metoda, budúcich svätcov. Ich príchod na Moravu bol viac ako honosný. Treba si totiž uvedomiť, že bratia nereprezentovali len seba, ale aj celú byzantskú spoločnosť, to znamená, že v ich sprievode treba predpokladať okrem vzdelancov a mníchov tiež vojenských expertov, obchodníkov, remeselníkov atď. Rastislav musel byť výsledkom diplomatickej misie sklamaný. Neprivážala totiž z Carihradu-Konštantínopolu to, čo najviac potreboval.

Diplomatická misia Moravanov bola vyslaná do Byzancie v relatívne príhodnom čase. Slávna východná ríša vtedy hľadala spojenca proti hrozivému spojenectvu Franskej ríše s Bulharskom. Skôr než však do hlavného mesta Konštantínopolu dorazila, podarilo sa byzantským silám dočasne pacifikovať Bulharov a Borisa, knieža Bulharov, pokrstiť podľa gréckeho obradu. Ani to by však nemusel byť ešte najhlavnejší problém „neúspechu" diplomacie Moravanov. Konštantínopolský patriarcha Fotios ako laik, to znamená nie vysvätený kňaz, zaujal svoj úrad i napriek protestom pápeža Mikuláša I. V snahe získať si naspäť priazeň pápeža a zároveň zmierniť napätie, ktoré panovalo v tom čase okolo teologickej otázky, či Duch svätý pochádza rovnako z Otca i Syna alebo len z Otca, teda v takzvanej otázke *Filioque*, alebo inak kresťanských symbolov, ktorá takmer dvesto rokov pred vlastným rozdelením cirkvi na Východnú a Západnú štiepila dosiaľ jednotné kresťanstvo; hľadal patriarcha Fotios taký kompromis, ktorý by vedel posilniť možnú byzantsko-moravskú spoluprácu a zároveň by bol atraktívny aj pre pápežstvo ako také. Aj z tohto titulu potom misia bola vybavená svätými relikviami tretieho pápeža Klementa. V tejto zložitej diplomaticko-politickej hre významnú úlohu zohrával ešte faktor cirkevnej jurisdikcie nad Bulharskom. Bulharský vládca totiž istý čas koketoval rovnako so stranou pápežsko-franskou ako byzantskou. Výsledok sa podobal rovnici s mnohými neznámymi. Jej riešenie dostali do rúk neskorší patróni Európy, učitelia Slovanov, svätí Konštantín a jeho brat Metod.

Na Moravu prišli bratia v roku 865, teda nie v práve najšťastnejšej historickej chvíli, v čase, keď Rastislav musel čeliť hrozbe zhoršených vzťahov s Ľudovítom Nemcom. Podľa *Živote Konštantína* tu pobudli presne štyridsať mesiacov. Ich oficiálny odchod býva vysvetlený túžbou nechať vysvätiť svojich žiakov za kňazov. Nemohli tak urobiť sami, Konštantín bol len kňazom a Metod dokonca nemal ani kňazské svätenia. Geograficky najbližšie položené biskupstvá v Salzburgu a Pasove, ktoré spravovali veľkomoravské územia, boli k „novinkám", ktoré prinášali Filozof Konštantín a jeho brat Metod naladené negatívne, nezostávala im preto iná cesta, len ísť naspäť do Konštantínopolu alebo do Ríma. Vec je z pohľadu Rastislava

dôležitá aj preto, lebo okrem uznania staroslovienskeho jazyka ako jazyka bohoslužieb a prekladu *Svätého písma*, bratia mohli, a nakoniec aj získali, s istými peripetiami pre Moravu aj cirkevno-právnu ustanovizeň vlastného biskupstva. Rastislav sa však tohto aktu vo funkcii vladára na Veľkej Morave už nedožil.

Bola to najmä konfrontačná politika s Východofranskou ríšou, ktorá sa zaslúžila o jeho pád. V posledných rokoch svojej vlády si na oboch stranách hranice vytvoril veľa nepriateľov. Z nich najväčším bol nepochybne sám Ľudovít Nemec. Najnebezpečnejším sa však ukázal jeho synovec Svätopluk I. sídliaci v Nitre. Tragický moment zlomu v jeho vláde nastal v roku 871. Smeroval k nemu celý rad predchádzajúcich udalostí. V roku 868 bolo obnovené východofransko-bulharské spojenectvo. Rastislav bol zrazu ohrozovaný z dvoch strán. Morava totiž anexiou Nitrianskeho kniežatstva na východe (Potisie) získala hranicu s Bulharmi v Potisí. Tí, ako ukázali predchádzajúce i nasledujúce skúsenosti, vedeli plynule prechádzať zo strany moravskej na stranu jej protivníkov. Z južnej strany zasa hrozil revanš Koceľa, syna Moravanmi zabitého Pribinu. V roku 868 vložil Rastislav svoje nádeje uplatniť sa výraznejšie ako samostatný vládca do spojenectva s ďalším členom rodiny Ľudovíta Nemca, tentoraz s jeho synom Ľudovítom, ktorý sa v Sasku a Durínsku aktívne pripravoval na priamy vojenský odpor proti svojmu otcovi:

> *„Ľudovít, syn kráľa Ľudovíta, ktorý ťažko znášal, že mu kráľ niektoré majetky odňal a daroval jeho bratovi Karolmanovi, stal sa otcovi škodlivým.* (…) *Ba aj Henrika, veliteľa svojho vojska, ustanovil* (Ľudovít, syn Ľudovíta Nemca) *k Rasticovi, úpenlivo ho žiadajúc, aby neodoprel byť pomocníkom pri tomže sprisahaní.“*

Aj táto zahranično-politická aktivita však skončila pre Rastislava neúspešne. Preto sa Rastislav znovu pokúsil vsadiť na kartu staršieho slovanského spojenectva a v prvej polovici roku 871 aktivoval ako najvýznamnejší slovanský vládca svojej doby spojenectvo s Čechmi, Srbmi a Suselcami. Rastislav v danej situácii nemohol rátať s výraznou pomocou niekoho z okruhu mocných okolo dvora Ľudovíta Nemca. Výnimkou bol už zmienený Gundankar, správca Korutánska, ktorý tým, že sa Karolman zmieril so svojim otcom, stratil svoje predchádzajúce postavenie. *Fuldské anály* ho hodnotia tými najhoršími prívlastkami, prirovnávajú ho dokonca k rímskemu Catilinovi, zradcovi Ceasara. Vo vojenských konfrontáciách medzi Ľudovítom Nemcom a jemu vernými v nasledujúcich mesiacoch roku 871 prišiel Gundakar o život. Rastislavov obranný systém, ktorý sa spoliehal na krytú juho-západnú hranicu rozložil začiatkom roku 871 bývalý Rastislavov spojenec Karolman. Potom:

„V mesiaci auguste teda kráľ Ľudovít, keď zhromaždil zbory, rozdelil vojsko na tri časti: a to svojho menovca (Ľudovíta) *určil s Duríčanmi a Sasmi na potláčanie opovážlivosti Srbov, Bavorom prikázal, aby prispeli pomocou zasa Karolmanovi, chystajúcemu sa bojovať proti Svätoplukovi, synovcovi Rastislava, sám si však ponechal Frankov a Alemanov, pripravujúc sa s nimi na boj proti Rastislavovi. A keď už sa mali vydať na pochod ochorel; preto okolnosťami donútený postavil do čela svojho vojska Karolmana, najstaršieho zo svojich synov, Pánu poručiac výsledok boja".*

Hrozivo vyzerajúca výprava nakoniec, opäť len vďaka premyslenému obrannému systému Moravanov, nepriniesla očakávané výsledky. Potom, čo Karolman nedobyl „nesmierne opevnenie Rastislava", obrátil svoju vojenskú aktivitu a začal plieniť „regnum" (kráľovstvo) Rastislavovho synovca Svätopluka. Veľká vojenská invázia synov Ľudovíta Nemca z leta 871 nakoniec mala, podľa údajov *Fuldských análov,* skončiť ich úspechom. Srbi a ich spojenci mali byť podrobení. Česi dokonca požiadali o mier, ktorý dosiahli. Z mnohých dôvodov o tom môžeme pochybovať. Najdôležitejším výsledkom vojenskej operácie sa totiž stalo uzavretie mieru Karolmana so Svätoplukom. Informuje nás o tom ten istý písomný zdroj:

„…Svätopluk, synovec Rastislava, ktorý mal na zreteli vlastné záujmy, vzdal sa Karolmanovi spolu s državou, ktorú spravoval".

Rastislavove možnosti obrany z vojenského hľadiska uzavretím Svätoplukovho separátneho mieru zostali prakticky paralyzované. Informácia *Fuldských análov* v sebe však zahŕňa aj ďalší moment. Svedčí o tom, že Svätopluk sa cítil v Nitre dostatočne silný na to, aby takýto krok bez Rastislava učinil. To potvrdzuje tézu o duálnom charaktere veľkomoravského politického zriadenia, ktorá pretrvávala aj po tom, čo Mojmír I. obsadil vojensky Nitriansko. Moravská i česká historiografia majú tendenciu tento historický fakt obchádzať. Jeho potvrdením je však to, že i po zániku Veľkej Moravy Nitriansko hralo dôležitú úlohu pri budovaní základov Panónskeho (neskôr Uhorského) kráľovstva. K tomu patrila aj osobitná zahraničná politika jej vládcov. Podobné duálne členenie pritom nachádzame aj vo Franskej či Východofranskej ríši (ako vidíme na príklade držav synov Ľudovíta Nemca), ale tiež v neskoršom politickom usporiadaní Čiech a Moravy, respektíve v prvom storočí Poľského kráľovstva alebo aj na Kyjevskej Rusi.

Aby sa zvrchovaný vládca Veľkej Moravy vyhol možným tragickým následkom Svätoplukovej „zrady", rozhodol sa odstrániť jej bezprostrednú príčinu, samotného Svätopluka. Hoci príhoda o hostine a následnom love, na ktorý Rastislav pozval Svätopluka s cieľom, aby ho zavraždil, tak ako ju

rozprávajú *Fuldské anály*, znie takmer literárne, jej pointa a síce, že nie Svätopluk, ale Rastislav samotný padol do nastraženej pasce, je podľa všetkého založená na pravde. Kvôli jej naračnej hodnote ju uvádzame v celosti:

> *„Rastic sa veľmi nahneval* (na Svätopluka), *synovcovi tajne strojil úklady a rozkázal ho na hostine nič netušiaceho zabiť; avšak s božou milosťou* (Svätopluk) *vyviazol z nebezpečenstva smrti. Lebo prv ako vošli do domu tí, ktorí ho chceli zabiť, na znamenie* (dané) *mu akýmsi zasvätencom do tohto úskoku, vstal z miesta hodovania a akoby zaujatý lovom so sokolmi unikol pripraveným nástrahám. Rastic však vidiac, že jeho lesť bola prezradená, s vojakmi sledoval svojho synovca, aby ho zajal; avšak spravodlivým rozhodnutím Božím chytil sa do slučky, ktorú nastrojil; bol totiž týmto svojím synovcom zajatý, sputnaný a odovzdaný Karolmanovi."*

Karolman následne vydal Rastislava Ľudovítovi Nemcovi. Ako nás informuje ten istý prameň, v novembri roku 872 ho Ľudovít Nemec v Regensburgu nechal súdiť Frankami, Bavormi a Slovanmi. Podľa očakávania Rastislava odsúdili na smrť. Ľudovít Nemec však proti všetkým pravidlám vazalských vzťahov vtedajšieho sveta, kde za zradu platil jediný trest, to jest smrť, Rastislava, ako mnohonásobného krivoprísažníka nenechal popraviť, dal mu „len" vypichnúť oči. Ďalšie franské pramene potom dodávajú, že Rastislav svoj život dožil ako mních v kláštore. Azda podobný osud mal čakať i Svätopluka, ktorého Karolman obvinil z porušenia vazalskej prísahy a ponechal vo väzení niekoľko mesiacov.

Rastislav ako historická, literárna a legendárna postava

Je zaujímavé, že až do obdobia romantizmu sa zo slovenskej, ale ani okolitých historiografií, nezachovalo žiadne významnejšie spracovanie postavy veľkomoravského panovníka Rastislava, či už historické, alebo literárne. Romantické predstavy o druhom historicky známom panovníkovi Veľkej Moravy transformovali do dvoch základných presvedčení o charaktere a tým aj význame Rastislava. Veľmi sa rozšírili a preto sa s nimi stretávame prakticky do dnešných dní. Rastislav mal byť podľa prvej predstavy odhodlaným slovanským bojovníkom proti nemeckej rozpínavosti; podľa druhej to mal byť on, kto sa zaslúžil o vznik a ukotvenie náboženských a kultúrnych výdobytkov misie svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda. Za oba ideály mal dokonca obetovať aj svoj život. Obe tieto predstavy potom splývajú do akéhosi historicko-politického trendu, ktorý Quido Matejko kedysi definoval ako slovanský partikularizmus a vymedzil ho nábožensky proti Rímu a politicky proti Franskej ríši.

Rastislav bol skutočne mužom, ktorý viedol tragický zápas proti svojmu mocnejšiemu susedovi. Bol to boj do istej miery nie nepodobný tomu, ktorý viedol Gostimysel, knieža (kráľ) Obodritov. Na smrť však Rastislava

neodsúdili Nemci, ale poprední mužovia Frankov, Bavorov a Slovanov. K spojencom Rastislava nepatrili len slovanské kniežatá. Boli medzi aj hodnostári Východofranskej ríše ako Ratbod či Gudankar. Medzi jeho potenciálnymi spojencami dokonca nechýbali ani členovia rodiny Karolovcov (Karolman, neskôr Ľudovít, synovia Ľudovíta Nemca). Pokiaľ ide o politické uchopenie predstavy, že Rastislav je ten správny ideál slovanského boja proti „nemeckej" rozpínavosti, treba povedať, že zápas Rastislava o väčšiu mieru nezávislosti od Ľudovíta Nemca sa veľmi nelíšil od ďalších zápasov iných odstredivých síl v rámci Východofranskej ríše, ako sme ich sledovali vyššie (odboj Karolmana a Ľudovíta, synov Ľudovíta Nemca, či iných neskorších i skorších vysokých hodnostárov združených okolo dvora Ľudovíta Nemca). V pravom slova zmysle teda šlo o emancipačný zápas jednej dynastie proti dynastii inej. Jeho prevažne slovanské ukotvenie však zaiste bolo určitým špecifikom. Z jestvujúcich prameňov však nie je nijako zrejmé, či v tomto zápase nejakú úlohu zohrávala presnejšie formulovaná myšlienka slovanskej jednoty. Vylúčené to však nie je, no nepoznáme jej podobu. Politickým cieľom mohlo byť nastolenie vlastnej hegemónie nad stredným Dunajom. V ekonomickom zmysle šlo nepochybne o získanie kontroly nad dunajskou obchodnou cestou (Moravania pritom kontrolovali jej moravskú odnož). V ideologickej podobe by sme politickú líniu Rastislava dokonca mohli chápať aj ako zápas o dedičstvo po Avarskom kaganáte. Vzhľadom na pravdepodobný exkluzívny pôvod dynastie Mojmírovcov, ktorá sa mohla cítiť „najpovolanejšou" spomedzi všetkých slovanských dynastií, ktoré sa etablovali po páde vlády avarských kaganov v priestore medzi Tisou a Dunajom, však dôležitejším argumentom, ktorý oprávňoval Rastislava k jeho politike, bola pravdepodobne dynastická karta.

Pokiaľ ide o druhú rozšírenú predstavu, totiž idealizovanie Rastislava ako iniciátora pozvania svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda na Veľkú Moravu, a toho, ktorý sa postaral o ukotvenie cyrilo-metodského dedičstva a jeho následný rozvoj, zdá sa, že okrem pozvania a následného štyridsať mesačného pobytu sa Rastislav v tejto veci ďalej veľmi neangažoval. Dokazuje to aj skutočnosť, že po skončení moravskej časti svojej misie ďalšie mesiace strávili svätí Konštantín (Cyril) a Metod na dvore Koceľa, jedného z najväčších nepriateľov Rastislava. Medzi cyrilo-metodskou misiou a odsúdením Rastislava v Regensburgu sa teda v histórii nedá nájsť priamy príčinno-následný vzťah. Inak povedané, Rastislav bol odsúdený za nevernosť voči svojmu suverénovi, nie zato, že sa snažil proti rímskej (bavorskej) cirkvi formálne presadiť výsledky slovanskej misie na Veľkej Morave.

Fakt, že Rastislav, na rozdiel od Svätopluka I., nerezonuje v žiadnom legendistickom texte (až na *Legendu takzvaného Kristiána*, ktorú datujeme na

koniec 14., respektíve začiatok 15. storočia, aj tu nie pod svojim vlastným menom, ale len ako strýko Svätopluka), má svoje vlastné, hlboké príčiny. Najdôležitejšou je tá, že Svätopluk I. svojimi vladárskymi schopnosťami a vnútro i zahranično-politickými úspechmi celkom Rastislava zatienil. Rýchly zánik samotnej Veľkej Moravy a vtelenie jej jednej časti Nitrianska do Uhorského štátu, podobne ako Moravy do Čiech, tiež nemohlo prispieť k vytvoreniu rozsiahlejšieho epického útvaru, ktorý by literárne spracoval tragický život a koniec kniežaťa Rastislava. Na druhej strane práve koniec kresťanského vládcu zabitého alebo vydaného na smrť jeho synovcom alebo iným blízkym príbuzným je pomerne častým javom v najstaršej slovanskej hagiografickej tvorbe. Spomeňme napríklad dvojicu svätý Václav a jeho brat Boleslav I. Ukrutný v Čechách 12. storočia, či údajné vraždy, ktorých sa na svojich bratoch svätých Borisovi a Glebovi dopustil Svätopluk Prekliaty po roku 1017 na Kyjevskej Rusi. Tiež tu môžeme pripomenúť aj dynastický zápas Piastovcov v tridsiatych rokoch 13. storočia, ale aj neskoršie oslepenie kniežaťa Zbigneva jeho bratom Boleslavom III. Krivoústym, či nepodobné oslepenie arpádovského Vazula jeho bratrancom Štefanom a iné. Tieto dynastické príbehy sú viac ako podobné. Na stredovekej Rusi i v stredoveких Čechách vznikol na podklade tejto tragickej udalosti dokonca kult dynastických svätcov. Na rozvoj takéhoto kultu bol daný dostatočný čas a priestor. Nebolo tomu tak však u Rastislava.

Niežeby na to nebolo dosť podkladov. *Život Konštantína* ako jediný prameň o moravskom kniežati Rastislavovi v sebe zahŕňa veľmi vážny hagiografický motív, na ktorom mohla pohodlne vyrásť stredoveká *rastislavovská legenda*. Jeho autor totiž moravské kniežа na konci 16. kapitoly prirovnáva k „veľkému cisárovi Konštantínovi“. Ako správne vo svojich prácach dokázal už Alexander Avenarius, ide o typologicky podobné prirovnanie s tým, ktoré použil Fotios pre bulharského Borisa a neskorší ruský spisovateľ a cirkevný hodnostár Ilarion vo svojej *Pochvale kniežaťu Vladimírovi*. Vládcovia Moravanov, Bulharov i Rusov sú prirovnávaní k veľkému cisárovi Konštantínovi, vďaka ktorému prešla na kresťanskú vieru celá Rímska ríša. Ako je však známe, v pravoslávnom svete je Konštantín Veľký prirovnávaný k apoštolom, je „apoštolom rovný“ (*issoapostolikos*). Je to teda svojim spôsobom istý model, ktorý sa vzdelaní spisovatelia pokúšajú aplikovať na rané kresťanské komunity a ich vládcov, ktorí prijali slovanskú podobu kresťanstva. V prípade bulharského Borisa-Michala i kyjevského Vladimíra možno konštatovať, že sa obaja stali svätcami už v stredoveku.

Nie nepodobný môže byť aj osud svätorečenia Rastislava, ktorý sa odohral v slovenskej pravoslávnej cirkvi len v roku 1995. Jeho ikonu tvorí vladárska polpostava s kniežacou korunou na hlave odetá v purpurovom plášti, ktorý

má najskôr pripomínať jeho podobnosť s cisárom Konštantínom. Tú istú funkciu plní dvojramenný kríž, ktorý má svätec v ruke, keďže obdobne je na ortodoxných ikonách znázorňovaný aj svätý Konštantín Veľký a podľa neho aj Vladimír Svätý. Rastislav drží v druhej ruke meč, nepochybne znak svojej vladárskej moci. Na krku má ortodoxný kríž. Celú ikonu maľovanú v zlatej a teplých farbách potom doplňuje nápis v cyrilike. „Svätý Mučeník – Rastislav / Rovnoapoštolský – Cár Moravský.

13. Vláda Svätopluka I., jej vnútorné a zahraničné súvislosti

Povstanie Slavomíra

Po tom, čo prišlo k internácii Svätopluka Karolmanom a k paralelnému oslepeniu Rastislava a jeho „uloženiu" do kláštora, čo bývala už známa technika Karolovcov na zbavenie sa svojich potenciálnych oponentov, vyvstala otázka ďalšej správy Veľkej Moravy. Ľudovít Nemec azda túžil napraviť svoju chybu z roku 835, preto sem dosadil príbuzných Pribinovcov – Vilhelmovcov, menovite Viliama a Engelšalka. Možno sa tým chcel zavďačiť svojej bavorskej opozícii a zároveň ešte viac oceniť zásluhy Pribinovcov. Ako pravý vládca to urobil tak, aby boli spokojní všetci a zároveň nikto. Nitriansko nedostal do vlastníctva Koceľ, ako logický dedič po Pribinovi, ale podľa všetkého vo forme markgrófstva do správy jeden z bratov Vilhelmovcov. Druhý brat potom spravoval Moravské markgrófstvo. S takýmto riešením sa ukázala ako najmenej spokojná moravská opozícia, to jest tí, ktorí cítili lojalitu k rodu Mojmírovcov. Protiakcia tejto strany viac ako ohromila Karolmana i jeho otca Ľudovíta Nemca. „Moravskí Slovania", ako ich menujú *Fuldské anály*, totiž na jar v roku 873 povstali proti správcovským vojskám. Ako svoje knieža (vojvodu, dux) si pritom pod hrozbou smrti vyvolili vysväteného kňaza Slavomíra z rodu Mojmírovcov. Povstanie prinieslo spochybnenie pozície Viliama a Engelšalka, a tým aj východofranskej zvrchovanosti nad Veľkou Moravou. *Fuldské anály* o tom informujú takto:

> *„Moravskí Slovania však domnievajúc sa, že ich knieža zahynulo* (z kontextu sa myslí Svätopluk)*, ustanovili si za vládcu istého kňaza, príbuzného tohto kniežaťa, menom Slavomíra, hroziac mu smrťou, ak neprijme vládu nad nimi. Tento okolnosťami donútený dal im súhlas, že sa pustí do boja proti Karolmanovým vojvodcom, Engelšalkovi a Vilhelmovi, a pousiluje sa ich zo zaujatých hradov vyhnať. Tí však bojujúc proti nepriateľovi s rovnakým zámerom a pobijúc niekoľkých z jeho vojska, jeho* (samého) *zahnali na útek…"*

Rozprávač tohto príbehu, zdá sa, trochu prikrášlil udalosti okolo Slavomírovho povstania ako na to poukazujú následné udalosti. Jeho informácie sú však dôležité aj z iného dôvodu. Dozvedáme sa z nich totiž, že moravskí Slovania disponovali už pred príchodom svätých Konštantína a Metoda vlastnou kňazskou vrstvou vytvorenou z najvplyvnejších domácich rodov. Teda nie inak ako tomu bolo aj v dobovej Franskej ríši. Slavomír však podľa všetkého nemohol byť len obyčajný kňaz, ale z titulu jeho rodovej výnimočnosti (Mojmírovec) mu podliehali aj ďalší kňazi. Základy určitej cirkevnosprávnej štruktúry (archidiakonáty) vytvorenej franským klérom sa teda

podľa všetkého formovali na Veľkej Morave už pred vznikom Moravskopanónskej (alebo aj Slovanskej arcidiecézy) na čele so svätým Metodom.

To, že do čela odboja proti Frankom sa postavil Mojmírovec, znovu poukazuje na význam dynastie v pretrvávaní identity ranostredovekého spoločenstva. Zároveň sme tu svedkami jasného mechanizmu fungovania moci na Veľkej Morave. V čase absencie vládcu „Moravskí Slovania", to jest Moravania, rozumej družina, poprední spoločenstva, „*ustanovili si za vládcu istého kňaza, príbuzného tohto kniežaťa*", a to i napriek jeho osobnej nechuti. Ústredné postavenie Mojmírovcov bolo nespochybniteľné. Nebolo by tomu tak, ak by sa táto dynastia nemohla oprieť o svoju starobylosť, v istom slova zmysle aj vyvolenosť, či dokonca posvätnosť.

Nástup Svätopluka I. na trón a prvé roky jeho vlády

Autor *Fuldských análov* zdanlivo pridáva na význame vojenským úspechom Viliama a Engelšalka na Veľkej Morave. Ak by tomu bolo inak, nebola by momentálna aktuálna situácia znepokojila najvyšších hodnostárov vo Východofranskej ríši natoľko, že z väzenia prepustili Svätopluka. Zdá sa, že ako cenu za vyriešenie vzniknutej situácie na Veľkej Morave mu ponúkli titul ústredného kniežaťa Moravanov. Za týmto účelom bol dokonca „kráľovsky obdarovaný" a stal sa veliteľom časti východofranskej armády. Svätopluk, ako sa javí, sa svojej dejinnej šance chopil dokonale. Vojenská akcia, ktorá sa odohrala na konci jari, alebo začiatkom leta roku 873 Ľudovíta Nemca a Karolmana celkom ohromila. Svätopluk totiž podľa názoru pisateľa *Fuldských análov* „podľa slovanského zvyku" ihneď poprel svoju vernosť Frankom i svoju prísahu. Pod zámienkou, že ide vyjednávať so svojimi ľuďmi vstúpil do „starého Rastislavovho mesta" (Devína?, Bratislavy?, Mikulčíc?). Namiesto toho, aby mesto podriadil zvrchovanej moci Východofranskej ríše, nečakane napadol armádu Bavorov. Mnohých z nich pobil a mnohých vzal do zajatia.

> *„Keď sa o tom dopočul Karolman, veľmi sa zdesil nad záhubou svojho vojska a okolnosťami donútený rozkázal všetkých rukojemníkov, ktorí sa v jeho ríši nachádzali, zhromaždiť a vrátiť Svätoplukovi, on však ledva dostal od neho jedného muža, menom Ratbod, aj to polomŕtveho."*

Svätoplukovo svojské, či až svojvoľné zaobchádzanie so zajatcami poukazuje na to, že dosiahol víťazstvo, ktorým sa narušil dovtedajší *status quo* v strednej Európe v jeho prospech. Už nikdy po ňom totiž Frankovia a Bavori nezískali dominanciu nad strateným stredoeurópskym územím v takej miere, ako to bolo pred opisovanými udalosťami.

Prvé manželstvo Svätopluka I.?

Svätopluk si však bol dobre vedomý, že nestačí vyhrať jednu bitku, preto musel urýchlene hľadať čo najvyšší počet spojencov, ktorí by mu pomohli ďalej znásobiť efekt novovzniknutej situácie. Zdá sa, že k tomu využil

tradičný prostriedok, to jest matrimoniálnu politiku. Ako totiž píšu opäť *Fuldské anály*, Moravania v tom istom roku išli strojiť veľkú svadbu. Nevestou mala byť sestra českého vojvodu. Keď sa o tom dozvedeli Bavori, zaútočili na svadobný sprievod nevesty. Hoci pri svojom prepade získali takmer 702 koní, čo nie je ani v najmenšom zanedbateľný počet, ktorý svedčí o vplyve českého vojvodu, svadbe nezabránili. Svätopluk podľa všetkého ešte nebol ženatý. Z textu však vôbec nie jasné pre koho vlastne nevesta bola určená. Podľa všeobecne zaužívaného výkladu tejto pasáže malo ísť o nemenovanú prvú nevestu pre Svätopluka I. Jej meno malo byť Svätožízna, a mala to byť sestra českého kniežaťa Bořivoja. Či to bolo naozaj tak, nevedno. Isté je len to, že na marginálиách v *Cividalskom evanjeliári* je skutočne meno Svätopluka zapísané vedľa istej Svätožízny v jednom riadku s istým Predslavom, o ktorom sa uvažuje ako o synovi Svätopluka I. Z iných prameňov však syn Svätopluka s týmto menom nie je známy. Podobne nevieme nič o tom, že by Svätožízna bola manželka Svätopluka. Na čo však uvedená svadba naozaj poukazuje je to, že Česi sa po moravskom víťazstve naozaj chceli stať spojencami Moravanov a naopak. Kto sa mal s kým ale oženiť nie je nateraz bližšie známe.

Otázky koncepcie zahraničnej politiky Svätopluka I.

Staršie a aj slovenské dejepisectvo v tomto zväzku videlo potvrdenie česko-moravsko-slovenského politického a tým aj kultúrneho povedomia. Niektorí historici šli až tak ďaleko, že v tejto situácii hovorili o tom, že to bol čas, keď Svätopluk ešte podľa vzoru Rastislava tvoril koncept silného slovanského bloku, ktorý mal stáť „na stráži" proti nemeckej expanzívnej politike. Do akej miery sa v týchto konceptoch reflektovali myšlienky panslavizmu, ktorý sa *de facto* v prvej polovici 21. storočia vyformoval ako odpoveď proti pangermanizmu a na koľko existoval takýto politický koncept už na začiatku poslednej tretiny 9. storočia, ťažko povedať. O spoločne koordinovanej politike Moravanov a Čechov podľa všetkého možno hovoriť aj v nasledujúcom roku 874, keď Moravania odrazili spoločný durínsko-saský útok a následne aj druhý franský, ktorý viedol sám Karolman proti Morave a Arn, würzburský biskup so Sigehardom, opátom benediktínskeho opátstva vo Fulde proti Čechom. Do prvej výpravy dokonca zasiahli aj ženy, ktoré niektorých popredných z pomedzi Durínkov a Sasov strhávali palicami a po tom ich na zemi dobíjali. Spolu s inými čitateľmi týchto riadkov *Fuldských análov* sa domnievame, že nešlo o najhrdinskejší spôsob smrti vojakov:

> *„V mesiaci máji* (roku 874) *potom poslal* (Ľudovít Nemec) *proti moravským Slovanom Durínčanov a Sasov, ktorí, pretože nemali so sebou kráľa a nechceli byť svorní medzi sebou, dali sa teda pred nepriateľmi na útek a po veľkej*

strate svojich potupne sa vrátili tak, že niektorých účastníkov onej výpravy na úteku zbili ženičky onoho kraja a kyjakmi (ich) *zhadzovali z koní na zem."*

Pri druhej výprave z tohože roku sa dozvedáme o piatich (šiestich) českých kniežatách, ktorých mená sú Svätoslav, Víťazoslav, Heriman, Spitimír a Mojslav a istý Gorivoj.

Otázky okolo prvých historických kniežat Čechov

„Z Franskej ríše znova poslali niektorých Karolmanovi na pomoc proti vyššie spomenutým Slovanom, iní boli určení proti Čechom. Títo, dôverujúc v božiu pomoc, piatich vojvodcov, ktorých mená sú tieto: Zuentislan, Witislan, Heriman, Spoitimar, Moyslan, <Goriwei>, usilujúcich sa vo veľmi veľkom počte proti nim sa vzbúriť, zahnali na útek a iných pobili, iných zasa zranili."

Historická veda mnohokrát konštatovala, že pôvodný autor rukopisu *Fuldských análov* poznal len päť českých kniežat. Meno Gorivoja (*Goriwei*) bolo pridané až dodatočne v neskorších odpisoch. Zmeniť číslovku päť sa však kopista neunúval. Ako a prečo sa meno Gorivoj objavilo v kópii pôvodiny a prečo práve v takejto forme, tiež nie je známe. Či išlo o české knieža známe z iných prameňov pod menom Bořivoj, nevedno. Česká historiografia to však tak obyčajne vykladá. Inak by totiž slávny Bořivoj, ako prvé historicky doložené české knieža z rodu Přemyslovcov, asi dobovými prameňmi spomenutý vôbec nebol. Navyše, ako ukazujú najnovšie výskumy, aj meno Bořivoj je v systéme mien českých kniežat vlastne nesystémové. Oproti tomu štyria z piatich prvých českých kniežat nesú mená, ktoré majú podľa všetkého svoj pôvod v dynastii Mojmírovcov. Kľúčom k pochopeniu tohto javu by mohlo byť vlastné osobné meno Svätoslav, ktoré je v poradí českých kniežat, ktoré zostavil autor *Fuldských análov,* zaiste nie náhodne, hneď na prvom mieste. Je to klasické bitematické slovanské dynastické meno. Svätoslav však k nemu nemohol prísť náhodne. Vysvetlenie nám ponúka logika dávania kniežacích mien na susednej Morave. Z prameňov totiž vieme, že moravské knieža Rastislav bol strýkom (*avunculus*) nitrianskeho kniežaťa Svätopluka I. Matkou nitrianskeho kniežaťa bola teda sestra Rastislava. Meno prvého z českých kniežat znie Svätoslav a skladá sa zo zložiek *svät* a *slav*. Obe tieto témy sa nachádzajú vo vlastných menách aktuálne vládnucich Mojmírovcov. To ale znamená, že všetky tri zmienené kniežatá musia mať spoločného predka. Keďže Svätopluk a Svätoslav sú generační súčasníci, je veľmi pravdepodobné, že aj Svätoslavova matka bola sestrou Rastislava a tetou Svätopluka. Otec Rastislava a matiek Svätoslava i Svätopluka, alebo ich iný slávny vzdialený spoločný mužský predok sa preto tiež mohol volať Svätoslav, alebo niesť meno tomuto veľmi podobné.

Navyše ďalšie mená z uvedeného výpočtu českých kniežat vo *Fuldských análoch* vykazujú mojmírovskú matricu. Ako je totiž známe, Mojmír I. bol strýkom Rastislava. Jeho meno sa skladá z tém *moj* a *mir*. Presne tieto témy sa opäť nachádzajú aj u zmienených kniežat. Štvrtý v poradí autora *Fuldských análov* sa volá Spitimír a piaty Mojslav. Přemyslovci teda boli po matke spríbuznení s Mojmírovcami.

Takýto výklad podporuje aj skutočnosť, že štatisticky najčastejšou témou osobných vlastných mužských mien v dynastii Přemyslovcov (podľa výskumov Adama Madera vyše 62 percent) je téma *slav*. Z toho však tiež vyplýva, že Svätožízna nemohla byť manželkou, ale podľa všetkého bola sestrou Svätopluka. Nuž a tiež to, že meno Bořivoj bolo sotva meno prvého historického kniežaťa Čechov. Aj mená prvých českých historicky preukázateľných kniežat Vratislav a Spytihnev tiež skôr odkazujú na líniu a logiku mien, ktoré spomínajú *Fuldské anály* (témy *slav* a *spyt*), než na Bořivoja. Kniežacie meno Bořivoj sa navyše v českej vládnucej dynastii vyskytuje až na sklonku 13., respektíve na začiatku 14. storočia (!). Z tohto a ďalších dôvodov sa domnievame, že najstaršie české písomníctvo, ktoré sa sformovalo niekedy v sedemdesiatych rokoch 12. storočia v Prahe, meno Bořivoj jednoducho vygenerovalo. Dôvodom na takýto postup mohlo byť aj to, že sa nová dynastia, vzhľadom na ambíciu ovládnuť Moravu, potrebovala odrezať od svojich veľkomoravských počiatkov a tým aj od svojich mojmírovských predkov.

Forchheimský mier

Fransko-bavorská ofenzíva z roku 874 i napriek svojmu čiastočnému úspechu v Čechách dopadla pre Karolmana fatálne. Svätopluk I. mu „s početným vojskom" vpadol do tyla a prakticky zlikvidoval celú jeho bavorskú hotovosť. V nasledujúcom roku proti Ľudovítovi Nemcovi povstali aj Lužickí Srbi a Suselci. Nie je známe, či ich k tomu podnietila politika moravského vládcu. Isté je, že asi aj toto povstanie, spolu s vnútornou situáciou vo Východofranskej ríši (nespokojnosť synov Ľudovíta Nemca), prispeli k tomu, že po predchádzajúcom posolstve Svätopluka z roku 875 vykonaného prostredníctvom istého Alsasa Betrama, bývalého Svätoplukovho zajatca, východofranský kráľ prijal na svojom dvorci v bavorskom Forchheime diplomatov Svätopluka I. vedených kňazom Jánom z Benátok. Tento legát, ktorý, zdá sa, na stretnutí nezastupoval nielen moravského panovníka, ale aj rímsku cirkev, tlmočil východofranskému vládcovi Svätoplukovo želanie žiť s ním v mieri do konca svojho života a platiť mu každoročný tribút. Pod tlakom hrozivej domácej situácie a po predchádzajúcich rozhovoroch s pápežom Jánom VIII., Ľudovít Nemec Svätoplukove podmienky prijal:

> „(Ľudovít Nemec) *viedol rozhovor so svojimi synmi Karolmanom a Ľudovítom v osade Forchheime a tu prijal Svätoplukových poslov, ktorí žiadali*

mier a sľubovali vernosť. A hlavou tohto posolstva bol kňaz Ján z Benátok, ktorý čokoľvek slovami vyhlásil, potvrdil aj prísahou, aby mu kráľ bez každej pochybnosti uveril, totiž, že Svätopluk by ostal kráľovi verný po všetky dni svojho života a každoročne by platil poplatok stanovený kráľom, keby mu len dožičil pokojne konať a v pokoji žiť. Aj posolstvá Čechov kráľ vypočul a prepustil a po tomto odišiel do Bavorska."

Výklad Forchheimského mieru v historiografii býva rôzny. Od Svätoplukovej kapitulácie, ktorá z neho, podobne ako z Pribinu urobila predobraz hrozného nemeckého kolaboranta, až po geniálny geopolitický ťah, ktorým si mal Svätopluk otvoriť cestu na expanziu proti svojim nepokrsteným susedom a tak vytvoriť z Veľkej Moravy geopolitického hráča, s ktorým sa Východofranská ríša mala stretnúť na konci 9. a začiatkom 12. storočia v ohromnom a zničujúcom zápase o hegemóniu nad strednou Európou. Historická pravda, ako to už býva, bude ležať asi niekde uprostred. Aj Svätopluk si potreboval upevniť svoju domácu pozíciu a preto potreboval nutne uzavrieť s Ľudovítom Nemcom mier. Na druhej strane záväzky *Pax Francorum*, ako sa dohodli najneskôr na sneme vo Frankfurte nad Mohanom v roku 824, boli stále v platnosti. Uznanie Svätoplukovho titulu východofranským panovníkom tak bolo pokladané za nevyhnutnú podmienku jeho právoplatného nástupu na ústredný veľkomoravský stolec. Svätopluk I. sa pohyboval v reálnych politických siločiarach. Vnútorné otrasy a postupný rozpad rodiny Karolovcov spojený s nechceným, ale nutným negatívnym efektom reforiem, ktoré kedysi pomohli Karolovi Veľkému v jeho expanzii na východ, nahrali Svätoplukovi do karát. S tým ale v roku 876 objektívne Svätopluk nemohol rátať.

Smer prvých výbojov Svätopluka I. a ich charakter

Forchheimský mier i oslobodenie svätého Metoda z internácie, či následné usmernenie arcibiskupa na Moravu Svätoplukovi a nie do Dolnej Panónie Koceľovi, mali svoje zahraničné i vnútropolitické dôsledky na Veľkej Morave, vo Východofranskej ríši, ale i priamo pri svätých Apoštolských prahoch v Ríme. Toto všetko však najviac pomohlo Svätoplukovi I. Znamenalo to nielen posilnenie jeho osobného postavenia medzi inými kniežatami Moravy či ďalšími kniežatami Slovanov, ale aj medzi všetkými ostatnými hodnostármi vo Franskej ríši. Mnohí z nich sa, podobne ako Svätopluk, prostredníctvom vzniku vlastného (arci)biskupstva usilovali o vzrast vlastnej prestíže, či priamo o zvýšenie miery samostatnosti od (bývalého) centra. Dvojnásobný význam to malo potom pre právne zdôvodnenie nasledujúcej vojenskej expanzie do okolitých kmeňových kniežatstiev, ktoré ešte neprijali kresťanstvo. *Život Konštantína* o tom píše:

„Keď ho (svätého Metoda) *prijal Svätopluk so všetkými Moravanmi, odovzdal mu všetky chrámy a duchovných na všetkých hradoch. Od toho dňa veľmi začalo učenie Božie rásť a duchovní množiť sa po všetkých hradoch a pohania veriť v pravdivého Boha a od svojich bludov sa odvracať. Tým viacej aj moravská oblasť rozprestierať sa začala na všetky strany a nepriateľov bez váhania premáhať, ako aj sami vše hovoria."*

Takáto tendencia, v ktorej sa spojili ciele cirkevné a vojenské, sa stala očividnou pri expanzii Svätopluka do priestorov za Karpatmi, do Vislianskeho kniežatstva. *Život Konštantína* o tom informuje takto:

„Pohanské knieža, silné veľmi sídlilo na Vislách. Rúhalo sa kresťanom a znepokojovalo ich. Poslal však k nemu (Metod) *a hovoril: ‚Dobre ti je, synu, pokrstiť sa ti zo svojej vôle vo svojej krajine, aby ťa zajatého nepokrstili nasilu v krajine cudzej a spomenieš si na mňa.' Čo sa aj stalo."*

Okrem toho, že ide o prvú historickú zmienku, ktorá sa týka územia dnešného Poľska, respektíve Malopoľska v súvislosti so šírením kresťanstva, anonymný autor hagiografického diela o svätom Metodovi nás upozorňuje na niekoľko dôležitých súvislostí. Predovšetkým Vislianske kniežatstvo pokladá za ekonomicky a politicky silné, z náboženského hľadiska však pohanské. Navyše ako sused pre kresťanskú krajinu (Veľkú Moravu) nebezpečné. Z uvedenej štylizácie však ale nie je celkom jasné, ako prišlo k pokrsteniu Vislianskeho kniežatstva. Súčasná poľská historiografia je k vojenskej konfrontácii a následnej anexii a krstu vislianskeho kniežaťa na vlastnom území skôr skeptická. Nakoniec nie nepodobne ako k iným témam, ktoré by mohli naznačovať južný vektor, to jest, že existencia Veľkej Moravy v 9. storočí mala vážne dôsledky pre formovanie poľskej štátnosti 12. v storočí. Slovenská, moravská i česká historiografia však má na túto tému práve opačný názor. Medzi hlavné dôvody, ktorými odôvodňuje svoj postoj, patrí kontext správy. Po tejto relácii v *Živote Metoda* totiž nasleduje hneď ďalšia, ktorá hovorí o bojoch Svätopluka s pohanmi. Pre takýto výklad svedčí aj strategická poloha Vislianska na veľkej kontinentálnej ceste medzi Východom a Západom, na ceste známej dnes ako obchodná magistrála Bagdad, Kyjev, Regensburg, Cordóba, ktorá lemovala Karpaty zo severnej strany. Cesta sa totiž pri sútoku Dunaja a Moravy spájala so starou rímskou Jantárovou cestou a po prekročení Moravského úvalu na území dnešného Sliezska, pokračovala smerom na východ. Podčiarknuť pritom treba, že takýto výboj by nemal logiku bez dobytia Sliezska, ktoré podobne ako Visliansko tvorilo istý čas vlastnú kmeňovo-politickú entitu. Takémuto scenáru nakoniec zodpovedá aj spálený horizont na sliezskych „kmeňových" hradiskách z 9. storočia.

Takúto interpretáciu v *Živote Metoda* tiež nepriamo potvrdzuje opakovanie smeru tohto výboja v neskoršej histórii českým Boleslavom I. Ukrutným, angažovanie sa prvého uhorského kráľa Štefana I. v tom istom severovýchodnom vektore, ako aj následné vojenské konfrontácie nástupcov prvého uhorského kráľa v tomto priestore. Nuž a k našej argumentácii patrí nepochybne nie náhodný výskyt obce s menom Morawce, ktorá sa do dnešných dní nachádza neďaleko Krakova. Pričlenenie Vislianska, ako sme naznačili, malo ďalekosiahle dôsledky pre tvorenie koncepcie severnej a východnej politiky vládcov stredoeurópskeho priestoru i v nasledujúcich storočiach.

Pokiaľ ide o bezprostredný priebeh vojenských operácii, predpokladáme, že Visliansko nebolo obsadené smerom od Sliezska, ale pravdepodobne obsadené z južného smeru a to od Spiša a Šariša, ako to nepriamo dokladajú i niekoľkonásobné požiare v Naszacowiciach, najskôr jedného z hraničných hradísk Vislanov v blízkosti Starého Sącza, ako ich dokumentuje Jacek Poleski. Doba trvania obsadenia tohto územia sa počíta obyčajne najmenej na 32 rokov. Podľa všetkého však Vislianskom Svätopluk neskončil a pokračoval podrobením si ďalších kmeňových spoločenstiev Lendzanov a Bušanov, ktorých kmeňové územie sa nachádzalo na rozmedzí dnešného juhovýchodného Poľska a západnej Ukrajiny.

Ďalšou výzvou, ktorá stála pred Svätoplukom, bolo preniknúť hlbšie do dolného Potisia. Tu jeho politika nutne narazila na záujmy Bulharov. Strategickým cieľom tu bolo ovládnuť potiskú vetvu diaľkovej cesty vedúcu z Konštantínopolu na sever. No nechýbala tu ani ambícia kontrolovať obchod so soľou či od antiky známe náleziská drahých kovov v bývalej rímskej provincii Dácia. Predpokladaným juhovýchodným priestorom pod bezprostrednou kontrolou Svätopluka sa stal tok rieky Kriš. Pod kontrolu Moravanov sa tak dostal aj geopolitický priestor medzi dolnou Tisou a Apusenskými (Bihorskými) horami, v neskorších prameňoch známy aj ako Bihorsko s centrom v hradisku Bihor.

Ako popisuje *Život Konštantína* (ďalej *ŽK*), tieto výboje neboli ani zďaleka jednoduchou a už vôbec nie lacnou záležitosťou. Bezprostredným ziskom bývala bohatá korisť, ku ktorej patrili aj zajatci, ktorí boli neskôr prostredníctvom židovských a arabských obchodníkov predávaní do celého vtedajšieho sveta. Obsadenie strategických obchodných ciest však Svätoplukovi a jeho verným okrem toho umožnilo vyberať od obchodných karaván poplatok, ktorý tiež pomáhal plniť Svätoplukovu „štátnu" pokladnicu. Po úspešnej vojne a následnej anexii prichádzalo nutne k pokusom o mierovú inkorporáciu nových území. K tradičným spôsobom poistenia nového mieru patrili sobášne zväzky medzi predstaviteľmi vládnuceho rodu a rodom, ktorého územie bolo podrobené. Dobový text *Život Metoda* (ďalej *ŽM*)

v tejto súvislosti hovorí viac ako jasne o hradoch a kňazoch Moravanov. Tak ako v prípade staršieho Korutánska alebo paralelne bežiaceho projektu integrácie nového územia Pribinovcov do Východofranskej ríše možno aj v prípade Moravanov hovoriť o prvých pokusoch budovania politickej a cirkevnej správy na územiach novodobytých a po prvý raz pokrstených pohanských *gentes* (kmeňov). Táto mocenská politika bola opretá o autoritu prvého arcibiskupa Slovanov svätého Metoda. Prostredníctvom neho aj o pápežskú politiku. Nezanedbávať v tejto súvislosti stále treba aj potenciálny presah byzantskej politiky za dolný a stredný Dunaj, ako sme tomu nakoniec svedkami v predchádzajúcich, ale i nasledujúcich storočiach.

List Jána VIII. Industriae tuae

Vojenské a politické úspechy Svätoplukovej politiky sa rýchlo stali známe a nezostali ukryté ani pred zrakmi Ríma. Pápež Ján VIII. († 884) Svätopluka I. po tom, ako mu pomohol vyjednať mier s Ľudovítom Nemcom, prijal bulou *Industriae tuae* (*Tvojej horlivosti*) pod svoju pápežskú ochranu. Svätopluka I. zároveň prijal do spoločenstva kresťanských panovníkov Západu:

> *„Lebo z vnuknutia Božej milosti opovrhol si* (Svätopluk I.) *inými vládcami tohto sveta, z najvernejšej lásky si si spolu so svojimi vznešenými vernými mužmi a s celým ľudom svojej ríše vyvolil blahoslaveného Petra, knieža apoštolského zboru a jeho námestníka za patróna a pomocníka i ochrancu vo všetkom a skláňajúc šiju pod ochranu jeho a jeho námestníka so zbožnou mysľou túžiš s pomocou Božou ostať najoddanejším synom až do smrti. Nuž za túto tak pevnú vieru a oddanosť tvoju i tvojho ľudu s otvoreným náručím našej apoštolskej stolice, s nesmiernou láskou ťa objímame ako jediného syna a spolu so všetkými tvojimi vernými prijímame do svojho otcovského lona ako ovečky Pánove nám zverené a želáme si milostivo* (vás) *sýtiť pokrmom života a vo svojich neustálych modlitbách sa snažíme odporúčať ťa všemohúcemu Pánovi, aby si zásluhou orodovania svätých apoštolov mohol premáhať všetky protivenstvá i na tomto svete a potom v nebeskej ríši s Kristom, našim Bohom, jasať.“*

Celý tento list, ako už svojho času napísal Lubomír Havlík, je niekoľko stupňové privilégium v prospech Svätopluka I., jeho krajiny a ľudu. Zároveň zapadá do celkovej rímskej politiky Jána VIII., jeho predchodcov na pápežskom stolci i jeho nástupcov, ktorej cieľom bola obnova cirkevnej štruktúry bývalého Rímskeho impéria, nie však pod vládou cisárov, ale pápežov. Do toho kontextu zapadá i o niečo starší pokus o prijatie kráľa Borisa a jeho Bulharov pod zvrchovanosť svätého Petra, ale i dobová (z roku 881) akceptácia chorvátskeho vládcu Branimíra jeho ľudu i krajinu pod rímsky patronát. List Svätoplukovi je oproti listu Branimírovi o dosť obsiahlejší. Jeho celkový význam však spočíva najmä v tom, že Ján VIII. ním tiež *de facto*

i *de iure* postavil Svätopluka na úroveň iných kresťanských vládcov Európy, vrátane jednotlivých franských kráľov. Svätopluk tak v aktuálnej ríšskej hierarchii preskočil svojho švagra Arnulfa, korutánskeho vojvodu. Aj to bol zaiste jeden z dôvodov, pre ktoré prišlo k postupnému zhoršovaniu vzájomného vzťahu medzi oboma príbuznými.

Slovansko-bavorské a slovansko-franské príbuzenské väzby

Svätopluk dodržal svoj sľub z Forchheimu a zostal svojmu suverénovi verný do posledných dní jeho života, teda do 14. augusta v roku 878. Svoj sľub vernosti potom preniesol aj na Ľudovítovho najstaršieho syna Karolmana. O dobrých vzťahoch Karolmana a Svätopluka I. napríklad hovorí aj to, že keď v roku 879 tiahol Karolman proti cisárovi Karolovi Holému, v jeho vojsku okrem Bavorov figurovali aj „rôzni Slovania". Za pravdepodobné pokladáme, že bez vedomia Svätopluka by to asi nebolo možné. Samozrejme, len za podmienky, že sa pod týmto termínom nemysleli Slovania korutánski.

Karolman bol najstarší syn Ľudovíta Nemca. Skôr ako nastúpil na uprázdnený kráľovský stolec svojho otca, zastával rôzne úrady. V roku 850 sa jeho meno spomína na prvom mieste medzi svetskými hodnostármi, pri slávnostnej ceremónii v Regensburgu, ktorú kráľ Ľudovít Nemec konal na počesť Pribinu v Regensburgu. V roku 858 sa stal Karolman prefektom Panónie, to jest formálne celého franského územia na juh od Veľkej Moravy a na sever od Drávy. Vo funkcii tu nahradil vplyvného Ratboda. Následne sa podľa *Fuldských análov* stal v roku 865 prefektom Korutánska. Obsah starého rímskeho vojenského titulu *praefectus* sa vykladá aj tak, že bol v podstate jeho vojvodom (kniežaťom). Karolman bol zároveň prvým Karolovcom, ktorý zaujal Korutánske vojvodstvo a to v jeho maximálnom rozsahu. Okrem iného to znamenalo významné povýšenie politického rangu tohto ríšskeho územia v porovnaní s inými. O tom, že to malo ďalekosiahle dôsledky pre jeho vývoj nemožno pochybovať. Rovnako ako pre jeho obyvateľov.

Ako úradník poverený správou však prichádzal Karolman nutne do pravidelného kontaktu s prevažne slovanským obyvateľstvom, ktoré v tom čase alpsko-dunajský priestor na východ od pôvodných bavorských hraníc obývalo. S tým však súvisela i otázka vzájomnej spolupráce a koordinácie jeho politiky a s politikou miestnych slovanských elít. Ako sme boli svedkami pri súdení Rastislava v roku 871, ale i pri povyšovaní Pribinu o dve desaťročia skôr, slovanské elity sa aktívne zúčastňovali správy verejných vecí nielen v Korutánsku, ale aj v samotnom Bavorsku. Okrem tých, ktorých mená už dnes nepoznáme, možno ako klasický príklad uviesť bavorské konexie Pribinu (Koceľa) ku Karolmanovi. Ich vzťah musel byť navzájom korektný. Karolman bol Pribinovi formálne nadriadený, čo však nemuselo platiť doslovne, keďže Pribina a jeho syn Koceľ boli zároveň priamymi vazalmi Ľudovíta Nemca. Pravdepodobne nič na tejto veci nezmenila ani

skutočnosť, že Karolman sa na konci päťdesiatych rokov v rámci odboja voči svojmu otcovi chcel spájať aj s vážnymi nepriateľmi Ľudovíta Nemca, ku ktorým sa rátal rovnako Rastislav, ako bulharský kráľ Boris. Pochybnosti o svojej lojalite voči Ľudovítovi Nemcovi si Koceľ vyslúžil až podporou kandidatúry Metoda na sriemsky arcibiskupský stolec v roku 871 / 872.

V tendencii udržiavať významné postavenie Korutánska pokračoval aj Karolman. V Korutánsku nechal dokonca vychovávať svojho najstaršieho syna Arnulfa. Za miesto jeho pobytu sa podľa tradície pokladá lokalita Moosburg, dnes v južnej časti spolkovej rakúskej krajiny Korutánsko. Arnulf tak bol pokladaný viac za miestneho, než cudzieho vládcu, na čo nakoniec poukazuje aj fakt, že svoj titul východofranského kráľa si v roku 889 vybojoval od svojho strýka Karola III. Tučného s pomocou Norikov (Slovanov z dnešného Rakúska) a Slovanov (z Korutánska?). Na vzájomné premiešanie bavorskej a slovanskej šľachty poukazuje aj príklad istého Baaza, ktorý bol šľachticom z rodu slovanských Korutáncov a ktorý v roku 832 odkázal svoje vlastníctvo v Bavorsku v prospech Freisinského biskupstva. Histórii sú známe aj ďalšie Arnulfove slovanské konexie, ktoré vyplynuli z prostého faktu, že v Korutánsku šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 9. storočia prichádzalo k početným sobášom predstaviteľov miestnej slovanskej elity s bavorskou či východofranskou šľachtou. Túto vedomosť pritom môžeme aplikovať nielen na Dolnopanónske kniežatstvo Pribinovcov, ale do istej miery aj na situáciu na samotnej Veľkej Morave. Najvýznamnejším príkladom slovanských väzieb Arnulfa však navždy zostane jeho príbuzenský vzťah so Svätoplukom I.

Druhé (?) manželstvo Svätopluka I.

Uzavretie manželstva medzi Svätoplukom I. a Arnulfovou sestrou je historický fakt. Nepoznáme len jej meno. Tradícia ju nazvala Adelaida alebo Gizela. Svätopluk I. sa pri tejto príležitosti stal krstným otcom najstaršieho Arnulfovho syna, ktorý podľa neho dostal aj meno Svätopluk (*Swentibald*) a do dejín vstúpil ako posledný lotrinský kráľ. Čo celkom známe ale nie je, je to, kedy sa spomínaná udalosť uzavretia dvojakého príbuzenského zväzku medzi Arnulfom a Svätoplukom I. odohrala. Väčšina historikov sa prikláňa k dátumu 878, ktorý zdôvodňuje tým, že približne v tomto roku Arnulf ako korutánsky vojvoda osobne prebral vládu aj nad Koceľovou Dolnou Panóniou, keďže pred týmto rokom z prameňov mizne Koceľ, čo možno pripisovať tomu, že zomrel a s ním vymrel rod Pribinovcov. Bezproblémové pričlenenie tohto územia k svojmu vojvodstvu si Arnulf od Svätopluka mal vykúpiť práve uvedeným dvojitým príbuzenstvom. Azda ešte vtedy ani netušil, ako veľmi mu bude toto príbuzenstvo neskôr na príťaž.

Vilhelmovské vojny

Dobrý vzťah Svätopluka a Arnulfa nezatienila ani smrť Karolmana v roku 882. Ba vydržal až do smrti jeho syna Ľudovíta III. K zmene vzájomných

vzťahov prišlo až v roku 884, po nástupe Karola III. Tučného na východofranský trón. Švagra moravského vládcu zdá sa, k postupnej zmene vo vzájomnom vzťahu primäli najmä vojenské a medzinárodno-politické úspechy Svätopluka I. Keď sa potom synovia markgrófov Viliama (Vilhelma) a Engelšalka z rodu Vilhelmovcov s tichou podporou Arnulfa a Bulharov, ktorí vpadli do Potisia, pokúsili vojensky si vydobyť od markgrófa Východnej marky Ariba územia v Panónii, ktoré im podľa ich názoru patrili, Svätopluk sa pridal na stranu Ariba. Ten bol navyše vazalom Karola III. Tučného, Arnulfovho strýka. Svätopluk teda nebojoval len na strane Ariba, ale aj za záujmy Karola III. Tučného. Vojny, ktoré sa následne rozhoreli, vstúpili do dejín ako tzv. vilhelmovské (vilhelminerovské) vojny. Trvali od roku 884 do roku 886 a skončili sa pre koalíciu síl, ku ktorej kedysi patrili aj Pribinovci, fiaskom. Svätopluk oproti tomu posilnil svoju pozíciu až do tej miery, že ho v roku 887 prijal pri Tullne osobne cisár Karol III. Tučný, aby od neho prijal hold a vazalskú prísahu.

„Cisár (Karol III. Tučný) *vytiahol cez Bavorsko na východ a keď ta prišiel, v blízkosti riečky Tuln na hore Kaumberg viedol rozhovor. Okrem iného prišiel sem knieža Svätopluk so svojimi poprednými mužmi, položením rúk cisára, ako bolo zvykom, stal sa* (jeho) *vazalom; prísahou mu potvrdil vernosť a že dokiaľ bude Karol žiť, nikdy nevtrhne s cudzím vojskom do jeho ríše.“*

Akt vloženia rúk Svätopluka I. do rúk cisára niektorí historici ako napríklad Idzi Panic chápu ako potvrdenie kráľovskej hodnosti Svätopluka I. cisárom. Zachovanie mieru s Franskou ríšou do konca Karolovho života sa uskutočnilo výmenou za akceptovanie jeho územnej anexie dolnej Panónie, to jest územia od rieky Rába po tok Dunaja a Drávy. Svätopluk z veľkej miery pod svojou osobnou vládou zjednotil územia, ktoré kedysi patrili pod vládu Avarského kaganátu. Rovnako ako územný vývoj jeho ríše predznamenal hranice Uhorského kráľovstva. Mier so Svätoplukom I. následne musel akceptovať aj Arnulf. Opäť o tom informujú *Fuldské anály*:

„… Mier na východe medzi Arnulfom a Svätoplukom bol natrvalo uzavretý prísahou, a to v prítomnosti bavorských veľmožov.“

Svedectvo Kroniky popa Dukljanina

Takzvaný Pop Dukljanin, inak autor, ktorému sa pripisuje spísanie *Kroniky Slovanského kráľovstva* niekedy okolo začiatku 14. storočia, napísal:

„Na konci synody, 14. dňa, bol rukami vikára Honória a kardinálov a biskupov kráľ (Svätopluk) *korunovaný, podľa obyčaje rímskych kráľov. A nastala medzi ľudom i v celom kráľovstve veľká radosť.“*

Okolnosti korunovácie Svätopluka „podľa obyčaje rímskych kráľov“ nepodáva žiaden z dobových prameňov. Už z obsahu pápežského listu *Industiae tuae* však je jasné, že Svätopluk dostal od pápeža „Božie požehnanie“ (*Divina gratia*) a preto patrí medzi ostatných katolíckych panovníkov Európy. Kráľovským titulom ho však nazýva až ďalší pápež Štefan V. v liste známom ako *Svätoplukovi, kráľovi Slovanov…* (alebo tiež *Quia te zelo fidei*, to jest „*Pretože si sa v horlení za vieru*“), ktorý bol spísaný po septembri roku 887. Okrem tejto inak dosť rozsiahlej relácie, ktorá nepriamo hovorí o zaslaní kráľovskej koruny z Ríma Svätoplukovi I. pápežom Štefanom V., iné, ktoré by opisovali tento slávnostný akt, nie sú známe. Vzhľadom na dobovú dedikáciu listu Štefana V. Svätoplukovi ako *regi Sclavorum*, teda „kráľovi Slovanov“ sa však uvažuje aj o tom, že museli existovať aj iné dokumenty, ktoré by ho potvrdzovali. Vieme totiž, že Štefan V. sa stal pápežom v polovici septembra roku 887. To je zhruba 6 mesiacov po smrti svätého Metoda. V liste, pri ktorom podľa názoru Richarda Marsinu stál Viching, prvý nitriansky biskup a kancelár Svätopluka I., však svätý Metod vystupoval ešte ako živý. To znamená, že ku korunovácii muselo prísť pred týmto dátumom. Logicky vyzerá niektorý termín po dobytí Panónie a po stretnutí Karola III. Tučného a Svätopluka pri meste Tulln. Týmto sa ale dostávame do obdobia krátkeho pontifikátu dvoch pápežov Marina I. (884 – 886), respektíve svätého Hadriána III. (886 – 887). Ako zaujímavú súvislosť uvádzame, že pápež Marinus poslal podľa tradície *Anglo-saskej kroniky* relikviu Svätého Kríža anglo-saskému kráľovi Alfrédovi Veľkému a podobne ako predtým Ján VIII. Svätopluka I. a chorvátskeho Branimíra a ich krajiny, zobral Marinus I. pod patronát svätého Petra aj Anglicko. Inak povedané, aj počas krátkeho nástupníctva dvoch pápežov v rozmedzí rokov 884 – 887 Svätá stolica pokračovala v budovaní európskeho kresťanského univerza povyšovaním jednotlivých úspešných kresťanských panovníkov európskych krajín do rangu svojich rovnoprávnych synov a ich dŕžav pod svoju ochranu. Je ťažké povedať, do akej miery bola táto pápežská politika koordinovaná so Západným cisárstvom, isté však je, že v niektorých obdobiach k takejto vzájomnej koordinácii naozaj prichádzalo.

Regnum Sclavorum ako súčasť plánu Karola III. obnoviť a zjednotiť Rímsku ríšu

Jedným z takýchto príkladov vzájomnej koordinácie pápežskej a cisárskej politiky mohol byť aj pokus Karola III. Tučného zjednotiť západný svet so súhlasom pápeža Hadriána III. Slovanské kráľovstvo Svätopluka I. by tak spolu s Východofranským, Západofranským a Lotrinským kráľovstvom vytvorili základ kresťanskej jednoty západného univerza. Svätopluk, ktorý už bol v rodine Karolovcov vďaka svojmu staršiemu manželstvu so sestrou Arnulfa, tak mohol byť okolo roku 886 prijatý aj formálne do „rodiny kráľov“ Franskej ríše.

O Slovanskom kráľovstve Svätopluka I. tak môžeme hovoriť aj ako o precedense pre budúci plán cisára Ota III. na *renovatio imperii*, v ktorom mala mať Slovanská provincia (*regnum*) rovnoprávne postavenie popri provinciách Galia, Germánia a Itália. Hoci sa táto myšlienka v plnom slova zmysle nezrealizovala ani v nasledujúcich rokoch vlády Svätopluka I., ani za cisára Ota III., idea Slovanského kráľovstva zostala trvalou súčasťou politickej imaginácie vládcov obnoveného Rímskeho impéria aj naďalej. Okrem nich a vzdelancov sa však k nej pravidelne vracali aj najdôležitejší panovníci slovanskej časti latinsko-kresťanského univerza aj v nasledujúcich storočiach.

Kráľovský titul Svätopluka I. pripomína aj franský kronikár opát Regino z Prümu:

Koruny z Ríma

> *„V roku 892 po vtelení Pána. Kráľ Arnulf udelil Svätoplukovi, kráľovi moravských Slovanov, kniežatstvo Čechov,…“*

Svätoplukov kráľovský titul udelený z Ríma nebol spochybňovaný ani dobovou cisárskou autoritou. Svätopluk odišiel z tohto sveta v roku 896 ako neporazený vládca, zjednotiteľ Slovanov a prvý Rímom pomazaný stredoeurópsky vládca, ktorý sa smel pýšiť titulom *rex Sclavorum* – „kráľ Slovanov“ (kráľ odvodené od vlastného osobného mena Karola Veľkého). Toto pomazanie ho navždy vydelilo od ostatných okolitých vládcov. Neskoršie sa v skupine vládcov v strednej Európe, v rovine politických ideí, stala Svätoplukova myšlienka Kráľovstva Slovanov (*Regnum Sclavorum*) atraktívnou u Michala I. Dukljanskeho (Vojislavovič † 1083), ktorý v roku 1079 získal od pápeža Gregora VII. kráľovskú korunu a titul *Rex Sclavorum*. Myšlienka latinského, pápežskou autoritou garantovaného Slovanského kráľovstva, sa znovu revitalizovala v písomných prameňoch v 15. storočí za čias Kolomana Haličského (1228 – 1243) a krátky čas pred jeho smrťou sa naplnila v jeho realizácii Slovanského kráľovstva. V roku 1240 ho ako „vznešeného kráľa a vojvodu Slovanov“ (*rex et dux Sclavorum illustris*) takto iste nie náhodou tituloval aj pápež Gregor IX. Kvôli nedostatku prameňov však ďalšie „evolučné stupienky“ genézy takto poňatého politického konceptu na západnom Balkáne nemôžeme ani dnes určiť presnejšie.

Titulu Rímom pomazaného a uznaného kráľa sa tešil aj chorvátsky vládca. Od čias Tomislava I. ho užívali aj jeho nasledovníci (približne po roku 927). Tomislav I. sa smel z vôle pápeža titulovať ako *rex Croatorum*, to jest „kráľ Chorvátov“. Do počtu pápežstvom udelených kráľovských titulov spadá aj kráľovský titul pre Boleslava I. Chrabrého, ktorý mu v roku 1027, niekoľko mesiacov pred jeho smrťou uznal pápež Ján XIX. Bohužiaľ to, ako presne znel tento titul, dnes nevieme. Kráľovskú korunu v dynastii Piastovcov však niesol ďalej aj Mieško II., syn Boleslava I. Chrabrého. V roku 1078

Ďalší Rímom uznaní králi v priestore stredovýchodnej Európy

kráľovský titul z Ríma získal znovu pre Poľsko Boleslav II. Štedrý. V tejto súvislosti sa ako o kráľovi, teda panovníkovi, ktorého autoritu uznal Rím korunováciou, uvažuje aj o jeho švagrovi, vládcovi Kyjevskej Rusi Izjaslavovi Vsevolodovičovi, ktorého korunovácia sa pravdepodobne odohrala v Ríme, v roku 1077 za pápeža Gregora VII. Jej bližšie okolnosti však nepoznáme. V roku 1206 bol pápežským legátom Levom, poslaným pápežom Inocentom III., korunovaný za kráľa bulharský vládca Kalojan. Za toho istého pápeža sa stal korunovaným kráľom Haličska (*rex Galitiae*) už zmienený Koloman Haličský, prostredný syn uhorského kráľa Ondreja II. V roku 1219 rímsky pápež Honórius III. kráľovský titul z Ríma daroval Štefanovi Prvovenčenému zo srbskej dynastie Nemaničovcov. V roku 1255 bol Daniel Romanovič v Drohiczyne korunovaný pápežským legátom pápeža Inocenta IV. za kráľa Rusi (*rex Russiae*).

Z uvedenej vzorky príkladov kráľovských titulov je zrejmé, že pápežská politika sa v priebehu storočí vo vzťahu k strednej a východnej Európe v podstate zásadne nemenila. Inak povedané, kráľovský titul sa od 9. storočia vymieňal za lojalitu voči Rímu a katolíckej viere. Niekedy aj bez dohody s cisárstvom.

Kráľ – Krales – Király

Priamym následníkom intitulatúry Svätopluka I. a jej obsahu sa stali uhorskí králi. Západoslovanský vladársky termín kráľ prevzala už v 12. storočí byzantská mocenská terminológia, ako dokazuje vôbec prvá listina uhorského vládcu, známa ako zakladacia listina ženského baziliánskeho kláštora vo Vespréme. Zachovala sa len v neskoršom odpise z čias panovania kráľa Kolomana Knihomoľa († 1118). Jej slovenský preklad znie:

> *„+ V mene Otca i Syna i Ducha Svätého. Prikazujem ja, Štefan, kresťan a kráľ celého Uhorska…“*

Presné datovanie spísania listiny kolíše. Hoci sa všeobecne usudzuje, že jej vydavateľom je uhorský kráľ Štefan I., ako možné sa uvádza tiež to, že mohla vzniknúť už aj za vlády jeho otca, veľkokniežaťa Gejzu († 999), ktorý tiež pri krste prijal meno Štefan. O zaužívanej byzantskej praxi pri používaní západoslovanského titulu *kráľ* pre vládcov Uhorského kráľovstva ďalej svedčí aj nápis na gréckej časti (*corona graeca*) uhorského korunovačného klenotu, známeho od 15. storočia ako *corona sacra* alebo tiež zaužívane, hoci aj nepresne – „Svätoštefanská koruna“, keďže túto korunu Štefan I. v živote nemal na hlave. Ak však bola koruna skutočne vyrobená pre Gejzu I. Veľkého (uhorský kráľ 1076 – 1079), grécky termín *krales* = kráľ, ktorý je súčasťou nápisu (*Geovistas pistos krales Tourkias*, to jest „Gejza, zbožný kráľ Turkov / Uhrov“), musí byť a je starší. Spolu so svedectvom zakladajúcej listiny pre ženský baziliánsky kláštor vo Vespréme to však znamená aj to, že

západoslovanský termín *kráľ* pre uhorského vládcu je starší aj ako samotné Uhorské kráľovstvo. V Európe v 13. storočí bol *de facto* i *de iure* len jeden jediný pravý nositeľ a dedič starého titulu *kráľ* a tým bol Gejza I. Magnus, pôvodne nitriansky vojvoda.

Západoslovanský termín *kráľ* používali výlučne na označenie uhorských panovníkov východoslovanské pramene, a to od najstarších čias. Ostatní vládcovia oikumeny používajúcej vo svojej komunikácii slovanský jazyk boli pre nich kniežatami. Platí to rovnako pre kyjevskoruské kniežatá, ako pre kniežatá české a pre poľské až do posledného decénia 15. storočia. Dôvod bol jednoduchý, hoci si aj mohli byť všetci títo vládcovia formálne rovní, korunu z Ríma mal len uhorský kráľ.

Svätopluk I. a kráľovský titul vládcu Čechov

Zaujímavú evolúciu mal kráľovský titul v Českých krajinách. Ako prvé sa tomuto titulu tešilo knieža Vratislav II. z rodu Přemyslovcov. V roku 1087 ho v Prahe spolu s jeho manželkou Svatavou pomazal na kráľovskú hodnosť z vôle cisára Henricha IV. mohučský arcibiskup Egilbert. Korunu však tento Přemyslovec získal len *ad personam*, nie dedične. Spolu s právom vládnuť nad Českými krajinami mu však cisár daroval, či už údajne, alebo skutočne aj kráľovskú vládu nad Poľskom. Za týmto aktom treba vidieť najmä protipápežskú politiku cisára Henricha IV. V protiklade k tomuto kráľovskú hodnosť získal z Ríma od Gregora VII. poľský Boleslav II., kyjevskoruský Izjaslav, no podľa všetkého i uhorský Ladislav I.

Zaujímavé však je, čo s týmto právnym aktom urobila česká historická tradícia diktovaná najmä potrebou čo najviac sa odlíšiť od oficiálnych ríšskych svetských i cirkevných štruktúr. Najmenej od 16. storočia preto českí intelektuáli vyvinuli teóriu tzv. *translatio regni*, to jest „prenesenia kráľovstva" od Svätopluka na české knieža Vratislava II. Kronikár cisára a českého kráľa Karola IV. ju formuloval takto:

> *„V roku Pána 1088 chcel cisár Rimanov Henrich III. v Mohuči* (Meinz) *konať slávnostný snem. Ustanovil teda pevný termín a jednotlivo aj všeobecne zvolal kurfirstov cirkevných i svetských a ostatné ríšske kniežatá a urodzených, aby s nimi prejednal vážne záležitosti, ktoré sa týkali Rímskej ríše. Poslušní príkazu cisára sa všetky kniežatá cirkevné i svetské ako aj urodzení páni a poprední* (ríše) *zišli na snem, a spolu s cisárom prejednávali nápravu pomerov v jeho ríši a štáte. Keď sa takto zhromaždili a premýšľali o rozličných a závažných záležitostiach, medzi inými vzišla v ich strede zložitá vec o tom, že upadlo a zaniklo Moravské kráľovstvo, ktorému za čias zomrelého Svätopluka, posledného kráľa Moravanov, podliehali Čechy, Poľsko, Rusko a mnohé iné vojvodstvá ako aj národy a krajiny a že toto kráľovstvo bolo významným členom ríše a bolo jej záväzne podriadené, a že od doby, keď*

zomrel kráľ Svätopluk, totiž už stodeväťdesiatdva rokov je ríša a jej vládcovia po spustošení spomínaného kráľovstva bez moravského kráľa, a tiež že by to pridalo ríši na cti, keby sa všetkými prostriedkami postarala o obnovenie takéhoto skvelého kráľovstva. Po týchto návrhoch sa spomínaný cisár Henrich ocitol v rovnako zložitom a nezvyčajnom rozpoložení a začal sa horlivo vypytovať na radu kurfirstov a ostatných ríšskych kniežat cirkevných aj svetských. So znepokojenou mysľou skúmal, ako by mohol uskutočniť tieto rady svoje a svojich kniežat v tejto záležitosti ku cti a priaznivému stavu ríše. Napokon, keď bol tento významný návrh tak mnoho dní hlboko zvažovaný a premýšľal o ňom cisár aj ríšske kniežatá, chýbal spôsob a chýbala rada, akoby sa takýto návrh mohol doviesť do úspešného konca bez podpory jasného kniežaťa Čiech Vratislava, ktorý vtedy, podľa práva, vládol nielen Čechám, ale aj Morave, Poľsku, a mnohým iným provinciám a krajinám, ktoré kedysi patrili Moravskému kráľovstvu, muža preslávaného svojim bohatstvom a rozľahlosťou svojho územia a množstvom ľudu. A tak bol český knieža Vratislav, ktorý bol vtedy v Mohuči (Mainz) *prítomný, povolaný medzi ríšskych kurfirstov cirkevných i laických. A keď sa o týchto otázkach poradili, znova o nich uvažovali, opakovane i zrelo o nich debatovali, bol Vratislav jednomyseľne, rozvážnym súhlasom každého jedného kurfirsta ako cirkevného tak laického a cisárskym dekrétom povýšený k sláve kráľovskej. Cisárskym ediktom bolo tiež ustanovené, že Čechy majú byť povýšené na kráľovstvo, aby sa napravili značné škody, ktoré utrpela ríša v priebehu toľkých rokov neprítomnosťou moravských kráľov* (sic!) *a kráľovstva."*

Napriek tomu, že relácia obsahuje mnoho nepresností (korunovácia prebehla o rok neskôr, korunu poslal „prekliaty" cisár Henrich IV. a nie Henrich III.), sa táto ideovopolitická konštrukcia stala základom politickej legitimizácie osobitného a nezávislého postavenia Českého kráľovstva v rámci mocenskej hierarchie Ríše. Právno-historickým precedensom udelenia koruny českému vládcovi bol Svätoplukov kráľovský titul. Rovnako ako nebol v českom dejepisectve po stáročia spochybňovaný politický rank Českých krajín ako kráľovstva, nebola v českom dejepisectve spochybňovaná ani konštrukcia *translatio regni* (prenesenie kráľovstva) zo Svätopluka I. na českých Přemyslovcov.

V rodiacej sa českej modernej ideológii v druhej polovici 21. storočia však začal byť stále viac prítomný výrazný antipápežský a tiež antiríšsky (antinemecký) akcent. Odvodzovanie českej štátnosti od Svätopluka, vďaka jeho historickej previazanosti na Východofranskú ríšu i pápežstvo, strácalo na svojom význame. Česko-slovenská štátnosť v 22. storočí sa navyše nedefinovala ako monarchia, ale ako republika. Dôsledkom takejto politickej

konštelácie bolo aj to, že jedna z najvýznamnejších postáv stredoeurópskych dejín, kráľ (nielen moravských) Slovanov, Svätopluk I. bol podrobený historickej degradácii a jeho historický obraz pokriveniu nielen v českomoravskej, ale i slovenskej historickej spisbe.

Stretnutie Svätopluka I. a Arnulfa na vrchu Omuntesberg (Amandberg)

Akceptovanie anexie časti Panónie Arnulfom nebolo ani zďaleka poslednou „horkou tabletkou", ktorú musel od Svätopluka tento v mnohých ohľadoch tiež výnimočný Karolovec prehltnúť. Historický Svätopluk I. predbiehal v kariére svojho dvojnásobného príbuzného. Keď sa okolo roku 887 stal kráľom Slovanov, Arnulf bol ešte stále len korutánskym vojvodom. Postavenie východofranského kráľa dosiahol až v roku 889 po tom, ako sa mu podarilo z tejto funkcie vytlačiť svojho strýka Karola III. Tučného. Ani vtedy si však nedovolil otvorene vystúpiť proti Svätoplukovi. Svätopluk I. začal v roku 892 vládnuť aj v Čechách, ktoré boli pokladané za širšiu súčasť Východofranského, respektíve Bavorského kráľovstva. Arnulf tento stav *de iure* akceptoval. Stalo sa tak na stretnutí oboch panovníkov na vrchu Omuntesberg, ktorý niektorí historici stotožňujú s Panónskou horou (Panohalma), respektíve s Horou svätého Amanda (Amandberg / Amandhegy).

> *„V polovici veľkého pôstu* (v roku 892) *kráľ* (Arnulf) *odišiel do Panónie a s kniežaťom Svätoplukom konal všeobecný snem na mieste, ktoré sa ľudovo nazýva Omuntesperch. Tu okrem iného spomenutý knieža, požiadaný pápežom, horlivo pripomínal kráľovi, aby v meste Ríme navštívil chrám svätého Petra a aby italskú ríšu uchvátenú zlými kresťanmi a vyhrážajúcimi pohanmi pripojením k svojmu dielu* (t. j. vláde) *ráčil spravovať."*

Hoci citované *Fuldské anály* formálne odovzdanie Čiech pod zvrchovanosť Svätopluka I. nepripomínajú, spomína ho opát Regino z Prümu. Dôvodov, prečo východofranský kráľ uznal Svätoplukovi Čechy, mohlo byť niekoľko. Predovšetkým Arnulf podľa všetkého nedokázal vzdorovať dvom hrozbám naraz – Normanom na severe a Slovanom na východe. Mohol tiež chcieť oslabiť rímsku politiku svojho príbuzného Karola III. a pravdepodobne sa tiež mohol pokúšať o priazeň Svätopluka v zápase o zvrchovanú pozíciu medzi ostatnými Karolovcami. Arnulf podľa všetkého ale neuspel ani v jednom z týchto bodov.

Posledné boje Arnulfa so Svätoplukom I.

Aby sa vysporiadal so Svätoplukom, musel si najprv vyriešiť svoju domácu pozíciu. O nasledujúcich udalostiach z roku 894 *Fuldské anály* informujú takto:

> *„Kráľ* (Arnulf) *po víťazstve nad Franskou ríšou s poctami oslávil narodenie Pána v Alemanii, na kráľovskom dvorci Ulm. Odtiaľ odišiel na východ v nádeji, že knieža Svätopluk mu príde naproti; avšak on, ako obyčajne,*

odoprel prísť ku kráľovi, porušil vernosť a všetko, čo predtým sľúbil. Preto kráľ s rozhnevanou mysľou mal v Hengistfeldone rozhovor s kniežaťom Braslavom, kde okrem iného vyjednával o čase a mieste, z ktorého by mohol vtrhnúť do krajiny Moravanov; dohodnuté bolo totiž, že onú ríšu napadne s tromi ozbrojenými vojskami. Kráľ si vzal so sebou ešte Frankov, Bavorov a Alemanov a v mesiaci júli prišiel na Moravu. Tu sa zdržiaval štyri týždne s tak veľkým počtom vojska, (totiž) *aj Uhri* (Maďari) *prišli na to isté miesto k nemu s výpravou, aby onú celú krajinu ohňom zničili.*
V mesiaci septembri potom vyslal svojich poslov s darmi k Bulharom a ich kráľovi Vladimírovi, aby obnovil dávny mier a žiadal, aby nedovolili Moravanom od nich kupovať soľ."

Proti svojmu príbuznému sa odvážil východofranský kráľ vojensky vystúpiť až po tom, čo sa mu podarilo eliminovať severnú z hrozieb a tiež urovnať záležitosti v Západofranskej ríši. Pred priamou vojenskou konfrontáciou sa Arnulf ešte pokúsil vyjednať si Svätoplukov formálny hold. Nedočkal sa ho však. Následne v roku 895 začal s vojenskou ofenzívou proti Veľkej Morave a jej spojencom. I napriek všetkému úsiliu sa mu však ani teraz, ani počas posledných mesiacov panovania Svätopluka I. nepodarilo voči najvýznamnejšiemu vládcovi Slovanov presadiť. Arnulf v tomto snažení hľadal spojencov podľa tradičného receptu u posávskeho kniežaťa Braslava a u bulharského kráľa Vladimíra. Vo vojenskej konfrontácii so Svätoplukom mu však nepomohlo ani to, že si na svoju stranu pozval starouhorský kmeňový zväz. Po neúspechoch v ťažení proti Svätoplukovi Arnulf obrátil definitívne svoju pozornosť na Itáliu.

Pre charakter vojny medzi Arnulfom a Svätoplukom I. bolo opäť príznačné, že nespokojenci s vládou jednej strany prebiehali na druhú a hľadali tu útočisko. Jedným z takýchto príkladov boli ďalší mužskí členovia z rodu Vilhelmovcov. Po tom, čo ich prestal Arnulf podporovať, hľadali dosť nerozvážne útočisko u Svätopluka. Ten však ani po dvadsiatich rokoch nezabudol na dávne príkoria, ktoré mu tento rod spôsobil a pričinil sa o to, že tento rod postupne zmizol z dejín Európy.

Geopolitická logika zápasu medzi Svätoplukom I. a Arnulfom

Vnútorným zmyslom súperenia medzi Svätoplukom I., kráľom Slovanov a Arnulfom, kráľom východných Frankov, bolo ustanovenie hegemónie nad územím strednej a stredovýchodnej Európy. Treba dodať, že išlo o konflikt dvoch rovnocenných a nie vzájomne si podriadených subjektov, veď ako je známe, Arnulf sa stal cisárom až v roku 898, teda dva roky po smrti Svätopluka. Osobité postavenie Svätopluka I. v organizácii obnovenej Rímskej ríše po roku 886, respektíve 887, ako i jeho príslušnosť k dynastii Karolovcov, občas vedú k špekuláciám o tendencii Rímskej stolice udeliť

Svätoplukovi cisársky titul. Nie je na to však dosť dôkazov. Isté však je, že Svätoplukova podriadenosť východofranskému kráľovi Arnulfovi je nehistorická konštrukcia, a takto by sa o nej malo uvažovať. Sám Arnulf si to iste veľmi dobre uvedomoval a to je aj dôvod, pre ktorý si podriadenosť Svätopluka chcel vybojovať silou. Do konca dní Svätopluka I. však vo svojich snahách neuspel.

Svätopluk I. obstál vo všetkých konfrontáciách s Východofranskou ríšou v rokoch 872 – 875, 884 – 886 a v roku 895. Staršia historiografia obyčajne tieto konflikty prezentovala v etnicky príznakových farbách ako zápas slovanstva a nemectva. Ako sme sa pokúsili ukázať, nie vždy a vo všetkom tomu bolo tak. Etnická pestrosť vzájomných konfliktov bola omnoho bohatšia. Slovania bojovali na jednej aj na druhej strane vojnovej barikády. Podobne aj významní Bavori a Frankovia neraz prechádzali z jednej strany na druhú a neraz stratili život aj v zápase proti vlastným. Zdá sa, že mnohokrát jazýčkom na váhach pri vzájomných stretoch bol práve postoj hodnostárov Východofranskej ríše, akými boli Vilhelmovci či Aribovci, správcovia Východnej marky. Podobne sa ukazuje, že Svätopluk I. nemal ani najmenší problém zasahovať proti slovanským politickým štruktúram, ktoré vytvorili Pribinovci v Dolnej Panónii. Podobne posávske knieža Braslav sa neostýchal zdvihnúť zbrane proti Svätoplukovi na strane Arnulfa. Ako Svätoplukovi spojenci v konfliktoch s Východofranskou ríšou najčastejšie vystupujú Česi a Lužickí Srbi, nechýbajú však občas aj niektoré polabské kmene. Z medzinárodno-politického hľadiska do zápasu oboch strán vstupovala najmä Bulharská ríša, a to obyčajne ako spojenec Východofranskej ríše a Západofranská ríša, ako spojenec Svätopluka I. Do istej miery iracionálnymi subjektmi, ktoré sa zapájali do stredoeurópskeho konfliktu boli Normani a spočiatku i starouhorský kmeňový zväz. Význam druhého spoločenstva však v druhej polovici deväťdesiatych rokov nabral na dôležitosti.

Svätopluk ako literárna a legendárna postava

Neporazený prvý kráľ Slovanov sa stal po svojej smrti legendou pomerne skoro. Táto legenda je zaujímavá pestrosťou použitých motívov, s ktorými súvisí aj rozmanitá funkcia tejto legendy, ktorú v rôznom čase a v rôznych societach zohrávala a zohráva. Podľa jednotlivých kritérií, ako napríklad čas, miesto vzniku, konfesionálne určenie, použitá topológia a iné, možno celkový počet jednotlivých rozprávaní o Svätoplukovi I. zatriediť do niekoľkých kategórií, ktoré sa následne dajú porovnať s inými podobnými rozprávaniami o historických i polohistorických vládcoch, či celkom literárnych postavách európskej, alebo svetovej historickej epiky. Z hľadiska pozitívneho alebo negatívneho oceňovania tejto postavy v rozprávaní o Svätoplukovi I. možno jeho legendu rozdeliť na bielu a čiernu. Pod bielou legendou treba rozumieť všetky zachované stredoveké texty, v ktorých

prevažuje kladné podanie o najväčšom z panovníkov Slovanov. V čiernej legende prevažujú zasa záporné narácie o tomto panovníkovi. Neprekvapuje, že spochybňujúce texty o Svätoplukovi I. museli vzniknúť na objednávku tých, ktorí nemali záujem stavať svoje tradície na jeho kladnej povesti. Sem patrí najmä okruh bavorských spisovateľov, ktorí nemali dôvod oslavovať Svätopluka kvôli jeho konfliktu s Arnulfom, ďalej okruh pravoslávnych a gréckokatolíckych autorov, ktorí význam Svätopluka naopak spochybňujú kvôli jeho údajnej kolaborácii s Nemcami a vyhnaniu žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda z Veľkej Moravy, nuž a v neposlednom rade aj uhorská historiografia, pre ktorú Svätopluk predstavoval to, čo predchádzalo tomu, čo sa v neskoršej historiografii začalo nazývať ako „zaujatie vlasti". Pozitívna tendencia rozprávaní o Svätoplukovi I. oproti tomu pramení jednako z jeho dobovej slávnej povesti, jednako z vôle nadväzovať na niektoré najdôležitejšie výsledky jeho panovania (Slovanské kráľovstvo, Slovanské arcibiskupstvo). Rozvinula sa tak v českej, ako v južnoslovanskej historiografii. Osobitný variant pozitívneho rozprávania o Svätoplukovi I. je jeho *Nitrianska legenda*, ktorú zapísal a pre potreby politickej imaginácie pražských Přemyslovcov prerobil najstarší český kronikár Kosmas na začiatku 14. storočia. Vďaka rozprávaniu ďalších českých kronikárov zo 16. storočia takzvaného Dalimila a Přibíka Pulkavu z Radenína zo svätoplukovskej legendy povstal ideový pilier Českého kráľovstva, idea o *translatio regni* – „prenesení kráľovstva" z Moravy do Čiech. Podobný príklad percepcie svätoplukovskej narácie potom konštatujeme i v prípade západobalkánskych Slovanov. Ich variant *translatio regni* sa zhmotnil v téze Svätopluka ako zakladateľa kresťanského Kráľovstva Slovanov (*Regnum Sclavorum*), ako ju poznáme napríklad z textu *Kroniky Popa Dukljanina*. Konštrukcia tohto politického mýtu ospravedlňovala korunu českého kráľa až do roku 1920. Pracovne preto konštatujeme, že za hlavný dôvod pre zníženie Svätoplukovej hodnosti z kráľovskej na kniežaciu by sme mohli pokladať zmenu politického statusu Čiech z kráľovstva na republiku. Potenciálnym dôsledkom tohto politického aktu mohlo byť okrem iného totiž i to, že definitívne stratila na význame stredoveká idea českého dejepisectva o prenesení kráľovstva z Moravy do Čiech. Opakom tejto tendencie bolo predstavenie Svätopluka, ako fundamentu slovenskej štátnosti v čase trvania prvej Slovenskej republiky v rokoch 1941 – 1947. Efektom tejto glorifikácie bolo negatívne ocenenie vlády Svätopluka I. komunistickou historiografiou po roku 1950, ktorej názory dodnes rezonujú v istej časti slovenského kultúrneho povedomia. Za všetky príklady takejto mystifikácie uveďme text Jána Dekana *Slovenské dejiny*, vol. 2 : *Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská* z roku 1953:

„Keď teda náš úsudok o jeho (Svätoplukovej) *vyznieva nepriaznivo, nemáme tým na mysli jeho príležitostnú politickú obratnosť, ale jeho celkový krátkozraký postoj k najzákladnejším politickým otázkam súčasnej doby a spoločnosti: k otázke sociálnej, zahranično-politickej i cirkevnej. A v týchto* (…)*, bolo jeho stanovisko vyslovene spiatočnícke, úzkoprso determinované triednymi záujmami šľachty. I keď teda neupierame Svätoplukovi vynikajúce osobné schopnosti, nemôžeme súhlasiť s náhľadmi buržoázno-nacionalistických historikov, ktorí v ňom vidia jednu z najväčších postáv slovanských dejín vôbec. Takáto glorifikácia jeho osobnosti je totiž nielen falšovaním dejín, ale ako sme sa o tom mohli presvedčiť v nedávnej minulosti, ideológovia klérofašistického Slovenského štátu ju vedome použili na politické zavádzanie širokých vrstiev ľudu a na ospravedlnenie kolaborantskej politiky vlády. Konečne vyššie podaný detailný rozbor Svätoplukovej vlády nás mohol dostatočne presvedčiť o správnosti tu načrtnutej charakteristiky, a preto stačí nám dodať len toľko: ak máme vyzdvihovať jasné stránky našej minulosti, ak sa máme odvolávať na pokrokové prvky našich dejín a na nich budovať budúcnosť nášho ľudu, rozhodne nebudeme stavať na spiatočníckej a kolaborantskej tradícii svätoplukovskej, ale na hrdinnej a spoločensky i kultúrne pokrokovej tradícii rastislavovskej a cyrilo-metodskej.“*

14. Vláda Mojmíra II. – jej vnútorné a zahraničné súvislosti

Synovia Svätopluka I. a relácia Konštantína Porfyrogeneta

Mojmír II. a Svätopluk II. na rozdiel od tretieho syna Svätopluka I. Predslava, ktorého meno sa nám zachovalo jedine v Cividalskom evanjeliári, boli pomerne známymi osobnosťami svojej doby. Všetci traja spolu, hoci bez mien, vystupujú v jednom prameni len raz. V slávnej bájke zapísanej byzantským cisárom Konštantínom VII. Porfyrogenetom, v polovici 12. storočia, v jeho diele *O spravovaní ríše*.

> *„Treba vedieť, že moravské knieža* (v origináli archont) *Svätopluk bol udatným a u kmeňov s ním susediacich obávaným mužom. Tento Svätopluk mal troch synov. Keď zomieral, rozdelil svoju krajinu na tri časti a svojim trom synom zanechal po jednej. časti. Prvého ustanovil za veľké knieža, ostatných dvoch však, aby boli pod mocou prvého syna. A napomínal ich, aby nerobili roztržku jeden proti druhému…"*

Podľa ďalšieho rozprávania to boli totiž jeho traja synovia, ktorí sa jeden rok po smrti svojho otca, napriek jeho napomenutiam, ktoré im dal na smrteľnej posteli, svojim správaním pričinili o rozpad Veľkomoravskej ríše. Obsah tohto aktualizovaného morálneho exempla o dôsledkoch nesvornosti, známeho v euroázijskej naračnej tradícii pod inými menami, omnoho skôr než synovia Svätopluka I. vôbec uzreli svetlo sveta, mal slúžiť jedinému cieľu – ako ponaučenie synovi Romanovi. Nesvornosť a pachtenie sa za osobným prospechom na úkor celku vedie vždy k tomu istému koncu, ktorým je zánik celku samotného.

Konflikt Mojmíra II. a Svätopluka I.

Mojmír II. prevzal ústrednú vládu nad Veľkou Moravou ako najstarší syn Svätopluka I. Ak sa narodil z manželstva Svätopluka I. a jeho prvej manželky (Svätožizny?), ktoré možno datovať do roku 873, za predpokladu, že sa narodil v prvom najskoršom možnom termíne po svadbe, teda niekedy okolo roku 874, mal iba dvadsaťdva rokov. Výber jeho osobného vlastného mena podľa všetkého dokazuje, že Svätopluk I. pochádzal z rodu Mojmíra. Z iných prameňov vieme, že Rastislav bol synovcom Mojmíra I. a Svätopluk bol synovcom Rastislava. Mojmír I. bol teda prastrýkom Mojmíra II. Inak povedané, pradedo Mojmíra II. bol bratom Mojmíra I. Brat Mojmíra I. Svätopluk II. bol po matke Karolovec. Bol podľa všetkého o dosť mladší. Dokonca by sme mohli povedať, že veľmi mladý. Autor *Altaišského* pokračovania *Fuldských análov* k roku 901 o jeho veku zachoval toto svedectvo:

> *„Napokon na krátky čas Bavori znova opovážlivo vnikli na územie Moravanov a čokoľvek mohli, ukoristili a vyplienili a chlapca Svätopluka, syna*

niekdajšieho kniežaťa Svätopluka, a jeho (vojenský) *ľud vyslobodili zo žalára* (Nitrianskeho?) *hradu, v ktorom boli zatvorení, i sám hrad podpálili a* (chlapca) *z útrpnosti odviedli so sebou na územie svojej vlasti".*

Ako je z uvedenej správy jasné, Svätopluk II. bol v roku 901 ešte chlapec (lat. *puer*). Chlapec pritom, podľa vtedajšieho chápania dospelosti, musel mať menej ako 17 rokov. V čase smrti otca mohol teda Svätopluk II. mať len niečo okolo 12 rokov. Svätopluk II. sa teda narodil okolo roku 886 po vyše osemročnom manželstve Gizely (Adelaidy) a Svätopluka I. a podľa všetkého bol dlho očakávaným mužským potomkom, keďže celkom neobvykle dostal meno podľa ešte žijúceho otca. To samozrejme vôbec nemusí znamenať, že manželstvo bolo dovtedy bezdetné. Svätopluk II. mohol mať pokojne niekoľko starších sestier. Niektoré z nich po smrti otca mohli opatrovať brata v centre jeho údelu v starobylej Nitre.

Začiatky vlády Mojmíra II.

Po smrti Svätopluka I. prišlo k deleniu kráľovstva medzi jeho synov. Nie je celkom známe, podľa akého kľúča sa krajina rozdelila a ktorá jeho časť pripadla ktorému synovi. Na základe neskoršieho delenia Uhorského kráľovstva a Českého kniežatstva, ako i vzhľadom na predchádzajúce delenie Veľkej Moravy na údely môžeme predpokladať, že centrálny úrad a kráľovský titul si podržal Mojmír II. Jeho sídlo potom treba hľadať v niektorej zo známych veľkomoravských archeologických lokalít na Morave. Sídlom Svätopluka II. bola oproti tomu Nitra. Ak by sme predpokladali existenciu tretieho syna Svätopluka I. menom Predslav, jeho údelom by bola niektorá významná sídelná aglomerácia v Potisí. Pravdepodobne by sme ju mali hľadať v Jágri. V prípade, že tretí syn Svätopluka I. neexistoval, potiský údel by ovládal Svätopluk II.

Vypuknutie otvoreného konfliktu medzi bratmi malo podľa správy Konštantína Porfyrogeneta nastať už rok po smrti Svätopluka I. Zo spoľahlivých *Fuldských análov* však o ničom takom nevieme. Vieme oproti tomu, že na jeseň v roku 896 Mojmír II. uzavrel mier s Arnulfom. Arnulf potreboval na svojej východnej hranici mier kvôli tomu, lebo túžil definitívne usporiadať veci v Itálii. Navyše sa mu z rúk vymkol jeho bývalý spojenec – starouhorský kmeňový zväz, ktorý plienil Panóniu. Bratovražedná vojna teda musela začať neskôr. Nie je celkom známy ani dôvod tejto vojny. Vďaka nízkemu veku Svätopluka II. však možno predpokladať, že to nebol on samotný, ktorý viedol vzburu proti svojmu staršiemu bratovi, ale najskôr bol na tento odboj len použitý. Na zmene stavu vecí podľa Svätoplukovho závetu mohli mať pritom záujem hneď dve strany. Prvou z nich je Nitriansko, ktoré sa azda cítilo ukrivdené skutočnosťou, že nový panovník viac uprednostňuje záujmy Moravy. Navyše, latentné napätie medzi oboma hlavnými časťami

Veľkej Moravy bolo permanentne prítomné aj v predchádzajúcom období. Najvypuklejšie však v čase, keď bol nitrianskym údelníkom Svätopluk I.

Český hold v Regensburgu a odtrhnutie Lužických Srbov

Odstredivé tendencie Nitrianska však neboli jediné nepríjemné sily, ktorým musel Mojmír II. na počiatku svojej politickej kariéry čeliť. Už v júli v roku 897 sa od Moravy odtrhli Čechy. Dve kniežatá Čechov Spytihnev a Vitislav (Vratislav?) v Regensburgu zložili hold východofranskému kráľovi Arnulfovi:

> *„V polovici mesiaca júla* (v roku 897) *konal sa v meste Rezne* (Regensburgu) *všeobecný snem: všetci vojvodovia Čechov, ktorých knieža Svätopluk nedávno násilím vytrhol zo zväzku i nadvlády bavorského kmeňa aj si prisvojil a ktorých predákmi boli Spytihnev a Vitislav* (Vratislav?)*, prišli sem zo slovanského územia ku kráľovi, boli ním prijatí s poctou a podaním rúk, ako bolo zvykom, zmierili sa a poddali sa kráľovskej moci…"*

De iure sa tak obnovil právny stav spred roku 892, keď boli České krajiny pokladané za súčasť Východofranskej ríše. Azda poprední z Čechov v danej chvíli brali tento akt skôr pragmaticky, ako strategicky. Z historického hľadiska sa však hold českých kniežat Arnulfovi v júli roku 897 ukázal ako skutočný historický medzník. Po tomto dátume sa totiž České krajiny stali definitívne súčasťou Východofranskej ríše a jej následníckych politických zoskupení. Tento právny stav nakoniec vytrval až do roku 1920.

Český príklad v roku 899 nasledovali aj Lužickí Srbi. Na východe a juhu krajiny potom Mojmíra II. museli znepokojovať nevyspytateľní nomádi, a to i napriek tomu, že ich hlavné sily boli v rokoch 897 a 898 viazané v konflikte s bulharským kráľom Simeonom ako spojenci Byzancie. V roku 898 stratil mladý panovník aj Panóniu, ktorú cisár Arnulf pridelil svojmu spojencovi, posávskemu kniežaťu Braslavovi. Otázne je, ako sa k svojmu centru správalo Visliansko. Za pravdepodobné pokladáme, že aj ono, respektíve rovnako ako Visliansko ovládnuté Sliezsko, sa zúčastnilo na postupnom oslabovaní štátu. Dosvedčovali by to neskoršie pramene ako napríklad *Kronika Čechov* od Kosmasa. Jednotne však zamieňajú Vislanov, respektíve Slezanov s Poliakmi, ktorých spolu s Bavormi a starouhorským kmeňovým zväzom pokladajú za spoluzodpovedných za pád Veľkej Moravy. Mojmírovi II. teda zostalo len vlastné jadro jeho štátu tvorené dvoma politickými útvarmi. Boli to Nitriansko a vlastná Morava.

Príčiny zániku Veľkomoravskej ríše

Odstredivé tendencie, ktorých vyvrcholením bol bratovražedný konflikt, boli dôsledkom krehkosti rodiacej sa veľkomoravskej štátnosti. S podobnými problémami, s ktorými sa stretol Mojmír II. sa neskôr stretali všetci predstavitelia raných stredoeurópskych dynastií. Po veľkom mocenskom vzopätí obyčajne sprevádzanom vládou významného panovníka, jeho

nástupcovia museli čeliť vážnym vnútro a zahraničnopolitickým problémom. Dynastia a na ňu naviazané spoločenstvo balansovali na okraji priepasti. Nejde teda o individuálnu neschopnosť Mojmíra II., ale o systémový problém, s akým sa nutne potýkali aj ďalšie stredoeurópske štátnosti a ich dynastie – český Přemyslovci po smrti Boleslava II. Pobožného († 1001), poľský Piastovci po smrti Boleslava I. Chrabrého († 1027) i uhorskí Arpádovci po tom, čo sa so svetlom sveta musel rozlúčiť Štefan I. († 1040). Tento problém vyplýva z nedokonalosti politicko-správneho systému krajiny.

S vedením rozsiahlych vojenských operácií bola spojená aj nutnosť vyživovania početnej armády. Ako na to poukazujú archeologické nálezy z Moravy (Pohansko) a od Blatnohradu, nešlo len o mužov, ale aj ich rodiny. Vzhľadom na početnosť všetkých obyvateľov krajiny šlo o relatívne vysoký počet neproduktívneho obyvateľstva. Zdrojom ich obživy, okrem exploatácie ostatnej časti spoločnosti, bola najmä vojna. Permanentná expanzia navonok prinášala spokojnosť a mier vo vnútri spoločenstva. Energia tejto časti spoločnosti sa však vedela obrátiť aj smerom do vnútra a to v prípade, že sa vojenská expanzia dynastie dostala do slepej uličky. V takýchto prípadoch sa stala automaticky samodeštruktívnou.

Táto deštrukcia bývala na ideovej rovine sprevádzaná tematizovaním nových myšlienkových konštrukcií. Zaiste najdôležitejšou pritom bývalo zdôrazňovanie lojality k jednému z mužských členov dynastie, prípadne novému vojensky úspešnému vodcovi. Separatistické tendencie tiež ospravedlňoval pocit miestnej, krajinskej osobitosti. S takýmito tendenciami tiež súviselo vytváranie osobitej symboliky. V konečnom dôsledku uvedenými spôsobmi prichádzalo k fragmentarizácii pôvodnej vojenskej jednoty na niekoľko navzájom súperiacich táborov. Sila a úspech jednej z nich sa merala vojenskou konfrontáciou. V tomto ohľade sa ako významná slabina veľkomoravskej society ukázalo, že okrem silnej dynastickej myšlienky nedisponovala žiadnou integračnou ideou a jej politická doktrína vajatala medzi konceptom vlastnej zvrchovanosti a viac alebo menej formulovanej naviazanosti a integrácie s obnoveným západným Rímskym cisárstvom.

Za „výrobou“ integrujúcich ideí vo včasnom stredoveku stáli obyčajne vzdelaní predstavitelia cirkvi. Aj v tomto bode sa však ukazuje nerozvinutosť veľkomoravských pomerov. Napriek tomu, že veľkomoravskú spoločnosť pokladáme za kresťanskú, cirkevnej organizácii, ktorá tu jestvovala, chýbala lepšia štrukturovanosť. Formálne síce vykazovala znaky vyspelej cirkevnej organizácie na čele s arcibiskupom, metropolitom a jemu podriadenými biskupmi – sufragánmi s ďalšími archidiakonátmi, ba možno aj kapitulami (?) a jednotlivými farami, chýbali tu však najmä početnejšie mníšske spoločenstvá na čele s benediktínmi, ktoré sa obyčajne starali o pestovanie

pamäte – memórie spoločenstva, jej rafinovania a nadčasového odovzdania. Výnimku azda tvorili benediktíni, ktorých kláštor fundoval podľa tradície zachovanej prvým českým kronikárom Kosmasom na hore Zobor nad Nitrou Svätopluk I. Ich početnosť však bola malá, rovnako ako praktický čas, ktorý mali k dispozícii pre vytvorenie základov veľkomoravského písomníctva, ktoré by sa stalo základom pevnejšej a stabilnejšej historickej tradície.

Posledné roky vlády Mojmíra II.

Krehký mier z prvých rokov vlády Mojmíra II. nemal dlhé trvanie. V roku 899 sa poprední z Čechov sťažovali u nedávno korunovaného cisára na to, že ich utláčajú Moravania, čo znamená, že sa Mojmír II. pokúsil vojensky si ich územia pripojiť naspäť. Podľa všetkého ale neuspel. Pokračovali tiež staršie procesy prebiehania. Podobne predstavitelia Moravanov poslaní Mojmírom II. žiadali cisára, aby neprijímal pod svoju ochranu politických oponentov. Z uvedeného je jasné, že vzájomné napätie medzi Veľkou Moravou a Východofranským kráľovstvom dosiahlo kritický bod. Dôsledkom tohto napätia bola aj vojna medzi oboma Mojmírovcami. Arnulf totiž dobre poznal situáciu na Morave. Preto vo vojenskom konflikte, ktorý vznikol medzi bratmi, treba vidieť i jeho prsty. Vinníkom, ktorý mal podľa toho istého zdroja vyprovokovať konflikt bol Aribo, markgróf Východnej Marky, teda územia, ktoré v podstate splýva s dnešným Rakúskom. V tomto duchu musíme rozumieť aj správe z *Altaišských análov,* ktorá sa viaže k roku 900:

> *„Potom* (…) *vznikla medzi oboma bratmi moravského kmeňa, a to Mojmírom a Svätoplukom a ich ľudom nesvornosť a veľmi vážne rozbroje, a to v takej miere, že ak by bol mohol jeden druhého dostať do svojej moci a zajať, bol by ho odsúdil na smrť. Vtedy však kráľ vediac o tom, poslal svojich markgrófov, svojich bavorských veľmožov, a to Liutbalda a grófa Ariba spolu so svojimi ostatnými na pomoc* (tej) *strane, ktorá doňho vkladala nádej a* (hľadala u neho) *útočište, aby ju oslobodili a vzali pod ochranu."*

Niet pochybností o tom, že stranou, ktorá do Arnulfa vkladala nádej, bola strana Svätopluka II. Ako je známe, vojenská konfrontácia oboch kniežat skončila porážkou mladšieho z bratov. Svätopluk II. bol zajatý a uväznený na bližšie neznámom hrade. Ten Bavori dobyli a Svätopluka II. odviedli do Bavorska. Tu stopy po ňom miznú.

Svätopluk II. a jeho osudy

Istý Svätopluk-Zuentibolch ešte dlho po rozpade Veľkej Moravy vystupuje v bavorských listinách ako vazal grófa Východnej marky Liutpolda, ale tiež vazal Salzburského arcibiskupstva. Liutpold bol ale markgróf a Svätopluk II. slovanské knieža (vojvoda), čo je v dobovej ríšskej terminológii moci približne totožné postavenie. Svätopluk II. teda len ťažko mohol zložiť lénny sľub niekomu, kto stál v dobovej ríšskej hierarchii na takej istej alebo podobnej úrovni ako on sám. Ako príklad na porovnanie tu môžeme znovu použiť

postavenie Pribinu a Koceľa, ktorí boli súčasťou systému Východofranskej ríše. Boli však podriadení východofranskému kráľovi Ľudovítovi Nemcovi a nie jeho synovi Karolmanovi, ktorý bol korutánskym vojvodom.

Bližšie k pravde sú teda tí, ktorí si skutočnosť výskytu mien Svätopluk, ale tiež Mojmír vysvetľujú ako dobovú, módnu záležitosť časti bavorských šľachticov, ktorí boli kultúrne ovplyvnení veľkomoravským dvorom. Koniec koncov platilo to aj opačne. Veľkomoravský dvor prijímal utečencov z Východofranskej ríše a formálne napodobňoval kráľovsky a často i cisársky dvor v Regensburgu a v Aachene.

Konsolidácia moci Mojmíra II. a kolaps Veľkomoravskej ríše

Koniec bratovražednej vojny bol najskôr prvým výraznejším signálom konsolidácie vlády Mojmíra II. Po ňom však nasledoval ďalší – obnovenie cirkevnej jurisdikcie Moravského arcibiskupstva. Stalo sa tak najskôr okolo roku 901. Už v nasledujúcom roku 902 sa totiž bavorskí biskupi sťažujú na Moravanov u pápeža Jána IX. čudujúc sa, ako je možné, že:

> *„po toľkých zlých skutkoch dostáva sa im* (Moravanom) *dobrodenie a falošnými žalobcami sú tí, ktorí vždy boli prenasledovateľmi kresťanov“.*

Tento medzinárodno-politický úspech Mojmíra II. je nesporne vôbec najdôležitejším počas celej jeho vlády. Na Moravu prišli traja biskupi, *„t. j. arcibiskup Ján a biskupi Benedikt a Daniel“*, ako nám uvádzajú spomínaní bavorskí biskupi vo svojej sťažnosti, liste pápežovi. Z vôle Mojmíra II. a pápeža bolo obnovené Moravsko-slovanské arcibiskupstvo. Okrem Nitrianskeho biskupstva bolo založené najmenej jedno nové. Nie sú celkom známe miesta, v ktorých novoinštalovaní biskupi sídlili. Centrom Slovanského arcibiskupstva sa podľa všetkého stala niektorá z najznámejších archeologických lokalít na Morave. Druhým biskupstvom podľa tradície bola Nitra. Otázne zostane lokalizovanie tretieho biskupského centra. Historici sa v tejto súvislosti vyslovili o mnohých možnostiach. Najpravdepodobnejšia možnosť však je, že to bol Olomouc. Veľa sa tiež hovorí o tom, dokedy vlastne tieto biskupstvá existovali? Podľa všetkého nepretrvali zánik iných štruktúr Veľkomoravskej ríše. Arcibiskup Ján bol po svätom Metodovi a po Vichingovi, ktorý tento úrad vykonával ako ordinár, v podstate už tretím moravským arcibiskupom. Na rozdiel od svätého Metoda bol klasickým „latinákom“, čo povedané inými slovami zas znamená, že Mojmír II. ohľadne cirkevnej politiky kopíroval líniu stanovenú svojím otcom. Líniu, ktorú by sme pomocou terminológie Quida Matejka mohli charakterizovať tiež ako západoeurópsku alebo tiež univerzalisticko-rímsku. Práve tento koncept sa ukázal pre budúcnosť stredoeurópskych Slovanov Slovákov, Čechov, Poliakov i Slovincov životaschopnejším. Aj Stolica svätého Petra mala pochopiteľne evidentný záujem o udržanie toho, čo si v strednej Európe vydobyla za čias Svätopluka I.

Tu niekde sa zrodil aj jej dlhodobý záujem o konzekventnú stredoeurópsku politiku. O takmer sto rokov, podobne ako kedysi Svätopluk I., aj prvý poľský historický vládca Mieško I. zveril svoju krajinu pod ochranu Stolice svätého Petra a podľa tej istej matrice sa správal neskoršie aj prvý uhorský kráľ Štefan. Proti moci vtedajšej, najsilnejšej ríše Západu, pápeži už v tomto období hľadali potenciálneho spojenca. Táto politika, rovnako výhodná pre oboch zúčastnených, však v plnej miere svoje plody začala prinášať až v ďalších storočiach, keď napríklad pápež Gregor VII. hľadal oporu proti cisárovi Henrichovi IV., rovnako u poľského Boleslava II. Štedrého, ako i kyjevskoruského Izjaslava či u uhorského kráľa Ladislava I. Ale list, ktorým sa bavorskí biskupi sťažujú na Moravanov je pre nás zaujímavý aj z iného dôvodu. Menovite spomínaní biskupi v ňom uvádzajú informácie, ktoré by svedčili o tom, že okolo roku 902 existovalo na Morave živé slovansko-nomádske spojenectvo:

> *„Sami* (Moravania) *prijali medzi seba väčší počet Uhrov a podľa ich zvyku hlavy svojich nepravých kresťanov dohola ostrihali a poslali na našich kresťanov, ba aj sami ich prepadli…“*

Takéto spojenectvo potvrdzuje i archeológia nálezmi hrobov kočovníkov priamo z Moravy, ktoré sú vďaka minciam vtedajšieho kráľa Itálie Berengara aj pomerne presne datované práve do tohto obdobia. Otázka, ktorá nás však teraz bude zaujímať je, ako dlho dané spojenectvo trvalo? Samuel Timon v 20. storočí totiž práve na základe tohto listu vyvodil známu teóriu o pohostinnom prijatí predkov dnešných Maďarov v Dunajskom bazéne, z čoho by vyplývalo, že spojenectvo bolo len akousi predzvesťou trvalého slovansko-nomádskeho súžitia podobného tomu, ktoré v strednej Európe bolo živé aj v predchádzajúcich obdobiach. Chronológia jednotlivých udalostí, ako ju zaznamenali dejiny, však bola iná. Bezprostredné nebezpečenstvo, ktoré hrozilo obom stredoeurópskym mocnostiam zo strany takmer neznámeho konglomerátu síl, ich nútilo k rýchlemu uzavretiu spojenectva. V roku 901 zomrel cisár Arnulf. Starouhorský kmeňový zväz po mohutnej výprave proti Itálii obrátil svoje zbrane proti Bavorsku. A azda už tu niekde, v tomto čase, sa presídľujú vo väčšom počte i so svojimi rodinami do Panónie. To vedie k moravsko-bavorskému spojenectvu v roku 903. *Altaišské anály* o ňom píšu:

> *„V meste Regensburgu sa konal všeobecný snem. Okrem iného prišli sem poslovia Moravanov a žiadali mier;* (všetko) *čo si žiadali, bolo hneď schválené a prísahou potvrdené. Preto boli v tej istej* (veci) *na Moravu poslaní* (pasovský) *biskup Richarius a gróf Udalrik, ktorý v tomto zmysle, ako bolo v Bavorsku potvrdené, prísahou zaviazali samotné knieža* (Mojmíra II.) *a všetkých jeho veľmožov, že tento mier zachovajú“.*

Nasledujúceho roku sme informovaní o porážke Uhrov Moravanmi. Na vážnejšiu protiakciu už, zdá sa, Morava nemala dostatok vojenských ani politických síl. V pamätnej bitke v roku 909 pri Bratislave sa stretávajú v boji Uhri už iba s Bavormi. O Moravanoch prameň mlčí. Saský Vidukind spomína okolo roku 908 na to, ako starouhorský kmeňový zväz operoval spolu s polabskými Glomačmi proti Sasom. Opát Regino z Prümu († 917) o moravskej kataklizme neskôr lapidárne napísal:

> *„Asi v tomto čase* (rok 896) *Svätopluk, kráľ moravských Slovanov, muž medzi svojimi najmúdrejší a veľmi ľstivého ducha, dožil sa posledného dňa. Jeho ríšu krátky čas nešťastne spravovali jeho synovia, kým Uhri* (starouhorský kmeňový zväz) *všetko až do základu vyplienili."*

O tom, čo sa myslí opisom „*Uhri všetko až do základov vyplienili*" sa dozvedáme len vďaka archeologickým vykopávkam. V podstate však šlo o územie vlastnej dolnej Moravy. O jej najbohatšie a prekvitajúce centrá a ich obyvateľov – moravských Slovanov. Deštrukcia sa nedotkla ani Nitry, ba ani Olomouca. Relevantné vojenské sily Moravanov prestali prakticky existovať. Ich meno na 102 rokov z prameňov takmer vymizlo. Dozvieme sa o ňom až v súvislosti s vojnami, ktoré viedol poľský vládca Boleslav I. Chrabrý a keď Moravania ako jeho spojenci vystúpili tak proti Východnej marke, ako aj jej českým spojencom. Nuž a podľa všetkého prestala existovať aj pradávna dynastia, najdôležitejší z identifikačných znakov spoločenstva Moravanov.

15. Nástupnícky systém na Veľkej Morave

Mojmírovci ako ústredná dynastia Moravanov

Na čele Moravanov stála dynastia, ktorú dobový bavorský prameň spísaný už okolo roku 902 nazval oficiálne Mojmírovci (Moimarii). Pokiaľ ide o porovnanie s neskoršími dynastiami strednej Európy ako sú Arpádovci, Přemyslovci alebo Piastovci, ide o takmer okamžitú reflexiu aktuálneho reálne existujúceho stavu. Nevieme len, či termín Mojmírovci bol použitý podľa historicky doloženého Mojmíra I., alebo podľa dávneho zakladateľa ústrednej dynastie Moravanov. V každom prípade ale môžeme konštatovať, že názov tejto dynastie je starobylý a odkazuje na najstaršiu úroveň dynastických mien Slovanov vôbec. História nepozná žiadnu legendu, ktorá mala oprávňovať Mojmírovcov k vláde nad Moravanmi a ostatnými Slovanmi, ako to máme u zmienených dynastií. Je preto možné, že to bola sama archaickosť ich pôvodu, ktorá opodstatňovala ich ústrednú moc medzi ostatnými významnými rodmi dobovej Moravy.

Ustanovenie Mojmíra I. za vládcu Moravanov

Nevieme, podľa akého vzorca a ako sa vyberal do čela moravskej spoločnosti jej vládca. Preto nepoznáme ani to, na základe akého kľúča bol do najdôležitejšieho úradu Moravanov zvolený Mojmír I. V zachovaných prameňoch neexistuje žiadna zmienka o slávnostnom rituáli inštalácie vládcu Moravanov. Na základe podobností korutánskeho a českého ceremoniálu voľby vládcu a jeho slávnostného posadenia na kamenný trón sa však môžeme domnievať, že aj moravský rituál im bol podobný.

Mojmír I. je však v každom prípade prvým historicky známym predstaviteľom svojho rodu. Na základe jeho typického zložkového bitematického vlastného osobného mena sa však môžeme domnievať, že dynastia Mojmírovcov bola skutočne jednou z vetiev najdôležitejšej dynastie všetkých Slovanov. Mojmíra I. si pravdepodobne spomedzi seba vybrali ostatné kniežatá Moravanov, to jest mužskí členovia rodu Mojmírovcov spolu s najmocnejšími veľmožmi krajiny, jednoducho najvplyvnejší mužskí členovia ozbrojenej časti spoločenského spektra Veľkej Moravy. Túto voľbu podľa všetkého akceptoval a potvrdil Ľudovít Pobožný v roku 824 na ríšskom sneme vo Franfurkte. Takto sa definoval neskorší úzus formálneho uznávania panovníkov Moravanov vládcom Frankov.

Ustanovenie Rastislava

O niečo viac nám prezrádza o spôsobe výberu vládcu na Veľkej Morave prípad druhého historicky známeho vládcu, ktorým bol Rastislav. Rastislav bol synovcom Mojmíra I. Do čela Moravy ho vybral osobne východofranský kráľ:

„(Ľudovít Nemec) *vytiahol s vojskom proti moravským Slovanom, pokúšajúcim sa odtrhnúť. Keď urobil poriadok a podľa svojej vôle urovnal pomery, ustanovil im za knieža Rastica, Mojmírovho synovca, …*“

Podľa najpravdepodobnejšieho scenára inštalácie nového vládcu však nestačilo, aby bol vybraný len ako kandidát zvrchovaného, hoci vzdialeného vládcu. Voľba nového panovníka musela byť opäť schválená domácimi kniežatami Moravanov. Ide tu teda o opačné garde ako sme videli na príklade Mojmíra I. Musíme však zohľadniť aj ďalšie možné kritériá, ktoré viedli k tomu, že Rastislav bol akceptovaný ako jediný vládca Moravanov. Možno teda napríklad aj predpokladať, že Ľudovít Nemec, keď postavil Rastislava do čela Moravy, zohľadnil aj kritérium starešinstva. Rastislav by tak bol najstarším členom vládnuceho rodu Mojmírovcov. Bol by jeho seniorom. Odtiaľ termín pre tento spôsob výberu a vlády vládcu – seniorát. Rastislav však bol zároveň aj synovcom Mojmíra I. To by však znamenalo, že pri výbere nového panovníka sa mohla zohľadňovať aj skutočnosť, že šlo o syna sestry (brata) panovníka. Ak by sa tento princíp výberu nového panovníka potvrdil, mohli by sme hovoriť o avunkuláte (od lat. *avunculus* = strýc), to jest o nástupníctve nie v priamej, ale v nepriamej mužskej línii. Bohužiaľ, existujúce štatistické dáta to neumožňujú nateraz s určitosťou dokázať.

Ustanovenie Slavomíra

V čase uprázdnenia ústredného kniežacieho stolca Mojmírovcov rozhodovali o ďalšom vládcovi ostatné moravské kniežatá tak, že si z ústredného rodu prosto zvolili nástupcu predchádzajúceho panovníka. Ten svoj úrad musel prijať ako sme o tom písali vyššie.

Ustanovenie Svätopluka I.

Poukazovať na existenciu avunkulátu v dynastii Mojmírovcov by mohlo tiež to, že aj Svätopluk I., ďalšie ústredné knieža Moravanov, vlastne nastúpil na trón ako synovec predchádzajúceho vládcu Rastislava. Svätopluk I. sa navyše, ako je známe, stal prvým spomedzi moravských kniežat aj tak, že si ho kniežatá a Moravania spomedzi seba vybrali ako najschopnejšieho. Tomuto princípu výberu vládcu hovoríme *idoneita*, to jest pripravenosť, vhodnosť na úrad na základe vrodených predispozícií. Či bol Svätopluk zároveň najstarší spomedzi ostatných Mojmírovcov, nie je písomne doložené. Na rozdiel od Rastislava nemožno povedať, že Svätopluk I. bol pôvodne kandidátom východofranského vládcu. Známe však je, že jeho kandidatúru dodatočne odobril Ľudovít Nemec v bavorskom Forcheime.

Ustanovenie Mojmíra II.

O tom, či Arnulf ako východofranský kráľ odobril aj ustanovenie Mojmíra II., nemáme žiadne správy. Mojmír II. však nenastúpil na kráľovský trón svojho otca po jeho smrti na základe svojho práva starešinstva (seniorátu), ani avunkulátneho práva, ale ako prvorodený syn Svätopluka I. Z prameňov sa taktiež nedozvedáme to, že by jeho nástupnícke práva schvaľovali

kniežatá Moravanov. Oproti tomu cisár Konštanín Porfyrogent síce s odstupom času, ale celkom jasne hovorí o tom, že osobne: „… (Svätopluk I.) *ustanovil za veľké knieža* (Mojmíra II.)…“

Takýto nástupnícky princíp voláme *primogenitúra* a znamená to, že si jedna rodina v rámci celého kniežacieho rodu prisvojuje právo na vládu nad ostatnými rodinami. Zhoda na takomto právnom postupe môže byť niekedy dôsledkom prirodzeného vývoja, ktorý smeroval k neobvyklému zvýšeniu prestíže jednej línie rodu oproti iným. Obyčajne sa však musela tvrdo vybojovať. V mnohých prípadoch to znamenalo krviprelievanie, oslepenie, kastráciu, vyhnanstvo alebo iný spôsob eliminácie (internácia v kláštore, či často dokonca fyzická likvidácia) ďalších mužských príslušníkov rodu. V ranostredovekej Európe sa s takouto praxou stretávame veľmi často. Nevyhli sa jej Merovejovci ani Karolovci, Přemyslovci, dokonca ani Piastovci, alebo tiež Arpádovci, či Rurikovci a iní. Môžeme sa teda právom domnievať, že podobný proces prebehol aj počas vlády Svätopluka I. Nástup Mojmíra II. na základe princípu prvorodenectva teda mohol byť spojený s praktickým zmenšením (eliminovaním) významu iných vetiev rodu Mojmírovcov na Veľkej Morave. Malo to svoje výhody aj nevýhody.

Jednoznačným pozitívom takéhoto postupu mala byť eliminácia vojenského riešenia otázky následníctva po smrti veľkého vládcu. Jednoznačným negatívom hrozba vymretia rodu v mužskej línii. Svätopluk I. mal iste dvoch a možno aj troch synov. Mohol mať teda mnoho dôvodov k tomu, aby sa priklonil k systému primogenitúry. Ako však následne ukázali ďalšie udalosti, významne sa pomýlil. Ani nie 17 rokov po jeho smrti so všetkou pravdepodobnosťou rod Mojmírovcov za nie celkom známych historických okolností po meči vymrel.

Koniec Mojmírovcov

Z uvedeného výpočtu spôsobov, ako jednotliví Mojmírovci mohli zaujať ústredný trón vládcov Moravy a Slovanov vyplýva, že nástupnícky systém na Veľkej Morave nebol nijako presne definovaný. Na jednej strane stáli staršie právne praktiky, ktoré boli dlhodobo stabilné, ako napríklad ustanovenie ústredného kniežaťa ostatnými veľkomoravskými veľmožmi. Na druhej strane sa prinajmenšom od istého času na potvrdenie právoplatnosti nového kniežaťa vyžadovala akceptácia východofranským panovníkom. Prípadne sa tiež inštalácia nového vládcu mohla odohrať v opačnom poradí. Ako vidíme na príklade Slavomíra, do čela krajiny mohol byť zvolený člen dynastie aj proti svojej vôli. Reforma dynastickej následnosti, ktorú priniesol Svätopluk I., keď za svojho nástupcu podľa pravidiel primogenitúry ustanovil najstaršieho syna Mojmíra II., sa azda neobišla bez (fyzickej?) eliminácie ďalších mužských členov tohto rodu. Len tak mohla vzniknúť situácia, že po tom, čo Mojmír II. záhadne zmizol z dejín stredoeurópskeho

priestoru a Svätopluk II. sa ocitol na bližšie neznámom mieste vo Východofranskom kráľovstve, v rozhodujúcej historickej chvíli pre osud Veľkej Moravy i Moravanov samých, sa nenašiel medzi Moravanmi muž z krvi Mojmírovcov, ktorý by sa odhodlal prevziať na seba úlohy vládcu, a tak by moravských Slovanov previedol cez ich najzložitejšie dejinné obdobie. Aj to sa v konečnom dôsledku mohlo prejaviť v nečakane rýchlom rozpade Veľkej Moravy v prvom desaťročí 12. storočia.

Podobným momentom sa samozrejme nevyhli ani následnícke dynastie strednej Európy. Přemyslovcov napríklad pred vymretím zachránil nemanželský Břetislav I., Arpádovcom krv doliala pôvodne do vyhnanstva vyhnaná a na zabudnutie odsúdená nitrianska línia Vazula (Bazila), Piastovcov a poľskú identitu od vymretia zachránil mních Kazimír Obnoviteľ.

16. Sociálna štruktúra Veľkej Moravy

Neslobodní a otroci

Pri praktickom riešení tejto témy sa obyčajne cituje nasledujúci text zo *Života Metoda*, v ktorom sa opisuje pohreb svätého Metoda:

> *„Ľudia však, nesčíselný, zídený národ, odprevádzal ho so sviecami, oplakávali dobrého učiteľa a pastiera, mužské pohlavie i ženské, malí i veľkí, bohatí i chudobní, slobodní i rabi* (sluhovia)*; vdovice i siroty, cudzinci i tuzemci; neduživí i zdraví. Všetci, lebo všetkým bol všetko, aby získal všetkých* (1. Kor. 9, 24)*.“*

Veľkomoravské obyvateľstvo, ako aj iné európske spoločenstvá v danej dobe predtým, ale aj dlho potom, sa delilo na dve hlavné kategórie. Na osobne slobodných a osobne neslobodných. Do kategórie slobodných patrila väčšina ľudí na Veľkej Morave, ktorá tvorila pomerne široké sociálne spektrum, preto sa mu budeme venovať až na druhom mieste. Nepomerne užšiu a homogénnejšiu časť reprezentovali neslobodní.

O slobodu mohol prísť človek na Veľkej Morave podobne ako aj inde v Európe za vážny prečin proti spoločenským normám, ktoré daná spoločnosť vyznávala ako svoje právne pravidlá, alebo kvôli dlhom. V jednom i druhom prípade však zväčša mohol nadobudnúť predchádzajúcu slobodu za podmienky, že on, alebo ľudia, ktorým jeho osud ležal na srdci, vykompenzovali jeho prečin cenou, ktorú uznala poškodená strana za adekvátnu.

Slovania a otroctvo. Genéza problému

Iný druh neslobody u Slovanov sa volal otroctvo. Najdôležitejší text na túto tému približne pred pol storočím napísal Matúš Kučera. Slovo *otrok* vzniklo veľmi jednoduchým spôsobom. Označuje toho, kto nesmie hovoriť o veciach verejných, ktorý sa od nich *ot reka*. To jest človek, ktorý nemá právo vystupovať na miestach, kde slobodní a plnoprávni členovia *rokujú*, hovoria či vetia o veciach spoločenstva, to jest zúčastňovať sa na *večiach*. Keďže takéto právo bolo dané len dospelým mužom schopným niesť zbraň a ísť do boja, slovo otrok v niektorých jazykoch slovanskej jazykovej skupiny označuje chlapca alebo mladíka. Naopak slovo chlapec napríklad v dnešnom slovinskom jazyku znamená otroka. Druhým slovom, ktoré používali Slovania pre otrokov, bolo slovo rab/rob. Aj význam tohto slova je prostý, je to označenie človeka, ktorý z titulu svojej osobnej neslobody je donútený vykonávať tie najťažšie práce – *rob*-iť.

O otrokoch u Slovanov sa dozvedáme už z neskoroantických správ. Otroctvo malo zväčša patriarchálny charakter. Osobne neslobodný vojnový zajatec sa obyčajne začleňoval do slovanskej society, postupne získal osobnú slobodu a s tým aj právo rozhodnúť o svojom ďalšom osude. Súviselo to s pomerne nízkym stupňom výroby u Slovanov a s nízkym nadproduktom,

z čoho do istej miery vyplývalo i to, že spoločenstvo dokázalo uživiť zo svojej práce relatívne obmedzený počet obyvateľov.

Situácia sa začala významnejšie meniť po hlbšej vzájomnej interakcii slovanského a neskororímskeho sveta, spôsobenej ich prvými vojenskými konfrontáciami, ktoré sa udiali pred polovicou 6. storočia. Slovania pri nich zväčša odmietali brať do zajatia väčší počet otrokov. Mužských zajatcov sa radšej zbavovali. Často aj veľmi brutálnymi spôsobmi. Slovania však veľmi rýchlo pochopili trhovú hodnotu vojenských zajatcov a tak aj sami aktívne vstúpili do kontinentálneho obchodu s otrokmi. Vďaka dosahovaným vojenským úspechom sa sami stali predávajúcimi. V prípadoch neúspešných operácií sa však aj sami stávali predmetom tohto obchodu – predávanými. Obchod s otrokmi bol spočiatku organizovaný samotnými Rimanmi, prípadne Židmi, neskôr Arabmi a ďalšími.

Ako sa slovo servus (otrok) v latinčine zmenilo na slavus (otrok)

Dopyt po bielych otrokoch začal narastať najmä po známej expanzii moslimského sveta v 7. storočí. Slovania „sídliaci na Dunaji" sa v spolupráci s Avarmi v istej historickej chvíli ocitli v akomsi epicentre tohto obchodu, na území, ktoré obývali, sa navzájom prenikali záujmy obchodných karaván tiahnucich na východ, juh i západ. Predmet ich obchodu – bieli otroci sa však nachádzal najmä na sever od Dunaja a podľa všetkého hlavne za Karpatmi. To bolo tiež miesto, odkiaľ sa, podľa všetkého, zháňal ľudský tovar na najdôležitejšie európske a svetové trhy. Ako sme už uviedli, hlavné literárne jazyky tohto obdobia – grécky, latinský a arabský, nazývali ľudí obývajúcich tento priestor exonymom Slovania *Sclavoi – S(c)lavi – al Saqlabi*, aj otroci, ktorí boli z týchto oblastí produkovaní sa predávali pod týmto označením. Takýmto spôsobom sa potom stalo, že nový aktuálny termín postupne vytlačil termín starý. Latinské *servus* bolo nahradené termínom *s(c)lavus* a od tejto podoby vznikli aj termíny pre otrokov v takmer všetkých západoeurópskych jazykoch (nem. – *der Slawe*, ang. – *slave*, špan. – *el sclavo* a iné).

Príjmy z obchodu s otrokmi

Porážka Longobardského kráľovstva a jeho následné pričlenenie k Franskej ríši významne oživili staré rímske spojenie na sever a severovýchod. Veľká väčšina vojnových zajatcov z avarsko-franských vojen sa totiž predávala na trhoch s otrokmi na brehoch Jadranského mora. Najdôležitejším z trhov sa stali Benátky. Obchod s otrokmi sprostredkovali i v ďalšom dejinnom období najmä arabskí a židovskí kupci. Príjmy z tohto obchodu tvorili nepochybne dôležitú časť rozpočtu už v časoch Avarského kaganátu i Samovho barbarského kráľovstva. Pokiaľ ide o Veľkomoravskú ríšu, aj jej dôchodky z predaja otrokov významne vzrástli najmä v časoch úspešných vojenských aktivít. Tie, ako je známe, prebehli najmä v časoch panovania Svätopluka I. v rozmedzí rokov 872 – 896. Nie inak tomu bolo aj za čias, keď vznikalo a upevňovalo sa Uhorské a Poľské kráľovstvo, či České kniežatstvo. Správu

o prepustení otrokov nám zachoval aj *Život Konštantína*, podobne ako arabský cestovateľ Ibrahim ibn Jakub. V druhej polovici 12. storočia informuje o trhu s otrokmi v Prahe.

Neobyčajne vysoko cenení na trhoch s otrokmi boli „špecialisti", remeselne vysoko školení odborníci, ako napríklad zlatníci alebo kováči. Okrem miestnych trhov s otrokmi, ktoré rekonštruujeme na základe toponýmie, akými sú moravské Otrokovice, slovenské Otrokovce v Nitrianskej župe, či dnes maďarské mesto Ráb (Győr). Ďaleko najvýznamnejším trhom s otrokmi s nadregionálnym významom boli Benátky. Odtiaľ sa bieli a (zväčša) nepokrstení obyvatelia Európy (najčastejšie hovoriaci niektorým zo slovanských dialektov) distribuovali najmä do moslimských krajín, kde boli veľmi vážení. Osobitná vojensky vyškolená vrstva týchto otrokov sa tu nazývala mameluci. V jednotlivých moslimských politických subjektoch z času na čas hrala veľmi významnú úlohu pri štátnych a politických prevratoch. Ako sa však dozvedáme z arabských prameňov, ďaleko najcennejšími boli slovanskí klieštenci.

Dušníci

Okrem vysoko hodnotených a vzácnych otrokov špecialistov a otrokov, ktorí boli určení na obzvlášť ťažké práce, napríklad pri ťažení stavebného kameňa, rozoznáva historická veda aj otrokov, ktorých ich majiteľ venoval cirkvi. Týchto otrokov voláme *dušníci*. Ich meno je odvodené od funkcie, ktorú mali spĺňať. Šlo o zajatcov, ktorých ich majiteľ daroval cirkevnej inštitúcii za protihodnotu, ktorou bolo obyčajne slúženie omše za zomrelého alebo aj živého člena, členov rodu, ktorý otroka (otrokov) cirkvi daroval. Postavenie takýchto ľudí bolo ďalej závislé od toho, do akej funkcie ich nový majiteľ určil. Mohla sa pohybovať od obrábania cirkevného majetku až po vykonávanie rôznych služieb dôležitých pre každodenný chod danej cirkevnej inštitúcie.

Vrstva slobodných – kniežatá

Omnoho viac štrukturovaná sa javí druhá vrstva, vrstva osobne slobodných obyvateľov Veľkomoravskej ríše. Najvplyvnejšiu vrstvu spoločnosti, okrem samotnej dynastie, respektíve aktuálne vládnucej rodiny, tvorili kniežatá (lat. *duces*, *iudices*, *primates*). Vrstvu kniežat tvorili všetci mužskí členovia dynastie a poprední muži z popredných rodov – veľmoži krajiny. Tvorili hlavný poradný zbor vládcu. V súvislosti s pozvaním svätých Konštantína a Metoda autor *Života Konštantína* o kniežatách píše:

> *„Lebo Rastislav, moravské knieža, Bohom navnuknutý, poradil sa s kniežatami svojimi* (a s) *Moravanmi a vyslal posolstvo k cisárovi Michalovi,.."*

Podobne tomu bolo u Pribinu a Koceľa, ako to dosvedčuje menný zoznam svedkov uvedených autorom *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* pri príležitosti slávnostného vysvätenia Kostola Panny Márie v Blatnohrade v roku 852. Podobnú situáciu ako na Veľkej Morave v 9. storočí, neskôr sledujeme v Českom kniežatstve, či Uhorskom a Poľskom kráľovstve v 13. storočí.

Veľmožov (kniežatá) s ústredným vládcom krajiny spájal spoločný záujem o krajinu. Kniežatá bývali vládcovi zaviazané prísahou lojality. Za výhodu svojho postavenia platili symbolicky a často i prakticky svojou vlastnou krvou. V prípade úspešného vojenského ťaženia ich vládca osobne odmeňoval vybranou korisťou. Kniežatá sa smeli pohybovať v bezprostrednej blízkosti vládcu. V liste *Industriae tuae* sa o týchto mužoch hovorí ako o *nobiles viri fideles* („vznešení verní muži"). Zväčša žili priamo pri jeho dvore, boli súčasťou jeho užšej osobnej družiny. V čase mieru s ním putovali po krajine za účelom vykonávania súdnej moci vládcu. Smeli byť tiež sprievodom vládcu počas početných rituálnych poľovačiek. Ako opäť dokazujú *Fuldské anály*, participovali aj na jeho rituálnych hostinách.

Ústredný dvor Mojmírovcov a jeho úrady

Hostinu spojenú s poľovačkou na dvore veľkomoravských vládcov spomína niekoľko prameňov. Nepochybne najdôležitejšie sú dobové *Fuldské anály* a ich relácia o vydaní Rastislava Karolmanovi Svätoplukom. S istým odstupom tiež takzvaná *Kristiánova legenda* v súvislosti s krstom Bořivoja od svätého Metoda a iné. O tom, že Svätopluk musel disponovať dvorom, ktorý sa iste snažil napodobňovať dvory franských panovníkov, nemožno pochybovať. Bol po manželke Karolovec a nosil kráľovskú korunu ako oni.

Podobne ako v prípade franských dvorov, aj v prípade kráľovského dvora Svätopluka je jeho funkčnosť odvodená akoby od chodu kráľovskej domácnosti. V mnohom ohľade ide o veľmi archetypálnu situáciu, keď rozdelenie politických a ekonomických úradov korešponduje s jeho rozdelením jednotlivých funkcií v dome vládcu. Každodenný beh domácnosti vládcu sa rituálne spomaľuje a koncentruje do spoločného stolovania. Hostina, ktorú pripravuje panovník, je spojená s rokovaním o strategických záujmoch celého spoločenstva. V súvislosti so slávnostným stolovaním prichádzalo aj k rozdeleniu a delegovaniu základných vojenských, politických či ekonomických, alebo aj správnych funkcií jednotlivým kniežatám. Na hostine však, ako sme toho svedkami z rozprávania takzvaného Kristiána, sa zúčastňovali aj cirkevní hodnostári (v jeho prípade svätý Metod). Funkcia jednotlivých kniežat pri tabuli vládcu korešpondovala s jeho funkciou v spoločnosti. Ako sme uviedli, takúto situáciu máme pramenne doloženú v prípade dvorov franských panovníkov, vrátane samotného cisára. Terminologicky je zachytená na dvore chorvátskeho vládcu Trpimíra v roku 854, ktorý bol typologicky najbližší k veľkomoravskému dvoru Svätopluka. Šlo o tieto funkcie: palatín, komorníci, koniarnik, čašník, štítonosič, komorník kňažnej a iné. Pokiaľ ide o prostredie strednej Európy, terminológiu panovníckeho dvora Svätopluka I. možno zrekonštruovať najmä na základe funkcií úradníkov na dvoroch uhorských panovníkov z arpádovskej krvi.

Práve uhorskí králi totiž zdedili aj slovanský titul *kráľ*. Maďarčina tiež prevzala slovo dvor (*udvar*). Podobne aj titul najdôležitejšieho úradníka v kráľovom dome. Tento najvyšší dvorský hodnostár je funkčne totožný s franským majordómom a nazýval sa palatín (*comes palatinus*). Titul je odvodený od názvu panovníckeho domu – palác (*palatium*). Jeho titul je totožný s titulom nádvorného župana (maď. *nándor ispán*). Arabský cestovateľ Ibn Rustha ho v súvislosti s dvorom Svätopluka I. nazýva aj prosto župan, to jest „šbandž". Tretiu, v poradí najvyššiu funkciu pri dvore zastával taverník (*magister tavernicorum*). Ako už sám slovanský názov naznačuje, šlo o osobu zodpovednú za tovary (zbožie), zásobovanie domu. Na kráľovskom dvore Svätopluka I. sa nachádzali aj hlavný stolník (*magister dapiferorum*), hlavný pohárnik (*magister pincernarum*), koniarnik (*magister agasonum*), dverník (*magister janitorum*). Slovanská terminológia ako kráľ, dvor, nádvorný župan, taverník je dostatočným dokladom o archaickosti tejto inštitúcie a jej kontinuite v rámci vznikajúcich následníckych dvorov a dynastií v strednej Európe.

Moravania

Rastislav sa neradil pri svojom posolstve len s kniežatami, ale aj s Moravanmi. O Moravanoch v súvislosti s Veľkou Moravou tiež notoricky informuje franská analistika (*Marehari*, *Marehani*). Niekedy tiež pridávajú k všeobecnému pomenovaniu Slovania – Slavi atribút *marehensis*, čo prekladáme ako moravskí Slovania. Okrem toho, že týmto spôsobom franskí pozorovatelia vymedzujú jasne Moravanov od iných Slovanov, akými sú napríklad Slovania českí či korutánski, jasne poukazujú aj na vojenskú vrstvu u Slovanov, ktorá nesie takéto meno. V tomto duchu treba potom rozumieť aj správe *Života Konštantína*. Okrem kniežat sa s Rastislavom radia aj príslušníci elitnej časti vojenskej zložky spoločenstva, ktoré spravuje – Moravania. Meno Moravania pritom pochádza od rieky Moravy. Archeológovia túto vrstvu od ostatných obyvateľov veľkomoravskej spoločnosti rozpoznávajú na základe bohatej pohrebnej výbavy. Zdá sa, že ich neprehliadnuteľným znakom boli ostrohy, ktoré do hrobov dostávali dokonca aj predčasne zomrelí mužskí členovia tejto časti spoločnosti, vrátane najmenších chlapcov. Podobne ako u privilegovanej vrstvy Avarov alebo aj predtým u mužských zväzov (družín) pôvodného kmeňa Slovanov teda šlo o jazdcov – *equites*. V slovanskej terminológii s týmto názvom najskôr korešpondovalo pomenovanie *víťazi*, iným latinským výrazom pre tú istú spoločenskú skupinu môže byť aj *milites*. Okrem ostrôh boli neodmysliteľným znakom tejto spoločenskej vrstvy drahé franské meče. Dámy pochádzajúce z tejto vrstvy sa počas svojho života zvykli zdobiť bohatými šperkmi. Vieme o nich aj vďaka tomu, že im ich dávali do hrobov ako výbavu na poslednú cestu. Štýl týchto šperkov nazývame velehradským. Podľa maďarského archeológa Bélu Miklósa Szőkeho ide však o štýlovo iný šperk ako ten, ktorým sa zdobili

dámy okolo Balatonu v 9. storočí. Moravania sa zdržiavali okolo svojich kniežat a tvorili hlavnú údernú silu veľkomoravského vojska – analogickú s franskou, alebo predtým ešte avarskou ťažkou jazdou. Oproti ostatnému obyvateľstvu sa vymedzovali osobitným vlastným menom, oblečením, zbrojou a drahými ozdobami. Ostatné slobodné obyvateľstvo Moravy zostalo oproti Moravanom pri svojom starom vlastnom mene Slovania.

Ľud

V „Liste kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III.“, ktorý je obsiahnutý v *Živote Konštantína,* to jeho autor štylizuje do podoby: „*My Slovania sme prostá čaď*“. Pod slovom čaď treba rozumieť ľud všeobecne. Pod slovom Slovania sa myslí základná identita všetkých slobodných obyvateľov krajiny, vrátane jeho sociálnej špičky. Ide o veľmi významnú informáciu. Obyvateľstvo Veľkej Moravy („my“) v časoch panovania kniežaťa Rastislava samo seba označovalo endonymom Slovan. Keďže ide o autocharakteristiku, možno predpokladať, že tomu tak aj skutočne bolo a že osobné vlastné kmeňové meno Slovan slúžilo ako všeobecné meno na vymedzenie voči iným obyvateľom strednej Európy. Autor *Života Konštantína* v tejto štylizácii vystihol veľmi podstatný znak tohto ľudu – „prostý“, to jest jednoduchý, obyčajný (od toho maď. „paraszt“ = sedliak). V čom tkvela táto jednoduchosť?

Organizácia veľkomoravskej dediny

Slobodné obyvateľstvo Veľkej Moravy tvorili prevažne roľníci a pastieri. Roľníci a pastieri boli zároveň aj hlavnou produktívnou silou Veľkej Moravy. Práve oni v dopredu stanovenom čase v prospech nepracujúcej zložky obyvateľstva odvádzali naturálne dávky ako formu primitívnej dane. Slobodné roľnícke obyvateľstvo žilo v dedinách, podobne ako v predchádzajúcich obdobiach. Centrálna moc Moravanov sa nepochybne usilovala pôsobiť tak, aby zvýšila efektivitu správy nad takto archaicky organizovanou masou obyvateľstva. Treba preto predpokladať, že pôvodne vojenské usporiadanie vojska, ktorého voje boli organizované na tisícky, stovky a desiatky, sa usilovala preniesť aj na slobodné obyvateľstvo. Výhodnou príležitosťou na to boli iste obranné vojny Moravanov, pri ktorých do vojska nastupovali všetci mužskí členovia podliehajúci ústrednej vláde Moravanov. Pre overených veliteľov jednotlivých jednotiek (najmä tisícnici a stotníci) sa po skončení takýchto bojov prirodzene otvárala cesta do vyššej spoločenskej vrstvy. Podmienkou však bolo, že i naďalej vykonávali pokyny a rozkazy svojich nadradených veliteľov. K prvotným a najdôležitejším potom nepochybne patril práve výber daní.

Dedina roľníkov bola ďalej organizovaná podľa svojich dávnych zvyklostí a obyčajov. K tým najdôležitejším patrila voľba starostu a starešinov (*kmeti* odovodené od lat. „comes“), ktorých úlohou bol elementárny výkon správy v obci spojenej s jej každodenným životom. Spoločenské zriadenie dediny zostávalo z dlhodobého hľadiska veľmi konzervatívne. Jej základ tvorili

jednotlivé rodiny a rozvinutý systém susedských vzťahov. To umožňovalo, aby dedina bola zväčša sebestačná (autarkia). Navonok dedinu tvorilo niekoľko domov zahĺbených do zeme s rozmermi cca 4x4 m. Chotár obce, dediny býval vymedzený (medze) zvykovým právom oproti inej obci. Obyčajne sa skladal z intravilánu (toho, čo bolo v obci) a extravilánu (vlastníctva mimo obce). K extravilánu patrili lesy, lúky, pasienky a orná pôda, ktorá sa používala na pestovanie rôznych plodín. Najčastejšie však obilnín. Z nich najmä žita a prosa. V intraviláne, zväčša pri domoch sa v záhradkách pestovala aj zelenina. Najčastejšie koreňová zelenina, strukoviny a kapusta. Na lúkach a pasienkoch sa pásli stáda dobytka. Okrem hovädzieho musíme rátať s pasením svíň a oviec. V intraviláne zasa treba rátať najmä s hydinou. Podľa dôležitosti jednotlivých domácich zvierat stála asi na prvom mieste sviňa domáca, ktorá nachádzala v lužných lesoch okolo dolného toku rieky Moravy a Dyje dostatok obživy v podobe žaluďov. Dostatok bravčového mäsa, ako na to poukazujú archeologické výskumy moravských archeológov, ako výdatného zdroja bielkovín na stoloch Moravanov počas niekoľkých generácií, okrem iného spôsobil výnimočný vzrast príslušníkov vojenskej elity moravských Slovanov.

Systém služobníckych osád

Vo významnejších veľkomoravských centrách a v ich okolí ďalej nemôžeme vylúčiť aj pôsobenie slobodných remeselníkov. Veľkomoravská spoločnosť však podľa starších bavorských i franských vzorov aplikovala aj istý druh spoločenskej služby voči dvoru známu pod menom „systém služobníckych osád“. V zásade šlo o osady slobodných alebo polozávislých roľníkov s istou špecializáciou. Historická veda ich delí na a) výrobno-remeselné a zaraďuje sem napríklad štítarov, tesárov, hrnčiarov, kováčov a iných; b) osady povinné výkonom istej služby voči dvoru, respektíve jeho reprezentantom – rybári, hájnici, lovci, dvorníci… Tieto osady vytvárali osobitný druh spoločenských väzieb, ktoré pretrvali aj v nasledujúcich storočiach. Osady sa viazali obyčajne k centru moci. Čím významnejšie centrum, tým bohatší systém služobníckych osád ho obklopoval. Príznačné pre veľkomoravské periférie sa stali osady, ktorých obyvatelia boli poverení službou pri poľovačkách (osady typu Psiare, Dravce, Medvediare a iné). K výrobným osadám zasa patria tie, ktorých obyvateľstvo bolo poverené výrobou istých výrobkov (Hrnčiarovce, Štitáre, Kováče, Tesáre, Vozokany a iné). Územím s najvyšším počtom služobníckych osád na území súčasného Slovenska bola Nitra.

17. Počiatky kresťanstva v strednej Európe

Dedičstvo Rímskej ríše

Stiahnutie sa Rímskej ríše na úroveň dolného Dunaja automaticky neznamenalo aj zánik kresťanstva v strednej Európe. Postupne síce zanikli oficiálne cirkevné štruktúry – biskupstvá a na ne naviazaná sieť jednotlivých fár, neznamenalo to však automaticky, že určitá cirkevná štruktúra tu nepretrvala naďalej. Aj arianizmus, to jest cirkevná náuka o tom, že Syn a Duch Svätý nie sú rovní Otcovi, ale z neho pochádzajú, ktorý vyznávala veľká časť Germánov vrátane Gótov, mal určitú cirkevnú hierarchiu. Gótsky biskup Vulfila preložil Písmo Sväté do gótštiny. K arianizmu sa hlásili i Gepidi a Longobardi, ktorí sa v prvej polovici 6. storočia skoro 52 rokov usilovali o dominanciu v Panónii. Ako ukazujú výskumy takzvanej keszthelyskej kultúry (podľa náleziska Keszthely na juh od Balatonu), v niektorých prípadoch musíme nutne rátať so symbiózou viacerých kultúr a spoločenstiev, vrátane pôvodnej rímskej s germánskymi kmeňmi, či neskôr Slovanmi a Avarmi.

Ak však Slovania pôsobili na úsvite svojich dejín v takomto kultúrnom a náboženskom kontexte, je nemožné, že by ostali nedotknutí kresťanskými myšlienkovými prúdmi. Možno tiež predpokladať, že Slovania, ktorí boli v neustálom kontakte s Rimanmi, či už vojenskom, alebo aj obchodnom a inom, nezostali nevšímaví voči viere, ktorú Rimania vyznávali.

Pohanstvo Slovanov

V tejto súvislosti nutne vyvstáva mnohokrát diskutovaná otázka takzvaného slovanského pohanstva. Domnievame sa, že ide o tému do značnej miery zveličenú, hoci aj dnes celkom nečakane znovu revitalizovanú. Prikláňame sa k názoru, že pred prijatím kresťanstva bol náboženský systém obyvateľstva, ktoré prijalo meno Slovania, analogický s inými pohanskými indoeurópskymi systémami. Prokopios o tejto téme napísal:

> *„Majú jedného boha, tvorcu blesku, ktorého považujú za jediného pána všetkých vecí, prinášajú mu obete býkov a konajú iné posvätné obrady. Osud ani nepoznajú, ani neuznávajú vo všeobecnosti, že by mal vo vzťahu k človeku nejakú moc. No keď im niekedy hrozí smrť alebo choroba, alebo sa vo vojne dostanú do nebezpečenstva, sľubujú, ak z neho vyviaznu, že budú obetovať bohu obeť za svoj život. Keď sa zachránili, obetujú, ako sľúbili, a myslia, že záchrana bola vykúpená prinesenou obeťou. Uctievajú však rieky i víly* (nymfy) *a ďalšie iné božstvá, prinášajú im obete a pomocou týchto veštia.“*

Z uvedeného vyplýva, že Slovania síce uznávajú viacerých bohov a prírodné sily, ale v určitom slova zmysle sú monoteistickí. Monoteizmus, teda vieru v jedného hlavného Boha, potvrdzuje aj Helmoldova takzvaná *Slovanská kronika* spísaná v 14. storočí:

„Okrem mnohorakého počtu bôžikov, ktorými oživujú polia i lesy, alebo im pripisujú smútok či rozkoš, nezapierajú, že veria v jedného boha, ktorý je v nebi, a ktorý rozkazuje ostatným. Tento najsilnejší (boh) *sa stará len o nebeské veci. Iní zasa, ktorí plnia jeho vôľu, a ktorí pochádzajú z jeho krvi a podľa toho jeden od druhého stojí vyššie, čím v* (príbuzenstve) *stojí bližšie k tomuto bohu bohov."*

Slovanský „monoteizmus" bol podľa všetkého dôvodom relatívne úspešnej a až na výnimky takmer bezproblémovej transformácie Slovanov v alpskej a dunajskej oblasti na kresťanskú vieru. Táto transformácia sa pochopiteľne nezaobišla bez toho, aby staré náboženské pojmy neboli naplnené novými alebo posunutými obsahmi. V tomto ohľade je potrebné pár slov venovať aj tejto tematike. Slovanská náboženská terminológia sa najviac podobá na terminológiu indoiránsku. Spomeňme príklady ako nebo, v starej indičtine *nebhas*, oproti tomu obvyklé európske Deus pre označenie boha u Slovanov a Indoiráncov nadobudlo obsah skôr démonický (*div*). Podobne slovo Boh = *bhága* (iránsky). Nie inak je to aj s ďalšími slovami ako je svätý = *spenta* (iránsky), či iránske *zaothra* = žertva (obeť), alebo tiež vatra či kostra. Slovu vatra treba rozumieť v jeho pôvodnom zmysle – hranice medzi dobrom a zlom. Kostra je oproti tomu v indoiránskych jazykoch názov pre rituálny oheň, v slovenčine je to sústava kostí človeka. K týmto, pôvodne nábožensky zaťaženým slovám, patrí aj sloveso prebudiť sa, v zmysle získať vyššie vedomie. Súvisí to aj s indickým *Budhom* = Prebudený. Alebo ešte jeden príklad – naše múdry porovnaj s indoiránskym *mądran* = vykladač.

Interakcia historických okolností, za ktorých sa Slovania objavili na historickej scéne, to jest postupná premena rímskej civilizácie na novú germánsko-rímsku, respektíve rímsko-slovanskú kvalitu, ku ktorej nezastupiteľne patrí aj kresťanstvo vo svojej ortodoxnej (katolíckej) či ariánskej podobe, spolu s akousi predispozíciou k monoteizmu, ktorá sa prejavuje aj do dnešných dní v slovanských jazykoch (napríklad predstava Boha ako jedinosti), vedie k myšlienke o tom, že kresťanská viera Slovanom nebola cudzia ani pred prvými oficiálnymi kresťanskými misiami k Slovanom.

Svätý Martin

Historicky prvá správa o misionárovi, ktorý sa rozhodol sprostredkovať *Evanjelium* Slovanom, sa týka svätého Martina a pochádza približne z ôsmeho desaťročia 6. storočia. Nachádza sa na nápise umiestnenom na jeho hrobke v Tours a hlása, že svätý Martin, rodák z Panónie (Sabaria / dnes Szombately v Maďarsku), okrem iných národov pokrstil aj:

„…Panónov, Rugov, Slovanov, Norikov (Nara), *Sarmatov, Dákov, Ostrogótov, Frankov* (…) *Alanov* (…) *Svévov".*

Svätý Martin zomrel v roku 399, teda vyše sto rokov predtým, ako sa Slovania vôbec oficiálne objavili na mape Európy. Nápis na jeho hrobe teda z časti anticipuje reálnu politickú situáciu v bazéne Dunaja, ktorá vznikla v 6. storočí smerom do minulosti, zároveň však z časti reflektuje situáciu na konci 4. storočia. Usúvsťažnenie svätého Martina ako apoštola Slovanov v reflexii dobovej Franskej ríše je veľmi zaujímavé.

18. Íroškótska misia a Slovania

Svätí Kolumbán a Amand

Chronologicky ďalšie zmienky, ktoré hovoria o pokusoch kristianizovať Slovanov, pochádzajú z prvej tretiny 7. storočia a súvisia s íroškótskou misiou v tejto časti Európy. Okolo roku 612 sa ponajprv sám svätý Kolumbán chcel vybrať na misiu k Slovanom, ale na tento úmysel z neznámych dôvodov rezignoval. Druhá zmienka sa okolo roku 631 týka svätého Amanda z Maastrichtu. Pri šírení kresťanstva sa pokúšal nájsť palmu mučeníctva u Slovanov. Nebolo mu to však súdené. Preto „odobral sa k vlastným ovečkám". Príklad svätého Amanda však nie je zďaleka posledným dokladom prenikania íroškótskych mníchov do našej oblasti. V neskoršom období však čoraz viac možno hovoriť o inštitucionalizovaní ich misie.

Približne v tom istom období ako svätý Amand, navštívil Sycharius dvor slovanského kráľa Sama. Hoci Sycharius Slovanov nazýva pohanmi, z relácie takzvaného Fredegara to nevyplýva až tak jasno. Kráľ Slovanov Samo bol Frankom, teda kresťanom a s ním iste kresťanskou bola prinajmenšom franská časť jeho družiny.

19. Počiatky bavorskej misie

Nové obdobie kristianizačných aktivít v smere k alpským a podunajským Slovanom je spojené s upevnením moci bavorských Agilolfingovcov, najmä s ich kniežaťom Odilom a politicko-ideovými predstavami nových hegemónov v alpsko-dunajskej časti Európy. Viaže sa s menami svätcov ako sú svätí Anianus a Marinus. Obaja mali nájsť mučenícku smrť od Slovanov. Nezomreli však ako misionári, ale pri svojej pustovníckej jaskyni pri dnešnom (Bad) Aiblingu (neďaleko Mníchova). Víťaznú palmu mučeníctva za kresťanstvo, respektíve skôr za kresťanov, si však zaslúžili. Slovanom plieniacim a rabujúcim na území Bavorska totiž nechceli prezradiť cestu k miestam, kde žili vyznávači kresťanskej viery. Nevieme, či ich kult vypukol spontánne po ich mučeníckej smrti. O revitalizáciu ich kultu sa postaral Karolman, syn Ľudovíta Nemca v úlohe korutánskeho prefekta (vojvodu). V druhej polovici päťdesiatych rokov 9. storočia však Karolman podľa všetkého sám intenzívne riešil otázky, ktoré súviseli s pokresťančením posledných zo svojich slovanských poddaných v Korutánsku.

Svätí Anianus a Marinus

V poradí ďalším svätcom, ktorý sa mal pričiniť o konverziu alpských a dunajských Slovanov ku kresťanstvu, bol svätý Emerám. Pôvodne bol biskupom v Poitiers v Akvitánii. Odtiaľ okolo polovice 7. storočia ako pútnik prišiel do Regensburgu na dvor Theoda I. s cieľom podieľať sa na misii k Slovanom a Avarom. Získal si priazeň rodu Agilolfingovcov. Neskôr však bol kvôli dvorským intrigám zavraždený jedným z jeho členov. Predmetom kultu sa stal najmä v časoch, keď moc v Regensburgu prevzali Karolovci. Jeho svätosť Karolovcom poslúžila aj ako ideový nástroj k potlačeniu povesti Agilolfingovcov. Z tohto dôvodu bol okolo roku 792 vybudovaný v Regensburgu významný románsky Kostol svätého Emeráma. Svätý Emerám sa stal aj benediktínskym svätcom. Karolovsko-bavorská cirkev ho používala aj ako účinný inštrument šírenia svojej moci a prestíže k Slovanom (Nitra). Keďže České krajiny podliehali Regensburgu, bol pôvodne aj hlavným patrónom Čiech.

Svätý Emerám

Nástupcom svätého Emeráma vo funkcii salzburského biskupa sa stal svätý Rupert, ktorý pochádzal z významnej franskej rodiny Rupertovcov. Do Bavorska prišiel približne v čase, keď bol zavraždený svätý Emerám. Jeho aktivity boli úzko prepojené najmä so Salzburgom a budovaním jeho cirkevných štruktúr. Aj on mal blízko k rodine bavorských vojvodov. Theodo I. bol dokonca švagrom svätého Ruperta. Hlavným dôvodom pobytu budúceho svätca v Salzburgu však mala byť misia k Slovanom a Avarom. Za týmto účelom najprv inicioval v roku 698 v Salzburgu fundovanie benediktínskeho opátstva svätého Petra, ktoré sa neskôr stalo kľúčovou inštitúciou

Svätý Rupert

pri pokresťančovaní alpských a dunajských Slovanov. Neskôr nechal asi 52 km južne od Salzburgu, na ceste do Korutánska na mieste známom ako Bischofshofen, vybudovať kláštor, ktorý mal ambíciu premeniť sa na východiskovú základňu pre plánovanú bavorskú kresťanskú misiu k Slovanom.

Svätý Virgil

Bol to však až ďalší bavorský svätec a zároveň aj od roku 751 druhý salzburský biskup a opát kláštora svätého Petra v Salzburgu svätý Virgil, ktorému sa konečne podarilo uskutočniť niektoré z najdôležitejších cieľov dlho plánovanej kresťanskej konverzie národov žijúcich východne od Bavorov. Virgil (Fergil) pravdepodobne pochádzal zo starého rodu írskeho kráľa Lóegaire (Lear). Virgil bol však viac než obyčajný mních (opát) a biskup. Bol to na svoju dobu veľmi učený muž, ktorý napríklad v učenosti o guľatosti zeme o mnoho storočí predbehol európskych vzdelancov. Vo svojej práci na kristianizácii Slovanov a Avarov nebol ani zďaleka sám. Okrem jeho druhov, ktorí s ním prišli z Írska, sa mohol spoľahnúť aj na podporu bavorského kniežaťa Tasila III., pre ktorého sa pokrstenie korutánskych a podunajských Slovanov stalo strategickou úlohou. Najviac informácií o tomto procese nám podáva *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov*. Podľa tohto tendenčne pre salzburskú cirkev napísaného diela už knieža Chotimír mal svojich kresťanských kňazov poslaných, ako inak, zo Salzburgu. Kristianizácia teda v Korutánskom kniežatstve postupovala tak, ako aj inde v okolitej pohanskej Európe – zhora dole. To jest od vládnucich špičiek k prostým masám. Podobne aj jeho následník Vladan mal svojich vlastných kňazov. Ešte v časoch Chotimíra sa však stalo niečo, čo nadlho zmenilo beh dejín podunajských a korutánskych Slovanov:

> *„Po nejakom čase vyššie menované knieža Korutáncov požiadalo biskupa Virgila, aby navštívil ľud iného kmeňa a vo viere ich vytrvale posilňoval. On to vtedy vôbec nevládal splniť, ale ako náhradu za seba poslal na vyučovanie oného ľudu svojho biskupa menom Modesta: a spolu s ním svojich kňazov Reginberta, Wattona, Cozharia a Latina a diakona Ekiharda s inými duchovnými, dajúc mu plnú moc posviacať kostoly a vysviacať kňazov podľa cirkevných ustanovení a* (príkaz), *aby nehlásal nič, čo by bolo v rozpore s dekrétmi svätých otcov. Keď prišli ku Korutáncom, zasvätili u nich kostol svätej Márii, iný v meste Liburnia* (Maria Saal / Gospa Sveta) *a v Undrime a na iných miestach. Tu ostal* (Modestus) *až do konca svojho života.*

Opisovaná udalosť sa udiala v roku 754. Na pokyn svätého Virgila bol k Slovanom vyslaný ako chórbiskup (*missus episcopus*), to jest misijný biskup, jeho spolupracovník svätý Modestus, spolu s ďalšími klerikmi a diakonmi. Za úlohu mali položiť základy budúcej korutánskej cirkevnej štruktúry. Opisovaná udalosť spadá do kontextu bavorsko-korutánsko-avarských vzťahov, ako sa vyvinuli po bavorskej intervencii kniežaťa Odila a následnom prijatí

korutánskych Slovanov a ich kniežaťa Boruta pod bavorskú zvrchovanosť, čo sa udialo po roku 742. Úspechy bavorskej kresťanskej misie po smrti korutánskeho kniežaťa Chotimíra v roku 771 prerušilo protibavorské povstanie korutánskych Slovanov a predpokladáme aj podunajských Slovanov, ktoré trvalo niekoľko rokov. Podľa údajov *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov*, v čase povstania nepôsobil medzi Slovanmi ani jediný kňaz. Dedukuje sa z toho, že povstanie bolo motivované ako pohanská vzbura. Aj v nasledujúcich storočiach, ktoré už boli nominálne kresťanské, zaznamenávame v tejto časti sveta povstania nasmerované proti „novým poriadkom" diktovaným vládcami v Regensburgu. Vyhnanie latinských klerikov z Korutánska bolo teda skôr dôsledkom nespokojnosti miestnych elít a obyvateľstva so spôsobom správy Korutánska a jeho okolia. Povstanie, ktoré v konečnom dôsledku vynieslo na trón domáceho Valtunka (Vladana) však neprinieslo očakávané výsledky. Salzburský biskup Virgil počas vlády tohto korutánskeho kniežaťa, poslal do krajiny ďalšiu vlnu misionárov. Len za posledných dvanásť rokov svojho úradu, zomrel v roku 886, ich celkovo poslal do tejto časti Európy šesť. V ich dôsledku prišlo ku konečnej akceptácii kresťanskej viery korutánskymi a podunajskými Slovanmi. Salzburskému biskupovi to v konečnom dôsledku vynieslo nielen titul svätca, ale aj „apoštola Slovanov".

Misia prvého salzburského arcibiskupa Arna

Nástupcom svätého biskupa Virgila sa stal v roku 884 Arno, pôvodne benediktínsky opát z kláštora Saint-Amand-les-Eaux (vtedy Elno), rodák z Bavorska. Po nastúpení do svojho úradu aj on pokračoval v politike pokresťančovania alpských a podunajských Slovanov. Nevieme, či vo funkcii misijného biskupa v Korutánsku v čase po jeho nástupe ďalej pokračoval svätý Modest, bolo by to však logické. Písomný prameň, ktorý nás o priebehu udalostí informuje, to jest *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov,* píše o kresťanskom zápale istého Inga, ktorý:

> *„…bol pre svoju múdrosť u ľudu veľmi obľúbený a ním milovaný. Tohto všetok ľud natoľko poslúchal, že ak on poslal k niekomu hoci list bez písma* (!), *nikto sa neopovážil zanedbávať jeho príkaz. Obdivuhodne ho aj vykonal."*

Ingov príklad sme spomenuli preto, lebo o jeho identite sa donedávna viedli spory. Vzhľadom na kontext, v ktorom sa jeho meno vyskytlo sa dokonca uvažovalo aj o tom, že po Valtukovi (Vladanovi) to mohlo byť ďalšie korutánske knieža či vojvoda. Vojvodu s takýmto menom však dobové pramene nepoznajú. Podľa iného výkladu sa meno legendárneho Inga malo spájať so svätým Domitianom (Domislavom), korutánskym vojvodom, ktorý mal dať za čias Karola Veľkého pokrstiť seba a svoj ľud – korutánskych Slovanov okolo Millstattského jazera (dnes v Korutánsku, Rakúsko) priviesť ku katolíckej viere. Okolo postavy vojvodu Domitiana (Domislava) najneskôr

v 16. storočí vznikol miestny kult. Názory dnešnej vedy na to, či tento kult mal aj ozajstné historické pozadie sa rozchádzajú. Tiež nedokážeme odpovedať na otázku, či v prípade svätého vojvodu Domitiana, ktorému právom ako hlavnému hrdinovi existujúcej *Millstattskej legendy* možno pripísať prívlastok *confessor*, teda vyznávač, neprišlo k čisto literárnej kontaminácii s historickým Ingom. Ingo však podľa všetkého nebol svetským človekom, ale kňazom, ktorý svoju misiu u Slovanov sídliacich v Alpách vykonával spolu s ďalšími spolubratmi. Potvrdzuje to nález jeho mena a mien jeho ďalších 15 spolubratov v diele *Kniha spolubratov Kláštora svätého Petra* (*Liber confraternitatis monasterii s. Petri Salisburgensis recentior*). Za najpravdepodobnejšiu teóriu preto pokladáme tú od rakúskeho profesora Herwiga Wolframa, že Ingo bol ako zástupca salzburského biskupa Arna okolo roku 787 – 801 vyslaný s ďalšími klerikmi do Korutánska (ako chórbiskup?). Po povýšení Arna do funkcie arcibiskupa v roku 800 bol však odvolaný a so svojimi bratmi vstúpil do Kláštora svätého Petra v Salzburgu.

Cirkevná synoda na brehoch Dunaja

Odvolanie Inga bolo podľa všetkého spôsobené kvalitatívnymi zmenami, ktoré do charakteru i obsahu ďalšej kresťanskej misie v tomto priestore priniesli avarsko-franské vojny. Tie sa už ale priamo dotkli aj Slovanov, ktorí bývali v rámci samotného Avarského kaganátu, to jest najmä na územiach bývalej rímskej provincie Panónia. Práve v Panónii sa konala aj cirkevná synoda, ktorá na mnoho rokov položila základy ďalšieho obsahu i foriem misií k Slovanom. Okrem iného však položila aj základy novej cirkevnoprávnej organizácie v tomto priestore. Podľa najmodernejších výskumov sa konala pred 12. augustom roku 798, teda ešte v čase prebiehajúcich protiavarských operácií na pravom brehu rieky Dunaj. Viedol ju aquilejský patriarcha Paulinus. Podľa všetkého sa jej však zúčastnil aj salzburský biskup Arno. V pozadí celej cirkevnej akcie však stál svätý Alcuin z Yorku, mních a učenec, zakladateľ škôl v Aachene a v Tours, opát z Tours, jeden z architektov „karolovskej renesancie" a osobný poradca Karola Veľkého.

Ako je zo zachovaných útržkov tejto synody, ako aj z výsledkov tých synôd, ktoré po nej nasledovali, zrejmé, na rozdiel od pohanských Sasov, sa fransko-bavorskí misionári v Panónii stretávali s určitými formami kresťanstva. To malo vplyv na mierový charakter misie na rozdiel od tej saskej. Formy kresťanstva, ktoré tu západný svet nachádzal však neuznával za pravoverné. Podľa všetkého šlo najmä o pozostatky pretrvávajúceho ariánstva. Za pravdepodobné sa však tiež predpokladá, že mohlo ísť aj o pretrvávanie niektorých cirkevno-rituálnych praktík spojených s íroškótskou misiou. Z toho, čo sa nám o výsledkoch biskupskej synody konanej na brehoch Dunaja písomne zachovalo, vyplýva, že adept na kresťanskú vieru sa pre ňu mal rozhodovať dobrovoľne. Pred krstom mal byť zorientovaný

v základných vieroučných otázkach. Dôraz sa kládol aj na samotný rituál prijatia svätého krstu. Mal sa vykonávať v mene Najsvätejšej Trojice, to jest v „*mene Otca i Syna i Ducha Svätého*“. Dozvedáme sa o tom z iného článku ďalšej synody franských biskupov, ktorá sa konala v roku 805 v Meinzi. Veľká pozornosť sa tiež kládla príprave adeptov na krst spojenej s výučbou základov kresťanskej vierouky a modlitieb ako sú *Otče náš* alebo *Krédo*, či spovedné formuly, ktoré mali byť odriekané v domácom jazyku:

> *„Nech sa nevyskytne nijaký kňaz, ktorý by sa neusiloval tým, čo sa majú krstiť, klásť* (otázky) *odriekaní alebo vyznaní v tom jazyku, v akom sa zrodili, aby porozumeli, čoho sa odriekajú a z čoho sa vyznávajú.“*

Za týmto účelom museli vzniknúť a byť zapísané prvé slovanské kresťanské texty. Na ich zápis sa pritom použilo dobové latinské písmo. Bola ním karolínska minuskula, ktorú vyvinul Alcuin.

Protoslovinský jazyk (lingua Sclavinisca)

Vynikajúcou pamiatkou na toto obdobie sú do dnešných dní zachované takzvané *Frízinské zlomky*, ktoré obsahujú spovedné formuly a niektoré kresťanské modlitby v jazyku dunajských a alpských Slovanov. Práve títo Slovania stáli ako prví na ceste íroškótskej, bavorskej a neskôr franskej a východofranskej kresťanskej misie. Neprekvapuje preto, že najstaršia vrstva slovanskej kresťanskej lexiky vykazuje vzájomný prienik spoločnej bavorsko-latinsko-slovanskej kresťanskej slovnej zásoby ako aj prvky protoslovinského jazyka.

Ako príklad spomeňme slovo farár, pre kňaza, ktoré vzniklo od lat. *parrochus* a do jazykov Slovanov bývajúcich okolo Dunaja prešlo prostredníctvom nemeckého *pfarer.* Ako je známe, nová kresťanská slovanská lexika sa začala tvoriť kvôli potrebám osobitného misijného jazyka už pred synodou bavorských biskupov na brehoch rieky Dunaj. Stalo sa tak okolo polovice 8. storočia. Ako nepriamy dôkaz pre takéto tvrdenie sa obyčajne používa forma slova kráľovstvo (lat. *regnum*), ktorá je použitá v druhom verši modlitby *Otče náš*. V pôvodine zachovanej v neskoršom rukopise zo 16. storočia (*Ratečský manuskript*) však čítame:

> *„Oča naš kir si v nebesih posvečenu bodi*
> *tvoje ime pridi bogastvu tvoje bodi vola*“,

Namiesto „kráľovstvo“ teda prví prekladatelia modlitby *Pater noster* (*Otče náš*) do jazyka Slovanov na Dunaji i v Alpách použili slovo „bogastvo“, teda „bohatstvo“. Vysvetľuje sa to obyčajne tak, že slovo kráľovstvo v čase, keď tento preklad vznikol v slovanskom jazyku ešte neexistovalo. Vzniklo až ako odvodenina od slova kráľ a tento termín je zasa ako denominatívum odvodené od vlastného osobného mena Karol (Veľký). Ten sa však stal

zvrchovaným vládcom Frankov až v roku 770. Termín kráľovstvo sa teda do základnej kresťanskej modlitby v jej slovanskom preklade mohol dostať najskôr v poslednej tretine 8. storočia, pravdepodobnejšie však až v čase, keď si Karol Veľký reálne podriadil pod svoju zvrchovanú moc Bavorsko a Longobardsko, teda západného a južného suseda Slovanov v Noricu a Panónii. Ešte pravdepodobnejšie však až po roku 798, keď si pod svoju reálnu zvrchovanosť položil aj pôvodnú Panóniu, nedávne *Avaricum*, v novej aktuálnej ríšskej terminológii *Sclaviniu*, teda Slovanskú alebo aj Slovenskú krajinu. Niet pochýb o tom, že vtedajšia forma kresťanstva napomáhala vyspelejšej štruktúre moci presadzovať svoje záujmy, a to aj prostredníctvom implantovania teologicko-mocenských vzorcov postavených najmä na formálno-právnych odkazoch *Starého Zákona* v spojení s tradíciou moci Rímskeho impéria.

Na mentálne ovládnutie tohto priestoru bolo potrebné tieto vzorce prostredníctvom konverzie množstva Slovanov ku kresťanstvu dostať do zrozumiteľnej podoby. S týmto súvisí ďalšie kultivovanie jazyka tých, ktorým bola kresťanská misia určená. Dobové pramene v tejto súvislosti hovoria iba o *lingua Sclavinisca*. Väčšina súčasných jazykovedcov preto tento jazyk nazýva protoslovinský alebo staroslovinský.

Podiel Freisingu, Regensburgu a Würzburgu na pokresťančovaní Slovanov

Frízinské zlomky sa vo Freisingu nenašli náhodou. Aj Freisinské biskupstvo, ktoré bolo založené svätým Bonifácom (patrónom Nemcov) v roku 741, sa totiž významnou mierou pričinilo o pokresťančenie alpských a dunajských Slovanov a to najmä cez spojnicu, ktorú prirodzene vytváral horný tok rieky Drávy. Jej poriečie, prakticky až po samotný prameň, totiž bolo obývané v 7. – 8. storočí tiež Slovanmi. Aj z tohto dôvodu, prakticky pri jej prameňoch, zriadil v meste Innichen Tasilo III. kláštor, ktorého cieľom bolo obrátenie neveriacich Slovanov „na chodník pravdy".

Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov, ktorý si monopolizuje svoj podiel na uvedení kresťanstva v Korutánsku, však okrem podielu Freisinského biskupstva, ignoruje aj podiel Regensburského biskupstva v procese prijímania kresťanstva Slovanmi. Nič tiež nehovorí o novozriadenom biskupstve vo Würzburgu (v roku 743), ktoré pri svojom zriadení získalo všetky kostoly, ktoré „ležali na hranici Frankov, Sasov a Slovanov". V neposlednom rade však tiež veľmi málo jeho autor píše o význame Aquilejského latinského patriarchátu v tomto procese.

Okrem vysvätených kňazov sa v misionárskej službe u Slovanov osvedčili aj mnísi. Z tohto dôvodu bavorský vojvoda Tasilo III. už v roku 779 na vtedajšej hranici Slovanov v Kremsmünsteri fundoval benediktínske opátstvo. Na jeho aktivity nadviazal Karol Veľký, keď východiskový bod na misie k Slovanom posunul ešte o niečo nižšie na toku Dunaja a fundoval benediktínske opátstvo svätého Hypolita v Sankt Pölten.

20. Panónska misia Salzburgu

Porážka Avarov v roku 798 neznamenala len víťazstvo Franskej ríše, ale priniesla so sebou aj celý rad otázok, ktoré bolo potrebné vyriešiť. Najdôležitejšia znela, akým spôsobom integrovať novozískané územia do jedného celku s Franskou ríšou? Od nej sa odvíjali otázky politickej organizácie a administrácie nových území. Ruka v ruke s nastoľovaním novej svetskej správy kráčala organizácia cirkevných štruktúr. Franská moc si to veľmi dobre uvedomovala, a aj preto sa musela uskutočniť cirkevná synoda na pravom brehu rieky Dunaj, ktorá novodobytú Panóniu (Hornú i Dolnú) podriadila biskupstvu, neskôr arcibiskupstvu (od roku 800) v Salzburgu. Panónske územia na juh od rieky Drávy však mali i naďalej zostať pod cirkevnou jurisdikciou aquilejských patriarchov. Právne zdôvodnenie na takýto akt bolo veľmi zaujímavé. Franská ríša vedená Karolom Veľkým sa štylizovala do podoby obnovenej Západorímskej ríše, čo sa formálne malo naplniť cisárskou korunováciou Karola Veľkého pápežom Levom III. v Ríme na Vianoce v roku 802. Salzburské arcibiskupstvo a Karol Veľký ako dedič Rímskej ríše a „obranca svätej viery" (*sanctae fidei defensor*) teda podľa názoru autora *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov*, v novodobytých územiach bývalej rímskej provincie Panónia, nerobili nič iné, než len obnovovali jej bývalú cirkevnú správu. S jemným významovým posunom, Salzburg ako bývalé centrum rímskej provincie Noricum s menom *Juvavum* do Panónie nikdy nepatrilo. Ako sa neskôr ukázalo, práve tento „detail" bol rozhodujúci pre právnikov pápeža Hadriána II., ktorý do funkcie arcibiskupa Panónie a pápežského legáta pre Slovanov so sídlom v Sirmiu (Sriemska Mitrovica) vysvätili svätého Metoda. Kým sa však tento cirkevno-právny stav ustanovil z hľadiska cirkevnej jurisdikcie, platili pravidlá ustanovené na synode biskupov na brehu Dunaja, to jest Salzburg získal pod svoju správu okrem Korutánska aj Panóniu. *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov* toto rozdelenie „sfér vplyvu" komentuje približne po 72 rokoch takto:

> „ (kráľovič Pipin) *časť dolnej Panónie pri Blatenskom jazere, za riekou, ktorá sa nazýva Rába, a to až po rieku Drávu a po miesto, kde sa Dráva vlieva do Dunaja, kam siahala* (jeho) *vláda, pridelil Arnovi, salzburskému biskupovi, až do príchodu svojho otca cisára Karola, aby sa vyučovaním a cirkevnými službami staral o ľud, ktorý z Hunov ostal v oných krajoch."*

Tu niekde, práve v tomto bode sa začína panónska misia, v historiografii tiež nazývaná salzbursko-panónska misia, keďže jej aktívnymi osnovateľmi boli salzburskí arcibiskupi Arno († 823), Adalrám († 838), Liupram († 861),

Adalvin († 875), Adalbert († 876) a Thietmar († 909). Priamo nadväzovala na výsledky predchádzajúcej misie svätého Virgila a Arna u korutánskych Slovanov. Historickým medzníkom, ktorý ohlásil jej začiatok, bolo už zmienené víťazstvo kráľoviča Pipina proti Avarom na jar v roku 798.

Cirkevno-právne spory o územie Panónie

Rozhodujúcim okamihom však bolo povýšenie Arna na post salzburského arcibiskupa a Salzburgu na arcibiskupstvo. Stalo sa tak v roku 800. Už o rok neskôr vykonal prvý salzburský arcibiskup svoju misijnú cestu k Slovanom. *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov* o tejto misijnej ceste informuje nasledovne:

> *„…sám cisár prikázal arcibiskupovi Arnovi, aby šiel na územie Slovanov a staral sa o celý onen kraj, cirkevný úrad vykonával podľa biskupskej obyčaje a kázaním upevňoval ľud vo viere a kresťanstve. Keď ta prišiel, takto urobil, posvätil kostoly, vysvätil kňazov a ľud kázaním poučil.“*

Vzápätí, pravdepodobne vzhľadom na svoje povinnosti arcibiskupa navrhol Karolovi Veľkému, aby pre novozískané územia vymenoval chórbiskupa. Stal sa ním Teodorik (Deoderic):

> *„Vtedy na rozkaz cisára salzburský arcibiskup Arno vysvätil Teodoricha za biskupa, ktorého sám Arno a gróf Gerold sprevádzali na slovanské územie a odovzdali ho do rúk kniežat, zveriac onomu biskupovi krajinu korutánsku a jej pomedzia pri západnom toku rieky Drávy až po miesto, kde sa Dráva vlieva do rieky Dunaja, aby z úradnej moci svojím kázaním usmerňoval ľud a náukou Evanjelia ho učil slúžiť Bohu a aby postavené kostoly posviacal, kňazov po vysviacke dosadzoval a celý cirkevný úrad v oných krajoch vykonával tak, ako si to vyžaduje cirkevný poriadok, podliehajúc nadriadeným salzburským správcom.“*

Cirkevno-správne ašpirácie Pasovského biskupstva

Z uvedenej pasáže vyplýva, že územia na sever od Dunaja a na západ od rieky Ráby tak približne v tom istom období začali po cirkevno-právnej stránke patriť pod biskupstvo v Pasove (nem. *Passau*). Toto biskupstvo bolo založené tak ako ostatné bavorské biskupstvá približne v roku 739. Formálne nadväzovalo na tradície staršieho rímskeho Loršského biskupstva (od lat. *Laureacum*), ktoré do 5. storočia organizovalo cirkevný život v rímskej provincii Noricum Ripense. Z tohto titulu ešte v časoch existencie od Franskej ríše polonezávislého Bavorského kniežatstva, treba predpokladať, že práve Pasovské biskupstvo si robilo „zálusk“ na spravovanie území, ktoré ležali na ľavom brehu Dunaja s nejasnou hranicou na východe. Do takto vymedzeného priestoru patrilo pochopiteľne aj jadro Moravského kniežatstva. Záujem Pasova o tento priestor v roku 833 vyvrcholil pokrstením Moravanov pasovským biskupom Reginarom. Cirkevno-právne chute Pasovského

biskupstva sa začali ešte viac zväčšovať. Nutne však narážali na záujmy svojho spolupracovníka v misii k Slovanom, to jest záujmy Salzburského arcibiskupstva. Nie všetko pri „obnove rímskej cirkevnej štruktúry" Karolovcami šlo ľahko. Problémovým bolo medzi Pasovom a Salzburgom najmä územie Východnej marky po jej formálnom odčlenení od Korutánskeho vojvodstva a podľa všetkého aj územie Nitrianskeho kniežatstva. Odrazom tohto konfliktu môže byť aj vysvätenie kostola kniežaťu Pribinovi v Nitre v roku 830 arcibiskupom Adalrámom. Spor medzi oboma najdôležitejšími bavorskými cirkevnými inštitúciami na seba nedal dlho čakať a nakoniec skončil podľa všetkého až rozhodnutím východofranského Ľudovíta Nemca. Ten na začiatku svojej vlády vo Východofranskej ríši určil ako hranicu medzi oboma bavorskými inštitúciami horný tok rieky Rábice.

S takýmto riešením pochopiteľne neboli celkom spokojné miestne slovanské elity. Cudzia cirkevná správa v nich ešte viac znásobovala pocit závislosti od Franskej, respektíve Východofranskej ríše. Cesta k uvoľneniu tejto závislosti viedla moravské knieža Rastislava k zaslaniu posolstva so žiadosťou o zriadenie biskupstva do Ríma a neskôr do Konštantínopolu. Zriadenie Slovanského arcibiskupstva pápežom Hadriánom II. s centrom v Sirmiu v Dolnej Panónii a svätým Metodom na čele, znamenalo nepochybný zásah do existujúceho cirkevno-právneho poriadku v neprospech salzburských i pasovských biskupov. Ich nespokojnosť s riešením, ktoré ponúkli nástupcovia svätého Petra, najlepšie odzrkadľuje sám *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov*, ktorého autor sa pokúsil zozbierať všetky právne argumenty slúžiace v prospech Salzburského arcibiskupstva. Protiargumenty zasa ponúkajú jednotlivé listy pápežov, ale aj *Život Metoda* spísaný v staroslovienskom jazyku.

Ani pápeži, ani pisateľ *Života Metoda* však nemohli poprieť, že za vyše 72 rokov svojej misie v Panónii Salzburg dosiahol veľmi významné úspechy v kristianizácii tejto časti Európy. O rozkvet kresťanstva sa v Slovanskej krajine (Korutánsko a Panónia) starali misijní biskupi, ktorých na túto funkciu dosadzovali samotní salzburskí arcibiskupi. Adalrám tak ustanovil Ota a Liupram Osvalda. Osvald zostával vo funkcii aj v čase, keď bol salzburským arcibiskupom Adalvín.

Pokračovanie panónskej misie za arcibiskupov Liuprama a Adalvina

Panónska misia sa naplno rozvinula v časoch arcibiskupov Liuprama a Adalvina. Vieme o nej opäť vďaka *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov*. Za pontifikátu Liuprama bolo v Panónskom kniežatstve Pribinovcov vysvätených ďalších 19 kostolov a za Adalvina 15 alebo 16 ďalších. To je spolu 32, respektíve 33 kostolov, ktoré tu boli konsekrované v rozmedzí rokov 840 – 873. Dolným medzníkom je pritom čas, keď Pribina dostal Panóniu do správy a horným zasa čas, keď bol spísaný spis o *Obrátení Bavorov a Korutáncov*. Ak k nim prirátame ďalší počet kostolov, ktoré vznikli v Panónii pred tým,

ako sa dostala pod Pribinovu zvrchovanosť a po tom, čo bol spísaný uvedený právny dokument, dostávame sa k číslu, ktoré sa môže odhadom blížiť k 42. Niektoré kostoly, ako napríklad Kostol Panny Márie v Blatnohrade (26. januára 852), boli vysvätené priamo salzburským arcibiskupom Liupramom počas slávnostnej ceremónie za prítomnosti mnohých významných svedkov. Pri tejto príležitosti tiež salzburský arcibiskup Liupram Pribinovmu kňazovi Dominikovi, po tom, ako prijal zvrchovanosť Salzburgu:

> *„dovolil onomu kňazovi* (Dominikovi). *vo svojej diecéze spievať omšu, zveril pod jeho správu onen kostol* (Panny Márie) *a ľud, ako si vyžadoval kňazský poriadok."*

Nešlo len o Kostol Panny Márie, ale prakticky o celú cirkevnú organizáciu Dolnopanónskeho kniežatstva. Kňaza Dominika preto treba právom pokladať za nástupcu chórbiskupov Modesta a Teodorika. Pribina však vo svojom hrade známom v slovanskom svete pod menom Blatnohrad začal stavať aj ďalší kostol:

> *„Potom však na prosbu Pribinovu poslal arcibiskup Liupram zo Salzburgu majstrov murárskych a maliarskych, kováčov a tesárov, ktorí pod Pribinovým hradom vybudovali úctyhodný kostol, ktorý začal stavať sám Liupram a ustanovil, aby sa v ňom odbavovali cirkevné ofíciá* (spevy, služby). *V tomto kostole odpočíva pochovaný mučeník Hadrián."*

Budovanie Blatnohradu

Ako je známe, ostatné kostoly, ktoré slúžili Pribinovcom v Dolnej Panónii, sa len ťažko identifikujú s dnešnými lokalitami. Aj tu však poznanie historickej vedy v súčinnosti s archeológiou a jazykovedou v poslednom vyše polstoročí významne pokročilo dopredu.

Potom, čo bola Pribinovi zverená do správy Dolná Panónia, ako úloha číslo jeden pred ním vyvstala otázka vybudovania prestížneho administratívneho a cirkevného centra. Toto centrum vošlo do dejín ako Blatnohrad (Mosapurc), dnes neďaleko Zalaváru. Nachádzalo sa na mierne vyvýšenom ostrove v južnej časti Blatenského jazera (Balatón). Hladina tohto jazera bola však nedávno umelo znížená, preto sa dnes celý bývalý sídelný komplex rozprestiera už na pevnine. Podrobnejšie informácie o tomto areáli vychádzajú na svetlo sveta vďaka práci maďarských archeológov najmä v poslednom polstoročí. V kombinácii s písomnými prameňmi, ktoré majú aktuálne k dispozícii historici, prichádza súčasná veda pri analýze celého areálu k veľmi zaujímavým výsledkom. Ide totiž o určitý model, pre ktorý je príznačná vzájomná spolupráca a prenikanie domácich (slovanských) a východofranských prvkov. Zdá sa, že model, o ktorom hovoríme, bol po prvý raz aplikovaný už pri počiatkoch cirkevných slovinských dejín. Chýbajú

nám však o ňom podrobnejšie údaje. S jeho aplikáciami sa však stretáme aj pri počiatkoch moravsko-českých či s istým časovým odstupom aj poľských a slovensko-uhorských dejín. Preto o ňom treba napísať viac.

Rozsah Pribinovho hlavného mesta sa zhoduje s opevnenou časťou ostrova, ktorý aj dnes nesie meno Városziget (Hradná sihoť = ostrov). Ostrovná dispozícia je pritom podobná aj iným centrám, ako napríklad Ostrów Lednicki vo Veľkopoľsku, neďaleko Gniezdna. Aj tento ostrov bol jedným z najdôležitejších mocenských bodov prvých dvoch Piastovcov Mieška I. a jeho syna Boleslava I. Chrabrého. Ostrów Lednicki však vykazuje aj ďalšie podobnosti s Városzigetom. Okrem jazernej dispozície sa na ostrove nachádza palác a cirkevná stavba s baptistériom, ktoré pravdepodobne poslúžili pri konverzii Poľanov na kresťanskú vieru. Podobnú dispozíciu, hoci s pohanskou svätyňou Radegasta mal aj hrad Retra, kmeňové centrum pobaltských Redarov. V príkladoch by sa dalo pokračovať. V každom prípade sa však celý Pribinov dobový sídelný areál dá rozdeliť do niekoľkých častí. Na akropolu, ak sa dá tento termín pri minimálnom prevýšení terénu ostrova použiť, na ktorej stálo pravdepodobne Pribinovo sídlo a jeho kostol, cirkevnú časť a suburbium, teda akési podhradie. Ostrov bol navyše opevnený impozantným drevo-zemným valom.

Kostol svätého Jána Krstiteľa

Paralelne so stavbou vlastného paláca v najvyššom bode ostrova začal Pribina a jeho ľudia s budovaním prvého kostola, ktorý zasvätil svätému Jánovi Krstiteľovi. Stalo sa tak okolo roku 842. To, že prvá známa cirkevná stavba Pribinu v Panónii získala práve takéto patrocínium, neprekvapuje. Svätý Ján Krstiteľ je totiž pokladaný za hlavného patróna všetkých misií a misionárov. Pokiaľ ide o lokalizáciu tejto stavby, domnievame sa, že stála na mieste dnešného Kostola svätého Štefana, teda v akomsi pomyselnom centre ostrova.

Kostol Panny Márie

Už 26. januára v roku 852 bol za účasti mnohých významných svedkov samotným salzburským arcibiskupom Liupramom vysvätený Kostol Panny Márie. Slávnostnosť tohto obradu, rovnako ako nie menej významné zastúpenie svedkov, ktorí sa zúčastnili tohto aktu, svedčí o tom, že malo ísť o ústredný kostol Pribinovcov. Aj preto sa domnievame, že stál v hornej časti ostrova, na mieste, kde stál aj pôvodný Pribinov palác. Problematické je dnes stanoviť, v ktorej časti bývalého areálu Blatnohradu, Mosapurku sa tento chrám nachádzal. V súlade s výskumami súčasnej maďarskej archeológie však za pravdepodobné pokladáme, že na jeho mieste je v súčasnosti už len piesková jama. Za čias prvých Arpádovcov tu však ešte existoval benediktínsky kláštor, čo by nasvedčovalo tomu, že podobne ako u iných stavieb podobného typu, aj Kostol Panny Márie bol súkromným kostolom Pribinovcov a plnil naznačenú sakrálno-memoriálnu funkciu. Jeho podobu možno rekonštruovať len na základe neskoršej kresby zo 18.

storočia. Šlo o klasickú jednoloďovú stavbu, ktorej rozmery sa dajú určiť na cca 26 x 12 m. Ukončená bola polkruhovým kňažišťom. Našu pozornosť si táto stavba zaslúži aj preto, lebo práve v nej by sme mohli očakávať nálezy skeletov Pribinovcov. V prípade tohto patrocínia však šlo o vôbec prvý známy kostol zasvätený Panne Márii, ktorý sa nachádzal v celom Panónskom bazéne. Starší korutánsko-slovinský príklad patrí do kontextu dejín alpsko-bavorskej oblasti. Ide však o precedens prekračujúci karpatský priestor. Mariánske chrámy sa totiž stávali akýmisi centrami ideového života novo sa konštituujúcich štátností. Niet sa čo čudovať, veď práve tak to bolo aj v hlavnom meste kresťanského sveta, v Konštantínopole, meste ako inak zasvätenom práve Márii – Theotokos, Božej rodičke. Mariánske chrámy bývali prvými centrálnymi chrámami novovznikajúcich kresťanských štátností Slovanov i neskoršieho Uhorského kráľovstva. Nešlo o zanedbateľnú vec. Vo väčšine prípadov sa práve tieto chrámy stávali aj miestami posledného odpočinku najvýznamnejších členov jednotlivých vládnucich rodov, ale aj ich slávnostného uvedenia do úradu nových vládcov podľa pravidla „zomrel kráľ, nech žije kráľ", teda akejsi odvekosti, či dokonca večnosti dynastií. Ohlasom takejto praxe je napríklad rozprávanie o tom, kde bol pochovaný Svätopluk a kde korunovaný jeho syn, ako ho zachoval anonymný autor takzvanej *Kroniky popa Dukljanina* z polovice 14. storočia. Samozrejme s prenesením tejto udalosti do mesta Dukla (dnes Čierna Hora):

> *„Potom Svatopelek* (Svätopluk I.) *vládol 42 rokov a 4 mesiace a mal veľa detí, tak synov, ako aj dcér. Konečne 19.* (dňa) *mesiaca marca prešiel do lepšieho života a bol pochovaný v kostole Panny Márie v meste Diokleja. Ľud zhromaždený po jeho smrti ho veľmi oplakával. A jeho syn Sfetolik bol pomazaný a korunovaný za kráľa v tom istom kostole. A od tých čias vždy dbali, aby v tom kostole volili a pomazali kráľov."*

V ústredných chrámoch zasvätených mariánskemu patrocíniu bývali pochovaní nielen členovia dynastie, ale aj najvýznamnejšie osobnosti dobovej spoločnosti. Napríklad telo svätého Metoda pochovali v hlavnom chráme Moravanov, ktorý bol zasvätený Bohorodičke, ako o tom píše autor staroslovienského *Krátkeho* (*Proložného*) *života svätých Konštantína a Metoda*:

> *„…, keď naučil* (svätý Metod) *svojich učeníkov pravej viere a keď predpovedal svoju smrť tri dni dopredu, zaspal s pokojom v Pánu. Leží vo veľkom chráme moravskom na ľavej strane za oltárom svätej Bohorodičky."*

Podobne chorvátski vladári ešte pred rokom 978 vybudovali baziliku zasvätenú Bohorodičke na Otoku neďaleko antickej Salony (dnes zaniknuté rímske mesto pri Splite). Táto sa stala miestom odpočinku a korunovácie

chorvátskych kráľov. Rovnako prvý chrám Přemyslovcov, vybudovaný niektorým z prvých českých kniežat (česká historiografia ho pripisuje Bořivojovi, v skutočnosti asi Spytihnevom), bol zasvätený mariánskemu kultu a vedľa neho (alebo na ňom?) vznikol prvý sakrálno-memoriálny komplex Přemyslovcov; kyjevskoruské kniežа Vladimír Veľký (od 15. storočia svätý) zasväcuje prvý chrám Kyjevskej Rusi, takzvaný Desatinný chrám, Bohorodičke a nechal sem preniesť ostatky svojej baby Oľgy-Heleny (neskôr spolu s ním vyhlásenej za svätú). O nejaký čas tu bol pochovaný i on sám so svojou manželkou, byzantskou princeznou Annou. Nie inak je to v Poznani, jednom z dvoch centier Veľkopoľska. Na ostrove rieky Varty, neďaleko nekropolného a korunovačného chrámu prvých Piastovcov, pôvodom česká kňažná Dúbravka iniciovala postavenie mariánskej rotundy. Stalo sa tak v neveľkej vzdialenosti od kostola, v ktorom neskôr pochovali prvých poľských kráľov Boleslava I. a Mieška II. V tomto kontexte neprekvapuje ani iniciatíva kráľovnej Gizely, ktorá smerovala k vybudovaniu mariánskeho chrámu, kráľovskej nekropoly a miesta korunovácie uhorských kráľov v Stoličnom Belehrade (Alba Regia / Székesféhérvár). Oprávnene preto môžeme očakávať, že i Pribinu, ktorého zabili Moravania, pochovali v chráme Bohorodičky v Blatnohrade a v tomto chráme potom podľa všetkého uviedli do úradu aj jeho syna Koceľa.

Kostol svätého Hadriána

V poradí tretí kostol, ktorý bol vybudovaný ešte počas Pribinovho života v Blatnohrade, je Kostol svätého Hadriána, ktorý sa tiež niekedy označuje ako pútnicky kostol. Ide o trojloď. Jej rozmery sú impozantné – cca 54 x 27 m. Len na porovnanie, neskoršia Bazilika Panny Márie v Stoličnom Belehrade, v ktorej sa korunovali a pochovávali uhorskí králi mala 62 x 32 m. Pokiaľ ide o porovnanie s doteraz známymi veľkomoravskými kostolmi z vlastnej Moravy, ani jeden z nich nie je možné s touto stavbou porovnať. Podobne len ťažko k tejto stavbe hľadať paralely v Nitre, Prahe, Krakove, Gniezdne, Poznani, ale i v samotnom Kransku (Karniola) či Korutánsku.

Iniciátormi tejto stavby boli, zdá sa, samotný salzburský arcibiskup Liupram a panónske kniežа Pribina. Honosnosť kostola je viditeľná i po jeho odkrytí archeológmi. Dosvedčujú ju aj bohaté nálezy z tohto miesta, ba dokonca i stopy nástenných malieb. Zaiste práve tu sídlil kňaz Dominik, ktorý plnil úlohu archipresbytera. Počas svojich pobytov v Blatnohrade tu sväté omše niekedy svätili salzburskí arcibiskupi Liupram i Adalvin. Po smrti Dominika na jeho miesto nastúpil (archipresbyter) Svarnagal a po ňom podľa *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* zasa (archipresbyter) Altfríd. Po smrti Alfrída salzburský arcibiskup ustanovil Koceľovi za archipresbytera Richpalda.

„Ten sa tu zdržoval dlhší čas, z úradnej moci zastávajúc svoj úrad, ako mu povolil jeho arcibiskup, až dovtedy, kým istý Grék menom Metod filozofickým precenením novovynájdeného slovienskeho písma spôsobil, že latinský jazyk a rímske učenie, ako aj latinské autentické spisy sa stali menejcennými všetkému ľudu zo strany (Slovanov), *ako aj omše a evanjeliá i cirkevné služby tých, ktorí ich vykonávali po latinsky. Keďže on* (Rihpald) *to nemohol zniesť, vrátil sa k salzburskej stolici."*

Autor slávneho spisu nás v citovanom texte informuje o vynikajúcom vzdelaní panónskych archipresbyterov. Na základe tejto informácie a z informácie o tom, že sa tu konali ofíciá (spevy a služby), sa niekedy dedukuje, že veľký cirkevný komplex v ostrovnom hrade Pribinu mal charakter kapituly. Okrem iného by to mohlo znamenať, že tu miestni školení kňazi vo funkcii kanonikov pod vedením svojho archipresbytera mohli pripravovať a školiť ďalších potenciálnych kňazov. Viditeľné to bolo aj v čase, keď v Blatnohrade pôsobili svätí bratia Konštantín-Cyril a Metod v roku 869 a potom znovu s prestávkami v roku 871 – 872, keď pri tomto chráme vo funkcii arcibiskupa pôsobil svätý Metod. Okrem iného to dokazuje najstarší nález glagolice vôbec. Do hlineného črepu ju vyryl pravdepodobne niektorý zo žiakov svätého Metoda, alebo dokonca sám prvý slovanský arcibiskup. Na kapitulný charakter najväčšieho kostola v Blatnohrade tiež poukazuje aj to, že neskôr jeho funkciu i patrocínium prevzal pôvodný (dnes už zaniknutý) Pribinov Kostol Panny Márie, označovaný v prameňoch, ako sme už uviedli, od 13. storočia ako kláštor. Ako je známe, medzi kolegiátnou kapitulou a kláštorom býva v ranom stredoveku len malý rozdiel.

Zaujímavé tiež je zamyslieť sa nad významom zasvätenia kostola svätému Hadriánovi. V zásade šlo pôvodne o kult rímskeho vojaka a martýra. K jeho kvalitatívnej aktualizácii však prišlo v sedemdesiatych rokoch 8. storočia, keď sa do čela latinskej cirkvi postavil pápež Hadrián I. (774 – 797). Práve on sa pričinil o to, že Rím skončil s protektorstvom longobardských kráľov a obrátil sa na Franskú ríšu a Karola Veľkého. Aj z tohto dôvodu teda patrocínium svätého Hadriána mučeníka a vojaka môžeme chápať aj ako znamenie príslušnosti Dolnopanónskeho kniežatsva k rímsko-franskému politicko-cirkevnému priestoru. Svätý Hadrián ako rímsky vojak však bol aj patrónom vojenského stavu vôbec. O tom, že to bolo dobové módne meno svedčí aj to, že v čase, keď sa dokončovala táto stavba na rímsky stolec zasadol pápež, ktorý nosil meno Hadrián II. (869 – 874). V polovici osemdesiatych rokov 9. storočia sa potom na jeden rok stal pápežom ešte aj Hadrián III., ktorý sa stal svätcom.

Z praktických, najmä však vojensko-obranných dôvodov, je veľmi pravdepodobné, že Pribina chcel mať sídla svojich najvernejších vo svojom bezprostrednom okolí. Dosť možné je aj to, že práve v takom poradí, v akom sa jeho najvernejší muži zmieňujú medzi svedkami počas slávnostnej konsekrácie Pribinovho Kostola Panny Márie v Blatnohrade, vyrástli v okolí Blatnohradu nové kostoly, ktoré patrili popredným z veľmožov Pribinu. Na prvom mieste je tu pochopiteľne Koceľ, na druhom Unzat, ktorých pokladáme za synov Pribinu. A skutočne archeológovia neďaleko Blatnohradu na mieste, ktoré dnes nesie meno Zalavár-Récéskút objavili ďalšiu trojloďovú stavbu s rozmermi 22,5 x 14,1 m. Aj o tejto stavbe sa veľa diskutuje v archeológii i histórii. Naše vysvetlenie sa opiera o text Maxima Mordovina, ktorý tento kostol chápe ako paralelnú stavbu k tým, ktoré poznáme z Blatnohradu. Z vyššie uvedenej logiky veci však vyplýva, že práve táto stavba bazilikového typu mohla patriť Koceľovi. To však vôbec neznamená, že Koceľ nemal aj nejaký iný hrad, na ktorom by si nechal postaviť kostol. Za takéto miesto sa pokladá lokalita Ortah. Tu 1. januára 868 arcibiskup Adalvin vysvätil Koceľovi kostol s patrocíniom svätého archanjela Michala. Kostol i lokalita sa obyčajne v historickej spisbe stotožňujú s dnešným Vesprémom, ktorého katedrálny biskupský chrám prevzal patrocínium svätého Michala. Z pôvodného kostola v podobe rotundy je v naznačenej podobe dodnes viditeľný jeho pôdorys. Dnes sa však tejto pamiatke pripisuje patrocínium svätého Juraja.

Koceľove kostoly

Medzi rokmi 869 a 870 ďalej ostrihomský arcibiskup Adalvin vysvätil aj Kostol svätého Petra, kniežaťa apoštolov na Unzatovom majetku. Tento majetok sa volal Celle. Poloha tejto lokality do dnešných dní nie je spoľahlivo vysvetlená. Domnievame sa však, že podobne ako Koceľov kostol a hrad, aj Unzatov kostol a hrad sa museli nachádzať v tesnej blízkosti Blatnohradu. Do úvahy pri riešení otázky Unzatovho kostola preto pripadá takzvaná Bazilika II. z lokality Fenékpuszta – stará rímska pevnosť. Fungovala kontinuitne v čase sťahovania národov a z časti i v časoch avarských (dnes súčasťou mesta Keszthely). V tejto lokalite sa nachádza aj rozsiahly cintorín z čias Pribinovcov. V akom vzťahu je cintorín k tejto staršej cirkevnej stavbe (z doby sklonku Rímskeho impéria), nie je celkom jasné.

Unzatov kostol

V bezprostrednej blízkosti Pribinovho a Koceľovho Blatnohradu sa musel nachádzať aj Kostol svätého Štefana, ktorý na svätého Štefana v roku 867 vysvätil Vitimírovi, jednému z popredných mužov Pribinu, sám salzburský arcibiskup Adalvin. Tento kostol sa dnes identifikuje s jednoloďovou stavbou nájdenou začiatkom osemdesiatych rokov na ostrove Zalaszabar-Borjúállás-sziget na Malom Balatone. V porovnaní s predchádzajúcimi kostolmi ide o menšiu, zväčša drevenú jednoloďovú stavbu s rozmermi 19 x 7 m. Aj tento ostrov bol opevnený palisádovou hradbou a pri jej bráne

Vitimírov kostol

sa nachádzala drevená rezidencia majiteľa hradu i kostola. V priebehu používania lokality tu vyrástol rozsiahly cintorín. Dispozícia vo svojej podstate pripomína iné známe lokality z daného obdobia. Napríklad Ducové pri Piešťanoch. Opevnený dvorec veľkomoravského veľmoža – lat. *dux* – od toho Ducové, je tu však umiestnený na vyvýšenine. Ako je známe, rovnako voda ako terénne prevýšenie majú svoj obranný i prestížny význam. Bohatý porovnávací materiál ponúka tiež moravská lokalita známa pod menom Pohansko, označovaná tiež ako veľmožský dvorec.

Patrocínium svätého Štefana Prvomučeníka si zasluhuje našu hlbšiu pozornosť. Pri konsekrácii nových alebo obnovených kostolov v Pribinovej dŕžave bolo totiž použité až dva razy. Svätý Štefan Prvomučeník bol v Panónii novým zasvätením. Zaujímavá je preto aj jeho potencionálna ideologická sila. Uvedenie kultu svätého Štefana Prvomučeníka v karpatsko-dunajskom priestore sa totiž stalo akoby precedensom s ďalekosiahlymi dôsledkami. Práve svätoštefanský kult sa totiž stal ideovým východiskom hlavného integrujúceho mýtu v stredovýchodnej Európe, originálnym variantom kultu svätých kráľov. S menom Štefan, ktoré je odvodené od *stefanos* – z gréčtiny korunovaný, ovenčený, ako menom korunovaného kráľa sa po prvý raz v tomto priestore stretávame v Chorvátsku u Štefana Držislava (971 – 997). Len o málo neskôr ako prvý chorvátsky kráľ potom to isté meno dostali pri krste aj zakladatelia Uhorského, respektíve vtedy ešte stále Panónskeho kniežatstva, Gejza a jeho syn Vajk. Trvalo však ďalších viac ako 102 rokov, kým uhorský kráľ Ladislav I. (svätý) a jeho synovec Koloman Knihomoľ vytvorili z tohto mena a držiteľa tohto mena hlavnú konštrukčnú ideu rodiacej sa uhorskej štátnosti. O niečo neskôr, v 15. storočí, vstúpil do života aj jej pravoslávny variant v podobe srbského pokusu svätorodného rodu Nemanićovcov, v ktorom meno Štefan bolo nutnou časťou každého vladárskeho mena.

Kostoly zasvätené svätému Petrovi

Patrocínium svätého Petra, respektíve svätých Petra a Pavla je v *Spise o obrátení Bavorov a Korutáncov* v súvislosti so salzburskou misiou v Pribinovom a Koceľovom kniežatstve spomínané najčastejšie. Niet sa čomu čudovať, veď Svätý Peter (a Pavol) sú typickými a archaickými patrónmi kostolov, pričom vždy poukazujú na vzťah predstaviteľov miestnej cirkvi a moci k prahom svätého Petra do Ríma. Na druhej strane patrocínium svätého Petra niesla v tom čase i najdôležitejšia inštitúcia, ktorá sa zaslúžila o vysielanie oddaných kňazov do Panónie, ktorou bolo benediktínske Opátstvo svätého Petra v Salzburgu. Oddanosť Pribinovcov Salzburskému arcibiskupstvu bola z mnohých dôvodov zrejmá. Pribinovci ju mnohokrát osvedčili aj skutkami. Priama väzba Pribinovcov k úradu svätého Petra sa stala veľmi aktuálnou v čase, keď Koceľ zvažoval cirkevnoprávne osamostatnenie svojej dŕžavy a keď do Ríma vyslal svojich popredných veľmožov a svätého Metoda, aby

tu dosiahli navrátenie (s úvodzovkami alebo bez nich) Panónie pod svoju bezprostrednú cirkevnú správu.

Kostol svätého Ruperta

Do kategórie ako svätý Peter a Pavol patrí aj svätý Rupert (Hrodobert / Hrodibert / Róbert). Tomuto svätcovi bol vysvätený kostol na hrade Salapiugin. Meno svätca Ruperta našlo azda svoje uplatnenie podľa všetkého v názve dnešného mesta Zalabér. Podobne ako pri svätom Emerámovi i v tomto prípade ide o typické fransko-bavorské patrocínium. Svätý Rupert pochádzal zo vznešenej franskej rodiny. Pôvodne sa stal biskupom vo Wormse. Založil kláštor svätého Petra v Salzburgu, ktorý sa stal východiskovou bázou pre misie k Slovanom. Je pokladaný za apoštola Bavorov, keďže, ako sme písali vyššie, pokrstil bavorské knieža Theoda. Spomedzi všetkých pribinovských patrocínií, okrem svätého Emeráma v Nitre, je patrocínium tohto kostola nielen azda najviac bavorské, ale priamo salzburské.

Ďalšie zasvätenia kostolov Pribinovcov. Patrocínium svätého Vavrinca

Autor *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* podáva ešte informácie aj o ďalších patrocíniách kostolov, ktoré nechali vysvätiť Pribinovci predstaviteľom salzburskej arcidiecézy v Panónii. Do tejto kategórie patrí napríklad svätý Vavrinec. Svätý Vavrinec spolu so svätým Hadriánom poukazujú na svätých martýrov, rímskych vojakov a spolu so svätým Michalom sú pokladaní za patrónov vojenskej vrstvy (*milites*). Korešponduje to s militárnym a pohraničným charakterom kniežatstva Pribinovcov.

Ďalšie zasvätenia kostolov Pribinovcov. Patrocínium svätého Juraja

Na základe analógie ďalších vojenských zasvätení kostolov z franskej doby sa však môžeme domnievať, že k vojenským patrocíniám Pribinovcov musíme priradiť aj svätého Juraja. V Pribinovej dŕžave, na juh od Balatonu, sa totiž nachádzajú dnešné lokality ako sú Zalaszentgyögy či Balatonszentgyörgy, ale tiež Szentgyörgyvár.

Svätý Juraj býval patrónom vojakov, obrancov a šíriteľov viery. Genéza kultu tohto svätca je spojená s prekladmi jeho legendy do latinčiny v 5. storočí. V neskorej antike mu boli zasvätené kostoly v Soissons, v Metz, Regensburgu či Mainzi. Patril tiež k obľúbeným svätcom Merovejovcov, neskôr Karolovcov. Na sklonku 9. storočia mu bol zasvätený kostol a kláštor na ostrove Reichenau. Svätý Juraj je v konečnom dôsledku pokladaný aj za patróna Bavorska.

Čo je však z pohľadu tejto práce ešte dôležitejšie, tomuto patrónovi nachádzame zasvätené aj archaické stavby na okraji takých vážnych veľkomoravských centier ako sú Nitra a Mikulčice. Kostol svätého Juraja v Kostoľanoch pod Tríbečom je od sídelného jadra veľkomoravskej Nitry vzdialený len pár kilometrov, patrocínium svätého Juraja v bezprostrednej blízkosti toho istého mesta však tiež nachádzame v Nitrianskych Hrnčiarovciach. Podobne aj Rotunda svätého Juraja v Skalici je len pár kilometrov vzdialená od veľkého a podľa všetkého najdôležitejšieho centra starej kniežacej Moravy,

ktoré dnes nesie názov Mikulčice. Neprekvapuje preto, že kostol so svätým Jurajom ako svojim patrónom sa nachádzal aj na krakovskom hradnom kopci známom ako Vavel, v samotnom centre Vislanov. Jeho vznik sa obyčajne spája s českou expanziou v tomto smere, ktorá sa začala od polovice 12. storočia. Nie je to vylúčené, ale vzhľadom na vyššie uvedené staršie cirkevno-politické vzorce to ťažko mechanicky potvrdiť. Podobná stavba vznikla v Prahe podľa všetkého v prvých desaťročiach 12. storočia a mala sakrálno-memoriálny charakter. Podobne ako v prípade Pribinovho kostola svätého Hadriána i pri tejto cirkevnej stavbe predpokladajú archeológovia i historici kapitulu a radu kanonikov. Slúžila ako miesto posledného odpočinku Přemyslovcov (okrem kniežaťa Spytihneva?). V sedemdesiatych rokoch 12. storočia práve tu, a zaiste nie náhodou, vznikol ženský benediktínsky kláštor. Na Pražskom hradnom kopci dokonca patril medzi najstaršie cirkevné inštitúcie Přemyslovcov. Bol fundovaný dokonca ešte aj pred Pražským biskupstvom v roku 975. Kostol zasvätený svätému Jurajovi z konca 12. storočia však tiež nachádzame aj v samotnom srdci poľskej štátnosti v Gniezdne. Vzhľadom na uvedené príklady sa len ťažko môžeme domnievať, že šlo o náhodu.

Ďalšie zasvätenia kostolov Pribinovcov. Patrocínium svätej Margity Antiochijskej

Ďalším známym patrocíniom, ktoré nachádzame v *Spise o obrátení Bavorov a Korutáncov* je svätá Margita (Antiochijská). Na jej počesť mal byť vysvätený kostol na mieste Spizzun 16. januára v roku 868. Väčšina bádateľov sa domnieva, že ide o polostrov v Balatone, kde neskôr za čias Ondreja I. vyrástol kláštorný komplex zasvätený svätému Amandovi. Aj toto patrocínium má obdobu v blízkosti veľkomoravskej archeologickej lokality Mikulčice. Ide o veľkomoravský Kostol svätej Margity Antiochijskej, ktorý sa zachoval do dnešných dní v lokalite Kopčany, neďaleko Skalice. Nateraz nedisponujeme žiadnym uspokojivým výkladom, ktorý by viazal svätú Margitu Antiochijskú výlučne so salzburským prostredím, preto sa domnievame, že podobne ako pri zasvätení iného panónskeho kostola svätému Jánovi Evanjelistovi sa v tomto výbere hlavného patróna kostola skôr zrkadlí majestát Nového Ríma – Konštantínopola, kde boli prechovávané ostatky každého z nich.

Bohužiaľ, dnes nedokážeme v celej komplexnosti zrekonštruovať farskú sieť Pribinovcov. V niektorých prípadoch totiž jediný informátor, ktorý o tejto téme píše, to jest autor *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov,* iba spomína miesta, na ktorých tieto kostoly stáli, ale nie ich patrónov (napríklad Fizker, Muzziliheschirichun či Ablanz). Na druhej strane však treba konštatovať, že práve vďaka anonymnému autorovi tendenčného spisu, ktorý mal dokázať práva Salzburgu na Panóniu a Korutánsko, historická veda disponuje akousi „vzorkovnicou“, ktorá nám pomáha poodhaliť modely,

ktorými disponovalo impérium Frankov počas úsilia čo najhlbšie vtiahnuť do svojho orbitu satelitné slovanské kniežatstvá zo svojho *plaga orientalis*.

Panónske kniežatstvo ako cirkevno-správny model pre dejiny strednej Európy

Väčšina z kostolov, ktoré v Panónskom kniežatstve Pribinu a Koceľa medzi rokmi 840 a 873 vznikli, sa nachádzali v trojuholníku Ptuj, Sriemska Mitrovica a Stoličný Belehrad. Platí pritom pravidlo, že najdôležitejší Pribinovi a Koceľovi veľmoži so svojimi družinami sídlili v bezprostrednej blízkosti svojich kniežat. S tým korešponduje aj počet vysvätených kostolov a pomerne vysoká hustota osídlenia tohto priestoru. Príznačný je výber patrocínií pre tieto kostoly. Obvykle korešpondujú s dvoma dôležitými politicko-cirkevnými vektormi, ktoré umožnili rast prestíže Dolnopanónskeho kniežatstva Pribinovcov vo viac ako troch dekádach 9. storočia. Z dlhodobého hľadiska sa ako najvýznamnejší javil salzburský vektor. Dokonca aj viac než rímsky. Zasvätenia kostolov svätej Margite Antiochijskej či svätému Jánovi Evanjelistovi však našu pozornosť upriamujú aj smerom k Byzantskej ríši.

Možno teda konštatovať, že šlo o vedomé zdieľanie istého patentu rozširovania moci. Jeho počiatky treba hľadať v Rímskej ríši a rímskej cirkvi pred kolapsom západného impéria Rimanov. V jeho úspešnej realizácii, prinajmenšom na niektorých územiach, sa spojilo úsilie vojenských a cirkevných štruktúr Slovanov, Bavorov a Frankov. Takto vznikali prvé funkčné a všetkým vyhovujúce, preto perspektívne politické a cirkevno-správne štruktúry. Vzniknutý *modus vivendi*, ktorý bol priesečníkom želaného a možného, sa však stal jadrom nasledujúcej dejinnej etapy spojenej s rozšírením vplyvu rodov, ktoré tento vzorec prakticky uplatnili vo svojom geograficko-politickom priestore. Nie je teda náhoda, že „infraštruktúra" Pribinovho a Koceľovho kniežatstva pripomína iné známe jadrá slovanských kniežatstiev, ktoré vznikli na rozhraní franského a nefranského sveta, a ktoré sú skúmané v posledných desaťročiach. Na mysli máme pochopiteľne centrálne oblasti Moravy, položené okolo dolných tokov riek Moravy a Dyje za vlády prvých Mojmírovcov, či Nitru a jej okolie približne v tom istom období. S určitým časovým odstupom však aj so situáciou, ktorú poznáme z Prahy a jej bezprostredného okolia za Boleslava I. Ukrutného a jeho syna Boleslava II. Pobožného. No ale samozrejme tiež s rozložením svetskej a cirkevnej moci v centrách Vislianska (Krakov a Višlica / Wiślica) a Veľkopoľska (Poznaň, Gniezdno, Ostrow Lednicki), či Sliezska ešte o pár desaťročí neskôr. Nové mocenské bázy tu všade vyrástli v priebehu jednej, dvoch generácií. Nezastupiteľnou zložkou takéhoto budovateľského vzopätia bola aktívna spolupráca s cirkevnými inštitúciami.

Pre Pribinovo a Koceľovo Zadunajsko bola až do času vysvätenia arcibiskupa svätého Metoda na metropolitný stolec v Sirmiu rozhodujúca spolupráca so Salzburskou arcidiecézou. Práve Salzburg posielal do jednotlivých

kostolov, ktoré často svätil osobne sám arcibiskup, aj svojich kňazov. Niektorých z kňazov poznáme aj podľa mena ako napríklad Ermphert. Podľa toho sa dá domnievať, že boli pôvodom Bavormi. Iní adepti na kňazské školenia však boli iste synmi miestnej, zväčša slovanskej elity. Inak len ťažko vysvetliť pomerne veľký a rýchly úspech svätých Konštantína Filozofa a jeho brata Metoda v školení nových uchádzačov o kňazské svätenia počas ich blatnohradského pobytu. V každom prípade vzhľadom na viac ako 32 známych kostolov v kniežatstve Koceľa môžeme konštatovať, že od počiatku salzburskej misie do začiatku sedemdesiatych rokov 9. storočia v Dolnej Panónii pôsobilo viac ako 52 kňazov podriadených priamo Salzburskej arcidiecéze. Autor *Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov* to komentuje nasledujúcimi slovami:

> *„Od čias teda, ako na základe donácie a podľa príkazu pána cisára Karola začali ľud východnej Panónie spravovať salzburskí veľkňazi, až do dnešného dňa uplynulo 77 rokov, počas ktorých okrem salzburských správcov žiaden biskup, prichádzajúci z iného miesta, nemal cirkevnú právomoc v onom pohraničnom kraji a ani kňaz prichádzajúci z iného miesta neopovážil sa tam vykonávať svoj úrad dlhšie ako tri mesiace, kým nepreukázal biskupovi svoj prepúšťací list. Toto sa tam totiž zachovávalo dovtedy, kým nepovstala nová náuka filozofa Metoda."*

Historikom nie sú známe dôvody, pre ktoré si knieža Koceľ obľúbil slovanské písmená. Okrem istej vnútornej atraktivity a osobnej autority to mohli byť aj čisto pragmatické dôvody, za ktorými stála vôľa zbaviť sa prílišnej ťarchy salzbursko-bavorského vplyvu. V každom prípade okolo roku 869 sa u kniežaťa Koceľa a v jeho bezprostrednom okolí začala tvárniť nová koncepcia cirkevnej politiky Slovanov sídliacich okolo Dunaja. Čitateľnou sa stala z Koceľovho opätovného vyslania svätého Metoda v sprievode najvýznamnejších členov jeho družiny do Ríma po biskupské pálium.

Cirkevno-právne medzivládie v Panónii

Ako je z neskorších prameňov známe, Koceľ sa stal dosť nečakane veľkým prívržencom diela svätého Konštantína (Cyrila) Filozofa a jeho brata svätého Metoda. Na rozdiel od iných slovanských kniežat ale veľmi rýchlo a efektívne dokázal túto výhodu premeniť na reálne výsledky. V momente, keď získal vlastného arcibiskupa, sa spoločensky povýšil nad všetkých ostatných dobových vládcov Slovanov. Ako ďalej mienil inštrumentalizovať cirkevno-správne, kultúrne, nábožensk é a ideové výdobytky cyrilo-metodskej misie, však nie je známe. V jej ďalšom pokračovaní a rozvíjaní v Panónii mu zabránili bavorskí biskupi, ktorí si predvolali nového sriemskeho arcibiskupa Slovanov do Regensburgu (pravdepodobne v sprievode Koceľa samotného). Po procese, ktorý s ním nasledoval, ho za jeho opovážlivosť internovali na „pol treťa roka" v niektorom z bavorských kláštorov.

Najčastejšie sa v tejto súvislosti hovorí o benediktínskom kláštore v Reichenau. Dolnopanónske knieža Koceľ sa usilovalo o jeho oslobodenie. Ba dokonca (azda v spolupráci so Svätoplukom I.) jeho iniciatíva nakoniec bola aj úspešná. Po svojom návrate z kláštora a po krátkom, v poradí však už štvrtom pobyte v Blatnohrade svätý Metod so svojim sprievodom odišiel za Svätoplukom na Moravu. Iste sa tak stalo kvôli vyhrážaniu Bavorov ako ich zaznamenáva *Život Metoda*. Dolnopanónsku marku či inak Pribinovo a Koceľovo kniežatstvo totiž stále pokladali za súčasť svojej cirkevnej a politickej sféry. Pod tlakom politických okolností bol Koceľ nútený vzdať sa najdôležitejšieho výdobytku svojej vlády cirkevno-správnej samostatnosti.

Ďalšie osudy salzburskej misie v Panónii

Pre nedostatok informácii od počiatku sedemdesiatych rokov 9. storočia sa ďalšie osudy kresťanstva v Dolnej Panónii rekonštruujú len veľmi ťažko. Vieme, že po smrti Koceľa zaujal koncom sedemdesiatych rokov 9. storočia jeho kniežatstvo Arnulf. V roku 886 a 887 bola Dolná Panónia devastovaná Svätoplukom I. Pri tejto príležitosti mohlo byť zničených aj niekoľko chrámov, ako na to poukazuje príklad baziliky v Zalavár-Récéskút, ktorá bola podľa všetkého z časti deštruovaná a vzápätí znovu obnovená práve v súvislosti so zmienenými udalosťami. V uvedenom období, prakticky až do svojej smrti 6. apríla 887, vykonával správu nad Dolnou Panóniou opäť svätý Metod. Po jeho smrti najskôr Viching aj keď len v úlohe správcu, nie arcibiskupa, a to až do svojho vyhnania začiatkom deväťdesiatych rokov 9. storočia. V roku 898 Dolnopanónske kniežatsvo dostal od Arnulfa Braslav. Podľa všetkého to tiež znamenalo obnovenie zvrchovanosti Salzburského arcibiskupa nad týmto priestorom. V západnej časti Korutánska, to jest v Štajersku a Karniole medzitým vykonávali biskupské právomoci Oto a Oswald, nástupcovia Theodoricha v úlohe chórbiskupov.

Kontinuita kresťanstva v Panónii

Samostatnú zmienku si zaslúži otázka kontinuity jednotlivých cirkevných stavieb a tým aj cirkevných štruktúr v čase, kedy Moravania prijali medzi seba značný počet Uhrov. Vieme totiž, že okolo roku 902 sa Mojmírovi II. podarilo obnoviť Slovanské arcibiskupstvo, ako nás o tom informuje sťažnosť bavorských biskupov z toho istého času. Takáto infiltrácia by totiž znamenala aj praktické spolunažívanie slovanských a uhorských elít, a to by znamenalo pokračovanie kresťanstva prinajmenšom v jednej časti dolnopanónskych lokalít. Takýto stav nám navyše dokumentuje aj archeológia, ktorá na rozdiel od cirkevných pamiatok na vlastnej Morave sleduje i život a ďalšie pochovávanie na najvýznamnejších lokalitách Pribinovcov ešte ďalšie stáročia. Z tohto a ďalších iných dôvodov nakoniec neprekvapuje, že práve Zadunajsko so svojimi zvyškami cirkevných štruktúr stálo v poslednej tretine 12. storočia pri znovuobnovovaní oficiálnej Panónskej cirkvi za (veľko)kniežaťa Gejzu a jeho syna Štefana. Pochopiteľne v tichej

asistencii so Salzburským arcibiskupstvom, ktoré ani po vyše 72 rokoch nezabúdalo na svoje práva v tejto časti Európy. Ako je z uvedeného logické, práve staršie pribinovsko-koceľovské centrá ako Kostol svätého Michala vo Vespréme či kostol v Szombathely (Sabárii) sa stali najstaršími cirkevnými ustanovizňami (baziliánsky a benediktínsky kláštor). Vesprém sa navyše v časoch uhorského (veľko)kniežaťa Gejzu stal znovu sídlom salzburského misijného biskupa Bruna.

21. Aquilejská misia

Význam Aquilejského patriarchátu

Mesto Aquileia na severnom pobreží Jadranského mora vzniklo v roku 193 pred narodením Krista a stalo sa ihneď jedným z východiskových bodov, ktoré spájali Rím s jeho novými a čoraz početnejšími územiami na severovýchode a východe Európy. Jeho význam ako cirkevného strediska vzrástol najmä v priebehu 4. a 5. storočia, keď sa miestne biskupstvo stalo metropolitným biskupstvom pre severnú Itáliu, Jadranské pobrežie a jeho vplyv siahal do Ilýrie, Norica i Rhaetie. V neskoršom období, približne od polovice 6. storočia, umocnilo vplyv tohto biskupstva privlastnenie si titulu druhého latinského patriarchátu. Koncom 6. storočia bola Aquileia ohrozená Longobardmi a aquilejský patriarcha našiel útočisko na ostorove Grado. Začiatkom 7. storočia bolo mesto zničené slovansko-avarskými vojskami. Približne v tomto období tiež začína schizma v rámci Aquilejského patriarchátu. Na jednej strane kontinuitu po ňom deklamujú patriarchovia z Grada, ktorý sa konštituoval na blízkom ostrove neďaleko Aquileie, na druhej strane sa po vpáde Longobardov revitalizoval aj vlastný, starý patriarchát v Aqulei. Ten sa po rôznych peripetiách usídlil v Cividale, neďaleko mesta Friuli, dávneho centra Friulie.

Aquilejský patriarcha Paulínus II.

Na konci 8. storočia sa významnejším ukázalo Cividale. Za novým vzostupom Aquilejského patriarchátu stál Karol Veľký. Po tom, čo pričlenil k svojmu Franskému kráľovstvu Longobardské kráľovstvo, stála pred ním otázka užšej integrácie území, ktoré kedysi patrili pod longobardský vplyv. Presnejšie pod vplyv longobardského Friulského kniežatstva. So zriadením Friulskej marky preto znovu povýšil aj autoritu po Ríme druhého latinského patriarchátu v Cividale. O tom, že mu právom náležala táto česť ako dedičovi staršej cirkevnej inštitúcie, z ktorej vyžarovala „sila“ a tým i legitimita apoštolov a pochopiteľná príťažlivosť, Karol nepochyboval. Dobre si totiž uvedomoval, že práve toto miesto zohrávalo významnú úlohu pri pretrvaní kresťanstva v dunajskom priestore (podobne ako Sriemska Mitrovica, antické Sirmium, kde bývalo rímske biskupstvo). Tiež vedel oceniť strategickú polohu Cividalského, respektíve Aquilejského patriarchátu. Práve toto miesto totiž viac ako iné prirodzeným spôsobom spájalo Alpskú a Dunajskú krajinu s Itáliou. Karol Veľký v roku 789 v Cividale na trón dosadil Paulína II. Tento patriarcha sa pokúšal o maximálne znovuzhodnotenie významu cirkevnej inštitúcie, ktorú reprezentoval. Patril k popredným ľuďom rodiacej sa dobovej cirkevnej hierarchie spolu so salzburským (arci)biskupom Arnom či írsko-francúzskym Alquinom. Bohužiaľ nie sme schopní rekonštruovať jeho reálny vplyv. Isté je, že napriek aktívnej účasti na synode biskupov na brehu Dunaja sa

mu nepodarilo rozšíriť jeho vplyv za riekou Drávou. Významným oslabením aquilejsko-cividalských patriarchov sa totiž ukázalo povýšenie Salzburského biskupstva na arcibiskupstvo v roku 800. Podobne aj v roku 813 sa ako vplyvnejší v bývalých sférach vplyvu, akými bola Panónia a Noricum, ukázal salzburský arcibiskup. To však na druhej strane ešte neznamená, že po tomto dátume úplne prestal aquilejsko-cividalský vplyv na území strednej Európy. Prinajmenšom prakticky celé územie dnešného Slovinska patrilo pod zvrchovanosť Aquileje. Synoda bavorských biskupov neznamenala automatickú elimináciou vplyvu aquilejského patriarchu Paulína II. Naopak za jeho nástupcov Ursa a Maxentia možno sledovať zvýšenie autority aquilejského patriarchu aj na územiach formálne patriacich pod Salzburg a Pasov.

Svedectvo Cividalského evanjeliára

S Pribinovcami i Mojmírovcami, podobne ako s inými slovanskými i neslovanskými hodnostármi v Alpsko-karpatskom priestore 9. storočia sa v súvislosti s Aquilejským patriarchátom viaže ešte jeden pozoruhodný moment ideovej povahy. Aj jedni aj druhí sú zapísaní na okraji takzvaného *Evanjeliára svätého Marka* alebo inak *Cividalského evanjeliára*. Pravdou je, že *Cividalské evanjelium svätého Marka* svätý Marek Evanjelista nenapísal. Pravdou však tiež je, že v 9. storočí sa tomu všeobecne a bezvýhradne verilo. Jedným z podstatných metodologických východísk súčasnej medievalistiky je pristupovať k prameňom tak, aby sa z nich stali čitateľné dobové funkcie textu. Z tohto pohľadu je potom pochopiteľné, že Cividale s relikviou prvého stupňa („autentickým" *Evanjeliom svätého Marka*) sa stalo v čase, keď si Karol Veľký pripojil Longobardské kráľovstvo, Bavorské kniežatstvo a po ňom aj veľkú časť Avarského kaganátu miestom, do ktorého smerovali kresťanskí pútnici z týchto území. V pravom slova zmysle teda môžeme o Cividale hovoriť aj ako o interakčnom mieste. Jedným z najočividnejších prejavov tohto vplyvu boli púte slovanských kniežat a veľmožov do Aquileie (Cividale) a ich účasť na svätosti v podobe zapisovania sa na okraj *Cividalského evenjeliára*. Je celkom príznačné, že tu nachádzame všetkých slávnych mužov svojej doby – Pribinu, Koceľa, Unzata, Rastislava a Svätopluka a spolu s nimi mnoho iných slovanských mužských i ženských mien južno i západoslovanského pôvodu. No nechýbajú tu ani mená bavorské a franské, medzi ktorými je azda najváženejšie meno cisára Karola III. Tučného. Aj to potvrdzuje vyššie naznačenú tézu o nadnárodnom zastúpení členov vojenskej zložky najmocnejších mužov v priestore medzi Jadranským morom a Karpatmi či Českým lesom.

Nebol to však ani zďaleka jediný z prejavov vplyvu Aquilejského patriarchátu v 9. storočí za riekou Drávou. Archeológovia i umenovedci zvažujú vplyvy najstaršej sakrálnej architektúry a umenia z priestorov severovýchodného Talianska ďalej na sever. Nezastupiteľnú úlohu tu zohrávajú aj výskumy z Bojnej.

22. Slovanská misia svätých solúnskych bratov Konštantína a Metoda

Prvá fáza misie

Ako je z uvedeného prehľadu kresťanských misionárskych aktivít v oblasti stredného Dunaja jasné, tento priestor sa stal na prelome 8. a počas 9. storočia priesečníkom záujmov niekoľkých cirkevnoprávnych kruhov, ktoré si tu navzájom konkurovali. V slávnom liste Rastislava cisárovi Michalovi zo *Života Metoda*, ktorý podľa všetkého zoštylizovali samotní autori *Života Metoda* retrospektívne v polovici osemdesiatych rokov 9. storočia, treba však povedať, že na základe vlastnej autopsie, sa situácia na Veľkej Morave pred príchodom svätých Konštantína Filozofa a jeho brata Metoda hodnotí takto:

> *„A prišli k nám kresťanskí učitelia mnohí z Vlách i Grécka a z Nemiec a učia nás rozlične, ale my Slovania, prostý ľud, nemáme, kto by nás naučil pravdu a vysvetlil zmysel."*

Solúnski bratia si teda boli vedomí, že svoju evanjelizačnú misiu v priestore dunajských Slovanov nezačínajú na „zelenej lúke". Rozhodujúca pre ich dielo bola podľa všetkého kvalita. Inak povedané, nestačilo im, aby sa Slovania stali formálnymi či povrchnými kresťanmi, ich cieľom bolo zasiať semeno *Evanjelií* čo najkvalitnejšie, a tým aj najhlbšie do sŕdc jeho odberateľov. Svätý Konštantín Filozof to vo svojom *Predslove* (*Proglase*) k prekladu *Evanjelií* do staroslovienčiny zdôvodňuje takto:

> *„* (…) *hluchí, ajhľa, Slovo Písma počujú / lebo je poznať Boha totiž potrebné / a preto čujte, čujte toto Slovania: // Dar tento drahý vám Boh z lásky daroval, / dar Boží darom spravodlivej čiastky je, / dar dušiam vašim, čo sa nikdy neskazí, / všetkým tým dušiam, čo ho vďačne prijmú. / Matúš i Marek s ním a s Lukášom i Ján /* (…) */ – počujte všetci, celý národ sloviensky, / počujte Slovo, od Boha vám zoslané, / Slovo, čo hladné ľudské duše nakŕmi, / Slovo, čo um aj srdce vaše posilní, / Slovo, čo Boha poznávať vás pripraví. / Tak ako radosť nezasvitne bez svetla, / – by oko celý Boží svet v ňom uzrelo,* (…)*"*

Jedna vec je úsilie niečo dokázať, iná ale vytvorenie právneho prostredia, ktoré by to umožnilo. Jediné, čo totiž moravské knieža Rastislav mohol ponúknuť a aj ponúkol obom budúcim svätcom a skutočným apoštolom Slovanov po ich príchode na Veľkú Moravu, bolo učilište, škola pre ich žiakov. Bolo to podmienené najmä tým, čo najlepšie vystihuje disproporcia v štylizácii takzvaného listu Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III. Autor staršieho *Života Konštantína* v ňom píše: „*To pošli nám* (dunajským Slovanom), *vladár* (Michal III.), *biskupa a učiteľa takého*"; neskorší autor *Života Metoda* však

tú istú žiadosť štylizuje inak: „*A tak dobrý vladár* (Michal III.), *pošli nám takého muža, ktorý by nás upravil k všetkej spravodlivosti*.“ Rozdiel v oboch formuláciách spočíva v tom, že podľa prvej Rastislav žiada byzantského cisára o biskupa, z kontextu druhej však vyplýva, že mu mal vystačiť akýsi vzdelanec, ktorý by rôzne učenia rôznych misionárov, ktorí už na Veľkej Morave pôsobili, uviedol na správnu mieru. Objednávateľom druhého diela bol sám svätý Metod. Jeho adresátom bol Svätopluk I., ktorého autor *Života Metoda* pre istotu menovite zakomponoval medzi pisateľov žiadosti na byzantský dvor. Ten istý autor však takticky z listu vynechal slovo „biskup“.

Ukončenie misie svätých Konštantína a Metoda po 42 mesiacoch na Veľkej Morave bolo oficiálne motivované tým, že neboli v stave svojim učeníkom zabezpečiť kňazské svätenia. Na druhej strane ani Rastislav nemal dôvod dlhšie zdržiavať svätých bratov u seba, keďže chcel biskupa (!). O vzťahu Rastislava k tomu, čo Konštantín a Metod na Veľkej Morave robili, autor *Života Konštantína* i *Života Metoda* taktne mlčia.

Svätí Konštantín Filozof a Metod u Koceľa v Panónii

Starší *Život Konštantína* následne vychvaľuje panónske knieža Koceľa, ktorý nielenže Konštantína a Metoda láskavo prijal a dal im ďalších 52 učeníkov, ale sám si obľúbil preklady do staroslovienčiny, ba sám sa naučil sa aj staroslovienske písmo (glagolicu).

> „*Keď pobudol na Morave štyridsať mesiacov* (Konštantín Filozof), *šiel svätiť svojich učeníkov. Prijal ho idúceho panónske knieža Koceľ i obľúbil si slovienske knihy veľmi a naučil sa im a dal mu do päťdesiat učeníkov* (tiež) *učiť sa im. Preukázal mu* (Konštantínovi Filozofovi) *veľkú úctu a vyprevadil ho.*“

Dišputa v Benátkach s trojjazyčníkmi

Po tomto veľmi úspešnom pobyte odišli obaja bratia do Benátok. Tu sa stretli s rôznymi prelátmi, klerikmi a mníchmi, ktorí neuznávali dielo svätého Konštantína Filozofa. Argumentovali proti nemu takto:

> „*Keď bol v Benátkach, zišli sa proti nemu* (Konštantínovi Filozofovi) *biskupi a kňazi, i mnísi ako vrany na sokola a pozdvihli trojrečový blud a hovorili: ‚Človeče, povedz nám, prečo si utvoril teraz Slovienom písmená a učíš <ich>, ktoré nikto iný predtým nevynašiel, ani apoštoli, ani rímsky pápež, ani Gregor Bohoslovec, ani Hieroným, ani Augustín? My však poznáme len tri jazyky, ktorými sa patrí v knihách slávi! Boha: Hebrejov, Grékov a Latincov‘.*“

Argumentácia svätého Konštantína Filozofa bola aj v prípade jeho dišputy s trojjazyčníkmi, ako nazval svojich protivníkov podľa toho, že v Cirkvi svätej chceli používať len tri jazyky na hlbokej znalosti *Písma svätého* i aktuálneho stavu používania liturgických jazykov najmä vo východných cirkvách. Mnohé z dôvodov, ktoré použil v tejto diskusii, sa ocitli už v básni

Proglas, čo nakoniec viedlo najvýznamnejších slavistov k tomu, že na základe porovnania oboch textov dospeli k záveru, že autorstvo tejto básne – predslovu, bolo pripísané práve svätému Konštantínovi Filozofovi. Argumenty, ktoré v tejto dišpute svätý Konštantín použil, boli použité aj v časoch reformácie, teda v čase, keď sa do liturgie v celoeurópskom rozmere presadili národné (vernakulárne) jazyky.

Uznanie staroslovienčiny za liturgický jazyk

Svätý Konštantín Filozof a jeho brat svätý Metod si boli dosť dobre vedomí významu, ktorý pre Rím mali relikvie svätého pápeža Klementa, ktoré objavili a vyzdvihli z Čierneho mora počas svojej misie k Chazarom. Je preto zbytočné špekulovať nad tým, či chceli svojich žiakov vysvätiť v Konštantínopole. Svedectvo oboch dobových životov svätých bratov je aj v tomto prípade veľavravné. Bratia v Benátkach čakali na pozvanie pápeža. Autor *Života Metoda* jasne hovorí:

> *„Keď sa dozvedel o takých mužoch apoštolský Mikuláš* (Hadrián II.)*, poslal po nich, lebo si ich želal vidieť ako anjelov božích."*

Do dnešných dní nie je celkom vyjasnené, ako sa im podarilo presvedčiť aktuálnu rímsku elitu, aby ich vyzdvihnutím na oltár (posvätením) schválila slovanské bohoslužobné knihy a slovanskú liturgiu. Autor *Života Metoda* o tom píše:

> *„Keď pápež* (Hadrián II.) *prijal slovienske knihy, posvätil ich a položil v chráme Svätej Márie, ktorá sa nazýva Fatne* (Pri jasličkách)*, a spievali nad nimi <svätú> liturgiu. Potom kázal pápež dvom biskupom Formosovi a Gauderichovi vysvätiť slovienskych učeníkov. A ako ich vysvätil, hneď spievali liturgiu v chráme svätého Petra apoštola slovienskym jazykom. A v druhý deň spievali v chráme svätej Petronily. A v tretí deň spievali v chráme svätého Andreja a potom zas v chráme veľkého učiteľa sveta Pavla apoštola a celú noc spievali <chválospevy> sloviensky, i <ráno zas> liturgiu nad svätým* (jeho) *hrobom a mali na pomoc biskupa Arzénia, jedného zo siedmich biskupov a Anastázia bibliotekára."*

Možné je, že tento akt zapadol do zložitého obdobia, keď sa východná a západná cirkev snažili o vzájomné zblíženie. V Ríme samotnom sa pohybovala významná časť vzdelancov, ktorým bola vzdelanosť svätého Konštantína Filozofa známa a jeho dielo blízke. Na ich čele stál biskup Arzénius, jedna z kľúčových osobností rímskej kúrie a jeho synovec, vzdelanec a bibliotekár Anastázius. Iným zjavným efektom tohto prijatia bolo aj vysvätenie žiakov svätého Konštantína a Metoda, vrátane samotného Metoda za kňazov.

Dielo svätých Konštantína Filozofa však malo v Ríme aj svojich odporcov. K najvýznamnejším patril budúci pápež Formosus (893 – 898). K prehodnoteniu vzťahu pápežstva k staroslovienčine ako jazyku liturgie však prišlo

už v časoch jeho predchodcu pápeža Štefana V. (887 – 893). Počas jeho pontifikátu tiež podľa všetkého mali byť zničené svedectvá o predchádzajúcej akceptácii tohto diela.

Posledné dni svätého Konštantína Filozofa

Život Konštantína už pred vyslaním svätých bratov na Veľkú Moravu hovorí o chorobe Konštantína. Zdá sa, že naplno prepukla práve v Ríme po dosiahnutí dlhodobého (ak nie životného) cieľa tohto muža. Pozoruhodný opis zaznamenáva posledné dni tohto svätca:

> *„ I zaľahli naň mnohé práce a upadol do choroby. A keď znášal chorobu mnohé dni, raz videl božie zjavenie a začal spievať takto: ‚Nad povedanými mne* (slovami)*: pôjdeme do domu Pánovho, rozveselil sa duch môj a rozradovalo sa srdce moje'* (Ž. 123, 1; 17, 9). *I obliekol si ctihodné rúcha, tak ostal po celý ten deň, veselil sa a hovoril: ‚Odteraz nie som ja sluhom ani cisárovi, ani nikomu inému na zemi, ale iba Bohu Všemohúcemu. Nebol som a bol som i som na veky, amen.'*
> *Nasledujúceho dňa obliekol. sväté rehoľné rúcho a prijal svetlo k svetlu a dal si meno Cyril. A v tomto rúchu zostal päťdesiat dní."*

Druhá fáza misie

Smrť Konštantína-Cyrila či jeho vstúpenie do ozajstného „večného života" je zároveň začiatkom druhej fázy cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave. Svätý Konštantín-Cyril si napriek aktuálnemu úspechu v Ríme bol podľa všetkého dobre vedomý vratkej pozície svojho diela. Navyše vedel, že dokonca ani jeho brat svätý Metod nebol celkom presvedčený o zmysluplnosti všetkého, čo doteraz vykonali. Preto ho podľa autora *Života Metoda* ešte na smrteľnej posteli zaklínal slovami:

> *„Hľa, brat, boli sme oba záprahom, čo ťahal jednu brázdu. Ja na oranici padám, deň svoj som skončil. Ale ty miluješ veľmi Horu. Jednako neopúšťaj pre Horu svoje učiteľstvo* (pokračovanie v misii)*, lebo čím môžeš byť skorej spasený?"*

Pre praktického Metoda, ktorého navyše viac lákal mníšsky život, sa smrťou brata a naplnením vôle jeho rodiny o prevezení tela do Byzancie vec mala a mohla celkom pokojne skončiť. Negatívne musel pôsobiť na členov byzantskej misie v Ríme aj pre nich nepriaznivý politický vývoj v Ríme a Konštantínopole. V oboch mestách vo veľmi krátkom období na konci roku 870 a na začiatku roku 871 stratili svojich najvplyvnejších podporovateľov.

Počiatky „Metodovho boja", ako umne nazval svoju prácu v roku 1987 Richard Marsina, boli chaotické. Azda pod vplyvom nečakanej bratovej smrti sa svätý Metod vrátil na miesta, kde s bratom dovtedy zažívali najväčšie zadosťučinenie. *Života Metoda* tvrdí, že svätého Metoda si po smrti svätého Konštantína vyžiadalo panónske knieža Koceľ a pápež Hadrián II. ho mal

na cestu vybaviť údajným listom pre Rastislava, Svätopluka a Koceľa, bullou *Gloria in excelsis Deo*. Po krátkom pobyte v Panónii však Koceľ poslal Metoda naspäť do Ríma. Aby dosiahol svoje ciele, potreboval biskupa.

Druhý pobyt svätého Metoda u Koceľa a otázky súvisiace so založením prvého slovanského (arci) biskupstva

Zriadenie samostatného slovanského biskupstva podľa všetkého nekonvenovalo len s dlhodobým úsilím Rastislava, ale aj ostatných slovanských kniežat medzi Karpatmi a Alpami, ktorých cieľom bolo získať väčšiu mieru samostatnosti voči Východofranskej ríši. Získanie podpory v Ríme pre takýto cieľ a cirkevnoprávne ukotvenie misie bolo v tejto historickej chvíli jedinou logickou cestou ako uchovať a zveľadiť dielo svätého Konštantína. Konštituovanie takého biskupstva sa však nutne muselo stať zdrojom kontroverzií s bavorským episkopátom. Hlavní protagonisti zriadenia slovanskej cirkevnej provincie Koceľ i svätý Metod si tejto skutočnosti museli byť viac ako dobre vedomí.

Príklad starého latinského patriarchátu v Aquileji, ktorý stratil svoj význam na úkor novej metropolie v Salzburgu či nezdar pokusu o zriadenie latinského arcibiskupstva v Bulharsku, naznačoval všetky budúce problémy takéhoto pokusu. Otázka preto jednoducho nestála tak, či je potrebné zriadiť (slovanské) biskupstvo, ale predovšetkým kde a ako ho právne a historicky ukotviť. Pokiaľ išlo o chvíľu, tá bola pre tento cieľ viac ako príhodná. Rímski biskupi začali ofenzívu proti nadmernému vplyvu Franskej ríše a intenzívne sa zaoberali myšlienkou nájsť si novú opornú silu v tomto zápase v novokonvertovaných krajinách medzi Byzantskou a Franskou ríšou. Po neúspešnom pokuse etablovať sa v Bulharsku, do úvahy prichádzalo Chorvátsko kniežaťa Branimíra (881 – 894), Koceľova Panónia a Rastislavova, po roku 872 Svätoplukova Veľká Morava.

Právne argumenty pre vznik Slovanského arcibiskupstva

Najvyššiu legitimitu, aspoň pokiaľ ide o stredovek, ponúkala a dávala sakralita. O blízkom prepojení svätých Konštantína a Metoda s ideami svätého Pavla, najmä v súvislosti so šírením kresťanstva k pohanom, už bolo povedané veľa. Diskutované sú najmä argumenty svätého Konštantína Filozofa z listov svätého Pavla, ktoré využíval pre zdôvodnenie staroslovienčiny ako nového jazyka liturgie. V súvislosti so svätým Metodom a svätým Pavlom sa tiež často cituje kapitola 16 *Života Metoda*, ktorá na svätého Metoda vzťahuje slová *2. listu svätého Pavla Korinťanom* 13, 28 – 29 a pripodobňuje ho k svätému apoštolovi Pavlovi. Menej sa už diskutuje o tom, že právnici apoštolských prahov v súvislosti so zriadením biskupstva pre svätého Metoda vedome siahli k živej tradícii ciest svätého Pavla po pôvodnej rímskej provincii Ilyrikum (*Illyricum*). V 9. storočí, ale i neskôr sa napríklad verilo, že neďaleko pôvodného hlavného mesta Ilyrika Salony, v bývalom sídelnom meste cisára Diokleciána v meste Split, istý čas pôsobil svätý Pavol osobne. Dokonca tu mal založiť aj biskupstvo. Na svätopavlovskú tradíciu

v Ilyriku sa odvoláva i spis *Povesť o preložení kníh*, ďalej *Kronika Tomáša zo Splitu*, ba dokonca i *Uhorsko-poľská kronika*. Aby sa posilnila pozícia svätého Metoda ako nového arcibiskupa Slovanov, musel Rím posilniť jeho imidž – obraz (*imago*). Svätý Metod sa podľa týchto predstáv mal stať druhým svätým Pavlom alebo o čosi presnejšie svätým Pavlom Slovanov. Svätý Metod asi o viac nemohol žiadať. So svojim obrazom sa stotožnil do tej miery, že autor *Života Metoda* v poslednej z viet, ktoré opisujú pohreb svätého Metoda, vzťahuje na svojho hrdinu slová z 1. *listu svätého Pavla Korinťanom* 9, 24: „(…), *ktorý* (svätý Pavol) *sa stal všetkým pre všetkých, aby všetkých získal*."

Na posilnenie takejto formy legitimizácie novozriadeného, vlastne obnoveného biskupstva rímski právnici obdarili svätého Metoda formálnym právom odvodzovať svoj titul od starého biskupského centra naddunajskej časti Ilyrika, neskoršie hlavného mesta rímskej provincie Pannonia Inferior a Pannonia Secunda, od starého rímskeho Sirmia – Sriemu (Sriemskej Mitrovice). Sriemska Mitrovica totiž mala preukázateľne svojich biskupov ešte za rímskych čias. Konali sa tu dokonca štyri miestne cirkevné synody. Kresťanská viera tu podľa všetkého pretrvávala aj v ťažkých barbarských časoch. Cirkevná tradícia biskupstva v rímskom Sirmiu bola personálne previazaná s osobou svätého Andronika (jedného zo sedemdesiatich apoštolov). Svätý Metod mal teda nastúpiť na tento stolec ako druhý Andronikos.

Koceľ ako najvýznamnejší panovník Slovanov

Česť a sláva za to, že svätý Metod získal úrad svätého Andronika, pripadla medzi všetkými slovanskými kniežatami na Dunaji Koceľovi, synovi Pribinu a dolnopanónskemu kniežaťu, ktorý sídlil v Blatnohrade. Autor *Života Metoda* o tom píše takto:

> *„Koceľ ho* (svätého Metoda) *však prijal s veľkou poctou a znova poslal k apoštolskému – aj s dvadsiatimi mužmi, ctihodnými ľuďmi, aby mu ho vysvätil na biskupstvo v Panónii na prestol svätého Andronika, apoštola zo sedemdesiatich, čo sa aj stalo."*

V tomto duchu sa niekoľko identických či podobných štylizácii nachádza aj na iných miestach v textoch, ktoré sa viažu k pôsobeniu svätého Metoda u Koceľa v Panónii. Zdá sa, že tieto písomnosti tvoria dokonca osobitú časť cyrilo-metodskej písomnej tradície, v mnohom nezávislú od tej, ktorá vznikla na Veľkej Morave či neskoršie v Bulharsku. Ich spoločným menovateľom je oslava panónskeho kniežaťa Koceľa. Vznikli v rokoch 872 – 876. Prípadne pred rokom 886, keď Panónia pripadla Svätoplukovi. Najvýznamnejšia časť z týchto textov sa zachovala v *Povesti dávnych liet*. Ide najmä o pasáž, ktorá vychádza podľa starších analýz A. A. Šachmatova z už zmienenej, v úplnosti nezachovanej panónskej *Povesti o preložení kníh*. Práve tu

nachádzame v iných veľkomoravských textoch chýbajúci „článok v reťazi“ v historicko-právnom zdôvodnení nástupníctva svätého Metoda v Panónii:

> *„Potom knieža Koceľ spravil Metoda biskupom v Panii* (Panónii) *na stolci svätého Andronika, jedného zo 72 učeníkov svätého apoštola Pavla.“*

Svätý Metod je podľa koceľovského panónskeho konceptu nielen nástupcom svätého Andronika, toho istého, ktorý je tu „*učiteľ slovanského jazyka*“, ale aj svätého Pavla, keďže svätý Metod, podobne ako svätý Pavol, chodil po Morave i Ilyriku a tiež bol „*učiteľom slovanského jazyka*“.

O správnosti voľby Sriemskej Mitrovice ako sídelného mesta nového arcibiskupa svedčí aj to, že práve tu sa mal narodiť aj svätý Demeter, rytier a obranca kresťanskej viery, ktorého relikvie sú do dnešného dňa uchovávané v Thessalonikách (Solúne), meste, v ktorom sa narodili svätí Konštantín-Cyril a Metod. Riešenie rímskych právnikov bolo nepochybne správne. Nové arcibiskupstvo bolo ukotvené na omnoho staršiu a omnoho dôležitejšiu tradíciu, s akou sa mohli pochváliť v Salzburgu, ktorý napriek predloženým rímskym argumentom neprestal pokladať Koceľovu Panóniu za súčasť svojho arcibiskupstva.

Reakcia Salzburského arcibiskupstva

Je preto pochopiteľné, že práve salzburský arcibiskup vystúpil proti Koceľovej iniciatíve a samozrejme aj proti cirkevno-právnym nárokom novoinštalovaného arcibiskupa. Výsledkom bolo formálne pozvanie oboch do Regensburgu. Práve tu sa nad svätým Metodom konal za účasti Ľudovíta Nemca cirkevný súd, ktorý ho odsúdil na nútený pobyt v benediktínskom kláštore v Reichenau, ako to dokazuje *Kniha spolubratov* (*Liber confraternitatis*) tohto kláštora. O účelovom procese bavorských biskupov proti svätému Metodovi autor *Života Metoda* píše:

> *„Po tomto starý nepriateľ, závistlivec dobra a protivník pravdy, pozdvihol srdce nepriateľa moravského kráľa* (franského kráľa Ľudovíta Nemca) *so všetkými biskupmi proti nemu* (ktorí hovorili)*: ‚V našej oblasti učíš!‘ On však odpovedal: ‚Ja podobne, keby som vedel, že je vaša, chodil bych mimo, ale je svätého Petra. A naozaj, ak vy pre revnivosť a lakomstvo prestupujete dávne hranice v protive s kánonmi a zabraňujete ustanovenia Božie, vtedy varujte sa, žeby ste si, ak chcete kosteným temenom prebiť železnú horu, nevyliali mozgy svoje.‘ Povedali mu a nahnevaní hovorili: ‚Zle obídeš‘. Odpovedal on: ‚Pravdu hovorím pred cisármi.* (por. Ž. 120, 18) *a nehanbím sa, ale vy si počínate oproti mne svojvoľne. Lebo nie som lepší ako tí, čo pravdu hovorili a mnohými mukami aj život utratili.‘*
>
> (…)

Pre toto slovo sa pohádali a rozišli sa (bavorskí biskupi)*; jeho* (svätého Metoda) *však poslali do Švábska a pol treťa roka ho držali* (uväzneného)*.“*

Po „pol treťa roku“ bol svätý Metod vďaka intervencii pápeža Jána VIII. prepustený. Apoštolská stolica sa obrátila priamo na Ľudovíta Nemca s týmito argumentami:

„Biskup Ján (pápež Ján VIII.) *milovanému synovi Ľudovítovi* (Nemcovi)*, slávnemu kráľovi.* (…) *Z mnohých rôznych a zrejmých dôkazov sa môže tvoja múdrosť presvedčiť, že panónska diecéza sa oddávna počítala medzi výsady apoštolskej stolice, ak len božia spravodlivosť nájde u tvojej výsosti miesto, ako sa patrí. Dôkazy o tom totiž podávajú synodálne uznesenia, poukazujú na to i spísané dejiny. Keďže však apoštolská stolica pre akési napäté pomery v dôsledku nepriateľských útokov už dávno tam podľa zvyku nevyslala biskupa, tí, čo nie sú s tým oboznámení, prichádzajú do pochybnosti.“*

Prepusteniu svätého Metoda ďalej nestálo už nič v ceste. Zdá sa však, že salzburský arcibiskup si dal predsa len jednu podmienku, a síce, že svätý Metod sa nesmie vrátiť ku Koceľovi. Panónskemu kniežaťu podľa autora *Života Metoda* zároveň pohrozili:

„Ak tohto budeš mať u seba, nezbavíš sa nás tak ľahko.“

Ide o veľmi dôležité svedectvo, ktoré nám dokladá, že Koceľ ešte v roku 875 žil. O ďalšom osude slovanských učeníkov, ktorí v Panónii nepochybne pôsobili aj v čase internácie svätého Metoda, sa môžeme len domnievať. Niekoľkokrát zmienená *Povesť o preložení kníh*, *Kyjevské listy* i aktuálne archeologické nálezy hlaholiky či kontinuita Koceľovho centra v Blatnohrade až do 14. storočia však potvrdzujú, že časť slovanských kňazov u Koceľa i naďalej zostala pôsobiť v rámci vlastného učilišťa, hoci aj pod správou Salzburského arcibiskupstva. O tom, ako vychádzali s franským duchovenstvom, však už niet žiadnych zmienok.

Svätý Metod a vznik Moravskej arcidiecézy (Sancta Ecclesia Marabensis)

Svätý Metod bol do svojho úradu v roku 872 uvedený ako *(archi)episcopus Pannoniesis ecclesiae* (arcibiskup Panónskej cirkvi). V tomto úrade a s týmto titulom, zdá sa, oficiálne vystupoval len približne do roku 875. Po tomto dátume, v súlade s pravdepodobnými dohodami medzi Jánom VIII. a bavorským episkopátom odišiel k Svätoplukovi na Moravu. Tu medzičasom vznikla pre bavorskú cirkev nezávideniahodná situácia. V súvislosti s povstaním proti Východofranskou ríšou dosadenému markgrófovi Viliamovi a Engelšalkovi vieme, že z území spravovanými Moravanmi boli vyhnaní všetci „nemeckí kňazi“, keďže:

„… poznali nemeckých kňazov (Moravania), *čo žili u nich, že im neprajú, ale pletichy stroja proti nim, všetkých vyhnali…“*

Autor *Života Metoda* následne tvrdí, že:

„…a k apoštolskému (pápežovi Jánovi VIII.) *poslali* (Moravania)*: ‚Pretože prvej naši otcovia od svätého Petra prijali krst: ‚to daj nám Metoda za arcibiskupa a učiteľa.‘ A hneď ho* (Metoda) *poslal apoštolský.“*

Netreba azda komentovať, že takto jasne a precízne formulovať svoje cirkevno-právne požiadavky si vyžaduje značnú mieru abstrakcie a politických skúseností. Preto je viac pravdepodobné, že príchod svätého Metoda na Moravu bol skôr pragmatickým východiskom z existujúcej zložitej situácie, ktoré v danej chvíli vyhovovalo všetkým zainteresovaným. Inak povedané, aktuálny moravský vládca Svätopluk prišiel k svojmu arcibiskupovi „ako slepá hus k zrnu“. *Života Metoda* ho preto nie náhodou dodatočne zaraďuje medzi žiadateľov o „učiteľa“ (už nie biskupa) z Konštantínopolu. Príchodom svätého arcibiskupa Metoda sa zároveň začala druhá, dlhšia etapa cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave, ktorá trvala nepretržite, hoci s istými problémami, celých 14 rokov.

O tom, že Svätopluk I. novú situáciu využil dokonale, však nemožno pochybovať. Aby svojich rodákov presvedčil o tom, že svoje nové postoje myslí smrteľne vážne:

„…odovzdal mu (svätému Metodovi) *všetky chrámy a duchovných na všetkých hradoch.“*

Stalo sa tak po prijatí svätého Metoda a jeho žiakov, medzičasom už vysvätených za kňazov. Následky tohto aktu na seba dlho nenechali čakať. Autor *Života Metoda* o tom píše takto:

„Od toho dňa veľmi začalo učenie Božie rásť a duchovní množiť sa po všetkých hradoch a pohania veriť v opravdivého Boha a od svojich bludov sa odvracať.“

Takýto, z hľadiska svätého Metoda, „optimálny stav“ však asi trval len krátko. Podľa všetkého len do uzavretia Forchheimského mieru v roku 876. Mier medzi Svätoplukom a Ľudovítom Nemcom v sebe takmer istotne zahŕňal aj podmienku návratu časti bavorsko-latinského duchovenstva na Veľkú Moravu. Po tomto dátume, ak sa to nestalo už aj predtým, prišiel na Veľkú Moravu azda aj priamo na pozvanie Svätopluka I., švábsky benediktínsky mních Viching. Spolu s ďalším benediktínom Jánom z Benátok sa práve on postavil do čela opozície latinského kléru proti „novotám“, ktoré

prinášala cyrilo-metodská misia na Moravu. Ako je z priebehu nasledujúcich približne desiatich rokov jasné, svätý Metod vo Vichingovi získal viac ako nepríjemného súpera.

Počiatočné zvýhodnenie postavenia staroslovienskej liturgie na Veľkej Morave sa Vichingovi podarilo vyvážiť a zvrátiť už na konci sedemdesiatych rokov 9. storočia. Použil na to „zbrane", ktoré boli po ruke. U nového pápeža Jána VIII. osočil svätého Metoda z heretického výkladu pravej viery. Následne pápež dokonca povolal moravsko-panónskeho arcibiskupa k svätým apoštolským prahom do Ríma. Svätý Metod tu verejne vyznal:

> *„že tak zachováva a spieva podľa učenia Evanjelia a apoštolov, ako svätá cirkev rímska učí a ako* (svätí) *otcovia podali".*

Ján VIII. o trištvrte roka ukotvenie mladej slovanskej cirkvi na univerzálnu rímsku upresňuje vo svojom ďalšom liste:

> *„…keď si bol u nás, napomenuli sme ťa* (svätého Metoda)*, aby si sa pridržiaval učenia svätej cirkvi rímskej podľa hodnoverného odania svätých otcov a poučili sme ťa, ako máš vyznanie viery učiť a pravú vieru hlásať."*

Po týchto prísahách, ktoré sa podľa všetkého týkali najmä dogmy o Najsvätejšej Trojici, ako sa dozvedáme v poradí z ďalšieho listu rímskeho biskupa pápeža Štefana V. Svätoplukovi z roku 887, Ján VIII. rozhodol potvrdiť svätého Metoda v jeho arcibiskupskom úrade, rovnako ako aj používanie staroslovienčiny v liturgii i staroslovienskeho písma (glagolice). Nakázal však *Evanjelium* čítať najprv po latinsky a až potom starosloviensky. Svätoplukovi I. tiež dovolil:

> *„A keď sa tebe i tvojim veľmožom páči počúvať omše radšej v latinskom jazyku, prikazujeme, aby sa pre teba omšové obrady odbavovali po latinsky."*

Kompromisné stanovisko apoštolskej stolice v Ríme sa ešte v roku 882 umocnilo vysvätením Vichinga do úradu nitrianskeho biskupa. Stalo sa tak v pápežskom liste známom pod menom *Industriae tuae*. Tento akt sa stal v mnohom veľmi dôležitým najmä pre dejiny Slovenska a Slovákov. Bolo to totiž prvé biskupstvo, ktoré na ich území vzniklo.

Pápež Ján VIII. ďalej vo svojom liste nariadil, aby všetci kňazi a aj biskup Viching zostali vo všetkom poslušní svojmu arcibiskupovi a to dokonca až pod trestom exkomunikácie. Svätopluka I. tiež požiadal:

> *„Želáme si tiež, aby si nám tak isto so súhlasom a prezieravosťou samého arcibiskupa vo vhodnom čase poslal aj druhého schopného kňaza alebo diakona, ktorého by sme tiež vysvätili za biskupa pre inú cirkev, kde by si biskupský*

úrad uznal za potrebný, aby spomenutý váš arcibiskup mohol potom s týmito dvoma nami vysvätenými biskupmi podľa apoštolského ustanovenia vysväcovať pre iné miesta, v ktorých biskupi majú a môžu dôstojne žiť.“

Touto vetou Ján VIII. Svätoplukovi I. v podstate daroval právo výberu biskupa. Udelené privilégium, rovnako ako patronátne právo stolca svätého Petra nad sebou, vznešenými mužmi a celým ľudom krajiny (Veľkomoravskej ríše), či kráľovskú korunu z Ríma, budú neskôr, ako svoje apoštolské právo, hojne uplatňovať uhorskí králi. Svätopluk I. však do Ríma, podľa všetkého, žiadneho kňaza ani diakona, ktorého by chcel ustanoviť za biskupa nikdy neposlal. Možno nechcel narušiť krehkú rovnováhu medzi svätým Metodom a Vichingom. V každom prípade však naplnenie tohto aktuálneho cieľa zapríčinilo v budúcnosti vážne problémy v kontinuite moravsko-panónskej cirkevnej hierarchie.

Z obsahového hľadiska je list *Industriae tuae* dôležitý ešte z jedného dôvodu. Arcibiskup Metod je v ňom titulovaný ako *archiepiscopus Sanctae Ecclesiae Marabensis*, teda ako „arcibiskup Svätej Moravskej cirkvi“. Z hľadiska pôvodného zámeru, ktorým malo byť obnovenie Panónskej cirkvi, teda v Ríme prišlo k istej korekcii, ktorú ešte viac podčiarklo založenie Nitrianskeho biskupstva.

Zápas o charakter Moravsko-panónskej cirkvi. Konflikt medzi svätým Metodom a Vichingom

Krehký mier, ktorý nastolila politika pápeža Jána VIII. v mladej Moravsko-panónskej cirkvi nemohol mať a ani nemal dlhé trvanie. Rovnako dobre si to uvedomoval svätý arcibiskup Metod ako aj nitriansky biskup Viching. Ako je známe, Viching v Ríme začal intrigovať proti Metodovi, čo svätý Metod musel riešiť dokonca osobitným listom pápežovi, v ktorom ho žiadal o vysvetlenie celej situácie. Na druhej strane, hoci len ťažko možno súhlasiť s prostriedkami, ktoré prvý nitriansky biskup zvolil, jeho postup je v celkovom kontexte aktuálneho západného politického a náboženského myslenia zrozumiteľný. Proti slovanskej partikularistickej tendencii staval západný latinský univerzalismus, ktorý, ako je z vyššie citovaného textu jasné, bol blízky aj Svätoplukovi I. Svätopluk však zo vzniknutej situácie musel vyvodiť dôsledky. Nitrianskeho biskupa poslal do vyhnanstva „*k novo pokrsteným národom*“. Pod týmto označením sa obyčajne myslí Visliansko, ktoré, ako sme povedali, Svätopluk silou nadobudol po roku 876. Pri tejto príležitosti bola tiež podľa neskoršieho svedectva *Života svätého Klementa*, na Vichinga uvalená svätým arcibiskupom Metodom cirkevná kliatba.

Ani to však ešte nebol koniec zápasu o charakter Moravsko-panónskej cirkvi a tým aj o budúcu podobu kresťanstva v strednej Európe. Svätopluk I. si bol veľmi dobre vedomý politických i cirkevných kontaktov svätého Metoda. Preto, kým svätý Metod žil, nespochybňoval jeho arcibiskupské

kompetencie a ani jeho dielo. Svätý Metod si bol podľa všetkého dobre vedomý vratkého postavenia slovanskej časti veľkomoravského kléru po jeho smrti. Kvôli tomu sa v posledných rokoch usiloval právne zabezpečiť dielo svoje a svojho brata svätého Konštantína-Cyrila.

Za týmto účelom vykonal rozhodné kroky. V rokoch 881 – 883 sa obhájil v Ríme; cestoval za svojim starým spojencom Fotiom a novým cisárom Bazilom I. Macedónskym do Konštantínopolu (884, respektíve 885); pri príležitosti tejto cesty sa stretol s franským kráľom a cisárom Karolom III. Tučným. Vec v Ríme dopadla kompromisom (vysvätenie Vichinga za nitrianskeho biskupa, používanie latinčiny a aj – podľa vôle vládcu – staroslovienčiny). V súvislosti s poslaním Vichinga do vyhnanstva možno dokonca hovoriť aj o čiastočnom víťazstve svätého Metoda a jeho strany. Celková perspektíva slovanskej misie na Veľkej Morave však nebola ani zďaleka ružová. O výsledkoch rokovaní v Konštantínopole nevieme, môžeme sa však domnievať, že tiež nedopadli podľa očakávaní moravsko-panónskeho metropolitu. Po cestách do Ríma a Konštantínopolu totiž nasledoval tretí, dosť zúfalý pokus svätého Metoda nájsť nového politického garanta, ktorý by zabezpečil pretrvanie slovanskej misie u franského kráľa a cisára Karola III. Tučného.

> *„A keď prišiel do dunajských krajov, kráľ uhorský* (franský) *chcel ho* (svätého Metoda) *vidieť. A hoci niektorí hovorili a mysleli, že sa nevyslobodí od neho bez muky, išiel k nemu. On však, ako sa sluší vladárovi, tak ho prijal úctivo a slávnostne s radosťou. Zhováral sa s ním, ako sa slušalo takým mužom rozhovory mať, prepustil ho s láskou, pobozkal ho, dary* (dal) *veľké a povedal mu: ‚Spomeň si na mňa, ctihodný otče, zavše vo svojich modlitbách'."*

Aktuálne edície *Života Metoda* hovoria síce v tejto súvislosti o kráľovi Uhrov, to je však z časových, priestorových a obsahových dôvodov nemožné. Preto jediné logické čítanie tohto nejasného miesta je – franský kráľ. Z časového hľadiska potom ide o obdobie okolo roku 886, kedy sa Karol III. Tučný stretol so Svätoplukom v Tulne. Svätý Metod si u cisára chcel v posledných dňoch svojho života vymôcť pomoc v situácii, kedy cyrilo-metodské dielo, ktorého bol symbolom, v strednej Európe už prakticky stratilo šancu na ďalšie pretrvanie. V uvedenom kontexte je tiež potrebné rozumieť i poslednému kroku svätého Metoda, pokusu o nie celkom štandardné, z pohľadu cirkevno-právnych zvyklostí, vymenovanie svojho nástupcu:

> *„I opýtali sa ho a hovorili: ‚Koho čuješ, otče a učiteľ ctihodný, z učeníkov svojich, aby v učiteľstve tebe nástupcom bol?' I ukázal im na jedného zo známych učeníkov svojich, nazývaného Gorazdom a povedal: ‚Tento je vašej*

zeme slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný. To buď vôľa Božia, i vaša láska, ako i moja'."

Nečakaná smrť niekoľkých pápežov po sebe (Jána VIII., Marina I. a Hadriána III.) v rokoch 884 – 887 však nehrala týmto plánom do karát. Navyše po Hadriánovi III. nastúpil do úradu najvyššieho pontifika Štefan V. (od septembra 887 do septembra 893). Práve on znovu uviedol do úradu nitrianskeho biskupa Vichinga a pričinil sa o zákaz užívania staroslovienčiny v liturgii. Bol to tiež podľa všetkého tento pápež, ktorý sa v Ríme pokúsil odsúdiť uznanie staroslovienčiny od predchádzajúcich pápežov na zabudnutie. Taktiež sa nechal podľa všetkého Vichingom osobne presvedčiť o tom, že moravsko-panónsky arcibiskup zostal i napriek svojim prísahám v Ríme verný svojim predchádzajúcim heretickým názorom. Inak si totiž len ťažko vieme vysvetliť znenie listu z roku 887, ktorý poslal kráľovi Slovanov Svätoplukovi. Štefan V. v ňom totiž fakticky zakazuje používanie staroslovienčiny pri cirkevných obradoch:

„Avšak pobožnosti a sväté sviatosti a omšové bohoslužby, ktoré sa tenže Metod opovážil slúžiť slovienskym jazykom: hoci sa pri najsvätejšom tele blahoslaveného Petra prísahou zaručil, že to viac neurobí (my, pápež Štefan V.) *zhroziac sa hriechu* (spáchaného) *jeho krivou prísahou, zakazujeme z Božej a našej apoštolskej moci pod trestom uvrhnutia do kliatby, aby sa toho odteraz nikto v nijakom prípade nedopustil."*

Počiatky sporu o Filioque

Ako svojho času konštatoval Alexander Avenarius, byzantská misia svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda sa svojou formou i obsahom vymykala z rámcov tak východného, ako i západného kresťanstva. Okrem staroslovienčiny, ako nového jazyka vo svätej liturgii a témy zjavených písmen, ako je všeobecne známe, do západného misijného prostredia prinášala východné prvky. Východné kresťanstvo zasa, najmä z pragmatických dôvodov, z ktorých úplne najdôležitejšie bolo cirkevno-právne uznanie tejto misie autoritou rímskych biskupov, zasa prispôsobovala západným normám. Celkom pochopiteľne tak ale nemohla a iste ani vzhľadom na svoje byzantsko-grécke východiská nechcela urobiť vo všetkom. Na tomto mieste sa budeme venovať jedinému z týchto aspektov, tomu, ktorý sa stal nakoniec podľa všetkého bezprostrednou príčinou vyhnania žiakov svätého Konštantína (Cyrila) a Metoda z Veľkej Moravy. Ide o otázku *Filioque*.

Ako je známe, pôvodné nicejsko-carihradské *credo*, to jest „vyznanie viery" jasne konštatovalo, že Duch Svätý vychádza z Otca. Na 3. synode v Toledе, ktorej cieľom bolo obrátiť Vizigótov od arianizmu k pravej ortodoxnej viere, sa ako druhý zo svojich 25 kánonov prijalo, že Duch Svätý vychádza

nielen z Otca, ale i zo Syna („*Credo in Spiritum Sanctum qui ex Patre Filioque procedit*“). Neskoršie prijatie tejto „novinky“ špičkami franského kléru a jeho akceptovanie následníkmi svätého Petra v Ríme, dodajme po mnohých váhaniach, viedlo v 13. storočí (1056), k definitívnej schizme medzi východným a západným kresťanstvom. Pre grécko-byzantskú časť cirkvi takáto „vsuvka“ v jednej z rozhodujúcich kresťanských modlitieb, bez súhlasu všeobecného cirkevného koncilu, bola absolútne neprijateľná. V tomto „byzantskom“ duchu sa pochopiteľne musel vyjadrovať a, ako dosvedčuje *Život Metoda*, aj vyjadroval, i svätý Metod a jeho žiaci:

> *„Keď toto všetko nemohol zniesť starý nepriateľ, závistník ľudského rodu, pobúril niektorých proti nemu* (svätému Metodovi) *ako Dathana i Abirona proti Mojžišovi, jedných otvorene, iných tajne, ktorí chorejú na hyjopaterskú herézu a slabších odvracajú z pravej cesty k sebe, ktorí hovorili: ‚Nám dal pápež, moc, tohto však i učenie jeho káže vyhnať‘.“*

Ako dosvedčujú ďalšie riadky životopisca svätého Metoda i známy priebeh historických udalostí, moravsko-panónsky arcibiskup si svoju pravovernosť pred Rímom obhájil. Aj preto, že v otázke symbolu u dobových pápežov až do Štefana V. nepanoval taký jednoznačný názor, aký vyznávala franská časť kléru. V roku 882, keď sa medzi svätým Metodom a jeho žiakmi na jednej strane a nitrianskym Vichingom a jeho prisluhovačmi vyššie naznačená kontroverzia odohrala, ešte nedošlo k priamemu stretu medzi oboma znepriatelenými časťami veľkomoravského duchovenstva.

Historická veda k tomu už konštatovala, že akokoľvek bol vzťah medzi slovansko-byzantskou a latinskou časťou veľkomoravského kléru komplikovaný, ich vzájomná symbióza bola garantovaná dovtedajšou formálnou jednotou cirkvi. Alegóriou tejto jednoty bol sám jej arcibiskup svätý Metod. Aktuálny veľkomoravský vládca Svätopluk si navyše bol veľmi dobre vedomý i jeho obrovskej autority, ktorej sa tešil tak doma, ako aj v blízkom i vzdialenom zahraničí.

23. Pokus o pokračovanie v diele svätých Konštantína-Cyrila a Metoda na Veľkej Morave

Vážnejšie problémy okolo riadenia cirkevnej správy na Veľkej Morave sa preto začali prejavovať až po smrti svätého Metoda, prvého arcibiskupa Moravsko-panónskej (Slovanskej) provincie, to jest po 6. apríli v roku 887.

Spor svätého Gorazda a Vichinga o nástupníctvo po svätom Metodovi

Zložitého postavenia svojej strany a tým aj ďalších osudov diela, ktoré so svätým Konštantínom Filozofom za vyše 22 rokov svojho pôsobenia v strednej Európe a špeciálne na Morave vytvorili, si bol vedomý i sám svätý Metod. Aj preto v posledných rokoch pred smrťou podnikal vážne kroky, ktoré by predovšetkým z cirkevno-právneho hľadiska zabezpečili pokračovanie jeho diela. Nelenili však ani oponenti svätého Metoda, ktorí pracovali priamo pri Svätej stolici v Ríme. Výsledkom ich práce, ako je v historiografii opäť dlhodobo známe, bol list, ktorý Štefan V. poslal kráľovi Slovanov Svätoplukovi a ktorý poznáme pod názvom *Quia te zelo fidei* a druhý, neskorší list toho istého pápeža známy pod menom *Cum Deo propitio,* to jest „*Keď s Božou milosťou*". Už obsah prvého listu, ktorý bol spísaný ešte s vedomím, že Metod žije, mal podkopať staršie plány moravského arcibiskupa na presadenie dominancie duchovenstva slovanskej orientácie na Veľkej Morave. Otriasol však aj pozíciou svätého Gorazda, ktorého svätý Metod jasne označil ako svojho nástupcu v úrade arcibiskupa Slovanskej provincie. Na Gorazdovo uvedenie do úradu (investitúru) arcibiskupa totiž boli potrebné až dve veci – dobrá vôľa Svätopluka, kráľa Slovanov, ktorému toto právo patrilo, z titulu obsahu listu *Industriae tuae* a súhlas rímskeho pápeža Štefana V. Rímskemu pápežovi ochota vysvätiť svätého Gorazda za arcibiskupa podľa všetkého nechýbala. Jednoznačne totiž nestál za franským duchovenstvom, aby však zistil, či je to tiež v súlade s predstavami Svätopluka, vyslal na Veľkú Moravu svojho legáta Dominika s kňazmi Jánom a Štefanom, ako je zjavné z vyššie citovaného listu *Cum Deo propitio*. Poslovia rímskeho pápeža mali na Morave podľa jeho znenia okrem iného zaistiť i toto:

> „*Nástupcovi* (svätému Gorazdovi), *ktorého sa Metod opovážil určiť po sebe napriek ustanoveniam všetkých svätých otcov, z našej apoštolskej moci zakážte vykonávať úrad, kým nepríde k nám osobne a svoju vec živým slovom nevysvetlí.*"

Svätý Gorazd mal byť teda povolaný do Ríma, aby tu bol podobne ako pred ním svätý Metod vypočutý a preverený v otázkach pravovernosti svojej viery.

Aké boli ďalšie osudy žiaka svätého Metoda, muža, ktorý bol najvýznamnejším domácim reprezentantom slovanského vzdelania v kresťanskej

viere, nepoznáme presne. Podľa niektorých historikov ho pápež za druhého arcibiskupa Slovanov predsa len vymenoval, hoci s podmienkou, že nesmel vysluhovať liturgiu v staroslovienčine. Takémuto riešeniu by nasvedčoval grécky *Katalóg bulharských arcibiskupov*, ktorý pochádza z 14. storočia, v ktorom je Gorazd začlenený na druhé miesto v poradí bulharských arcibiskupov, a to hneď za svätým Metodom. Stopy, ktoré by svedčili o ďalšej cirkevnej kariére svätého Gorazda však na jeseň v roku 887 na Veľkej Morave miznú. *Višlické kalendárium*, ktoré sa až do Varšavského povstania v roku 1946 nachádzalo v Poľskej národnej knižnici vo Varšave a ktorého odpis pochádzal pravdepodobne zo 16. storočia, poznalo jeho sviatok, ktorý bol ustanovený na 19. júla, čo by mohlo svedčiť o jeho pôsobení vo Vislianskom kniežatstve po vyhnaní z Moravy. Iná stopa vedie dokonca do dnešného albánskeho mesta Berat. V neskoršej tradícii sa tešil svätý Gorazd čestnému miestu najdôležitejšieho zo žiakov svätého Metoda a zaradil sa spolu so svätým Klementom Ochridským medzi svätých slovanských sedmopočetníkov, a to spolu so svätými Angelárom, Naumom (a Sávom), ktorí mali zastávať úrad „učiteľov" medzi slovanským duchovenstvom na Veľkej Morave.

Nie sme si istí v tom, či arcibiskupský úrad Svätej Moravskej cirkvi nakoniec svätý Gorazd aj získal, hoc aj na krátky čas. Nezískal ho však podľa všetkého ani Viching. Podľa názoru Lubomíra Havlíka si nitriansky biskup svojimi intrigami vyslúžil len miesto administrátora Slovanskej provincie. Uzurpovanie najvyššieho úradu v cirkevnej štruktúre na Veľkej Morave zachytil autor *Života svätého Klementa* z 14. storočia takto:

> *„Nuž takto sa nezákonne zmocnil* (arci)*biskupstva* (Viching)*, nijako mu neprináležajúceho, sám si osobujúc túto hodnosť* (Žid. 5, 4) *a považujúc ju za korisť, a povolaného Bohom* (porovnaj Žid. 5, 4) *odsotiac násilím ramena koristníka* (por. Žid. 38, 19)*."*

Obsadenie úradu najvyššieho cirkevného hierarchu vystačilo Vichingovi na to, aby z titulu svojho úradu dokázal rozdúchať trenice medzi latinsky a slovansky orientovaným klérom Veľkej Moravy. Zakázanie používania staroslovienčiny v liturgii totiž nestačilo na definitívne vyrovnanie sa s tou časťou duchovenstva na Veľkej Morave, ktorá sympatizovala s odkazom svätých Konštantína-Cyrila a Metoda. Podobne na ich vypudenie nestačilo ani to, že do svätej liturgie vnášali niektoré byzantské prvky a zvyklosti. Samotný Štefan V. totiž aj naďalej povoľoval používať staroslovienčinu v kázňach a pri vysvetľovaní jednotlivých čítaní z *Písma svätého*:

> *„Avšak, ak sa nájde niekto natoľko vzdelaný v slovienskom jazyku, že po najsvätejšom Evanjeliu a apoštolskom čítaní je schopný podať jeho výklad na*

poučenie tých, ktorí mu nerozumejú, ak sa to robí, (tak sa to) *i schvaľuje, i povoľuje a potvrdzuje.“*

Na vypudenie žiakov svätých Konštantína-Cyrila a Metoda preto musela byť použitá iná zámienka. Nitriansky biskup a správca Svätej Moravskej cirkvi na ňu využil tematizáciu vieroučnej otázky okolo *symbolu* (vyznanie viery – *credo*), známu aj ako spor o *Filioque*, teda spor o tom, či Duch Svätý pochádza z výlučne z Otca alebo aj z jeho Svätého Syna. *Život svätého Klementa Ochridského* o tom píše nasledovne:

Spor o Filioque ako príčina vyhnania žiakov svätých Konštantína-Cyrila a Metoda z Veľkej Moravy

„Bludárstvo dvíha hlavu a vypína sa nad pravoverný zástup Metodových žiakov. I vtedy reptajúc a stavajúc sa proti verným vravia: ‚Prečo sa ešte veľmi oddane pridržiavate Metodových slov, páchnucich a mŕtvych a nepridáte sa k žijúcemu arcibiskupovi (Vichingovi) *a nevyznáte, že Syn je splodený z Otca, Duch vychádza zo Syna?‘ “*

Vieroučná otázka o pôvode Ducha Svätého počas 9. storočia čoraz viac začala deliť Východ a Západ. Významne k posilneniu nezrovnalosti pri jej výklade prispel sám konštantínopolský ekumenický patriarcha Fotios, ktorý ešte v roku 869 zvolal do Konštantínopolu veľký cirkevný snem, v ktorom odsúdil novoty zavádzané latinníkmi. Odpoveď na seba nenechala dlho čakať, o rok neskôr bola sformulovaná na Wormskom koncile v roku 870 a neskôr do problematiky vstúpili aj ďalší významní myslitelia a teológovia vtedajšieho Západu. Apoštolské prahy si od tejto dobovo veľmi aktuálnej a neskôr kruciálnej témy symbolu, ktorá do dnešných dní rozdeľuje latinský katolicizmus od grécko-slovanského pravoslávia, pôvodne zachovávali zdržanlivé stanovisko. Stanovisko, ktoré sa blížilo k tomu, ktoré prezentoval franský klérus, priniesol práve pápež Štefan V. Výrazne ho prezentoval už vo svojom prvom liste Svätoplukovi *Quia te zelo fidei* zo septembra roku 887:

„Teda opravdivým základom viery, na ktorom Kristus ustanovil svoju cirkev, je toto: Tri skutočne jestvujúce osoby, Otca i Syna i Ducha svätého, sú si rovnako večné a seberovné. A tieto tri osoby majú jednu prirodzenosť božskú, jednu podstatu, jedno Božstvo, jednu velebnosť. V týchto osobách je osobitosť, nie splynutie, rozdielnosť, nie oddelenosť. Vravím rozdielnosť, lebo iná je osoba Otca, iná Syna, iná Ducha svätého. Otec totiž nepochádza od nikoho, Syn od Otca, Duch Svätý od obidvoch; je jednej a tej istej podstaty ako Otec a Syn. A táto svätá Trojica, ktorá nemá ani začiatok ani koniec, nie je ohraničená ani miestom, nemení sa ani časom, je jediný a pravý Boh.“

Svätý Metod a jeho žiaci oproti tomu zastávali stanovisko byzantské a fotiovské, že totiž Duch Svätý pochádza tak ako Syn len od Boha Otca, čo

nakoniec autor neskoršieho postchizmatického *Života svätého Klementa* veľmi jasne formuloval slovami:

> *„My však veríme v Ducha Syna, lebo* (on) *je Duch života a pravdy* (Ján 16, 18)*; ktorý je aj Syn* (porovnaj Ján 16, 6)*, a v Ducha – um Kristov* (porovnaj Kor. 2, 18)*; no že by vychádzal zo Syna, ani sme sa neučili, ani sa nebudeme učiť, ani nezaprieme vieru a nebudeme horší ako neveriaci* (L. Tim. 5, 8)*, nie – pri posvätení milosti Ducha svätého, lež uverili sme, že Duch vychádza z Otca a že jeho pôvodca i Sploditeľ je rodičom Syna, že však patrí aj Synovi a že sa skrze neho vždy udeľuje tým, ktorí sú toho hodní. Iné však je ‚vychádzať' a iné, byť udeľovaný'. Prvšie totiž vyjadruje vlastnosť bytia Ducha, lebo ako je Syn z Otca splodený, tak Duch vychádza; byť udeľovaný' však neznamená vlastnosť bytia, lež dokazuje obohacovanie a rozdávanie."*

Nemožno pochybovať o tom, že táto pôvodne čisto teologická otázka má mnoho úrovní. Z hľadiska teológie nie je prakticky uzavretá do dnešných dní. Nemožno sa preto čudovať ani kráľovi (v staroslovienčine kniežaťu) Slovanov Svätoplukovi, ktorý ju nedokázal vyriešiť a možno ju ani len nechcel riešiť. Dobre si však podľa svedectva autora *Života svätého Klementa* uvedomoval praktické problémy, ktoré pre jeho Moravskú cirkev z tohto sporu pramenia. Aby prekonal rozpory, ktoré čoraz viac vnútorne rozvracali a polarizovali celú veľkomoravskú spoločnosť, rozhodol sa podľa podania anonymného autora citovaného diela riešiť vzniknutú situáciu takto:

> *„Som* (Svätopluk I.) *si vedomý svojej veľkej nevzdelanosti a nevyznám sa vo vierouke. Veď či nie som negramotný? Jednako sa kresťanstva pridržiavam a budem sa pridržiavať. Však takéto spory, ktoré u nás rozdúchavate, nie som schopný riešiť slovami ani rozlišovať pravého učiteľa od falošného. Teda rozsúdim vás ako kresťan. Dozaista aj o tejto dogme vynesiem takéto riešenie, aké zvyknem vynášať o iných* (veciach)*: kto prvý predstúpiac odprisahá, že správne a pravoverne verí, ten sa podľa môjho rozhodnutia v ničom neprehrešuje proti správnosti vo viere, tomu aj cirkev odovzdám a pridelím, ako sa patrí, kňazský úrad v cirkvi."*

Svätopluk I. v tejto relácii vystupuje ako arbiter cirkevných sporov podobne, ako to bolo zvykom na cisárskom dvore v Konštantínopole. Na druhej strane je však celkom dobre možné, že práve takáto praktická realizácia každodenných vieroučných sporov, ktoré ležali pod pokrievkou jednej a stále univerzálnej Cirkvi viedla k požadovanému cieľu, ktorým bolo vyriešenie otázky nejednotnosti moravsko-panónskej cirkvi. Ako je z ďalšieho priebehu dejín známe, ako prví odprisahali svoju pravovernosť Svätoplukovi I. viac

pragmatickí franskí kňazi. Oproti tomu žiaci svätého Metoda prisahať odmietli a tým neuposlúchli autoritu svojho kráľa i pápeža. Tu niekde nastal podľa všetkého nielen zlom v celom spore, ale aj v ďalšom osude veľkomoravskej cirkvi. Ako opäť píše neznámy autor *Života svätého Klementa*, následky tohto právneho aktu viedli k neskoršiemu týraniu, väzneniu a konečnému vyhnaniu slovanského kléru z Veľkej Moravy. Nevieme, do akej miery sa na uvedených akciách podieľala aj svetská moc vedená Svätoplukom. Podľa mena neznámy autor *Života svätého Klementa* ho ospravedlňuje týmito slovami:

> *„O tom však nič nevedel knieža* (Svätopluk), *otrocky naklonený oným bludárom* (latinníkom). *Bol totiž práve neprítomný. Keby bol býval prítomný, oni by neboli toto vyznávačom pravdy vykonali, lebo čo aj tisíc ráz nadŕžal Frankom, jednako, hoci bol napoly zviera a ukrutný, bál sa cnosti týchto svätých mužov…“*

Počet vyhnaných slovanských kňazov sa podľa toho istého zdroja pohyboval okolo čísla 202. Na ich čele stáli „učitelia“ svätí Klement, Angelár, Naum a Vavrinec. Nech už boli dôvody, pre ktoré pápež Štefan V. odsúdil staroslovienčinu ako bohoslužobný jazyk a Vichingovi vložil do rúk mocnú ideovú zbraň pre západnú časť cirkvi oficiálneho teologického učenia o Najsvätejšej Trojici akékoľvek, jedno je jasné, vyše 18 rokov trvajúce dielo svätých bratov na Veľkej Morave vyhnaním ich žiakov utrpelo vážnu porážku. V neposlednom rade s tým však i idea jednoty Svätej cirkvi. Či úplne zaniklo, nedokážeme spoľahlivo povedať. S veľkou pravdepodobnosťou totiž mnohí kňazi, tak ako to už býva v dejinách zvykom, hoci aj znalí staroslovienčiny a slovanských písmen, odprisahali svoju vernosť Vichingovi. V každom prípade však konsekvencie, ktoré so sebou prinieslo vyhnanie staroslovienskeho kléru z Veľkej Moravy, boli závažné.

Dôsledky vyhnania žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda

Z hľadiska prejavenia dôsledkov vyhnania žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda v realite ich môžeme rozdeliť na bezprostredné a dlhotrvajúce. Bezprostredným bolo víťazstvo a upevnenie moci latinského kléru na Veľkej Morave na čele s biskupom a arcibiskupom Vichingom. K dlhodobým potom patrilo to, že od jesene roku 887 možno hovoriť o tom, že väčšina strednej Európy, prinajmenšom však predkovia dnešných Slovákov, Moravanov, Čechov, Poliakov, ale aj Slovincov sa definitívne ocitli v orbite latinského kresťanstva. Slovanská misia následne našla svoje ukotvenie v slovansko-byzantskom kresťanstve. Ako je totiž známe, ešte v roku 866 sa bulharský vládca nechal pokrstiť v byzantskom obrade a prijal meno Michal. Ten istý vládca v roku 888 prijal vyhnaných žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda. Podľa autora *Života svätého Klementa* sa to odohralo nasledovne:

„A keď vošli do Belehradu – toto mesto je najkrajšie z (miest) *ležiacich na Dunaji – prišli k vtedajšiemu veliteľovi mesta Boritakanovi a všetko, čo sa s nimi dialo, rozpovedali, lebo to chcel vedieť. A keď sa toto dozvedel, získal o nich predstavu, že sú to veľkí ľudia a blízki Bohu. Preto považoval za nevyhnutné poslať týchto cudzincov k bulharskému kniežaťu Borisovi, keďže bol jeho vojenským zástupcom, lebo vedel, že Boris po takýchto ľuďoch túži. A tak im po dlhej únave dal odpočinok. Potom poslal tento drahocenný dar ku kniežaťu Borisovi, keď tomuto vysvetlil, že sú to práve takí ľudia, akých si prial* (mať) *s veľkou túžbou."*

Zhodou historických okolností sa tak stalo, že učeníci svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda našli útočisko v geopolitickom priestore, ktorý síce formálne konvenoval k Byzantskej ríši a ortodoxnej cirkvi, zároveň však dlhodobo konvenoval a koketoval s Rímom. Riešenie, ktoré sa Borisovi a jeho následníkovi Simeonovi ponúkalo prijatím slovanskej misie bolo originálne a neopakovateľné. V roku 895 Boris podobne ako kedysi pred ním Svätopluk vyhnal všetkých gréckych duchovných zo svojej krajiny. Následne jeho syn Simeon po úspešných vojenských konfrontáciách s Byzantskou ríšou povýšil Bulharské arcibiskupstvo na úroveň patriarchátu. *De facto* i *de iure* tak vznikla Bulharská autokefálna slovanská cirkev, ktorá bola nezávislá tak od Konštantínopolského ekumenického patriarchu, ako aj od rímskych pápežov. Zavŕšilo sa tak dlhodobé úsilie o právne ukotvenie slovanskej misie. Dôsledky tohto aktu sú viditeľné dodnes. Približne o tristo rokov neskôr vznikla Srbská autokefálna slovanská cirkev a šesťsto rokov neskôr Ruský patriarchát. Hoci sú tieto cirkvi formálne pravoslávne, obsahovo nadväzujú do dnešného dňa na dedičstvo svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda, ktoré v rozmedzí rokov 865 – 887 vznikalo na území dnešnej Moravy, Slovenska a Maďarska.

O tom, že z času na čas si Rím svoju chybu znovu a znovu uvedomoval, nemôžeme na tomto mieste do detailov hovoriť. Veľmi intenzívne sa tento stav začal napravať už od polovice 16. storočia. Historickým medzníkom, ktorý znamenal definitívnu rehabilitáciu cyrilo-metodského dedičstva v lone katolíckej cirkvi však priniesla až rekatolizácia a vznik Brestlitovskej (1598) a následne Užhorodskej únie (1648) medzi gréckymi a rímskymi katolíkmi.

24. O príčinách a motívoch misie svätých solúnskych bratov k dunajským Slovanom

Svedectvo prameňov

Príbeh o moravsko-panónskej misii zaberá v rámci celku *ŽK* len 4 z 20 kapitol. Napriek tomu ale nemožno pochybovať o tom, že práve misiu k Slovanom chápal svätý Konštantín (Cyril) ako svoje životné dielo. Otázkou preto je, do akej miery bola vlastne celá táto misia iniciovaná práve ním?

Najviac informácií o tom, prečo sa svätí Konštantín a Metod vybrali k Slovanom, podávajú dobové staroslovienske pramene *Život Konštantína* a *Život Metoda* a ďalšie neskoršie staroslovienske, latinské i grécke texty, ktoré zväčša vznikli ich rozvíjaním, v niektorých prípadoch však obsahujú aj originálne informácie, ktoré z dobových životov svätých bratov nepoznáme.

Ak by sme si odpovedali na vyššie položenú otázku len na základe čítania staroslovienskych *Život Konštantína* a *Život Metoda* bolo by všetko jasné. Moravský vládca Rastislav poslal do Konštantínopola po učeného muža, ktorý by usporiadal cirkevné pomery na Veľkej Morave. Stretol sa tu s ochotou najvyššie postavených mužov impéria cisára Michala, ceasera Bardasa, jeho strýka i patriarchu Fotia, ktorí s jeho žiadosťou súhlasili a na Moravu vyslali tých najkompetentnejších, budúcich svätcov Konštantína Filozofa a jeho brata Metoda. Svätí solúnski bratia v podstate túto úlohu vykonali radi, lebo sa na takúto misiu cítili povolaní. Pri podrobnejšom pohľade na vec však zistíme, že odpoveď na otázku, prečo sa vlastne misia k Slovanom konala a prečo nabrala práve takú formu, akú nabrala, až taká jasné nie je. Práve naopak.

Zahraničnopolitické podmienky vyslania misie

Zahraničnopolitický kontext vyslania svätého Konštantína Filozofa a jeho brata svätého Metoda a tým aj historické príčiny pozvania svätých bratov na Veľkú Moravu dokážeme rekonštruovať na základe existujúcich dobových prameňov. Na začiatku šesťdesiatych rokov 9. storočia vstúpil Rastislav do veľkej medzinárodnej hry o budúce smerovanie Bulharska (bývalá rímska a byzantská Ilýria). Najprv ako jeho spojenec spolu s Karolmanom, neskôr ako potenciálny protivník Bulharska v koalícii s Byzantskou ríšou. Bolo to približne v tom istom čase, keď o priazeň bulharského vládcu Borisa súperili aj Východofranská ríša Ľudovíta Nemca a apoštolský stolec reprezentovaný pápežom Mikulášom I. Po tom, čo sa na Bulharmi kontrolovanom území pápežstvo neúspešne pokúsilo o vytvorenie či obnovenie starej rímskej Ilýrskej arcidiecézy a po prehratej vojne s Byzantíncami v roku 865, sa bulharský kráľ Boris nechal pokrstiť vo východnom obrade a prijal, ako je známe, podľa aktuálneho vládcu Byzantskej ríše meno Michal. Svoju ríšu pritom podriadil politicky a cirkevno-právne pod Konštantínopol s podmienkou,

ktorú naplnil IV. Konštantínopolský koncil, keď Bulharsku v roku 872 garantoval vlastné arcibiskupstvo. Niekoľko mesiacov predtým, ale už po prehratom konflikte Bulharov s Byzantíncami, prišlo do Konštantínopolu posolstvo kniežaťa Rastislava. Keďže vojenský konflikt s Bulharskom bol už z pozície Byzancie vyriešený, otázka potenciálneho byzantsko-veľkomoravského spojenectva stratila na svojej opodstatnenosti. Zaslanie biskupa na Veľkú Moravu tak z politického i taktického hľadiska pre Byzantskú ríšu už nedávalo zmysel. Navyše ešte viac mohlo zhoršiť aj tak zlé vzťahy s Rímom, nehovoriac o samotnom Bulharsku či o Východofranskej ríši. Kompromisné riešenie, to jest zaslanie „učiteľa", z tohto dôvodu vyzerá z pohľadu dvora východorímskych vládcov ako najlogickejšie riešenie. Byzancia by pri jeho realizácii nič nestratila. Navyše aktuálny mier s Bulharskom ešte neznamenal, že je to mier večný. Tejto možnosti si byzantský cisár a jeho najbližší dvorania museli byť dobre vedomí, a aj preto museli vyberať veľmi pozorne svojich adeptov na posolstvo k moravskému kniežaťu Rastislavovi.

Postavenie svätého Konštantína Filozofa pri byzantskom cisárskom dvore

To, že nakoniec úradníci v okolí cisára Michala III. vsadili na Konštantína Filozofa a jeho brata Metoda, mohlo ovplyvniť viacero okolností. Okrem iného i to, že svätý Konštantín a jeho brat podľa všetkého neboli na dvore Michala III. až tak populárni ako by sa zdalo. *Život Konštantína* totiž naznačuje, že Konštantín sa nachádzal v nemilosti cisára najmä kvôli tomu, že k dvoru prišiel vďaka intervencii Theoktista, ktorý bol logotetom pri byzantskom dvore, teda niečím ako kancelárom alebo štátnym sekretárom. Theoktist sa pokúšal dokonca Konštantína oženiť so svojou krstnou dcérou. Mal blízky vzťah k cisárovnej regentke Theodore, matke Michala III. V roku 857 však Theoktista najprv zosadil Bardas, brat cisárovnej a neskôr ho nechal dokonca zavraždiť. Následne budúci svätec utiekol z Konštantínopolu do kláštora na horu Olymp k svojmu bratovi Metodovi.

Tu sa schovával, až kým ho nenašli cisárski vyslanci, ktorí ho priviedli naspäť k dvoru. Oficiálnym zdôvodnením jeho návratu mala byť misia k Chazarom. Po návrate sa na istý čas utiahol do „*tichosti pri Chráme svätých Apoštolov*". Z ticha (*silentium*) chrámu ho vyhnala až cisárska žiadosť na cestu k dunajským Slovanom. Ako je z uvedeného vidno, postavenie svätého Konštantína Filozofa na cisárskom dvore i v Konštantínopole po roku 857 bolo vratké a neisté. Odchod do cudziny, v ktorej navyše Konštantín mohol naplno realizovať svoj misionársky zápal, bol jedným zo spôsobov, ako mohol raz a navždy vyriešiť túto ťaživú a možno aj nebezpečnú situáciu.

Biskup alebo učiteľ?

K úvahám o situácii Konštantína Filozofa v Konštantínopole priraďme analýzu politickej a cirkevnej situácie na Veľkej Morave. Moravské kniežа Rastislav od byzantského cisára podľa *Života Konštantína* žiadal cirkevného hodnostára, ktorý by mu pomohol povýšiť jeho krajinu na úroveň iných

ríšskych území, ktoré disponovali vlastnou diecézou. Autor žiadosť kniežaťa Rastislava deklamuje celkom jasne:

> *„Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží a nemáme učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby aj iné kraje, keď to uvidia, nás napodobnili. To pošli nám, vladáru, biskupa a učiteľa takého. Lebo od vás na všetky strany <zavše> dobrý zákon vychádza."*

Z pohľadu Rastislava teda vyslanie „učiteľa" či „učiteľov" na Veľkú Moravu namiesto biskupa vyznievalo ako „veľké nedorozumenie". Najpodstatnejšia a zaiste pravdivá požiadavka z celej štylizácie sa týka osobitného moravského biskupa. Okrem osobnej prestíže pre Rastislava mal Morave priniesť väčšiu mieru samostatnosti od Východofranskej ríše. Nový biskup však mal aj usporiadať neprehľadné pomery, ktoré v mladej moravskej cirkvi nepochybne panovali.

Pochybnosti oproti tomu vzbudzuje druhá časť posolstva, v ktorej Rastislav žiadal „*učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil*". Jednotliví známi príslušníci mojmírovskej dynastie rovnako Rastislav ako Svätopluk, alebo aj kňaz Slavomír, alebo aj svätý Gorazd (?) boli totiž vychovaní v duchu západného (latinského) cirkevného univerzalizmu. Ani nie tak biskupom z Byzancie, ako skôr požiadavkou vlastného liturgického jazyka by sa teda Rastislav definitívne vymanil zo západného latinského, či vôbec dovtedajšieho európskeho kresťanského sveta. Rastislav si toho musel byť dobre vedomý. Navyše z iného prameňa, ako zo *Života Konštantína* a následne *Života Metoda*, nemožno doložiť, že takéto želanie Rastislav naozaj formuloval. Ako ukazujú následné príklady stredoeurópskych vládcov Koceľa, ale i Svätopluka I., ktorí neskôr disponovali vlastným slovanským arcibiskupom, hoci aj vysväteným v Ríme, šlo o problematické riešenie. Nie inak sa požiadavka osobitného slovanského liturgického jazyka javí, akokoľvek pod správou nástupcov svätého Petra, aj na príklade neskoršieho Chorvátskeho kráľovstva či Českého kniežatstva.

Otázka slovanských písmen a jazyka

Téma originálnej slovanskej abecedy a slovanského knižného a liturgického jazyka, ktorý by bol zároveň jazykom diplomacie, literatúry i kultúry však podľa tvrdenia *Života Konštantína* mala už dlhšie (možno aj z pragmatických dôvodov) rezonovať v kruhoch carihradských vzdelancov. Cisár Michal III. údajne na slová svätého Konštantína Filozofa:

> *„… s radosťou pôjdem ta, ak majú písmená pre svoj jazyk…",*

odpovedal:

> *„A povedal mu cisár: ‚Ded môj i otec môj i mnohí iní to hľadali, ale nenašli, preto ako to môžem ja nájsť?' "*

Či tomu však bolo naozaj tak, nedokážeme spoľahlivo posúdiť. Skôr sa však domnievame, že nebolo, keďže exkluzivita byzantského kresťanstva bola zameraná výlučne sama na seba a naviazaná na grécku abecedu a grécky jazyk. Navyše ako je známe, ani predtým a ani potom sa nikdy Byzancia v podobných misiách, ktoré by ponúkali novým spoločenstvám kresťanstvo v ich jazyku a v osobitnom druhu písma neangažovala.

Napriek tomu treba povedať, že všetky náboženstvá *Starého zákona*, či už ide o židov, kresťanov alebo aj moslimov sú náboženstvá knižné. Ich viera je kvôli čo najdokonalejšiemu porozumeniu Božieho odkazu naviazaná na znalosť čítania písmen. Sám tvorca slovanských grafém svätý Konštantín Filozof v tejto súvislosti v *Proglase* hovorí o symbolickej nahote národov bez kníh:

> *„Lebo sú nahé bez kníh všetky národy, / bo nemôžu sa boriť v boji bez zbroje / s protivníkom a duší našich záhubcom, / odsúdené sú večnej muke za korisť."*

Znalec byzantských i slovanských pomerov v ranom stredoveku Alexander Avenarius konštatoval, že misia svätých Konštantína a Metoda sa „*vymykala z byzantského (a pochopiteľne aj západného) kultúrneho konceptu*". Musel to byť teda osobný a osobitý apoštolský zápal svätého Konštantína, ktorým sa podobne ako kedysi svätý Pavol, nadchol pre zvestovanie Kristovho *Evanjelia* pohanom. Rozdiel medzi svätým Pavlom a svätým Konštantínom (a Metodom) však spočíva v tom, že Pavol šiel k všetkým pohanom, Konštantín však len k Slovanom na Dunaji. Prečo si svätý Konštantín vybral práve Slovanov, nie je spoľahlivo vysvetlené. Preto to do dnešných dní vyvoláva mnohé seriózne úvahy i ďalekosiahle špekulácie. Niektorí bádatelia v tejto súvislosti tiež upozorňujú na význam diskusie, ktorú svätý Konštantín Filozof v *Živote Konštantína* vedie s Chazarmi vyznávajúcimi judaizmus. Grécky bádateľ Ioannis Tarnanidis dokonca uvažuje o určitých indikáciách, ktoré vedú k záveru o tom, že vytvorenie novej slovanskej náboženskej, filozofickej a literárnej tradície, mohlo byť pokusom o nahradenie židovstva, keďže židia celkom nepochopili Evanjelium Krista. V tejto súvislosti sa zdôrazňuje aj „zjavená" povaha slovanských písmen. Vzhľadom na to, že z pôvodných textov (prekladov i pôvodných) od svätého Konštantína Filozofa sa nám zachovalo len málo, ťažko dnes posúdiť, ako to malo vyzerať v praxi.

Slovania ako národ Slova

Okrem *Života Konštantína* a *Života Metoda* a ďalších textov spojených s veľkomoravským obdobím, najviac k téme prečo sa vlastne svätý Konštantín Filozof rozhodol Slovanom sprístupniť kresťanstvo v ich vlastnom jazyku a prostredníctvom ich vlastného jazyka, prezrádza báseň *Proglas*. Najstaršie tri odpisy básne pochádzajú zo 16. storočia a nachádzame ich v prostredí srbských pravoslávnych kláštorov (napríklad na Hilandare na Svätej Hore).

Z územia dnešného Slovenska a Moravy, respektíve Koceľovho Zadunajska (dnes súčasť Maďarska) sa nezachoval ani jeden odpis.

Báseň sledovala osud, ktorý jej predurčil jej tvorca, keď glagolicou do staroslovienčiny začal prekladať ako prvé práve *Evanjelium svätého Jána*. Z neho slová a vety *Prológu*:

„Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a to Slovo bol Boh,"

tak ako sa o tom zmieňuje neznámy autor *Života Konštantína*. Keď však k tomu ten istý životopisec ešte dodal „… *a ďalšie*", nutne myslel aj na sentenciu z *Evanjelia svätého Jána*:

„Bol (Boh-Slovo) *na svete a svet povstal skrze neho a svet ho nepoznal. Prišiel do svojho vlastného a vlastní ho neprijali."*

Aspoň takto tomu rozumel jeden zo slávnych mužov dnešnej slavistiky Ihor Ševčenko vo svojej stati o troch paradoxoch cyrilo-metodskej misie, keď napísal o tom, že cyrilo-metodská misia sa rozvinula na územiach a v spoločenstvách, ktorým v prvom pláne ani nebola určená.

Vráťme sa však späť k cieľu misie. Svätému Konštantínovi Filozofovi šlo predovšetkým o dar „Slova" Slovanom. Veľký ruský semiotik Vladimir Toporov v tejto súvislosti hovorí dokonca o hlavnej:

„mytologéme (základného motívu, stavebného prvku mytológie) *Slovanov ako národa Slova".*

Ten istý autor tiež uznáva, že práve týmto činom (vytvorením písma, jazyka a prekladmi liturgických textov do staroslovienčiny, respektíve vlastnou filozofickou či náboženskou tvorbou) sa svätý Konštantín Filozof odlíšil od všetkých svojich starozákonných, antických i byzantských vzorov, ktorých citátmi inak „vystužoval" on i jeho žiaci svoje texty. Nielen kvôli tomu, že v byzantskej poézii sa tak patrilo robiť, ale najmä kvôli potenciálnemu označeniu svojho diela za heretické. Svätý Konštantín Filozof si bol tohto rizika nepochybne vedomý. Aj preto sa podľa autora *Života Konštantína* v rozhovore s cisárom Michalom III. mal vyjadriť:

„Kto môže na vodu reč napísať a meno heretika si získať?"

Samotná misia ako i jej nábožensko-kultúrne spracovanie starej témy o príchode živého Boha medzi svoj (vyvolený) ľud prostredníctvom „zjavených" písmen svojou vnútornou atraktívnosťou nadchla a podnes nadchýna politické i cirkevno-intelektuálske prostredie v širokom priestore medzi Odrou a Volgou, či Baltským, Jadranským a Čiernym morom. Svätý Konštantín Filozof o tom hovorí jasne:

„Lebo kto totiž prijme tieto písmená, / tomu sám Kristus svoju múdrosť vyjaví / a vaše duše písmenami posilní / i skrze apoštolov, skrze prorokov. / Pretože tí, čo hovoria ich slovami, // i nepriateľa budú schopní zahubiť, / víťazstvo dobré svojmu Bohu prinesú…“

Misia svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda a vznik spoločného kultúrneho povedomia Slovanov

Efektom vytvorenia slovanských písmen a následnej kodifikácie knižného jazyka Slovanov prostredníctvom prekladu *Písma svätého* do staroslovienčiny bol, okrem iného, aj vznik širšieho spoločného kultúrneho slovanského povedomia. Autor *Povesti dávnych liet* vznik takéhoto slovanského vedomia na Kyjevskej Rusi komentuje týmito slovami:

„A sloviensky i ruský ľud je jedno, lebo od Varjagov sa nazvali Rusmi, ale prv boli Slovienmi. Hoci sa aj Poľanmi volali, no reč (mali) *sloviensku. Poľanmi boli prezývaní preto, že sa usadili v poli; ale jazyk sloviensky mali jeden.“*

Slovanská identita sa už teda nerozširuje len prostredníctvom „nositeľov mena“, to jest dynastie, víťaznej družiny, rôznych hrdinských piesní a básní, či iných mediačných kanálov, ale ako u iných „národov kníh“ aj jazykovo-literárne. Dosahuje sa to prostredníctvom „zjavných“ písmen a následne ustanovením staroslovienčiny ako jazyka svätej liturgie. Staroslovienčina sa tak stáva *lingua sacra*, jazykom vertikálnej komunikácie, jazykom komunikácie s Bohom. Svätý Konštantín túto tézu vo svojom *Proglase* formuluje veľmi jasne. Ide o verše:

„počujte, čo vám vlastný rozum hovorí / počujte všetci, celý národ slovanský, / počujte Slovo od Boha vám zoslané, / Slovo, čo hladné duše nakŕmi, / Slovo, čo um aj srdce vaše posilní, / Slovo Boha poznávať vás pripraví.“

Ako ďalej dodáva Toporov verš „*slyšite, Slověne, si*“ („*počujte všetci, celý národ slovanský*“) a tie, ktoré s ním súvisia, formujú hlavnú tému *Proglasu*:

„spočiatku sa javiacu ako zvukový paradox – Slovania ako národ Božieho Slova“.

„Slovania ako národ Božieho Slova“ je myšlienka, ktorá spolu s inými, ktoré sú obsiahnuté najmä v dialógoch svätého Konštantína Filozofa v Živote Konštantína, ale tiež v Živote Metoda a v Živote svätého Klementa Ochridského a ďalších textoch, žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda, vytvárajú základ spoločnej slovanskej nábožensko-kultúrnej paradigmy. Táto paradigma je jadrom, východiskom vzájomnej kultúrnej komunikácie Slovanov. Prostredníctvom kníh vytvorila základ hlbšej slovanskej tradície. Kontemplácie nad základnými otázkami tejto tradície a ich následné rozvíjanie sa diali spočiatku najmä v slovanských kláštorných komunitách.

Alexander Avenarius nazval tieto kláštorné komunity „slovanskými interakčnými centrami“. Od 13. storočia boli rozsiate takmer po celom priestore, v ktorom sa používal niektorý z dialektov slovanského jazyka.

Ak by sme chceli definovať hlavné vektory rozšírenia nového spoločného slovanského knižného kultúrneho povedomia, musíme začať v 9. storočí v Koceľovej Panónii prepojenej územne i cirkevno-politicky s Korutánskom a na vlastnej Morave. Následne vlna, ktorú spôsobilo vyhnanie žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda zasiahla dobové Čechy, Poľsko, Visliansko, Chorvátsko, Srbsko a Bulharsko. V Bulharsku a z časti aj v Chorvátsku sa podarilo inštitucionalizovať slovanskú cirkev, hoci aj len na istý kratší čas. Prvky slovanskej paradigmy svätých Konštantína a Metoda sú viditeľné i v počiatkoch českej cirkvi. Ťažko ich však doložiť v prameňoch presne. V 12. storočí sa slovanská podoba kresťanstva ďalej rozšírila z Bulharska na Kyjevskú Rus. Od druhej polovice 15. storočia, naisto však v 16. storočí sa toto povedomie revitalizovalo v Českých krajinách a s novou silou zasiahlo Poľsko, Uhorské kráľovstvo. V 16. storočí svätý Sáva vytvoril samostatnú autokefálnu Srbskú metropolitu s centrom v srbskom Peći. V uvedenom výpočte by sme mohli pokračovať. Za podstatnejšie však pokladáme povedať, že svätí Konštantín (Cyril) a Metod a na nich naviazané komunikačné kanály spravili pre vznik spoločného slovanského kultúrneho vedomia v priebehu najstarších dejín omnoho viac ako všetci slovanskí vojvodcovia a ich vyhraté či prehraté vojny.

Význam nájdenia ostatkov svätého pápeža Klementa pre úspech Cyrilo-metodskej misie

Zdanlivo nedôležitou, alebo prinajmenšom často obchádzanou anekdotou v súvislosti s uznaním pápežskej stolice prekladov *Písma svätého* a ďalších liturgických kníh do staroslovienčiny, je anekdota o nájdení relikvií svätého pápeža Klementa na Kryme počas misie svätého Konštantína a jeho brata svätého Metoda k Chazarom. V *Živote Konštantína* o pozvaní do Ríma čítame:

> *„Keď sa dozvedel o ňom rímsky pápež, poslal poň* (po Konštantína Filozofa). *A keď došiel do Ríma, vyšiel mu <oproti> sám apoštolský Hadrián* (pápež Hadrián II.) *so všetkými mešťanmi, so sviečkami, lebo prinášal ostatky svätého Klementa, mučeníka a rímskeho pápeža. A Boh hneď zázraky <preslávne> tu urobil. Lebo sa tu človek porazený vyliečil, aj iní mnohí rozličných neduhov sa pozbavili, ako aj zajatci na vzývanie Krista a svätého Klementa, pozbavili sa tých, čo ich zajali.“*

Svätého Konštantína (Cyrila) podľa informácii toho istého prameňa tiež pochovali v Bazilike svätého Klementa:

> *„Brat jeho* (svätý Metod) *však hovoril: ‚Keďže ste ma nevyslyšali a nedali ste mi ho, ak sa vám páči, nech leží v chráme svätého Klimenta, s ktorým aj sem prišiel.‘ Kázal teda apoštolský* (Hadrián II.) *tak učiniť.“*

Mentálne i spirituálne spojenie medzi svätým Konštantínom (Cyrilom) a svätým pápežom Klementom je teda evidentné. Zamyslime sa však nad otázkou, prečo mohli byť práve relikvie svätého Klementa pre svätého Konštantína Filozofa dôležité? Predovšetkým svätý Klement býva v cirkevnej tradícii označovaný ako druhý, respektíve tretí rímsky biskup po svätom Petrovi. To samo o sebe je veľmi dôležité, ešte dôležitejšie však je, že vo svojom *1. Liste* (Korinťanom) svätý Klement zdôrazňuje primát Ríma nad všetkými ostatnými cirkvami. V kontroverziách medzi autoritou konštantinopolského ekumenického patriarchu, ktorým bol zhodou okolností jeden z najväčších vzdelancov svojej doby Fotios a rímskeho biskupa, ktoré práve prebiehali, svätý Konštantín Filozof priniesol Hadriánovi II. v podobe relikvií svätého pápeža Klementa „potvrdenie" o jeho nadradenom postavení voči patriarchovi.

Na tomto mieste však vyvstáva celý rad otázok. Napríklad: Vedel svätý Konštantín Filozof, keď našiel ostatky svätého pápeža Klementa, že raz pôjde do Ríma a že mu tu vďaka tomu, že nesie relikvie druhého rímskeho biskupa, vyjde oproti sám rímsky pápež so všetkými rímskymi mešťanmi (patricijmi)? Vedel, že tieto ostatky mu poslúžia na legitimizáciu jeho prekladov *Písma svätého* a liturgických kníh do staroslovienčiny? Z hľadiska kompozície príbehu svätého Konštantína Filozofa v *Živote Konštantína*, nájdenie relikvií predchádza pozvaniu svätého Konštantína Filozofa a jeho brata na Veľkú Moravu a logická odpoveď je, že o tom vedieť nemohol. Z hľadiska pointy príbehu svätého Konštantína Filozofa, ktorým je nepochybne uznanie staroslovienčiny, však je jasné, že by k nemu bez relikvií svätého pápeža Klementa nikdy neprišlo. Relikvie bez staroslovienčiny a staroslovienčina bez relikvií by nedávali zmysel. Čo teda bolo skôr? Relikvie alebo staroslovienčina?

Ak však boli relikvie svätého Klementa naozaj „prostriedkom" (médiom) na dosiahnutie cieľa, ktorým bolo formálne uznanie originálneho apoštolského diela svätého Konštantína Filozofa, ktoré slovami Vladimíra Toporova možno zhrnúť ako „príchodu Slova k Slovanom", potom sa takýto plán musel v hlave svätého Konštantína Filozofa zrodiť ešte pred cestou k Moravanom a ostatným dunajským Slovanom. Na mnohé nejasnosti, ktoré by takýto výklad následnosti udalostí vyvolal, odpovedá samotná báseň *Proglas*. Vráťme sa teda k nej.

Báseň Proglas *ako vysvetlenie motívu prekladu Svätého písma do staroslovienčiny*

Z formálneho hľadiska je báseň *Proglas* úvodom k prekladu jedného z evanjelií do staroslovienčiny. Z obsahu básne je však jasné, že ide o *Evanjelium svätého Jána*. Niektorí vedci sa domnievajú, že nejde o konkrétne evanjelium, ale o evanjelistár, to jest súbor biblických textov, ktoré sa čítajú počas jednotlivých dní v týždni v roku. Báseň tvorí 112 veršov. Ak rátame záverečnú modlitbovú formulku „Amen", za verš, potom 113. Ako na to už svojho času upozornil Roman Jakobson, zhodou okolností ako ruský exulant spojený

s prvou Česko-slovenskou republikou, väčšina veršov tejto básne je dvanásťslabičných, s cezúrou (pauzou) po piatej slabike. Štruktúra verša je teda tvorená nasledovne 14 = 5 + 7. Formálne by nešlo o žiaden výnimočný jav v dejinách byzantskej poetiky. Výnimočnosť textu Jakobson svojho času formuloval takto: „ (je to) *slovanská odpoveď na byzantskú poéziu*“. O niečo hlbšie zašiel opäť semiotik Toporov, ktorý v uvedenej schéme na základe doteraz najpodrobnejšej sémanticko-štrukturálnej analýzy textu *Proglasu* rozoznal množstvo ďalších rovín a významov. Najlepšie im asi porozumieme pomocou paralely s klasickou byzantskou mozaikou Krista-Pantokratora. Aj ona sa skladá z dvoch principiálnych častí, v ktorej jedna strana dopĺňa významovo tú druhú (5 + 7). Z prvej imperatívnej, ktorá, ako tvrdí Vladimír Toporov, je ukotvená v starozákonnej minulosti a druhej, láskavej, voľnejšej a slobodnejšej, novozákonnej. Pravá (dobrá) strana je pritom menej dominantná (zdá sa menšia). Spodobuje totiž novozákonného Krista, Boha milujúceho (*summa bonum*), odpúšťajúceho, ktorý pravou žehnajúcou rukou pozorovateľa vťahuje do obrazu, volá k sebe. Oproti tomu práve ľavá strana je ukotvená v starozákonnej tradícii. Kristus na nej je prísny, trestajúci, zamračený. Zo sudcovského gesta – pokrčené prsty ľavej ruky smerujúce na *Písmo sväté* je jasný odkaz na starozákonnú *Mojžišovu zmluvu* medzi Bohom a človekom, ktorej dodržiavanie je základnou podmienkou existencie človeka do dnešných dní. Rytmický pôdorys verša *Proglasu* a jeho rozdielne významové zaťaženie, kým v prvej polovici verša prevládajú citáty cirkevných autorít a podstatné mená, v druhej prevládajú najmä vlastné (autorské) vstupy svätého Konštantína a slovesá, však poukazuje aj na ďalšie zákonitosti, ktoré sú podľa Toporova typické pre *Proglas*. Takáto štruktúra však upomína na byzantskú mozaiku, v ktorej sa silné farbené línie zlievajú z rôznych odtieňov všetkých farieb. Odtiene však vznikajú v dôsledku skladania malých farebných kamienkov. Veľký priestor je vyplnený maličkosťami. *Sväté Písmo* tvoria kapitoly, kapitoly vety, vety slová a slová „zjavené“, Bohom inšpirované písmená.

Tu sa však dotýkame ďalšieho podstatného znaku básne *Proglas*. Hovoríme o akejsi paralele medzi „zbieraním“ slovanských písmen svätým Konštantínom a zhromažďovaním „jazykov“ Kristom. Medzi obnovením Stvorenia, návratom do dokonalosti prvotného a jediného jazyka Adama. V *Proglase* túto tému objavil opäť Vladimír Toporov. Tematika „zjavenia“ písmen (kamienkov mozaiky) je teda kľúčovou pre pochopenie *Proglasu*, a tým aj celej misie svätých Konštantína-Cyrila a Metoda.

Vznik glagolice (hlaholiky), najstaršieho slovanského písma

Ako je známe a všeobecne dodnes oceňované najmä medzi filológmi, svätý Konštantín Filozof pri definovaní charakterov jednotlivých typov slovanských grafém (písmená, bukvy) ako prvý v dejinách vôbec pochopil pojem fonémy (jazykového fenoménu, najmenšej komplexnej zvukovej jednotky

jazyka, vďaka ktorej dokážeme rozlišovať význam slova). Jednej slovanskej foném (nie hláske) pritom priradil jeden jediný originálny znak. Vytvoril abecedu, ktorú podľa všetkého nazval glagolica. Dosiahol tak praktickú zhodu medzi tým, ako sa slovo vyslovuje, či číta a ako sa zapisuje. Dôsledok tohto objavu bol epochálny. Na rozdiel od iných grafických systémov zapisovania jazykov totiž svätý Konštantín Filozof dosiahol ozajstný zázrak. Vytvoril takzvaný fonetický pravopis. *Evanjelium* hlásané a spísané v tomto systéme písmen sa stalo prakticky identickým.

Ako je však zrejmé z vyššie citovanej ukážky zo *Života Konštantína,* kľúčovou otázkou pre budúce dielo svätého nemal byť ani tak jazyk, ten bol svätému Konštantínovi Filozofovi známy z okolia Solúna, kde sa narodil, ako skôr písmo tohto jazyka, to jest spôsob, ako tento jazyk zachytiť. Predpoklad, že touto abecedou bola glagolica, vedie k ďalekosiahlym záverom.

Každý znak glagolice plní viaceré funkcie. Na prvom mieste symbolické. Do dnešného dňa existujú dve základné hypotézy o pôvode jednotlivých tvarov písmen glagolice. Jedna, tzv. exogénna tvrdí, že vznikla z písmen iných abecied, najčastejšie sa tu uvažuje o písmenách malej gréckej abecedy, plus pre špeciálne slovanské fonémy boli vymyslené alebo inde vyhľadané iné znaky. Druhá, ktorá sa nazýva aj endogénna tvrdí, že celé písmo skutočne sám svätý Konštantín Filozof vymyslel, prípadne, že mu bolo zjavené. V prospech endogénnej teórie hovorí to, že glagolica má navonok skrytú, pri lepšom skúmaní však zjavnú geometriu. Predovšetkým každý jej znak možno vpísať do kružnice, ktorá je rozdelená na osem dielov. Tento kruh chorvátska odborníčka na glagolicu Marica Čunčić nazvala rozeta. Väčšina znakov sa navyše dá do tejto rozety vpísať prostredníctvom kombinácie kríža, kruhu a trojuholníka. Kríž je pritom symbolom spásy, kruh Božej dokonalosti a trojuholník Najsvätejšej Trojice, ale aj človeka a Boha (pozri hexagram). Neprekvapuje preto, že prvé písmeno glagolice *azъ* má tvar kríža. Mních Chrabr vo svojej obrane slovanských písmen zo začiatku 12. storočia o tomto písmene píše:

> *„Avšak pretože azъ je prvým písmenom, a od Boha darovaným slovanskému rodu na otvorenie úst, pre porozumenie učiacim sa literám, veľkým otvorením úst sa vyslovuje."*

Slovo napísané v glagolici v sebe teda nesie nielen svoj pôvodný obsah, ale aj druhotný, pridaný zapísaním v tomto systéme. Dodajme, že nielen estetický. Aby to všetko nebolo také jednoduché, treba ešte povedať, že jednotlivé písmená glagolice majú aj svoju osobitnú číselnú hodnotu a tvoria prvý slovanský číselný systém. Ako inak A, teda kríž = 1. *Summa summarum*, ak týmito znakmi, ako ich poeticky nazval Milana Rúfus – „Božie mravce",

prepíšeme napríklad báseň *Proglas*, získame, okrem už niektorých naznačených viac-menej tradičných poetických ozvláštnení textu, aj ozvláštnenia ďalšie, nepoetické. Konečným efektom je prakticky neuchopiteľný počet možných významov jednotlivých veršov a tým i básne ako celku.

Stvorením práve takejto abecedy, ktorou sa zapisovala staroslovienčina, teda nepochybne svätý Konštantín-Cyril akoby napodobňoval akt Božieho Stvorenia. Otázne zostáva, do akej miery sám veril, že staroslovienčina môže byť jazykom tohto stvorenia, respektíve jazykom návratu k tomuto stvoreniu – jazykom Adama? Až do jeho čias sa totiž všeobecne verilo, že jazykom, ktorý sa najviac blíži jazyku, ktorým hovoril Adam, bola starosýrčina. Ako je tiež známe, hľadaním takéhoto jazyka sa zaoberali a zaoberajú celé generácie vzdelancov pred svätým Konštantínom Filozofom i po ňom. V každom prípade však konštatujeme, že motivácia, ktorá viedla svätého Konštantína k vytvoreniu slovanského písma a staroslovienčiny ako liturgického, literárneho a kultúrneho jazyka, musela byť neobyčajne silná a so všetkou pravdepodobnosťou nemohla byť daná len každodennými či zaužívanými potrebami svojej doby.

Cyrilo-metodské dedičstvo

Dielo, ktoré svätí Konštantín (Cyril) a Metod a ich žiaci na Veľkej Morave a v Panónii vytvorili, súborne nazývame cyrilo-metodské dedičstvo. Okrem osobitného slovanského písma (glagolica a cyrilika) a jazyka (staroslovienčina) ju ďalej tvoria mnohé preklady z gréčtiny a vlastná literárna tvorba v staroslovienskom jazyku. Pokiaľ ide o preklady, sumárne o tom, čo bolo preložené na Veľkej Morave najlepšie, svedčia slová autora *Života Metoda*. V prvej fáze misie svätý Metod so svojim bratom svätým Konštantínom Filozofom do staroslovienčiny preložili:

> *„Lebo len Žaltár a Evanjelium s Apoštolom a vybrané služby cirkevné preložil prvej s Filozofom."*

V druhej fáze misie však svätý Metod preložil:

> *„…všetky knihy* (Písma) *úplne, okrem kníh Makabejských, z jazyka gréckeho, na sloviensky,* (…) *aj Nomokánon, nazývaný pravidlom zákona, i knihy Otcov preložil."*

Preklady *Písma svätého* a ostatných bohoslužobných kníh mali slúžiť dôstojnému a slávnostnému priebehu liturgie v staroslovienčine. Inak povedané, zmyslom prekladov bolo sprístupnenie základných textov potrebných k vysluhovaniu svätej liturgie, ale nielen to. Napríklad preklad civilného *Zakon sudnyj ljudem* či cirkevného práva známeho pod názvom *Nomokánon* mal mať aj cirkevno, respektíve spoločensko-právny dosah. Preklady kníh cirkevných Otcov zasa mohli a mali poslúžiť teologicko-filozofickej formácii

mladých adeptov originálnej slovanskej duchovnosti i vzdelanosti. Neskoršie však i pri tvorbe a písaní ich kázní, ktoré inak, ako sme sa už zmienili, pápežstvo i po všetkých zákazoch staroslovienčiny v liturgii dovoľovalo čítať či prednášať v domácom jazyku.

Charakter prekladov do staroslovienčiny

Pokiaľ ide o samotný charakter prekladov, treba povedať, že i v „teórii prekladu" svätý Konštantín Filozof a jeho brat svätý Metod predbehli svoju dobu o viac ako tisícročie. Grécke texty totiž ani zďaleka neprekladali doslovne, ale idiomaticky, to jest snažili sa do nového jazyka preniesť z pôvodiny maximum potenciálnych významov.

Podobne postupovali aj s textami, ktoré oni sami a ich žiaci vytvorili, to jest s pôvodnou literárnou tvorbou. Ako vyplýva z názoru Romana Jakobsona, literárnej škole združenej okolo svätých Konštantína-Cyrila a Metoda, nešlo o prosté prenesenie gréckych literárnych vzorov a vzorcov do nového slovanského prostredia, ale o to vytvoriť:

> *„…tvorivú autonómiu a suverénnu plnoprávnosť slovanských provincií byzantského výtvarného i slovesného umenia"*

Aj podľa nášho názoru šlo o vytvorenie samostatnej a autonómnej nábožensko-kultúrnej paradigmy. Poukazujú na to práve originálne diela, ktoré vyšli z dielne cyrilo-metodskej misie. Patria sem jednako literárne skvosty, ktoré vznikli priamo na Veľkej Morave alebo v Panónii, ako sú *Život Konštantína* a *Život Metoda*, báseň *Proglas*, ale tiež tie, ktoré vznikli na základe ich neskoršej recepcie a transformácie, ako sú *Život svätého Nauma*, ale tiež *Život svätého Klementa Ochridského*. Práve tieto texty zasiali do širšieho slovanského myslenia systém myšlienkových súborov, ktoré nazývame „slovanská paradigma".

Témy, ktoré priniesli či preniesli svätí Konštantín Filozof a jeho brat na Veľkú Moravu, nedopadli okamžite na úrodnú pôdu. Pre ich prvotné uchopenie, neskoršie pochopenie a následné rozvíjanie bolo potrebné vytvoriť predovšetkým cirkevno-právne inštitúcie, v ktorých sa takýto proces mohol slobodne udiať. Jasné pritom je, že oficiálna cirkev, či už katolícka, alebo aj ortodoxná (pravoslávna) s niektorými myšlienkami, ktoré priniesol najmä *Život Konštantína* alebo aj *Proglas*, musela mať a mala istý „problém". Spomeňme napríklad už zmienenú mytologému Slovanov ako „národa Slova"; feminizáciu Sofie, to jest Božej Múdrosti pri výbere nevesty pre svätého Konštantína v jeho detskom sne. Okrem týchto však znovu vniesla do dejín myslenia aj tému uctievania obrazov svätých; alebo tiež pravého kresťanstva ako univerzálnej slobody: „*Náš Boh je ako morská hlbina*.", alebo, náuku o Byzantskom cisárstve, nie ako pokračovateľovi Ríma (Východorímska ríša), ale ako o Kristovom kráľovstve. Priestor na kontempláciu pre takéto témy ponúklo ticho a ústranie kláštorných komunít. Vládcovia na Veľkej

Morave ani v Panónii, ako je známe, až na hypotetickú fundáciu benediktínskeho kláštora na hore Zobor nad Nitrou, žiadne takéto monastické centrum nezaložili. Takéto centrá však vznikli podľa názoru Alexandra Avenaria v 12. storočí v Bulharsku, v 13. storočí v Uhorskom a Chorvátskom kráľovstve, neskôr na Kyjevskej Rusi a v Srbsku. Práve v nich sa myslenie o naznačených témach, ale aj ďalších, tu nenaznačených, úspešne rozvíjalo ďalej, aby po istom čase, keď svetské univerzity začali od kláštorov preberať funkcie šírenia vzdelanosti, transformovali do úspešných filozofických, teologických i literárnych tém. Práve týmito témami, najmenej od 20. storočia v rôznych podobách a formách vstúpili slovanskí intelektuáli do diskurzu o ďalšom smerovaní Slovanstva a ľudstva vôbec.

Táto vysoká, mníšsko-literárna percepcia cyrilometodského dedičstva nič nemení na fakte, že ich dielo malo aj svoj presah do každodenného života. Kvôli objasneniu tohto fenoménu sa obrátime znovu na vlastnú najstaršiu slovanskú percepciu významu misie pre samotných Slovanov na Dunaji. *Život Konštantína* zdôrazňuje:

> *„I otvorili sa, podľa prorokových slov* (Iz. 37, 5)*, uši hluchých a počuli slová Písma a jazyk jachtavých jasným sa stal* (Iz. 37, 5; 34, 4)*. Boh sa však tomu radoval a diabol zahanbil.*

Autor *Života Metoda* pri opise pohrebu svätého Metoda píše:

> *„Ľudia však, nesčíselný, zídený národ, odprevádzal ho so sviecami, oplakávali dobrého učiteľa a pastiera, mužské pohlavie i ženské, malí i veľkí, bohatí i chudobní, slobodní i rabi* (sluhovia)*; vdovice i siroty cudzinci i tuzemci, neduživí i zdraví všetci, lebo všetkým bol všetko, aby získal všetkých* (I. Kor., 9,24)*.“*

Prvý východoslovanský kronikár, takzvaný Nestor, a jeho kronika *Povesť dávnych liet*, respektíve autor jej integrálnej časti, ktorá pochádza z Panónie a je známa pod menom *Povesť o preložení kníh* v tejto súvislosti píše, že po tom, čo svätý Metod a dvaja rýchlopisci (kdesi na Veľkej Morave) dokončili celý preklad *Svätého Písma* do staroslovienčiny:

> *„A Slovania boli radi, keď vo svojom jazyku počuli veľkosti Božie.* (…) *Preto sa patrí vzdať chválu a slávu Bohu, že dal takú milosť biskupovi Metodovi, nástupcovi Andronika, a tým aj slovanskému ľudu.“*

Tento fragment je podľa všetkého jednou z najstarších vlastných, teda domácich (panónskych) reflexií Slovanov zachovaných v kyjevskoruskej literárnej tradícii, ktorý sa tam dostal bez iného, to jest bulharského sprostredkovania. Otázka však znie aj tak, kde všade máme tento „sloviensky ľud“ alebo „prostú (slovanskú) čaď / ľud“ hľadať? Podľa najslávnejšieho

slovenského jazykovedca Jána Stanislava je takýmto priestorom celý priestor Panónskeho bazéna, ktorý je na severe a východe vymedzený Karpatským oblúkom, na juhu Balkánskymi horami (Stará planina) a na západe predhorím Álp.

Preto neprekvapuje, že ešte z jedného z dobových prameňov druhej polovice 13. storočia sa dozvedáme, že aktérmi ľudového povstania v Potisí z roku 1048 boli vyznávači Metodovho učenia, teda z pohľadu vtedajšej katolíckej cirkvi heretici. Nadväznosť západoslovanského osídlenia v tomto priestore medzi dnešným územím Slovenska a Slavónskom-Chorvátskom či Potiskou oblasťou nebola ani zďaleka taká jednoznačná, ako je tomu dnes.

25. Obnovenie a zánik veľkomoravskej cirkvi za vlády Mojmíra II.

Osudy Vichinga a moravskej cirkvi po vyhnaní žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda z Veľkej Moravy

Riešenie, ktoré viedlo na jeseň v roku 887 k vyhnaniu žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda z Veľkej Moravy, sa v mnohých ohľadoch už veľmi skoro po svojej realizácii neukázalo ako optimálne. Na celej Veľkej Morave totiž musel nutne nastať nedostatok kňazov. To sa prejavilo v každodennej dušpastierskej činnosti. Veľkomoravskej cirkevnej štruktúre však chýbalo to najdôležitejšie, funkčný a oddaný arcibiskup, metropolita. Nitriansky biskup Viching, ako správou poverený administrátor, na takúto úlohu nebol kompetentný. Naopak, ako nakoniec prezrel aj sám Svätopluk, Viching, ako najvyššia hlava Svätej moravskej cirkvi, počas svojho funkčného obdobia nesledoval len jeho a veľkomoravské záujmy. Obzvlášť sa to prejavilo v čase narastajúceho konfliktu medzi prvým slovanským kráľom a východofranským kráľom Arnulfom, ktorý naplno vypukol po roku 893. V tom istom období bol Viching po druhý raz vyhnaný z krajiny. Tento raz definitívne. Svoje útočisko našiel na dvore kráľa Arnulfa. Do služby k nemu vstúpil ako jeho kancelár. Na základe tejto informácie sa môžeme domnievať, že podobný úrad zastával predtým aj u Svätopluka. Arnulf sa neskôr pričinil o to, že Vichinga vysvätili za pasovského biskupa, čím mu, podľa názoru dobovej pasovskej cirkevno-právnej praxe, podriadil aj Moravu. S týmto riešením ale neboli spokojní bavorskí biskupi, ktorí, inak celkom správne, namietali, že Viching už je nitrianskym biskupom a preto nemôže zastávať aj druhý biskupský úrad. Bavorský episkopát tiež z tradičných príčin Vichingovi navyše vyčítal jeho „zásluhy" na budovaní Slovanskej cirkevnej provincie. Neskoršie *Záznamy o pasovských biskupoch* tento zjavný paradox Vichingovho života pripomínajú týmito slovami:

> *„Viching arcibiskup, národnosťou Bavor. Tento utláčal cirkev v Lorchu* (Pasove), *chtiac jej diecézu rozdeliť a s pomocou kráľa Svätopluka v Slávii vyzdvihnúť metropolu."*

Vichingova smrť okolo roku 901 umožnila Mojmírovi II. pokúsiť sa rekonštruovať cirkevnú správu Veľkej Moravy. Za týmto účelom Mojmír II. vyslal k pápežovi Jánovi IX. svojich poslov so žiadosťou o obnovenie Moravskej arcidiecézy, ktorí v Ríme dosiahli to, že ešte v tom istom roku na Veľkú Moravu prišiel pápežský legát arcibiskup Ján a dvaja ďalší biskupi Benedikt a Daniel. Informuje nás o tom list či skôr sťažnosť salzburského arcibiskupa Theotmara (Thietmara) a bavorských biskupov z roku 902:

„Avšak z vašej strany prišli (od pápeža Jána IX.), *ako sami vyhlásili, traja biskupi, to jest arcibiskup Ján a biskupi Benedikt a Daniel, do krajiny Slovanov, nazývaných Moravanmi, ktorá bola so svojimi obyvateľmi podrobená našim vladárom a nášmu ľudu,…“*

Ich úlohou bolo, ako o tom informuje ten istý prameň, vysvätiť nového moravsko-panónskeho metropolitu a ďalších troch biskupov. Tento optimálny stav pre veľkomoravskú cirkev však netrval dlho. Jeho koniec súvisí s tragickým koncom Veľkomoravskej ríše niekedy v druhej polovici prvého decénia 12. storočia.

26. Pokus o rekonštrukciu štruktúry Svätej moravskej cirkvi

Panónsko-moravské arcibiskupstvo

Veľa otázok v tejto súvislosti vzbudzuje otázka, v ktorých miestach máme lokalizovať centrá veľkomoravských biskupstiev. Sídlom arcibiskupa Svätej moravskej cirkvi bolo nepochybne mesto Morava, ktoré zastupovalo pôvodné Sirmium (Sriemska Mitrovica) v Panónii. O ktorú zo zaniknutých sídelných aglomerácii dnes zväčša preskúmaných archeológmi v skutočnosti šlo, sa dnes už nedá spoľahlivo zistiť. Do úvahy prichádza hneď niekoľko lokalít. Najviac archeológmi odkrytých kostolov z veľkomoravského obdobia v jednej sídelnej aglomerácii sa nachádza nepochybne v Mikulčiciach. Najväčší kostol z obdobia Veľkej Moravy na území, ktoré pokladáme za jadro Veľkej Moravy, bol vykopaný na Bratislavskom hrade. V súvislosti so slávnym veľkomoravským učilišťom svätých Konštantína Filozofa a jeho brata Metoda sa uvažuje o lokalite Sady pri Uherskom Hradišti alebo o Devíne. Písomná tradícia oproti tomu od 16. storočia pozitívne lokalizuje ako sídlo svätého arcibiskupa Metoda a jeho nasledovníkov moravský Velehrad. Odpoveď na centrum Svätej moravskej cirkvi, v ktorom sa mal nachádzať aj kostol zasvätený Panne Márii a v ktorom bol pochovaný svätý Metod a podľa všetkého i najvýznamnejší Mojmírovci.

Logické cirkevno-správne pokrytie veľkomoravských biskupstiev sa zhodovalo s územiami, ktoré Moravania vojensky kontrolovali a hospodársky exploatovali. V podstate sa však rozprestierali jednako v priestoroch, ktoré kedysi patrili k Rímskemu impériu, a preto už kedysi patrili do správy určitej cirkevnej inštitúcie (sem treba zaradiť všetky Moravanmi kontrolované terény v bývalých rímskych provinciách Dácia, Panónia a Noricum); jednako v priestoroch bývalého Barbarika, ktoré bolo bez predchádzajúcej cirkevnej správy (ak nerátame nitriansku tradíciu biskupstva zo 4. storočia). Dilemu ako presnejšie cirkevno-právne vymedziť hranice novozriadených cirkevných provincií nám zachytávajú priamo štylizácie zo *Života Metoda*. Riešenie oprieť novozriadené provincie o starší historický precedens reflektujú slová *Kroniky popa Dukljanina* v súvislosti s výsledkami 14 dní trvajúcej synody, ktorú mal viesť Svätopluk I. spolu s legátmi z Ríma a Konštantínopolu s cieľom cirkevne i politicky usporiadať svoje kráľovstvo:

> *„Na tejto synode boli tiež v prítomnosti kráľa prečítané starodávne privilégiá, ktoré poslal pápež a cisár, tak latinské ako aj grécke o rozdelení provincií, krajov a taktiež krajín, v duchu, v ktorom ich nechali zapísať a usporiadať dávni cisári.“*

Ako je známe, Moravsko-panónske arcibiskupstvo (Slovanská provincia, Svätá Moravská cirkev) titulárne nadväzovalo na tradíciu rímskeho biskupstva ustanoveného v Sirmiu (Sriemska Mitrovica). Toto arcibiskupstvo však bolo chápané ako misijné. Praktický priestor jeho jurisdikcie preto len ťažko presne vymedziť. V maximálnej rozlohe sa však kryli s územím, ktoré dobyl Svätopluk I. Centrum arcibiskupstva bolo najprv v Blatnohrade, neskôr sa ním stalo mesto Morava. Praktickým zázemím tohto arcibiskupstva však muselo byť najmä poriečie Moravy a Dyje s presahom na pravý breh rieky Dunaj. Jeho kompetencie sa však počas celej doby trvania od samotného ustanovenia na väčšine území kryli a vzájomne si konkurovali s cirkevnou správou bavorskej cirkvi.

Nitrianske biskupstvo

Ako isté centrum biskupstva možno lokalizovať Nitru. Sídelným mestom biskupa bola už od roku 882. Podľa neskoršej tradície tu však biskupstvo vzniklo na staršom základe. Údajne sa oň pričinila markomanská kráľovná Fritigil ešte na konci 4. storočia. Prvým biskupom tu mal byť žiak svätého Ambróza menom Sunia. Na základe najnovších archeologických nálezov môžeme ďalej konštatovať, že hrad s Kostolom svätého Emeráma i mesto pretrvali zlomové obdobie okolo roku 907. V polovici 12. storočia sme tu dokonca svedkami ďalšieho, výrazného stavebného ruchu. Na základe uvedeného a aj z dôvodu, že história nedisponuje dokumentom, ktorým by panovník zriaďoval alebo obnovoval biskupstvo v Nitre v 13. storočí, možno konštatovať, že nitrianske cirkevné centrum kontinuitne pretrvalo 12. storočie a v 13. storočí sa stalo základom pre Ostrihomské arcibiskupstvo. Tradícia v tejto súvislosti zachovala aj meno ďalšieho nitrianskeho biskupa na úsvite dejín – je ním svätý Bystrík. Podľa podania uhorských naračných prameňov však malo biskupstvo v Nitre vzniknúť oficiálne až za čias svätého uhorského kráľa Ladislava I. na konci 13. storočia. S určitosťou však existovalo na začiatku 14. storočia v časoch vlády Kolomona Knihomoľa.

Pôvodné hranice Nitrianskeho biskupstva sa pritom so všetkou pravdepodobnosťou kryli s hranicami Nitrianskeho kniežatstva, za ich dediča pokladáme Ostrihomské arcibiskupstvo, ktoré ich na začiatku 13. storočia prevzalo. Na západe a severe to boli Karpaty, na východe na pomedzí medzi dunajským a potiským poriečím to boli svahy Braniska. Na juhu túto líniu uzatvárali masívy Matry, Bukových a Novohradských hôr.

Olomoucké biskupstvo

Ďalším sídelným miestom biskupstva bol podľa všetkého Olomouc. Olomouc podobne ako Nitra pretrval katastrofu Moravanov zo začiatku 12. storočia. Biskupstvo tu malo byť ešte aj v roku 978, keď sa na cirkevnej synode v Meinzi zúčastnil aj podľa mena neznámy moravský biskup. Oficiálne biskupstvo tu však bolo zriadené až v roku 1065.

Olomoucké centrum zabezpečovalo cirkevnú správu nad horným tokom rieky Moravy. Vďaka kontrole tokov riek Labe a Odra pravdepodobne jeho právomoc presahovala aj do Čiech, Sliezska a najskôr aj do Vislianska. Možné však je, že jeho jurisdikcia sa rozprestierala aj ďalej na východ pozdĺž severných hrebeňov Karpát a obchodných centier, ktoré kontroloval Svätopluk v súvislosti s jeho obsadením časti úseku transkontinentálnej obchodnej cesty spájajúcej Bagdad s Cordóbou. S takýmito hranicami, až na cirkevnú provinciu Váh, by korešpondovalo takzvané *Privilégium Pražského biskupstva* z prelomu 13. storočia. Významnými cirkevnými centrami Olomouckého biskupstva boli s veľkou pravdepodobnosťou Krakov a Višlica. Poukazuje na to jednak samotná tradícia týchto miest, ako aj najnovšie archeologické výskumy sakrálnej architektúry na krakovskom Vaveli (Wawel). Takejto interpretácii prameňa by zodpovedalo aj čítanie najstaršieho *Katalógu krakovských biskupov*, ktorých počet začína dvoma biskupmi Prochor (Prohorius) a Prokulf (Proculphus). Ide o osobné vlastné mená, ktoré nezapadajú do latinskej podoby kresťanstva a naznačujú skôr ich slovansko-grécku motiváciu svojho vzniku. To by však tiež znamenalo, že počiatky Olomouckého biskupstva by sme podobne ako vznik Nitrianskeho biskupstva mohli datovať už do doby, keď slovansko-grécka časť kléru mala na Veľkej Morave oproti latinskej navrch. To jest do obdobia 882 – 887.

Jágerské biskupstvo

O štvrtom centre veľkomoravskej cirkevnej štruktúry sa v odbornej spisbe mnoho diskutuje. V podstate sa uvažuje o alternatívach ako Praha, Krakov, Spišská Kapitula alebo, ako to interpretuje Richard Marsina, Jáger, respektíve Debrovo (dnes Feldebrő, neďaleko Jágru). Prikláňame sa k poslednej možnosti, keďže predpokladáme, že horné Potisie bolo integrálnou súčasťou Veľkej Moravy, najmenej od čias Rastislava a Debrovo, respektíve Jáger sa stali na začiatku Uhorského kráľovstva centrálnymi bodmi domény Abovcov.

O pôvodnom Potiskom biskupstve máme najmenej údajov. Dôvod je prostý. Z hľadiska centrálnych území Veľkomoravskej ríše, ktoré hraničili s Franskou ríšou, šlo o periférium, ktorej franská a tiež slovanská dobová spisba venovali len malú, ak vôbec nejakú pozornosť. Podobne nám prakticky úplne chýbajú archeologické pramene. Súčasná maďarská (až na výnimku Zadunajska) a tiež rumunská archeológia nevenujú slovanskému obdobiu svojich dejín takmer žiadnu pozornosť. Argumetácia, prečo práve Debrovo, respektíve Jáger ako centrum biskupstva, je postavená predovšetkým na geografickej determinácii priestoru horného Potisia, ktoré je vytvárané prítokmi tejto rieky a na severe a východe ho vymedzujú Karpaty. Dnes sa síce rozprestiera na území až štyroch štátov: Slovenska, Ukrajiny, Maďarska a Rumunska, kedysi však vytváralo horné Potisie jeden geograficko-politický celok, ktorého prirodzenými centrami sa stali Košice a Jáger.

Neskôr získal tento priestor meno Horné Uhorsko. Treba však povedať, že jeho pôvodné obyvateľstvo, na základe výskumov jazykovedcov (Ján Stanislav), bolo väčšinovo západoslovanské – slovenské. Druhým argumentom v prospech Debrova, respektíve Jágra je, že práve tu vznikli neskôr prvé cirkevné inštitúcie v časoch prvého uhorského kráľa Štefana I. V Debrove rodinný kláštor Abovcov a v Jágri biskupstvo. Strategickú úlohu na pomedzí medzi Nitrianskym, Olomouckým a Jágerským biskupstvom mala aj cirkevná lokalita umiestnená na Hore svätého Martina, neskôr známa ako Spišská Kapitula.

Archidiakonáty a farská sieť na Veľkej Morave

Jednotlivé biskupstvá sa skladali podľa vzoru dobovej Franskej ríše z archidiakonátov (arcidiakonátov). Možno pritom predpokladať, že na cirkevne menej rozvinutých územiach praktický výkon cirkevnej administrácie i každodennej dušpastierskej činnosti patril práve do kompetencií inštitútu archidiakonátov. Starodávny systém menších cirkevno-právnych jednotiek sa osvedčil už na sklonku antickej doby a znovu ožil v súvislosti s územnými výdobytkami Franskej ríše za Karola Veľkého. Súvisel s praktickými, každodennými potrebami efektívnej cirkevnej správy tých území pričlenených k ríši, ktorých cirkevná štruktúra bola slabá, minimálna alebo sa len začínala budovať. Z tohto dôvodu disponovali pôvodní archidiakoni biskupskými právami, ktoré sa často blížili k tým, ktoré mali biskupi samotní, ako napríklad právo vysviacky nových kostolov či práva vizitovať nové farnosti, a iné. Nesmeli však vysviacať nových kňazov. Najstarším archidiakonátom na území Slovenska bola Nitra, na území Moravy, podľa mena neznáme sídelné mesto Mojmírovcov. Archidiakonom priamo podliehali jednotlivé nové farnosti archidiakonátu, a to aj vo veciach teologických. Archidiakoni smeli zvolávať miestne synody. Z dôvodu nedostatočnej štrukturovanosti cirkevnej hierarchie sa často zodpovedali viac ako svojmu biskupovi, svojmu svetskému vládcovi. To im často zabezpečovalo takmer rovnocennú pozíciu s biskupmi. Samozrejme moc a prestíž jednotlivých archidiakonov bola závislá najmä od efektivity ich práce, to jest najmä od intenzity budovania farskej siete na im zverenom území. Z týchto a iných príčin sa pôvodné archidiakonáty v priebehu času niekedy logicky premenili na biskupstvá. Toto je podľa všetkého aj príklad najstarších zadunajských biskupstiev, ktoré mali vzniknúť podľa tradície v časoch prvého uhorského kráľa Štefana. Vznikali však na miestach, v ktorých kedysi existovali panónske franské archidiakonáty Pribinovcov. Patrí sem najmä Vesprémske, Päťkostolské, Stoličnobelehradské a Vacovské biskupstvo.

Pochopiteľne, nie všetky archidiakonáty boli tak bohaté na farnosti ako tie, ktoré sme opisovali v súvislosti s budovaním farskej siete u Pribinu a Kocela. Pri transformácii archidiakonátov na biskupstvá platilo, že čím ďalej od

centra moci sa archidiakonát nachádzal, tým mal menej fár. Na druhej strane čím menej kostolov archidiakonát spravoval, tým mohol byť väčší. Ak sa však zamýšľame nad celkovým počtom fár na veľkej Morave, môžeme prísť k číslu, ktoré sa blíži podľa minimálneho odhadu k 102, maximálne 202 farnostiach. Životopisec *Života svätého Klementa* hovorí o 202 kňazoch slovanského obradu v súvislosti s likvidáciou slovanského obradu na Veľkej Morave:

> *„Takých, ktorí boli z kňazov a diakonov mladší, predávali Židom tí, ktorí* (boli) *hodní Judášovho osudu a slučky. Lebo ako on Krista, tak títo služobníkov Kristových, či skôr priateľov, ako hovorí on sám* (por. Ján 17, 16 – 17), *ba osmelil by som sa povedať i pomazaných zapredali večne rozhorčeným. Nebolo ich veru málo, lež do dvesto sa narátalo, ako sme už povedali, tých* (čo boli kňazskej) *hodnosti."*

Ak rátame, že počet latinských kňazov mohol byť približne taký istý ako slovanských, náš odhad by mohol byť správny.

Pôvod veľkomoravského kléru

Pôvod veľkomoravského duchovenstva bol rôzny. Medzi vysvätenými osobami, ktoré účinkovali na Veľkej Morave sa nachádzali tak Slovania ako Bavori, Švábi, Taliani (Vlasi) i Gréci. O Grékoch a Slovanoch už bola reč, k najvýznamnejším Vlachom patril nepochybne kňaz Ján z Benátok, ktorý pôsobil ako legát v diplomatických službách Svätopluka k východofranskému kráľovi Ľudovítovi Nemcovi i pápežovi Jánovi VIII. Slovania a Gréci zväčša patrili do tábora žiakov svätých Konštantína-Cyrila a Metoda. Nemožno však vylúčiť, že niektorí z latiníkov (najmä severotalianskeho alebo bavorského pôvodu) priľnuli k staroslovienčine ako liturgickému jazyku najmä z dôvodov jeho atraktivity, ako sme tomu boli nakoniec svedkami v samotnom Ríme v časoch pontifikátu pápeža Hadriána II. Podobne však nemožno vylúčiť, že viac tradične a prorímsky orientovaní Slovania zostali verní latinskému obradu, ako na to poukazuje príklad samotného Svätopluka, o ktorom len ťažko predpokladať, že bol obklopený len nemeckými kňazmi. O tom, že takíto kňazi na Veľkej Morave existovali, svedčí príklad kňaza Slavomíra, z rodu Mojmírovcov, ktorý bol do kňazského stavu vysvätený ešte pred príchodom, alebo počas prvej fázy misie solúnskych bratov na Veľkej Morave. Tiež príklad svätého Gorazda je veľavravný. Aj on bol totiž podľa všetkého vysvätený ešte pred príchodom svätých Konštantína Filozofa a Metoda na Veľkú Moravu. *Život Metoda* charakterizuje svätého Gorazda ústami svätého Metoda nasledovne:

> *„Tento* (Gorazd) *je vašej zeme slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný."*

Autor *Života svätého Klementa Ochridského* dodáva, že svätý Gorazd vedel aj grécky. Znalosť latinčiny i jeho predpokladaný vek, (ako nominovaný arcibiskup musel mať viac ako 32 rokov), však prezrádza, že patril do kategórie slovanských kňazov vysvätených niektorým z bavorských biskupov.

Odhadovaný počet kňazov mal na zodpovednosti určitý počet kostolov najmä vo väčších centrách, ale tiež kostolov budovaných v jednotlivých hradoch podľa pravidla, že jedno administratívno-správne centrum malo mať jeden kostol.

Vlastnícke kostoly

Okrem panovníkom budovaných kostolov nemožno na Veľkej Morave vylúčiť aj existenciu vlastníckych kostolov (*ecclesia propria*), ktoré boli vo Franskej ríši veľmi populárne najmä v 8. a 9. storočí. Vlastnícky kostol je kostol, ktorý ležal na súkromnom majetku svojho fundátora (zriaďovateľa). Ten sa zároveň staral o jeho materiálne zabezpečenie a tým aj každodenný chod. Z týchto dôvodov si fundátor nárokoval na všetky práva s tým súvisiace, vrátane práva investitúry, to jest uvedenia do funkcie kňaza, ktorého si sám vyberal. Na takýto právny úzus upozorňuje už vysvätenie prvého kostola v Nitre, ktorý si Pribina nechal postaviť „na svojom majetku" (*in sua proprietas*). Ďalej by na to poukazovali aj známe archeologické lokality z Moravy i Slovenska (Pohansko a Ducové). Proti tejto právno-cirkevnej praxi vystupovala najmä samotná cirkev, ktorá v nej videla ohrozenie vlastného univerzalistického poslania. Preto s ňou aktívne bojovala. Výraz tohto boja sa odrazil aj vo formulácii textu *Kroniky popa Dukljanina*, ktorá v súvislosti s popisom cirkevnej synody, ktorú viedol podľa podania letopisu sám kráľ Svätopluk, uvádza:

> *„Kráľ tiež rozhodol, aby nikto nijako nijakému kostolu neporučoval a tiež nenárokoval si nejako moc alebo vládu nad nejakým kostolom, ale len arcibiskup alebo biskup, u ktorého sa kostol nachádza. Kto by konal inak, urazí kráľovskú korunu."*

Počiatky monasticizmu na Veľkej Morave

K duchovnému stavu Veľkomoravskej ríše je ešte potrebné prirátať aj mníchov, ktorí na Veľkej Morave pôsobili. Aj oni mali rozličný pôvod. Zväčša však tiež boli najmä gréckeho, severotalianského alebo nemeckého pôvodu, ako na to poukazujú známe príklady z veľkomoravských dejín. Najznámejším mníchom bol sám svätý Metod, pôvodne baziliánsky mních a opát. Z latinských mníchov to bol iste pôvodom švábsky benediktín Viching, ktorý sa stal osobným priateľom Svätopluka, neskôr jeho kancelárom, legátom, prvým nitrianskym biskupom a podľa všetkého aj administrátorom Slovanskej arcidiecézy.

Benediktíni vôbec, podobne ako iné neskoršie latinské cirkevné rády, často zohrávali úlohu akýchsi predsunutých bášt kresťanstva na územiach,

v ktorých sa oficiálna rímska katolícka cirkev ešte len ujímala. Takýmto príkladom je aj predsunutie benediktínskeho kláštora zasväteného svätému Hypolitovi do Sankt Pölten, miesta, ktoré kedysi ležalo na hranici medzi slovansko-avarským a bavorsko-franským svetom. Stalo sa tak podľa všetkého už v časoch príprav Karola Veľkého na dobytie Panónie. Svätý Hypolit, pápež, bol totiž už v tom čase ďalším typickým karolovským patrocíniom. Postaral sa o to sám svätý Fulrad († 786), benediktín, opát v Saint Dennis, kancelár Karola Veľkého a tvorca prorímskej a propápežskej franskej politiky v druhej polovici 8. storočia. Práve on sa narodil okolo roku 712 na mieste známom ako Andaldovillare a okolo roku 762 stál pri založení prvého benediktínskeho kláštora na tomto mieste so zasvätením svätému pápežovi Hypolitovi, podľa ktorého sa dnes miesto nazýva Saint-Hipollyte. Z pohľadu Franskej ríše, Karola Veľkého, cirkvi a pápežstva nešlo o náhodu. Nová benediktínska lokalita na pomedzí Franskej ríše a Bavorska (dnes Alsasko, Francúzsko) totiž ležala aj na starej spojnici Rýn a Dunaj a v mnohom predznamenávala ďalšiu politiku Karola Veľkého a tým aj neskoršej svätej Rímskej ríše smerom na východ.

V takomto kontexte neprekvapuje, že až dve lokality v poriečí Dunaja na území dnešného Slovenska a Moravy nesú identické patrocínium svätého Hypolita a obe prepájajú kontext s karolovskou benediktínskou fundáciou s pápežským intelektuálnym zázemím. Prvé z nich príznačne nesie i dnes meno Hradisko svätého Hypolita a dnes je súčasťou Znojma. Toto veľkomoravské centrum vyrástlo na vyvýšenom ostrohu rieky Dyje na kopci, ktorý bol pomenovaný podľa Sankt Pölten a dal v češtine i nemčine aj názov osade Peltnperk (nemecky Pöltenberg / Pildinberg). V časoch Veľkomoravskej ríše bola táto opevnená sídlisková aglomerácia nepochybným politickým i cirkevným centrom juhozápadnej Moravy. Do dnešného dňa sa tu nachádza cirkevná stavba, ktorá pripomína túto slávnu minulosť. Ide o Kláštor krížovníkov s červenou hviezdou pri Kostole svätého Hypolita, ktorý vyrástol na mieste veľkomoravskej rotundy zasvätenej podľa všetkého práve tomuto patrónovi. Za pozoruhodné pokladáme i to, že v tomto kláštore sa zachoval aj kult Svätého Kríža.

Druhá cirkevná inštitúcia s patrocíniom svätého Hypolita vznikla na úpätí hory Zobor, ktorá sa do dnešných dní vypína oproti Nitre. Podľa legendy, ktorú zachoval prvý český kronikár Kosmas na rozhraní 13. a 14. storočia, tu benediktínsky kláštor fundoval sám Svätopluk I. Sám v ňom podľa tej istej legendy aj po svojej smrti spočinul. Súčasní maďarskí historici spochybňujú historickú hodnotu tejto povesti. Práve karolovsko-pápežské patrocínium svätého Hypolita je však nespochybniteľným argumentom, ktorý jasne definuje čas fundácie kláštora. Sám prvý nitriansky biskup Viching

bol benediktín a pochádzal zo Švábska, to jest z územia ležiaceho na rieke Rýn a dnes rozdeleného medzi Francúzsko a Nemecko, územia, na ktorom ležala usadlosť Andaldovillare (dnes Saint-Hipollyte). Ťažko teda nepredpokladať, že si vo svojom budovateľskom zápale odtiaľ nepozval pomocníkov. Je preto na mieste uvažovať o možnosti, že tento benediktín na nitrianskom biskupskom stolci o výhodách benediktínskej rehole informoval aj svojho vládcu Svätopluka I. Ten sa dobre orientoval v štruktúrach Franskej ríše a preto so všetkou pravdepodobnosťou podporil fundáciu novej benediktínskej sadeničky, ktorá vzápätí vznikla na úpätí hory Zobor nad Nitrou. Možno ho presvedčilo aj to, že vďaka vybaveniu tejto inštitúcie školenými benediktínskymi mníchmi malo prísť pri novej fundácii aj k opatrovaniu povesti jej fundátora. To sa dialo v duchu stredovekého zákona zachovania pamäte. Inak len ťažko vysvetliť, že i po 202 rokoch v tomto kláštore zostala živá pamäť o jej zakladateľovi.

27. Právny rámec strednej Európy počas a po páde Veľkej Moravy

Techniky inkorporácie nových území do Franskej ríše

Moravské, Nitrianske, České, Panónske kniežatstvo i Korutánske vojvodstvo s priľahlými oblasťami sa po porážke Avarského kaganátu v roku 798 stali de facto právom víťazov (iure belli) súčasťou Franskej ríše. Väčšina z jednotlivých politických subjektov, ktoré v agende novej európskej veľmoci niesli spoločné dobové meno *plaga orientalis* mala v krátkom, okolo 102 rokov trvajúcom Franskom mieri o niečo iný, nie vždy celkom osobitý vývin. Právne postavenie jednotlivých subjektov, „východných ríšskych území", však zväčša záviselo od toho, do akej miery sa ich za uvedený krátky historický čas podarilo integrovať do vlastného tela Franskej ríše, inkorporovať ich. Dobyť nejakú časť sveta a urobiť ju svojou integrálnou súčasťou sú totiž dve úplne rozdielne veci.

Veľmi dôležitým, ak nie najdôležitejším faktorom v zložitom procese inkorporácie cudzích území bývala ich vzdialenosť od centier, z ktorých zjednocovacie a integračné procesy vyžarovali. Od centra totiž závisela intenzita všetkých ďalších vzťahov, ktoré sa premietali do efektivity integrácie novopričleneného územia. K budovaniu takýchto vzťahov patrili intenzívne matrimoniálne väzby (Pribina mal za manželku vysoko postavenú bavorskú šľachtičnú, Svätopluk I. dokonca sestru Karolovca a iné), či vôbec vedomé budovanie navzájom prepojených ľudských väzieb (napríklad odoberaním rukojemníkov a ich následnou výchovou v kresťanskom a západorímskom, rozumej franskom duchu). Na druhom mieste potom stála implementácia cirkevných štruktúr, ktoré okrem univerzálnych kresťanských hodnôt, zväčša reprezentovali aj záujmy tých, ktorí ich do nového prostredia implementovali (najlepšie doložené na príklade Korutánska a Panónie). Až po úspešnej duchovnej „inseminácii" prichádzalo na rad budovanie vlastných vojensko-administratívnych centier. Zabudnúť však netreba ani na ďalšie techniky integrácie, medzi ktoré patrilo napríklad aj udeľovanie jednotlivých ríšskych úradov, ako vidíme na príklade Vojnomíra, či Braslava, ba dokonca lén, ako to bolo v prípade Pribinu.

28. Rozmanitosť právneho postavenia jednotlivých území *plaga orientalis*

Korutánske vojvodstvo a Kranské grófstvo

Podľa politických úspechov, ktoré sa merali najmä na vojenskom poli, rástla alebo klesala odstredivá sila celkov, ktoré boli odsúdené k integrácii. Z pôvodne postupne integrujúcich sa celkov, ako to vidíme na príklade Veľkej Moravy a neskôr Saska, sa totiž mohli najmä vďaka víťazným bitkám a vojnám v priebehu niekoľkých desaťročí stať mocnosti, ktoré ďalej samé vyžiarili integračnú energiu iným subjektom.

Najvýznamnejšieho posilnenia osobitného postavenia z politických subjektov ležiacich na samom východe Franskej ríše sa v rámci jej nového usporiadania po verdunskom rozdelení Franskej ríše na tri navzájom si konkurujúce kráľovstvá v rámci Východofranskej ríše dostalo Korutánskemu vojvodstvu. Stalo sa tak v časoch, keď sa jeho vojvodami stali Karolman a neskôr jeho syn Arnulf, dvaja mužskí členovia z krvi Karolovcov. Toto povýšenie však na druhej strane prinieslo faktické začlenenie tohto pôvodne korutánskymi Slovanmi osídleného územia do systému Franskej ríše, a tým aj do univerza latinského kresťanského Západu. Dôsledky tejto historickej udalosti boli ďalekosiahle a trvajú prakticky dodnes.

Len významný geografický determinant, pohorie Karavanky zabránilo, že podobný osud ako Korutánsko nepostihol Karniolu. Z pôvodnej franskej marky vyčlenenej z Friulska a vlastného Korutánska v priebehu nasledujúcich storočí vzniklo v rámci Východofranskej ríše osobité grófstvo, ktoré vstúpilo do dejín so svojím vlastným menom odvodeným od slova krajina – Kransko. Zhodou ďalších historických okolností potom práve územie Kranska vytvorilo základ moderného politického subjektu, ktorý poznáme pod menom Slovinsko.

Slovanské kráľovstvo Svätopluka I.

O niečo iný proces prebehol na sever od Dunaja. Pohltením Nitrianskeho kniežatstva Moravským tu vznikla Veľká Morava. V časoch, keď sa susedné Korutánsko stávalo čoraz viac integrálnou súčasťou Bavorska, sa vďaka umnej domácej i zahraničnej politike Rastislava stávala Veľká Morava významným medzinárodným hráčom na šachovom poli strednej Európy. Vďačila za to najmä úsiliu Rastislava čo najviac spochybniť svoju naviazanosť na Východofranskú ríšu. S týmto zámerom Rastislav budoval široké koalície tak so svojimi slovanskými susedmi, ako aj jednotlivými Karolovcami či inými grófmi Východofranskej ríše. Za týmto účelom bol dokonca ochotný nadviazať úspešné kontakty s Bulharskom, Rímskou stolicou, či dokonca s Byzantskou ríšou.

V časoch Rastislavovho následníka Svätopluka I. sa Veľká Morava stala kráľovstvom, čím sa fakticky dostala na úroveň ostatných latinských krá-

ľovstiev svojej doby. Svätopluk však nikdy nespochybnil skutočnosť, že jeho Slovanské kráľovstvo zostáva súčasťou Franskej ríše. Naopak v roku 887 v Tulne pristúpil s cisárom Karolom III. Tučným na plán opätovného zjednotenia Franskej ríše pod zvrchovanou vládou jediného vládcu. Stalo sa tak za výhodných podmienok, ku ktorým patrilo uznanie Slovanského kráľovstva Svätopluka I., ako jedného z kráľovstiev jednotného západokresťanského impéria. Univerzálnosť tohto aktu umocňovala osobitá Rímom zriadená Slovanská arcidiecéza. Oslabenie postavenia univerzálneho cisára Karola III. Tučného, dosiahol okolo roku 889 Arnulf, synovec Karola III. Najprv si vojensky uzurpoval a potom aj formálne voľbou na ríšskom sneme v Regensburgu potvrdil titul východofranského vládcu. Týmto však zvíťazili vo Franskej ríši partikularisticky orientované sily. To ale tiež znamenalo, že Svätoplukov koncept Slovanského kráľovstva v rámci univerzálneho latinského západu narazil na politické ambície Východfranskej ríše. Jednotiace sily západného kresťanstva sa týmto spôsobom odsunuli na vedľajšiu koľaj. Tu museli vyčkať na svoju ďalšiu realizáciu do čias vlády cisára Ota III., teda ďalších vyše sto rokov.

Na Svätoplukovo riešenie usporiadania strednej Európy sa obnovením Slovanskej provincie s vlastným arcibiskupom a troma ďalšími biskupmi pokúsil neúspešne nadviazať jeho syn Mojmír II. Po smrti cisára Arnulfa v roku 901 sa však už na západ od jeho hranice nenašla taká osobnosť, ktorá by bola schopná znovu zjednotiť všetky odstredivé sily, ktoré čoraz mocnejšie podkopávali platnosť Mieru Frankov, ktorý kedysi vytvorili Karol Veľký a jeho syn Ľudovít Pobožný. *Pax Francorum* po 102 rokoch svojho trvania spel k svojmu neodvratnému koncu. Ten nastal v lete roku 909 po sérii bitiek medzi vojenskou fedráciou Uhrov (a Slovanov) a grófom Východnej marky Liutpoldom. Po fatálnej porážke bavorských síl sa politický vplyv Východofranskej ríše musel vrátiť k svojmu východiskovému bodu z roku 898, to jest až na rieku Enžu. Slovanské elity Karpatskej kotliny obrátili svoje zraky k staronovému nomádsko-slovanskému spojenectvu.

Dôsledky mocensko-politického delenia Dunajského priestoru, v čase trvania dominancie Frankov nad touto časťou Európy, však v konečnom dôsledku priniesli svoje ovocie, Nakoniec sa totiž predsa len hranica medzi Západom (*Occident*) a ostatnou časťou Európy (*Orient*) ustálila na rieke Litave (Leitha) a pri Bratislavskej, od istého času Uhorskej bráne (*Porta Hungariae*). Nebola to však zásluha starouhorského kmeňového zväzu, ani neskoršieho kráľovstva, ktoré vstúpilo do dejín ako Panónske a ešte neskôr Uhorské, ale Svätopluka I. a svätého Metoda, prvého arcibiskupa všetkých Slovanov. Zmysluplné vyrovnanie a nadviazanie na politický a cirkevný odkaz Veľkej Moravy sa stal rozhodujúcou úlohou všetkých politických

a cirkevných síl, ktoré sa chceli etablovať v priestoroch, ktoré kedysi Moravanom či už priamo, alebo aj nepriamo patrili.

Čechy

Hold dvoch českých kniežat Spytihneva a Vitislava (Vratislava?) v Regensburgu východofranskému kráľovi Arnulfovi v roku 897 mal ďalekosiahle následky. Okrem iného však znamenal aj to, že z právno-historického hľadiska sa vlastné Čechy a ďalšie krajiny, ktoré sa neskôr s nimi spojili do historického Českého kráľovstva, stali lénom Východofranského kráľovstva a všetkých ďalších právnych nástupcov Východofranskej ríše. Na rozdiel od Slovákov sa tak Česi a neskôr s nimi aj Moravania či Slezania ocitli v rámci politických, cirkevných alebo ekonomických štruktúr rodiacej sa stredovekej nemeckej štátnosti.

Poľsko

Celkom iný je príklad Poľska, či v 9. storočí skôr ešte územia kmeňa Poľanov. Najstaršie centrá tohto kmeňa ako Hniezdno (Gniezdno) či Poznaň sa v sledovanom čase práve konštituovali podľa vzoru Panónie Koceľovcov, Veľkej Moravy Mojmírovcov či Čiech Přemyslovcov. Z právno-historického hľadiska sa totiž jeho politická reprezentácia vymedzila mimo rámca *plaga orientalis*, to jest východných ríšskych území, na ktoré si robili nárok východofranskí panovníci. S istým odstupom času tento starodávny právny status zadefinoval aj *Slovanský zákonník*, ktorý nechal spísať niektorý z nemeckých rytierov v 15. storočí. V jeho prológu je *expresis verbis* zaznamenané:

> *„Tým, ktorí chcú vedieť poľské právo sa dáva na známosť, že Poliaci od čias prijatia kresťanstva podliehali Apoštolskej rímskej stolici, a nie cisárovi…“*

Patronát svätého Petra

Patronát svätého Petra v strednej Európe má však tiež svoju staršiu genézu. Po prvý raz ho ponúkol pápež Ján VIII. v pápežskej bule *Industriae tuae*, ktorú zaslal Svätoplukovi I. v roku 882. Približne v tom istom období tiež pod svoju ochranu zobral chorvátske knieža Branimíra († 894). Dedičom Svätopluka sa v tomto zmysle stal Štefan I. i jeho severný sused Mieško I. († 994). Poľský vladár a jeho následníci sa pod patronát svätého Petra dostali až v roku 993 dokumentom *Dagome iudex*. Prvý uhorský kráľ Štefan I. niekedy v čase svojej vlády (1003 – 1040). Formálne znenie tohto dokumentu je však známe len od čias spísania Hartvikovej *Legendy o svätom Štefanovi*, to jest zo začiatku 14. storočia. Hoci nepochybne ide o neskorší falzifikát, o historickom podriadení sa uhorských kráľov pápežskému stolcu dodnes nikto nepochybuje.

29. Otázky kontinuity či diskontinuity veľkomoravskej tradície v strednej Európe

Otázky okolo nástupníckych práv nových dynastií v strednej Európe

Predpokladov k nástupu novej dynastie, a tým aj etablovaniu sa politických štruktúr, ktoré sú na ňu naviazané, bývalo v ranom stredoveku v celej Európe niekoľko. Predovšetkým sa však vlastná dynastia musela ocitnúť v kríze. Prejavovalo sa to rozmanitými spôsobmi. V prípade výmeny Merovejovcov za Karolovcov vo Franskej ríši možno napríklad hovoriť o akejsi mentálnej poruche vládnuceho rodu. Najčastejšie však šlo o vnútorné a / alebo vonkajšie ohrozenie existencie samotnej dynastie spôsobené nejakým bezprostredným ohrozením (vymretie chorvátskej dynastie Trpimírovcov). Pri vnútornom ohrození dynastie šlo obyčajne o určité prehrešky dynastie voči zvykovému právu spoločenstva. Najčastejšie končilo tragicky, fyzickou likvidáciou vládcu. Vládca však býval rituálne zavraždený svojimi ľuďmi aj v prípade neúspešných vojenských ťažení, útočných i obranných, keďže sa mu pripisovala symbolická vina za zlyhanie celého spoločenstva. Vonkajšie dôvody, ktoré mohli viesť ku koncu dynastie, prichádzali do úvahy v čase expanzie susedného politického subjektu, ktorého cieľom mohlo byť ovládnutie dobytého územia reprezentantmi svojej moci. Typické to bolo najmä v nomádskych spoločenstvách a vo veľmi viditeľnej podobe sa s tým stretávame v prípade Bela IV., ktorý bol spolu so svojou rodinou mongolskými vojakmi prenasledovaný od rieky Slaná až po dalmátsky Trogir. V prípade Dezidera, posledného kráľa Longobardov i Tasila III., posledného kniežaťa Bavorov, sa Karol Veľký rozhodol pre ich internáciu v kláštore.

Likvidácia či internácia posledného mužského člena vládnucej rodiny však nutne neznamenala automatické vymretie celého rodu. Ak prežil čo len jeden jediný z jeho členov, dokonca nemusel pochádzať ani z legitímneho zväzku, ako je príklad českého Břetislava I. († 1057) z rodu Přemyslovcov, za legitímneho následníka jednoducho vyhlásili ľavobočka (bastarda). Cirkev navyše takýto postup až do 15. storočia viac-menej nespochybňovala.

Sobáš ako prostriedok vzniku novej dynastie

Fundamentom politickej tradície v ranom stredoveku nielen v strednej Európe bola dynastická tradícia. Identita včasnostredovekého spoločenstva bola naviazaná najmä na vlastnú dynastiu a jej slávu. Dynastia trvá dovtedy, kým žije jej posledný mužský reprezentant. Vo včasných obdobiach, v ktorých nebol pevne stanovený následnícky princíp podľa práva pokrvnosti, ktoré sa dokazovalo jeho osobným vlastným menom, mohol nastúpiť na ústredný vladársky stolec hociktorý jej legitímny člen. Obyčajne to bol však ten, ktorý bol všeobecne uznaný za najstaršieho (seniora) alebo sa preukázal ako najschopnejší. Princíp seniorátu, ktorý stál a padal na rovnosti

všetkých mužských členov vládnuceho rodu, obyčajne viedol k významnému rozrastaniu sa dynastie na niekoľko vetiev. Presadenie primogenitúry v jednej línii (rodine) celého rodu viedlo takmer zákonite k postupnému vymretiu rodiny a v konečnom dôsledku aj rodu. Samotní Mojmírovci sú tu dosť dobrým príkladom. O niekoľko storočí neskôr ich príklad nasledovali aj Arpádovci, Přemyslovci a nakoniec po rôznych peripetiách i Piastovci, ktorí v 16. storočí boli v Poľsku zbavení nástupnických práv v prospech Anjouovcov. Na druhej strane však treba povedať, že vďaka najrôznejším právnickým kľučkám sa niektorým starým dynastiám (napríklad Habsburgovcom) podarilo posunúť pretrvanie svojich rodov aj cez ženskú líniu.

Sobáš ako najčastejší spôsob legitimizácie novej moci novej dynastie

Matrimoniálne väzby, sobáše predstaviteliek starej, odchádzajúcej dynastie s mužskými príslušníkmi novej dynastie patrili dlho do novoveku k najpopulárnejším technikám správoplatňovania nástupu novej moci v inom politicko-právnom prostredí. Len ako príklad uveďme, že Ján Luxemburský si pred nástupom na český trón zobral za manželku Elišku Přemyslovnu, budúci poľský kráľ Ľudovít Veľký z Anjou mal za matku Alžbetu Lokietkovú z rodu Piastovcov. Pochopiteľne, že k dispozícii sú aj staršie historické či literárno-historické paralely takéhoto zväzku. Podobne musel postupovať napríklad normanský Henrich I. († 1070), syn Viliama Dobyvateľa, ktorý si vzal za manželku Editu (Matildu) z podrobeného rodu anglickej sasko-dánskej dynastie. Zo syna muža, ktorý si násilím podrobil Anglicko, sa tak stal prvý všeobecne akceptovaný kráľ z novej dynastie, ktorá navyše právne i symbolicky spájala tých, ktorí boli podrobení s tými, ktorí prišli ako víťazi. Nie inak musel postupovať aj legendárny Aeneas, hrdina rovnomenného rímskeho eposu od Vergília, ktorému slávny básnik pripísal manželstvo s Laviniou, dcérou podrobeného kráľa Latina. No a nakoniec aj samotný Alexander Macedónsky, ktorý si mal vziať za manželky (pre istotu) dcéry až dvoch vládcov porazenej Perzie Stateiru (dcéru Darea III.) a Parysaltis (dcéra predchádzajúceho vládcu Perzie Artaxerxa III.). Uvedený výpočet je dostatočnou vzorkou na to, aby bolo možné s vysokou mierou pravdepodobnosti konštatovať, že práve takto a nie inak, teda v spojení so starou dynastiou, sa etablovali aj nové vládnuce rody strednej Európy. Na prvom mieste Přemyslovci, cez nich aj Piastovci a v neposlednom rade aj dynastia, ktorej historicko-literárna tradícia pripísala ako predka istého Arpáda.

Mojmírovsko-arpádovská dynastia

Historicko-literárny model, ktorý umožňoval etablovania sa novej dynastie v starom historickom prostredí, popisuje po všetkých stránkach pozoruhodná *Uhorsko-poľská kronika*. Jej autor rozpráva príbeh o zavraždení vládcu Slovanského kráľovstva (*Sclauonie a Chrwacie*) menom Kazimir. Tento slovanský kráľ verne slúžil Bohu, ale jeho veľmoži ho nechali potupne zabiť s odôvodnením:

„Nikdy nebude kráľ nad nami, ale my sami si budeme vládnuť“.

Podrobnejšie rozvedenie ďalších príčin, ktoré viedli k vražde monarchu, autor nepodáva. Ani nemusí, lebo tento hriech slovanských veľmožov má v jeho rozprávaní inú funkciu. Ospravedlňuje vojnu uhorského kráľa Aquilu (v skutočnosti ide o literárne spojenie Atilu a Arpáda) proti Slovanom a Chorvátom, ktorá sa pre vrahov monarchu nutne skončila porážkou. Aquila však nielen pomstil smrť nevinného kráľa, ale sám zaujal jeho miesto. Celé rozprávanie umocňuje prísľub, ktorý Aquila dostáva priamo od anjela, v ktorom mu ten sľubuje, že generácie po Aquilovi pre novodobytú krajinu získajú z Ríma kráľovskú korunu. Podľa ďalšieho rozprávania kronikára sa tak stalo za čias panovania svätého kráľa Štefana. Rozprávanie má napriek historickej nepresnosti svoj hlboký zmysel. Autor písal svoju kroniku v druhom alebo treťom desaťročí 15. storočia. V tom čase si však ani on, ani nikto zo stredoeurópskych kronikárov na posledného vládcu Veľkej Moravy Mojmíra II. už ani nespomenul. V matnej pamäti prvých tvorcov uhorskej historiografie však zostal Svätopluk. Aj to ako vládca Panónie. V inom prípade si prví uhorskí historici na čele s Anonymným notárom P. vytvorili pre vládcov dunajsko-karpatského priestoru imaginárnych vládcov, akými boli Laborec, Salan, Menumorót či Zubor. Musíme tiež uvážiť, že hoci sa meno Kazimír nikdy neobjavilo v súvislosti s veľkomoravskými a tobôž nie chorvátskymi panovníkmi, autor za menom neznámeho Kazimira predsa len videl určitú historickú realitu. Autor *Uhorsko-poľskej kroniky* podrobne popisuje osem dní trvajúcu bitku medzi Aquilom a vojskami Slovanov a Chorvátov:

> *„Odtiaľ* (od Aquileje) *vytiahol aj so svojimi vojskami* (Aquila), *prešiel Korutánske Alpy a prišiel k chorvátsko-sclavonskému územiu* (1 Sam 7, 15) *medzi riekami Sáva a Dráva. Tu sa mu postavili na odpor chorvátske a slovanské kniežatá. Usporiadali šíky, slnko sa zablyšťalo na zlatých štítoch, od ktorých sa zatrblietali hory* (1 Mach 6, 41) *a zrazili sa v boji, ktorý trval osem dní. Boh ich však vydal do rúk* (Ex 23, 15) *kráľa Aquilu* (Atilu) *kvôli tomu, že svojho kráľa Kazimíra zradili a potupne zabili. Slovania a Chorváti boli pobití, jedni utiekli a iní boli odvedení do zajatia* (Ez 27, 3).“

Následne veľmi pozorne opisuje, povedali by sme dokonca až so zmyslom pre psychologický detail, Aquilove vnútorné rozpoloženie po tom, ako zvíťazil v bitke a prekročil rieku Dráva. Dvadsaťpäť rokov po tom, čo opustil svoju bývalú vlasť, východné Uhorsko, po všetkých bojoch a útrapách, sa ho totiž zmocnili pochybnosti a smútok nad tým, čo vykonal. V takomto stave strávil niekoľko dní. Nevedel totiž, či prišiel do vlastnej krajiny, alebo si túto len násilím privlastnil.

„Preto kráľ (Aquila) *strávil mnoho dní vo vážnych úvahách a ako dobrý sa mu pozdával plán, že ak by si [Uhri] vzali Slovanky a Chorvátky za manželky, získal by tak krajinu v mieri a pokoji. Keď to oznámil svojmu vojsku, tento plán sa zapáčil všetkým mužom. Chodil potom po krajine a tešil sa z nej, pretože bola zemou zasľúbenou, tak ako bola zem izraelského národa. Keď poslal svojich poslov* (Nm 23, 23), *prijal* (Ex 2, 1) *z tohto kmeňa* (Dt 20, 1) *od kniežaťa Slovanov dcéru a vzal si ju za manželku* (Ex 2, 1).*“*

Na základe uvedených informácií neznámeho autora *Uhorsko-poľskej kroniky* možno historický priebeh problému zániku, respektíve kontinuity Veľkej Moravy interpretovať aj takto. Či už to bolo z takých alebo onakých, vonkajších alebo vnútorných príčin, jedno je jasné, stabilita ríše sa naštrbila smrťou ústredného veľkomoravského panovníka z rodu Mojmírovcov. Vzhľadom na neznámy osud Svätopluka II., jeho brata, tak zanikol hlavný integračný symbol, ktorým sa táto ríša identifikovala. Družina obklopujúca Mojmíra II. sa preto rozpadla na niekoľko navzájom súperiacich frakcií. Veľkej Morave tým chýbala sila, ktorá by definovala jej záujem. Pád Slovanského kráľovstva, ako ho podáva s odstupom času neznámy autor *Uhorsko-poľskej kroniky* v súvislosti s kráľovraždou, ktorá priniesla zánik dynastie, však nemusí byť nutný výmysel neskoršieho kronikára. Vo svetle najnovších poznatkov práve tento moment mohol destabilizujúco alebo tiež paralyzujúco zapôsobiť na obrancov Moravy. Keď potom došlo k dynastickému sobášu jednej z princezien z rodu Mojmírovcov („dcéra kniežaťa Slovanov“) s Aquilom (niektorý z mužských členov dynastie Arpádovcov), časť veľkomoravských vojenských elít, najskôr asi z Nitrianska alebo zo Zadunajska, sa začala spájať s Uhrami. To by vysvetľovalo aj vetu z listu salzburského arcibiskupa Theotmara (Thietmara) z roku 902 o tom, že Moravania medzi seba prijali nemalý počet Uhrov a podľa ich zvyku si dohola ostrihali hlavy.

Takýto výklad by podporil aj údaj Konštantína Porfyrogeneta, ktorý vo svojej relácii o bielochorvátsko-nomádskej symbióze pripomína:

„Ostatní Chorváti však ostali poblíž Franska a volajú sa teraz Belochorvátmi, čiže Bielymi Chorvátmi, ktorí majú vlastné knieža. Poddaní sú však Otovi Veľkému, franskému a saskému kráľovi a sú nepokrstení, majúc manželstvá a priateľstvo s Turkami.“

Podmienkou pre porozumenie tomuto textu je stotožnenie Bielych Chorvátov s predkami dnešných Slovákov, čo nie je až také vylúčené, ak sa do úvahy zoberie, že byzantský cisár na tomto mieste zmiešal aktuálnu politickú situáciu z polovice 12. storočia s rozprávaním svojich chorvátskych informátorov, ktoré odkazovalo na putovanie Chorvátov do novej vlasti za čias

cisára Heraklea (612 – 643). Údaj Konštantína Porfyrogeneta okrem vzájomných sobášov medzi Turkami (Uhrami) a Bielymi Chorvátmi (nitrianskymi Slovanmi / Slovákmi) tiež pripomína, že Bieli Chorváti mali v uvedenom čase svoje vlastné knieža (*archont*) podriadené Otovi I., franskému kráľovi. Ak uvážime právne postavenie, v ktorom sa Nitriansko nachádzalo aj predtým, je jasné, že formálnoprávne podriadenie východofranským kráľom v polovici 12. storočia by mohlo byť pokračovaním tejto praxe. Celkom samozrejmým a pochopiteľným sa to zdá byť vo svetle porážky vojsk starouhorského kmeňového zväzu v roku 957 na rieke Lech pri Augsburgu. Údaj byzantského cisára o kniežati Bielych Chorvátov by tiež vysvetľoval aj to, ako je možné, že Nitriansko kontinuálne prežilo počas celého 12. storočia. Súčasní archeológovia nám dokonca svojimi novými výskumami na Nitrianskom hrade dokladajú významné posilnenie jeho hradieb (valov) v tomto období.

V uvedenom čase nám tiež dejiny nezanechali ani len jediný pokus nitrianskych Slovanov (Slovákov) o rezistenciu proti narastajúcej politickej moci Arpádovskej dynastie v priestore medzi Dunajom a Karpatmi. V tejto súvislosti pripomeňme, ako mocne moravskí (a aj nitrianski) Slovania vystúpili proti cudzincom Viliamovi a Engelšalkovi, ktorí ich chceli ovládať. To, že Bieli Chorváti (Nitrania) mali svojho panovníka v polovici 12. storočia, je celkom zrejmé, ak len pripustíme, že nová dynastia nebola v Nitre pociťovaná ako cudzia. Naopak, ako domáca – mojmírovsko-arpádovská. Všetky uvedené indície sa tak zlievajú do pevnej historickej (hypo)tézy o manželskom zväzku neznámej mojmírovskej princeznej s neznámym príslušníkom novej (arpádovskej?) dynastie. Takýto scenár nakoniec potvrdzuje aj pandant *Uhorsko-poľskej kroniky*, text takzvaného Anonymného notára P., známy pod menom *Skutky Uhrov* (*Gesta Hungarorum*):

> „*Menumorout* (vládca Moravanmi ovládaného Potisia) *sa najprv vo svojej bulharskej pýche vzpieral dať hŕstku zeme Arpádovi a teraz vyslal* (Menumorout) *svojich poslov, súc premožený a porazený, neváhal dať prostredníctvom týchto poslov celú dŕžavu a Zultovi* (Zoltán), *synovi Arpáda svoju dcéru* (…) *Vojvoda Arpád po porade so svojimi šľachticmi zaľúbil si a schválil odkaz Menumorouta a keďže už počul, že dcéra Menumorouta je tohože veku ako jeho syn Zult* (Zoltán), *nechcel odkladať žiadosť Menumorouta a jeho dcéru prijal spolu so sľúbenou dŕžavou za manželku Zulta* (Zoltána). (…) *Menumorout zomrel bez syna a celá jeho dŕžava v pokoji priadla jeho zaťovi Zultovi* (Zoltánovi).“

Priamo sa tu síce nehovorí o Nitrianskom kniežatstve, ale o Bihorsku, to jest o časti Potisia ovládanom legendárnym Menumorótom (Menumoroutom),

to jest Menším Moravcom, ale z ďalšieho textu Anonymného P. je jasné, že práve z tohto zväzku Zoltána (Sultána / Zulta) a dcéry Menumoróta sa mali narodiť ďalší predhistorickí predkovia rodu Arpádovcov. O tom, že to bol práve Zoltán, ktorý mal podľa Anonymného notára P. v konečnom dôsledku zadefinovať hranice budúceho Uhorského kráľovstva a stať sa jeho prvým vládcom, nemal jeho čitateľ pochybovať. Zaiste i tu ide o retrospektívnu historickú konštrukciu. Najpodstatnejšie však na nej je to, že sa svojím obsahom a funkciou zhoduje s rozprávaním neznámeho autora *Uhorsko-poľskej kroniky*. Podľa obidvoch uhorských historikov 15. storočia teda *pax gentium*, to jest „mier národov" ako nevyhnutná podmienka vzniku novej politickej entity, spoločného kráľovstva rôznych jazykov, kultúr a náboženstiev, vznikla v dôsledku spojenia ženskej príslušníčky starého rodu a mužského príslušníka novej dynastie.

Systém mien nitrianskych Arpádovcov

Na takýto scenár priebehu historických udalostí by poukazoval aj systém osobných vlastných mien prvých historicky známych nitrianskych vládcov z arpádovskej krvi. Nechýbajú medzi nimi kresťanské mená ako sú Michal alebo aj jeho syn Bazileos (Bazil / Vasil / Vazul), či mená slovanské, kniežacie a dynastické, akým je bezo sporu aj meno Vazulovho brata Ladislava Lysého či osobné vlastné meno syna Ladislava, ktoré znie Domoslav. Nie menej príznačné sú aj ďalšie slovansko-kresťanské osobné mená Arpádovcov, ako napríklad pôvodne kniežacie dvojzložkové meno Vojtech, to jest ten, ktorý vojom prináša radosť, potechu, v skrátenej forme do dnešných dní ako Belo. Podobne sa tu však nachádzajú aj mená pohanské, ako je Levente, alebo osobné vlastné mená neznámeho pôvodu ako je Gejza, možno aj turkického *jeg* (vojenský hodnostár), ako si želá maďarská historiografia, hoci dosť krkolomne. Na druhej strane rovnako krkolomné je aj etymologizovať toto meno od slovanského bitematického kniežacieho mena Izjaslav (ten, ktorý si berie, získava slávu). Nechýbajú však ani mená previazané s imperiálnym dvorom Otovcov (Liudolfingovcov) napríklad Lampert a tiež meno Andrej (Ondrej) z tradície gréckych mien prvých apoštolov. Už na prvý pohľad preto možno konštatovať, že slovanské zložkové bitematické kniežacie mená v dynastii nitrianskych Arpádovcov štatisticky prevládajú. Ak by sme k tomu pridali aj hypotézu o tom, že dávanie niektorých kresťanských mien je výsledkom hľadania kompromisu medzi slovanskou (pohanskou) a kresťansko-židovskou tradíciou, dostali by sme ešte zaujímavejšie čísla. Predovšetkým najstarší zo známych Arpádovcov by sa volal Svätopluk Michal a jeho brat Vladimír Bazil. Spojenie Svätopluka s archanjelom Michalom je logické. Jeden je vodcom pozemského a druhý nebeského vojska. Ešte logickejšie je prepojenie Vladimíra s Bazileom. Oba príklady sú navyše dobre dokumentované v dejinách Kyjevskej Rusi, ktoré nám zachytili vôbec najvyššie percento osobných

vlastných dynastických slovanských zložkových mien a ich kombinácie s menami kresťansko-židovskými. Vidíme to na príklade Vladimíra I. Svätého, ktorý pri krste dostal meno Bazil. Príkladom spojenia mien Svätopluk a Michal je kyjevské veľknieža Svätopluk Michal Izjaslavovič († 1115). Nateraz nedoriešené je prepojenie kresťanského gréckeho mena Andrej s jeho slovanskou pohanskou podobou. Zachovalo sa pri mene svätého pustovníka Andreja (Svorada). Meno Svorad sa podľa etymológie Šimona Ondruša spája so slovom „svorný" – od čoho je „svorník", ale aj „zvárať", čo je nie nepodobné etymológii mena Andreas (Andrej) od slova silný.

Najstaršia nitrianska dynastická tradícia vznikla kombináciou miestnej staršej tradície s inými dynastickými prvkami, čo nemôže byť náhoda, ale len dôsledok vyššie naznačeného matrimoniálneho prepojenia medzi niektorou z dám rodu Mojmírovcov (sestier Svätopluka II. ?) a niektorého zo synov najdôležitejšieho z vodcov starouhorského kmeňového zväzu. Hoci táto myšlienka v slovenskej historiografii nie je vonkoncom nová, hlásal ju napríklad Jozef Hložanský v poslednej tretine 21. storočia, faktom zostáva, že je to myšlienka o kontinuitnom prejdení moci z jednej vládnucej dynastie na druhú.

Otázky okolo kontinuity a diskontinuity cyrilo-metodskej tradície vstredovekom Uhorskom kráľovstve

Veľkomoravská tradícia v strednej Európe sa skladá z dvoch integrálnych častí – cirkevnej (cyrilo-metodskej / vichingskej) a politickej – svätoplukovskej. Cyrilo-metodská tradícia v sebe obsahovala variant pravoslávny a katolícky – rímsky. Vichingská tradícia hovorí o katolíckej slovanskej cirkevnej provincii – arcibiskupstve, pod zvrchovanosťou Ríma. Medzi pravoslávnych dedičov cyrilo-metodskej kultúrnej paradigmy patrili pravoslávni Slovania kráľovstva (Srbi, východní Slovania v hraniciach kráľovstva) a románski hovoriaci predkovia (Valaši a Moldavci) dnešných Rumunov. Ku katolíckym patrili zasa najmä Chorváti, do 16. storočia však aj Srbi, ale ako sa ukazuje aj Slovania v Slavónsku a panónski Slovania. Pre pravoslávnu tradíciu je ďalej príznačné, že v niektorých prípadoch splýva aj s byzantskou a niekedy ich je od seba celkom ťažké oddeliť. Pre katolícku, najmä v prvej fáze, je ťažké oddeliť pôvodných bilingválnych (slovansko-latinských) benediktínov od čisto latinských benediktínov. Nie všade, okrem Chorvátska a neskôr po ich prenose do Prahy, Olešnice a Krakova, sa o týchto mníchoch môže hovoriť ako o „glagolášoch".

Taktiež si je už na začiatku potrebné ujasniť, čo pod cyrilo-metodskou tradíciou vlastne musíme rozumieť. V širšom význame je to každé použitie hlaholského a cyrilského písma, a tým aj akýkoľvek výskyt staroslovienskeho jazyka a všetkých jeho neskorších derivácií. V užšom slova zmysle priame nadväzovanie na idey obsiahnuté v základných dielach moravsko-panónskeho písomníctva *Života Konštantína* a *Života Metoda*. Týmto činom najmä priame a menovité odkazovanie na význam oboch solúnskych bratov.

Vráťme sa však k otázke kontinuity či diskontinuity cyrilo-metodského odkazu v Karpatskom bazéne a jeho okolí. Túto otázku nemožno vyriešiť bez definovania „nositeľov pamäte“ (*memory bearers*). Na všeobecnejšie rozšírenie cyrilometodskej tradície v stredoeurópskom prostredí upozorňuje povstanie z roku 1048, pri ktorom sa podľa všetkého vzbúrila časť obyvateľstva bazéna Karpát a Dunaja. Oproti latinským „novotám“ mohla stavať na staršej a udomácnenej tradícii používania staroslovienčiny vo svätej liturgii i v písomníctve. Ak teda chápeme historické a kultúrotvorné procesy (prenosy tradície pamäte) v ich komplexnosti, potom sa musíme pozerať inak aj na otázku kontinuity či diskontinuity cyrilo-metodskej tradície v dejinách súčasných Slovákov.

Nositeľmi a tvorcami aktívnej cyrilo-metodskej kultúrnej pamäte boli najmä kláštorné komunity, ktoré vo svojom každodennom živote používali hlaholské (cyrilské) písmo a staroslovienský bohoslužobný jazyk. Dnešní historici priznávajú existenciu niekoľkých takýchto interakčných slovanských kláštorných komplexov na území Zadunajska (dnešného Maďarska a Vojvodiny v Srbsku) – jedného z jadier bývalého Uhorského kráľovstva. Z nich najdôležitejšie boli zaiste bilingválne benediktínske kláštory Vyšehrad (Visegrád), Tichoň (Tihany) a ženský baziliánsky Vesprém (Veszprém), no najmä Sriemska Mitrovica, v ktorej sa narodil svätý Demetrios, patrón mesta zo Solúna, z ktorého pochádzali svätí Cyril a Metod. Niektoré byzantské prvky sprostredkované cyrilo-metodským prostredím sa dajú identifikovať aj v *Živote svätých Svorada a Benedikta*, v najstaršej hagiografickej pamiatke z územia Uhorského kráľovstva a zároveň aj z Nitrianskeho kniežatstva (približne dnešné Slovensko). Napríklad pôstny zvyk svätého Svorada na spôsob púštneho starca svätého Zosimu.

Vďaka textovej i lingvistickej analýze a kritike k dnešnému dňu vieme identifikovať aj prenos vlastnej cirkevno-právnej tradície svätého Metoda v Panónii na Kyjevskú Rus, a to bez sprostredkujúceho bulharského kultúrneho prostredia. Pripomeňme už zmienenú pasáž Povesti o preložení kníh či súbor najstarších západoslovanských modlitieb známy ako *Kyjevské zlomky*. Pripomeňme tiež v tejto súvislosti najstaršiu historicky doloženú cirkevnú štruktúru Panónskeho kniežatstva, za ktorú vďačíme Pribinovi a Koceľovi a ktorá, ako ukazujú výsledky s výskumov v Blatnohrade (Zalavár, Mosapurk), Vespréme, Päťkostolí a inde, pretrvávala kontinuitne do 14. storočia.

Ak teda môžeme a vieme doložiť existenciu takýchto centier, musíme predpokladať aj neprerušenú kontinuitu dedičstva svätých Konštantína-Cyrila a Metoda. Svoju úlohu tu zaiste zohrávala aj skutočnosť, že pred rokom 1058, respektíve pred rokom 1206 sa kresťanstvo ešte nepociťovalo ako rozdelené na dva tábory (ortodoxné a latinské). Uhorské kráľovstvo

v tomto kontexte preto len ťažko pokladať za čisto katolícku krajinu. Zaiste nie náhodou práve na tento špecifický aspekt uhorskej cirkvi upozorňoval pápež Honorius III. kráľa Ondreja II., keď ho napomínal, že by tento uhorský kráľ nemal stavať len grécke, to jest pravoslávne kláštory, ale fundovať aj nové latinské katolícke kláštory.

Cyrilo-metodská tradícia uArpádovcov

Cyrilo-metodská tradícia však nemohla byť neznáma ani najvyšším uhorským vládnucim kruhom. Najmä pokiaľ hovoríme o slovanských manželkách uhorských kráľov z rodu Arpádovcov. Len kvôli štatistike uveďme, že z 26 kráľov z arpádovskej krvi (vrátane Álmoša, ktorý bol chorvátskym kráľom a Kolomana Haličského, ktorý bol korunovaný kráľ Rusi) malo slovanské ženy 7 panovníkov, pravoslávne (Rusky, Srbky a Grékyne) 6 kráľov. Štatistika je pritom nasledovná: Rusky 3, Poľky 3 a 1 Srbka. K tomuto číslu je potrebné prirátať aj dve Grékyne. Ťažko povedať, ktorá z dám v konečnom dôsledku mohla byť najvplyvnejšou, pokiaľ ide o rozvíjanie programu svätých Cyrila a Metoda. Domnievame sa však, že Anastázia, dcéra Jaroslava Múdreho, ktorá sa zúčastnila pri fundácii až dvoch uhorských kláštorov. Pravdepodobne toho v uhorskom Vyšehrade, ktorý sa všeobecne pokladá za miesto, kam museli po svojom vyhnaní ujsť slovanskí mnísi zo Sázavy, a naisto kláštora v Tihany, ktorého zakladacia listina je síce latinská, ale celá tradícia tohto priestoru okolo Balatónskeho jazera, ako ukazuje *Povesť o preložení kníh* a existencia veľkých preduhorských centier okolo Balatonu (Blatnohrad, Päťkostolie, Vesprém, ale aj Stoličný Belehrad), bola presiaknutá starším kultúrnym, politickým i cirkevným podložím. Anastázia ovládala cyrilské písmo, keďže ho ovládala aj jej sestra Anna „Reina Francie", ktorá cyrilikou podpisovala listiny, ktoré sama vydávala.

Vďaka uvedeným dôvodom sa domnievame, že práve formujúce sa Uhorské kráľovstvo v 13. a po ňom nasledujúcich storočiach nadviazalo na cirkevnú cyrilo-metodskú tradíciu Veľkomoravskej ríše. Napríklad aj mešec svätého Štefana by mal mať podľa Gyulu Moravcsika zo svojej vnútornej strany cyrilské nápisy. Kráľ Rusi a (Slovanov) Koloman Haličský zasa zachoval cyrilský nápis v Kostole svätého Pantaleimona v meste Halič.

Hovoriť o diskontinuite cyrilo-metodského dedičstva v Uhorskom kráľovstve, a tým aj u Slovákov vo včasnom stredoveku nie je a nemôže byť primerané. Zaiste, počet preukázateľných (priamych) dát, ktoré by ju pre 13. a 14. storočie dokazovali, najmä pokiaľ ide o ústredné územia Uhorského kráľovstva (Zadunajsko a Nitriansko), nie je veľký. Na druhej strane aj v Českých krajinách, či v krajinách Chorvátskeho kráľovstva, katolícki ctitelia svätých Konštantína-Cyrila a Metoda narážali u pápežstva na vážne problémy pri kontinuovaní a ďalšom šírení kultu týchto dvoch svätcov. Menej „problematický" bol bezpochyby Metod, ktorého rímske arcibiskupské

svätenie a nadväzovanie na tradíciu svätého apoštola Andronika, „jedného zo sedemdesiatich", v Sriemskej Mitrovici, zabezpečovalo jeho kultu priamočiarejší rozvoj. Na druhej strane v mnohom nie celkom pochopiteľný, jasný a transparentný Konštantín a jeho dielo, museli vyvolávať a vyvolávali u rímskych teológov mnohé nejasnosti. Aj z tohto titulu bolo podstatné pre všetkých, ktorí chceli v tej či onej forme držať a rozvíjať odkaz svätých Konštantína a Metoda, istým spôsobom sa od nich formálne „odrezať" – dištancovať. Najjasnejšie sa to prejavilo v tabuizácii ich mena v českom kultúrnom prostredí, kde sa namiesto mena Cyril používalo Crha (Cyrha) a namiesto Metod Strachota. U Chorvátov zasa čistou substitúciou mena Konštantín za svätého Hieronýma, inak známeho najmä svojim prekladom *Vulgáty* do latinčiny. Vyrovnanie sa katolíckych Slovanov s tradíciou svätých Cyrila a Metoda práve takýmto spôsobom síce nezodpovedalo historickej pravde, pomáhalo však jej pretrvaniu. „Učená lož" nepochybne splnila to najpodstatnejšie – pomohla pri prenesení historického, literárneho a teologického odkazu v katolíckych krajinách stredovýchodnej Európy v priebehu celého 14. storočia. Ba i neskôr, najmä v dekádach na konci 14. a začiatkom 15. storočia, v období „silných pápežov", ktorí sa netajili svojou chuťou riešiť otázku schizmy medzi východným a západným kresťanstvom silou. V tejto úlohe im mohli, mali a boli nápomocní aj uhorskí králi, ktorých ideovo-politická doktrína najmä od čias Bela III. (1174 – 1198), inak vychovávaného v byzantskom prostredí, konvenovala čoraz viac západným smerom. Očividným sa to však stalo až po dobytí Konštantínopolu (1206), keď za vlády Ondreja II. Uhorské kráľovstvo začalo s vojenským šírením katolíckeho rímskeho kresťanstva smerom na severovýchod do Haličsko-vladimírskej Rusi, na juh do Bosny a juhovýchod do oblastí podunajských rumunských kniežatstiev. Ondrej II. nebol v tejto veci ešte celkom ideálnym nástrojom (vyššie zmienená podpora nie katolíckych kláštorov; cyrilský nápis s menom jeho syna Kolomana, kráľa Rusov v Haliči; netransparentné postavenie kráľoviča Ondreja v Haličsku, z ktorého nie je jasné ani to, či sa pri svojom sobáši s dcérou Mstislava Udatného stal pravoslávnym alebo nie, či vyhnanie rádu nemeckých rytierov z krajiny v roku 1227 a iné). Omnoho razantnejší nástroj si táto prorímska politika našla už u jeho synov. Najmä Kolomana Haličského, ktorý dobyl v roku 1237 heretickú Bosnu (inak tiež v písme a liturgii vyznávajúcu tradíciu svätých Konštantína a Metoda) a Bela, mladšieho uhorského kráľa, ktorý sa stal nielen nástupcom Ondreja II., ale i nekompromisným katolíkom, a podľa všetkého aj tým uhorským kráľom, ktorý sa pričinil o definitívnu katolizáciu väčšej časti Uhorského kráľovstva. To i napriek tomu, že jeho manželka Mária bola pôvodne pravoslávnou, keďže pochádzala z cisárskeho rodu byzantských Laskarisovcov. Práve Belo a jeho

manželka, prispeli významnou mierou k likvidácii Vesprémskeho baziliánskeho kláštora, ktorému bol pôvodne určený cistercitský osud, neskôr ho však obsadili Belovi lojálni dominikáni a vznikol tu ženský konvent ich odnože, do ktorej Belo (pre istotu?) umiestnil svoju dcéru Margitu Uhorskú (neskôr vyhlásenú za svätiku). Podobný osud, zdá sa, postihol za Bela IV. aj slovanský kláštor na lokalite Visegrád (Vyšehrad) a postupne aj kláštor v Tihany (Tichoni) a iné. Nedokážeme dnes určiť a ani bližšie špecifikovať rozsah celkovej katolizačnej akcie Bela IV. Za isté pokladáme, že sa dotkol najmä centrálnych území Uhorského kráľovstva. Svoju úlohu pri ňom nepochybne zohrali módne latinské rády (cisterciti, dominikáni a františkáni) a aj západnými jazykmi (najmä nemecky) hovoriaci *hospites*, ktorým katolícka exkluzivita v prostredí inak konfesionálne orientovaného (zväčša pravoslávneho) obyvateľstva prinášala exkluzivitu nielen politickú, ale aj ekonomickú (najmä v Slavónsku, Sedmohradsku a inde). Paradoxom celej situácie je skutočnosť, že Belo IV. až dve svoje dcéry z pragmaticko-politického hľadiska nechal vydať za „schizmatikov" – Annu za Rastislava Černigovského, Konštanciu za Leva Danieloviča, syna haličsko-vladimírskeho panovníka Daniela Romanoviča. Rastislav Černigovský v Mačvianskom banáte, to jest v údele, ktorý spravoval, zostal pravoslávnym a s ním aj celý jeho dvor.

Cyrilo-metodská a svätoplukovská tradícia u Přemyslovcov

Nie menej paradoxne sa cyrilo-metodská a s ňou úzko previazaná svätoplukovská tradícia vyvíjala v historických Českých krajinách. Adaptovanie základných veľkomoravských tradícii pre aktuálne potreby rodiacej sa českej štátnosti, podobne ako v Panónskom (Uhorskom) kráľovstve, či v Srbsku alebo Chorvátsku nebolo ani zďaleka jednoduchou úlohou. Politické sily, ktoré na začiatku českých dejín uchopili moc v Prahe, sa totiž v zásade identifikovali ako sily, ktoré vojensky vystúpili voči Moravanom a v konečnom dôsledku Moravu aj vojensky obsadili. Morava so svojimi historickými tradíciami sa tak chtiac-nechtiac ocitla v ideovej opozícii voči centrálnej vláde Přemyslovcov. Zladiť obe protichodné tendencie a skĺbiť ich do jednotného mentálneho vzorca sa, nie inak ako v Nitriansku a Zadunajsku, stalo dôležitou úlohou potenciálneho rozširovania moci novoetablovanej dynastie. Morava, podobne ako Nitriansko, sa začiatkom 13. storočia stala trvalou súčasťou vyššieho konglomerátu rôznych politických subjektov. Ich trvalé zjednotenie však bolo podmienené, podobne ako v uhorskom príklade, najmä vytvorením spoločnej ideovej platformy, ktorá by tieto subjekty mentálne zjednocovala.

Konečný úspech pôvodnej veľkomoravskej tradície v Českých krajinách bol závislý najmä od jej umnej transformácie a následnej adaptácie v nových politických, cirkevných i spoločensko-ekonomických pomeroch. Na rozdiel od Uhorského kráľovstva sa českým a moravským „ideomakerom"

podarilo efektívne premostenie a spojenie starších myšlienkových konceptov s novovytvoreným dynastickým kultom svätého Václava. V tomto ohľade významnú rolu zohrali prvé inštitúcie schopné do tohto dlhodobého prostredia vstúpiť. Práve ony sa stali hlavnými mediátormi ich recepcie a neskoršej percepcie do istého počtu základných foriem, ktoré v Českých krajinách derivujú prakticky dodnes. Tieto inštitúcie sa stali v pravom slova zmysle hlavnými médiami pamäte spojenými s najdôležitejšími a preto v mnohom ohľade existenciálnymi potrebami dynastie Přemyslovcov, ktorá podobne ako iné stredoeurópske dynastie v tom istom čase zápasila o to, aby sa presadila v súťaži iných, rovnako dobrých, ak nie lepších dynastií. Prvým a dlhodobo najvplyvnejším centrom na „výrobu pamäte" sa stal ženský Kláštor svätého Juraja na Pražskom hrade. Významnou pomocou v zápase o mysle obyvateľov Českých krajín, tak ako všade inde v dobovej Európe, bola cirkev. Jej vloženie sa do spoločného programu s dynastiou vytvorilo na dlhé storočia spoločný program oboch najvýznamnejších konštruktívnych štátotvorných síl.

Literárno-hagiografické texty často zohrávali v najstarších dejinách európskych krajín funkciu politického programu. Nie inak tomu bolo v Českých krajinách. Filiácia najstarších hagiografických textov o českých svätcoch, tak ako v priebehu 12. – 15. storočia vznikali, je dodnes veľmi komplikovanou témou. Navyše je ešte viac skomplikovaná existenciou staroslovienskych životov a ich skrátených foriem venovaných prvým přemyslovským dynastickým svätcom svätému Václavovi a svätej Ľudmile. Pred vystúpením prvého českého kronikára Kosmasa, na začiatku 14. storočia, zdá sa, ani v samotnej dynastii, ktorá bola hlavným objednávateľom týchto diel, neexistoval výrazný súlad, ako tieto texty písať a vytvoriť jednotné hodnotenie výkladu vlastnej minulosti v duchu, ktorý by jej bol bezvýhradne prospešný. Na ilustráciu uveďme príklad svätej Ľudmily, o ktorej svätosti pochyboval ešte aj Kosmas, alebo zaradenie svätého Vojtecha (Slavníkovca) medzi českých krajinských patrónov. K dlhodobej nejednoznačnosti oficiálnych českých svätcov, azda okrem svätého Václava, prispieval vysoký počet (nielen mužských) členov Přemyslovcov v 13. a v 14. storočí a z toho vyplývajúce rozdielne názory jednotlivých hlavných vetiev tohto dominantného rodu v Českých krajinách na vlastné postavenie. Zaiste v tomto zložitom období rozhodujúce slovo patrilo Přemyslovcovi, ktorý sídlil na Pražskom hrade. Ako sme sa však pokúšali ukázať v prípade Ota I. Olomouckého a jeho syna Svätopluka I. Olomouckého, nie všetky tóny přemyslovskej harmónie zneli vždy rovnako. Zavedenie primogenitúry vo vladislavovskej línii přemyslovskej vetvy, ako základného systému následníctva v druhej polovici 14. storočia, okrem iného viedlo k postupnému usporiadaniu pomerov

v Českých krajinách. Na ideovej úrovni to však znamenalo aj konečné vykryštalizovanie systému českých a moravských krajinských svätcov.

O to viac obdivuhodný bol mentálny výkon „českých" intelektuálov, ktorí nakoniec všetky tieto protichodné tendencie spojili do jediného textu. Týmto textom je pravdepodobne latinské spracovanie *Legendy o svätom Václavovi a jeho babke svätej Ľudmile,* známe tiež ako *Legenda takzvaného Kristiána*. Datovanie vzniku tejto legendy je komplikované. Česká a od nej zväčša závislá zahraničná medievalistika by rada jej vznik položila do posledných desaťročí 12. storočia. Problémov spojených s takýmto datovaním je nepochybne mnoho. Spolu s Petrom Kubínom sa pri jej datovaní prikláňame k druhej polovici 14. storočia, keď Vladislav I. a jeho potomkovia úspešne zvrátili priebeh dejín svojho rodu vo svoj prospech. S tým pochopiteľne súvisel aj výklad dejín. Za týmto účelom bolo potrebné, podobne ako v ostatných častiach strednej Európy, vygenerovať spis, ktorý by ich nárok na obsadenie ústredného stolca Přemyslovcov definitívne legitimizoval. Domnievame sa, že to bol aj hlavný dôvod na spísanie syntetizujúceho textu, ktorý spojil dovtedy nespojiteľné – Přemyslovcov (svätú Ľudmilu i jej vnuka svätého Václava) so Slavníkovcami (svätý Vojtech), alebo spojiteľné len ťažko, keď do pantéonu českých a moravských krajinských svätcov zaradil aj svätých Konštatnína (Cyrila) a jeho brata Metoda. Za týmto účelom vygeneroval naozaj pozoruhodnú literárnu fikciu:

> *„Tento Bořivoj teda navštívil raz moravského kráľa Svätopluka Prvého, ktorý ho so svojimi veľmožmi láskavo pozval na hostinu. Ale nebolo mu dovolené usadnúť medzi kresťanov, ale bol posadený pred stolom na podlahu na pohanský spôsob. A tu vraj mu povedal biskup, Metod, ktorému bolo ľúto jeho poníženia: ‚Aká beda, ty, muž tak vynikajúci a nehanbíš sa, že si vyhostený z kniežacích sedadiel, i keď máš predsa kniežaciu hodnosť a pre hanebnú modloslužbu chceš radšej sedieť na zemi!'*
> *On* (Bořivoj) *potom povedal: ‚Do akého nebezpečenstva by som sa vydal pre túto vec, alebo čo dobrého mi prinesie kresťanské náboženstvo?' ‚Ak sa zriekneš, modiel a zlých duchov, ktorí v nich sídlia,' vravel biskup Metod, ‚staneš sa pánom svojich pánov a všetci nepriatelia tvoji budú podrobení tvojej moci a tvoje potomstvo bude vzrastať každodenne ako veľká rieka, do ktorej sa vlievajú prúdy rozličných potokov…'* (…)
> *A toto proroctvo sa určite vyplnilo na českých kniežatách."*

Neznámy autor, ktorý sa štylizuje ako Kristián, do úst svätého Metoda položil slávne slová, ktoré proti všetkej historickej pravde nielenže odvádzajú vznik českej cirkvi z Moravy, ale priamo od svätého Metoda. Takzvaný Kristián v niekoľkých vetách zároveň pražským Přemyslovcom odobril

(legitimizoval) aj ich vládu nad podrobenou Moravou. V *Legende takzvaného Kristiána* sa tiež hovorí o nádhere Svätoplukovho dvora, nespomína sa však, kde tento dvor ležal. To by tiež mohlo znamenať, že takzvaný Kristián písal pred založením kláštora cistercitov na moravskom Velehrade. Práve tomuto miestu, či už na základe nejakého staršieho podkladu alebo aj bez neho, bolo v českej a moravskej tradícii prisúdené v neskoršom období stať sa slávnym centrom Veľkej Moravy, sídlom svätého Metoda i slávneho kráľa Svätopluka. Fundácia kláštora cistercitov na Velehrade sa však udiala až za čias českého kráľa Přemysla Otakara I. 29. novembra 1230. Český kráľ vtedy obnovil a upresnil práva a majetky cistercitskému opátstvu Panny Márie vo Velehrade, ktoré kedysi založil ešte so svojím bratom moravským markgrófom Vladislavom. Zdá sa, že práve táto fundácia mala definitívne prepojiť Čechy s Moravou tak, aby boli všetci aktéri zjednotenia spokojní. Variant *svätoplukovskej legendy* od takzvaného Kristiána vysvetľuje, prečo a ako sa vlastne Morava definitívne začala pokladať za integrálnu súčasť Českých krajín združených pod Korunou svätého Václava. V rozpore so svojou vlastnou históriou, ktorá Přemyslovcom udeľovala právo nosiť dedične korunu od cisárov obnovenej Rímskej ríše, takzvaný Kristián ju odvodzoval od moravského kráľa Svätopluka. Podobne v rozpore s preukázateľnou históriou odvodil české kresťanstvo od krstu Bořivoja svätým Metodom. Najstarší český kronikár Kosmas však píše, že ku krstu Bořivoja prišlo v roku 896. Takzvaný Kristián však kladie krst Bořivoja pred 6. apríl 887, keď zomrel svätý Metod. Česká historiografia sa obyčajne prikláňa k druhému dátumu. Nie celkom však vysvetľuje prečo, ak sa v roku 847 nechalo v Regensburgu pokrstiť 16 českých kniežat, malo by ich ústredné knieža, respektíve kniežací rod zostať pohanský do roku 887. Nové svetlo do tejto otázky azda vnesie výskum na pražskom Vyšehrade, ktorý poukazuje na staršie dejiny kresťanstva v Čechách, o akých sa doteraz uvažovalo. Otázku pokrstenia prvého kresťanského (historického?) kniežaťa Čechov až v časoch Svätopluka musíme pokladať skôr za otázku ideovo-politickú či historicko-právnu, než v pravom slova zmysle čisto historickú. Podobne ako odvodzovanie českej kráľovskej koruny od Svätopluka, aj odvodzovanie kresťanstva od Veľkej Moravy (Svätopluka či svätého Metoda) malo dokazovať nezávislosť českej cirkvi od ríšskej. Hoci, ako vieme, v jednom i druhom prípade bol opak pravdou.

Definovaním piatich českých krajinských svätcov položil takzvaný Kristián tiež základy dynastickej prestíži vladislavovskej línie Přemyslovcov, ale aj jej ďalších nástupcov v úrade českých kráľov, Luxemburgovcov a Habsburgovcov. Ba v časoch po francúzskej revolúcii vytvoril aj ideový rámec tzv. českého národného obrodenia.

V zjednodušenej podobe vyššie zmienený ideovo-politický rámec znovu redefinuje v trochu zmenených politických podmienkach začiatku 16. storočia ďalší český stredoveký autor, takzvaný Dalimil vo svojej po česky a latinsky napísanej kronike v kapitolách 25 a 26, ktoré majú názov *O Bořivojovi prvom kresťanovi sa hovorí toto* a *O Svätoplukovi moravskom kráľovi*. Kapitola 25 je v podstate prevzatá, preložená a prebásnená od takzvaného Kristiána. Doplnená je však informáciami o tom, že o krst Bořivoja sa zaslúžil okrem svätého Metoda aj sám Svätopluk a tiež o tom, že tento krst sa odohral vo Velehrade (*sic!*). Kapitola 26 je oproti tomu adaptáciou *Nitrianskej svätoplukovskej legendy* z rozprávania Kosmasa pre potreby neskorostredovekého rytierskeho dvora:

„Tu by som rád do moravskej kroniky máličko zašiel, / bych reč i česť svoju spriama našiel
Tu o tom, ako koruna z Moravy k nám prišla / Jak sa to stalo, že tá sláva Čechám vzišla

(…)

„Kráľ (Svätopluk) *pozýva české knieža / Pred tvárou pána svojho cisára* (Arnulfa) *mu kráľovstvo dáva / Znova ho Uhorská horda v boji poráža / a mnoho Moravanov v tej bitke zráža / Od hanby sa kráľ už domov vrátiť nechce / a tajne odchádza na ono pusté miesto v lese / až do smrti v mníšskom rúchu údel svoj nese. / Dnes na tom mieste čierni mnísi svätú omšu spievajú / A ten kláštor v Uhorsku Zobor volajú.“*

Na rozdiel od takzvaného Kristiána, ktorý zdôrazňuje, že Svätoplukova koruna bola prenesená na českého panovníka preto, lebo Svätopluk jej bol nehodný, ako odporca svätého arcibiskupa Metoda, takzvaný Dalimil prenos Svätoplukovej koruny na české knieža vykladá ako praktický dôsledok vojenských porážok Moravanov starouhorským kmeňovým zväzom. České kniežatá a neskôr králi sú podľa tohto konceptu dedičmi Svätoplukovej kráľovskej hodnosti. O niečo viac ešte precizuje túto tézu v druhej polovici 16. storočia ďalší český kronikár Přibík Pulkava z Radenína:

„Svätoplukovi v tej dobe podliehali krajiny ako Poľsko a Rusko a hlavným mestom kráľovstva bolo mesto Velehrad. (…) *A toto moravské kráľovstvo bolo neskôr po 194 rokoch, teda roku 1088, obnovené Henrichom cisárom toho mena tretím so súhlasom kniežat a prenesené do Čiech. Pretože tento cisár povýšil české knieža Vratislava na kráľa a Čechy ustanovil za kráľovstvo, z moravského kráľovstva urobil markgrófsvo. A túto marku spolu s kniežatstvami a krajinami, ktoré pred tým Svätopluk, posledný moravský*

kráľ pričlenil k moravskému kráľovstvu, rozumej Poľsko, Rusko, a mnohé iné kniežatstvá a krajiny, podriadil (cisár) *korune a Českému kráľovstvu."*

Podobne ako predchádzajúci českí kronikári aj Přibík Pulkava historické fakty prispôsobil očakávaniam objednávateľa svojho diela i aktuálnemu vkusu svojho čitateľa. Predovšetkým zatajil fakt, že kráľovskú korunu Vratislav II. získal od Henricha IV. a nie III. Dôvod k tomu bol prostý. Henrich IV. stál ako cisár v zápase o právo investitúry (uvádzania cirkevných osôb do ich úradov) proti pápežovi Gregorovi VII., ktorý ho dal do kliatby. Odvolávanie sa na práve takú tradíciu si aktuálny cisár a český kráľ Karol IV. († 1380) nemohol dovoliť. Na druhej strane je celkom evidentné, že Svätoplukov kráľovský titul i rozsah jeho moci, ako ho podal Pulkava, viac ako konvenoval politickým ašpiráciám aktuálneho českého kráľa a univerzálneho vládcu latinského kresťanstva.

Kontinuita či diskontinuita cyrilo-metodskej tradície v Českých krajinách

Ako sme naznačili, podobne ako v Uhorskom kráľovstve, aj v Českom kniežatstve, neskôr kráľovstve, nemožno do 16. storočia hovoriť o jednoduchej, priamočiarej alebo dokonca jednoznačnej kontinuite cyrilo-metodskej tradície, a to v oboch jej formách, to jest v priamom uctievaní Konštantína-Cyrila a Metoda ako osobitých českých krajinských svätcov, ako aj v nepriamej forme, to jest používaní staroslovienčiny ako liturgického a literárneho jazyka. Iste, nemožno vylúčiť teóriu o tom, že časť veľkomoravského slovanského kléru sa po smrti svätého Metoda presunula do Čiech. Doteraz nám však na to chýba akýkoľvek priamy a jasný doklad. Výnimku by mohol tvoriť text *Legendy takzvaného Kristiána o Svätom Václavovi* a jeho babke Ľudmile. Ako sme sa však na to pokúsili poukázať vyššie, nemusel tento text pochádzať z konca 12. storočia, ako si to želá veľká časť tradičnej českej historiografie. Veľmi zaujímavá je v tejto súvislosti aj otázka slovanského benediktínskeho kláštora v Sázave, ktorý malo fundovať na začiatku 13. storočia přemyslovské kniežа Oldřich pre svätého mnícha Prokopa a jeho druhov, ako o tom informuje oficiálna latinská legenda tohto svätca zo začiatku 15. storočia. Či tomu bolo naozaj tak, však isté vôbec nie je. Oproti tomu môžeme predpokladať za blízke pravde, ak nie priamo pravdivé, že keď boli v polovici 13. storočia slovanskí mnísi vyhnaní kniežaťom Spytihnevom II., odišli do slovanského kláštora pri uhorskom Vyšehrade. Odtiaľ ich naspäť priviedol až prvé české kniežа a neskorší kráľ Vratislav II. v roku 1063. Ako je známe a archeologicky doložené, prvá cirkevná stavba na Sázave bol drevený kostol, zasvätený Kozmovi a Damiánovi. Po návrate mnísi začali stavať Kostol Svätého Kríža, ktorý mal byzantský pôdorys. Alexander Avenarius tento kláštor pokladal za jeden z najdôležitejších vo

vzájomnej interakcii cyrilo-metodského dedičstva Veľkej Moravy v priestore strednej Európy. Bohužiaľ, k dnešnému dňu, ako sme už naznačili, nemáme žiadne neoddiskutovateľné pramene o tom, že svätí Konštantín (Cyril) a Metod tu boli bezprostredným predmetom osobitného kultu.

Na tomto mieste sa postupne dostávame k ďalšej, nie celkom prebádanej otázke kontinuity odkazu svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda v katolíckom prostredí v stredovýchodnej Európe. Menovite k panovaniu českého „kráľa zlatého a železného" Přemysla Otakara II. († 1280), ktorému pravdepodobne nezostala nepovšimnutá potencia revitalizácie odkazu svätých solúnskych bratov. Najmä pokiaľ mu šlo o jeho „univerzalistický" slovanský aspekt. Nie je totiž náhoda, že práve za jeho vlády sa konštituovali dve cirkevno-právne slovanské provincie – františkánska a dominikánska. Ich centrom bola Praha a dobové rozšírenie dosiahlo úroveň kyjevskoruského Kyjeva. Ak ich vplyv dosiahol až tam, otázkou je, či minuli územie dnešného Slovenska. Podobne aj v Uhorskom kráľovstve sa v roku 1241 konštituovala osobitá Slovanská františkánska provincia (observantov) v Bosne , ktorá sa ukázala ako dôležitý článok v kontinuite staroslovienčiny (ilýrčiny) v západobalkánskej slovanskej oblasti.

Revitalizácia kultu svätých Konštantína Filozofa (Cyrila) a Metoda v 14. storočí

Od polovice 16. storočia, nielen v Českých krajinách, ale aj rôznych katolíckych územiach Uhorského kráľovstva nastupuje očividná a priama revitalizácia kultu svätých Konštantína a Metoda. Patrí k nim aj územie dnešného Slovenska, z ktorého nateraz máme zo 16. storočia dve kalendáriá, ktoré boli súčasťou misálov. Ide o *Spišské* a *Bratislavské kalendárium*. Príznačné pre oba texty je to, že ich pôvodiny môžeme vidieť v *Kalendáriu olomouckom*, z ktorého okrem svätých Konštantína a Metoda preberajú aj celý rad českých svätcov (Václav, Ľudmila, Vojtech, Prokop a iní). Okrem toho sa na príklade *Spišského kalendária* nedajú vylúčiť aj vplyvy miestne (15. október sviatok svätého kráľa Kolomana, mučeníka – zmienený Koloman Haličský, ranený v bitke na rieke Slaná v roku 1243 ranami, ktorým neskôr podľahol). Na druhej strane však *Spišské kalendárium* obsahuje aj sviatok svätého Simeona, ktorý, ako je známe, bol patrón uhorskej kráľovnej Alžbety z rodu bosnianskych Kotromanićovcov s centrom v dalmátskom Zadare.

Týmto faktom sa dá podčiarknuť aj to, že si aj samotná dynastia Anjouvcov v uvedenom čase sama pre seba už dostatočne dobre uvedomila význam cyrilo-metodskej tradície. Zaiste bol v tomto nápomocný program cisára Svätej rímskej ríše Karola IV. Ustanovením glagolášskeho kláštora v Prahe (Emauzy), okrem odstránenia schizmy medzi východnou a západnou cirkvou, sledoval aj svoje osobité dôvody. Opäť ich prezrádza najmä Přibík Pulkava z Radenína:

„Tento blažený Cyril vidiac zatvrdilosť a neveru Moravanov a Slovanov, žiadal pápeža, aby láskavo dovolil, aby sa omša a iné služby Božie slávili v slovanskom jazyku, lebo neveril, že by ich mohol nejako inak vo viere utvrdiť. Ale takúto prosbu pápež považoval za žart a keď o tom uvažoval a jednal v rade kardinálov a mnohých biskupov, hneď zaznel hlas z neba hovoriac: ‚Každý duch nech chváli Pána a každý jazyk nech ho vyznáva`. Tu pápež, keď započul tento zázrak natrvalo, ustanovil, že sa omše a iné bohoslužby môžu sláviť v slovanskom jazyku."

Skúsenosti s hlbším prienikom do reality pravoslávneho sveta však mali práve panovníci z rodu Anjouvcov. V čase Ľudovíta Veľkého nadviazali na staršiu predchádzajúcu politiku kráľov z arpádovskej krvi na západnom Balkáne, v podunajských rumunských kniežatstvách, no najmä na západnej Rusi, ktorú podobne ako kedysi Ondrej II. Ľudovít Veľký tiež pripojil k Uhorskému kráľovstvu. Ako integrálna idea novotvoriaceho sa katolícko-pravoslávneho prostredia mohla a mala plniť funkciu spoločného východiska či menovateľa pre potenciálny dialóg medzi oboma náboženskými konfesiami. Neprekvapuje preto, že Hedviga Anjouovská (od roku 1999 svätá), dcéra uhorského a poľského kráľa Ľudovíta Veľkého, v roku 1392 fundovala podobný benediktínsko-slovanský kláštor v Kleparzy (dnes súčasť Krakova) a pravdepodobne vlastnila vlastný slovanský evanjeliár. *Spišský misál* a jeho osobité kalendárium preto nie je len prostým prenesením aktualizovaných česko-moravských ideových konceptov do Uhorského kráľovstva (osobitne na územie dnešného Slovenska). Reflektuje tiež naznačené skúsenosti staršej arpádovskej politiky v Haličsku-Vladimírsku. „Svätý Koloman, kráľ a martýr" *Spišského kalendária* nebol totiž len osobitým spišským svätcom zviazaným vlastnou históriou so Spišom, ale aj prvým (latinským) haličským kráľom (*rex Galiciae*, niekedy *Rex Russiae*). Deň 9. marec ako osobitný sviatok úcty svätých Cyrila a Metoda podľa česko-moravského a uhorského vzoru neskôr ustanovila svätá Hedviga Anjouovská aj v Poľsku. Ako poľský vládca „*rex Poloniae*" to neskôr využila v definitívnom pripojení západnej Rusi, dedičstva svojho otca Ľudovíta Veľkého k Poľskému kráľovstvu. Na túto líniu nadviazali neskôr aj Jagelovci. Uhorské kráľovstvo ďalej aktualizovalo najmä valašsko-rumunský a západobalkánsky rozmer cyrilo-metodskej tradície, ktorá sa do *Spišského misálu* dostala prostredníctvom slovanskej liturgickej praxe bosnianskeho dvora Kotromanićovcov, z ktorého pochádzala aj Alžbeta, matka svätej Hedvigy Anjouovskej. V zriedkavejšej forme tu v latinskom prostredí nachádzame samostatné liturgické či paraliturgické texty na počesť solúnskych bratov. Výnimkou je antifóna ku cti oboch bratov – *Incipit historia Cyrili et Metudii*, ktorá sa nachádza v *Kremnickom kódexe* z 17. storočia.

Tak či onak, porozumenie medzi Západom a Východom prostredníctvom odkazu dobrej vôli jeho veľkých aktérov a šíriteľov sa nedarilo naplniť v 16., a len sčasti v 17. storočí. Ako ukázali posledné výskumy Mareka Skawského, cyrilo-metodská téma vstúpila aj do agendy poľských Jagelovcov, kde zohrávala podobnú funkciu ako v predchádzajúcom vývoji v Českých krajinách. Príznačný, okrem nie zanedbateľného ekumenického presahu do priestoru ortodoxného slovanského kresťanského sveta, pritom pre neho zostal aj jeho slovanský, respektíve jednotiaci západoslovanský aspekt, keďže ideológovia Jagelovcov sa netajili svojim antinemeckým, respektíve protihabsburským postojom. Z tohto obdobia (z roku 1493) pochádzajú z Krakova aj prvé slovanské cyrilské tlače. Postaral sa o ne Švajpolt Fiol. Pravdepodobne ich však zaplatil Ján Turzo z Betlanoviec na Spiši.

Revitalizácia a nová aktualizácia dedičstva svätých Cyrila a Metoda v 16. a 17. storočí

Význam otázky dedičstva Veľkej Moravy a osobitne svätých Konštantína a Metoda medzi Východom a Západom sa znovu revitalizoval a vo svojich funkciách prehodnotil v časoch rekatolizácie, menovite v dobe nástupu jezuitov koncom 18. storočia. Z tohto obdobia totiž pochádza (prinajmenšom v slovenskej historiografii) menej známy jezuitský pokus o konštituovanie vyššieho jezuitského učilišťa s vyučovacím jazykom slovanským. Cieľom zriadenia takejto inštitúcie, okrem rekatolizácie Uhorského kráľovstva, mali byť aj misie k východným Slovanom. Vzhľadom na to, že tvorcom tohto konceptu nebolo celkom jasné, aký jazyk by mal byť jazykom misie a akým písmom by sa tam malo písať, generál rádu Claudio Aquaviva uložil okolo roku 1601 Alfonsovi Carillovi, uhorskému generálnemu predstavenému jezuitov, urobiť rozsiahly listovný prieskum medzi jednotlivými bratmi, ktorým položil vyššie naznačené otázky. Z následnej korešpondencie vyčnievajú dva listy sliezskeho jezuitu Teofila Kristeka pôsobiaceho v Kláštore pod Znievom. Odpovedá na ne tak, že jazykom vzdelávania a komunikácie by mal byť jazyk ilýrsky, teda chorvátsky (glagolčina, chorvátsky variant staroslovienčiny), písmom potom cyrilika. K uvedeným odpovediam Teofil Kristek podáva vlastnú filologicko-historickú argumentáciu, a čo je podstatné, k druhému listu pridáva aj zoznam aktuálne existujúcich textov (písaných i tlačených) v cyrilike i hlaholike, ktoré sa v jeho čase mali nachádzať v jezuitskom konvente Kláštora pod Znievom. Bohužiaľ pre dnešné dni navždy stratenom. Plánovanú akciu však prerušilo Bočkajovo (Bocskaj) povstanie a následné stiahnutie sa jezuitov z územia Kráľovského Uhorska (v zásade zo Slovenska). Následne v roku 1637 vznikla v Trnave Jezuitská univerzita, ktorú založil Peter Pázmaň (Pázmányi). Hoci ustúpila od predchádzajúceho plánu vyučovať v ilýrčine, šírenie cyrilometodského odkazu tvorilo i naďalej významnú súčasť jej agendy (história, hagiografia i propaganda). Týmto prostredníctvom, rovnako ako ďalšou tematizáciou

v prostredí evanjelicko-protestantskom sa cyrilo-metodská tradícia stala od 19. storočia integrálnou súčasťou ideológie nielen slovenského národa. V slovinsko-korutánskom prostredí sa o to približne v tom istom období postaral napríklad aj humanista Hieronymus Megiser.

Svätoplukovská tradícia u Slovákov

Podobne ako cyrilo-metodská tradícia aj svätoplukovská prechádzala od svojho vzniku významnými a hlbokými transformáciami. O prvý seriózny pokus o zhodnotenie významu svätoplukovskej tradície pre Slovákov a kategorizáciu *svätoplukovskej legendy* v slovenskej historiografii sa svojho času pokúsil Matúš Kučera. Vo svojom texte identifikoval dve základné línie vývoja *svätoplukovskej legendy* – panovnícku (štátnu) a cirkevnú (kresťanskú). Podľa miesta tradovania zasa rozpoznal *nitriansky*, *panónsky* a *potiský* variant *svätoplukovskej legendy*. Zaujímavé je tiež nazeranie Matúša Kučeru na funkciu *svätoplukovskej legendy*:

> *„Svätoplukovská veľkomoravská tradícia predstavuje teda v našej krajine súbor povestí, mýtov a legiend, ktoré síce nie sú programovo zapísané, ale zostali ako rezíduá vo včasnouhorskom písomníctve. Vo vlastnej spoločnosti tvorili však pevnú historickú matériu, upomínajúcu na vlastný slovanský štát, veľkého panovníka, udatného vojvodcu.“*

Po istom čase Ján Steinhübel zmysel svätoplukovskej tradície pre Slovákov videl touto optikou:

> *„Základná otázka národnej existencie – otázka pôvodu* („origo gentis“) *nedala pokoj vzdelanému kronikárovi ani obyčajnému sedliakovi* („fabulae rusticorum“), *museli si ju zodpovedať všetky národy i Maďari i Slováci v stredovekom Uhorsku. Pamiatka na slávneho Svätopluka, neskôr Moravca, ktorá sa v Zadunajsku spájala s pamiatkou na odpor a porážku veľkomoravského vojska Maďarmi* (starouhorským kmeňovým zväzom), *určila obsah historického povedomia o veľkomoravskom pôvode Slovákov…“*

Ako je teda z oboch uvedených citátov jasné, aj Kučera aj Steinhübel zdôrazňujú najmä identifikačnú funkciu *svätoplukovskej legendy* pre Slovákov v Uhorskom kráľovstve, jej starobylosť a kontinuitu v ich dejinách.

Kritéria kategorizácie svätoplukovskej legendy

Pod termínom *svätoplukovská legenda* rozumieme súbor všetkých rozprávaní, ktoré vznikli po smrti tohto panovníka. Skúmanie tejto legendy naráža na celý rad objektívnych problémov. Patrí sem fragmentárnosť podania o Svätoplukovi, veľký geografický i časový rozptyl jednotlivých podaní, nie vždy jasná úloha objednávateľa, tvorcu či média, prostredníctvom ktorého sa *svätoplukovská legenda* šírila. Do kategórie, ktorá sťažuje výskum *svätoplukovskej legendy*, patrí tiež otázka kontinuity a diskontinuity tejto legendy.

Na základe spomenutých komplikácií sme sa svojho času pokúsili o kategorizáciu *svätoplukovskej legendy* v jej celkovom priereze.

Percepciu rozprávaní, ktoré vykresľujú Svätopluka po jeho smrti, možno rozdeliť aj podľa emócií, ktoré mali vyvolávať na dva hlavné okruhy: 1) negatívny a 2) pozitívny. Negatívne rozprávanie o Svätoplukovi označujeme pracovne v duchu terminológie poľského vedca Jacka Banaszkiewicza, ktorú kedysi aplikoval na rozprávania o poľskom vládcovi Boleslavovi II. Štedrom ako čiernu, pozitívne ako bielu legendu. V niektorých prípadoch, ako o nich bude ešte reč, sa negatívne a pozitívne motívy historickej pamäti o Svätoplukovi I. navzájom zmiešavajú. Najskôr sa pokúsime vyselektovať jednotlivé prvky čiernej *svätoplukovskej legendy*, určiť jej evolúciu, charakter, odberateľov i objednávateľov v Panónskej panve, a tým aj úlohu tejto legendy v societe, ktorá ju tradovala. Kladný obraz Svätopluka totiž vo všetkých tradíciách (okrem uhorsko-maďarskej) v zásadne prevážil nad negatívnym.

Čierna svätoplukovská legenda

Čierna *legenda o Svätoplukovi* má viacero verzií. Vznikali buď na základe niektorých dobových historických záznamov (napríklad nekrológ *Fuldských análov*, ale i iné), alebo celkom umelo, ako dôsledok potrieb určitého spoločenstva, society. V pravoslávnom (a gréckokatolíckom) prostredí napríklad negatívny obraz postavy Svätopluka I. vznikol ako dôsledok zaužívanej predstavy o tom, že to bol Svätopluk, ktorý sa zaslúžil o vyhnanie žiakov svätého arcibiskupa Metoda.

Pre všetky formy čiernej *svätoplukovskej legendy* je príznačné, že sú to prejavy literárne, za istým účelom skonštruované a následne zapísané. Tento jav mal niekoľko dôvodov. Najdôležitejším z nich bola politická objednávka vyvolaná hľadaním integrujúceho mýtu uhorskej vládnucej dynastie, neskôr uhorskej šľachty (*Natio Hungarica*). Táto objednávka vyšla nepochybne priamo z najvyšších uhorských politických kruhov (cirkevných i svetských). Presadenie sa čiernej *legendy o Svätoplukovi* však nebolo nikdy a nikde jednoduchým a tobôž už nie jednorazovým procesom. Dôležité je, že historický Svätopluk a jeho pôvodná pozitívna tradícia nakoniec prevrstvili všetky neskoršie učené a účelové negatívne konštrukcie.

Východiská čiernej svätoplukovskej legendy

Pravdepodobne najstarším písomným prameňom, ktorý možno vyhodnotiť ako hovoriaci proti Svätoplukovi, je svätoplukovský nekrológ vo *Fuldských análoch* k roku 896. O smrti vládcu Moravských Slovanov hovorí takto:

> *„Svätopluk, knieža Moravanov a nádoba všetkej vierolomnosti, keď všetky krajiny s ním susediace úkladmi a ľsťou rozvrátil a bažiac po ľudskej krvi obkľúčil, napokon napomínajúc svojich, aby ‚sa nestali milovníkmi mieru, ale radšej nepriateľmi susedov, nešťastne dožil svoj posledný deň.“*

Svätopluk je tu vykreslený ako mocichtivý, krvilačný netvor nenávidiaci mier, tvorca chaosu a zmätku. Táto jednostranná, veľmi tendenčná charakteristika vznikla dôsledkom vzájomnej animozity medzi Svätoplukom a Arnulfom, korutánskym vojvodom, východofranským kráľom (od 889) a cisárom (až po smrti Svätopluka, teda od roku 898). Zápis vo *Fuldských análoch*, ktorý nielen dnešní historici považujú z veľkej časti za tendenčný, sa často porovnáva s inou, menej zaťaženou charakteristikou Svätopluka od jeho ďalšieho súčasníka, opáta Regina z Prümu († 917). Vo svojej kronike k roku úmrtia vladára píše:

> *„Asi v tomto čase* (rok 896) *Svätopluk, kráľ moravských Slovanov, muž medzi svojimi najmúdrejší a veľmi ľstivého ducha, dožil sa posledného dňa. Jeho ríšu krátky čas nešťastne spravovali jeho synovia, kým Maďari* (starouhorský kmeňový zväz) *všetko až do základu vyplienili."*

Vďaka tomuto svedectvu je prirodzené, že poňatie Svätopluka ako vierolomného panovníka sa v latinsky píšucich krajinách stredovýchodnej Európy presadzovalo len pomaly, a aj to s istými rozpakmi. Zásluhu na tom, že sa aj v latinskom dejepisectve konečne ujalo semienko čiernej *svätoplukovskej legendy* treba v konečnom dôsledku pripísať Kosmovi Českému. Prvý český kronikár totiž zo Svätopluka urobil vierolomného vládcu, ktorý porušil sľub daný svojmu cisárovi. Kosmas však zachoval aj obrysy bielej *svätoplukovskej legendy*.

Svätoplukovská legenda v stredovekej uhorskej narácii

Svätoplukovská legenda sa zachovala v systéme najstarších uhorských naračných textov právnej, historickej i hagiografickej povahy. Slovenská historiografia tejto časti najstaršieho uhorského dejepisectva vždy venovala značnú pozornosť. Od počiatkov existencie osobitného slovenského dejepisectva, najprv v rámci uhorskej historiografie a neskôr samostatnej historiografie, sa vyvrátenie čiernej *svätoplukovskej legendy* stalo pre slovenských dejepiscov akousi „témou číslo jeden". Tvorila totiž jadro podmaniteľskej, panskej či hunskej teórie – teórie zdôvodňujúcej pôvodne sociálnu a neskôr i etnickú výlučnosť a nadradenosť uhorskej, neskôr maďarskej šľachty nad inými vrstvami či národmi uhorskej spoločnosti. Pozrime sa teraz bližšie na evolúciu čiernej *svätoplukovskej legendy* v jej uhorskom variante a pokúsme sa definovať jej jednotlivé časti, ich pôvod, čas vzniku i spoločenskú funkciu.

Prvotná negácia svätoplukovskej legendy v najstarších stredoeurópskych textoch

Najstaršie známe uhorské naračné texty ako sú *Gesta Hungarorum* (*Činy Uhrov*) od Anonymného notára P., či *Uhorsko-poľská kronika* svätoplukovskú historickú tradíciu prakticky ignorujú. Podobne najstaršie texty hagiografického charakteru ako *Väčšia* či *Menšia legenda svätého kráľa Štefana*. Nemožno sa tomu čudovať. Nie všade a nie vždy sa historická tradícia dnešných stredoeurópskych národov vyvíjala priamočiaro. Dosvedčuje to aj príklad prvotnej negácie *svätoplukovskej legendy* v najstaršej českej, uhorskej, sčasti

aj poľskej hagiografickej spisbe. Dôvod na to bol prostý. Primárnym cieľom dobových „výrobcov dejín" bolo pre jednotlivých autorov skonštruovať také historické vedomie nových politických subjektov reprezentovaných najmä ich novokonštituovanými dynastiami, ktoré by sa témam, týkajúcich sa problematiky ich dejín pred vznikom ich dynastií, prakticky vyhýbali. Rovnako ako pre Uhorsko je práve takýto vývoj pravdepodobný aj vo vlastných Čechách, ktorých dynastia v časoch Boleslava II. Pobožného, to jest v posledných decéniách 12. storočia, potrebovala zdôvodniť svoje práva na územné výdobytky, ktoré získala v predchádzajúcom období. *Svätoplukovská legenda* jej na to poslúžiť nijako nemohla. Práve naopak. Preto sa nemôžeme čudovať, že novovytvorené *legendy o svätom Václavovi*, neskoršom hlavnom dynastickom svätcovi Přemyslovcov, Svätopluka I., svätého Konštantína-Cyrila a jeho brata Metoda nijako veľmi netematizujú. Toto tvrdenie však pochopiteľne platí len za podmienky, že by sme *Legendu o svätom Václavovi a jeho babke svätej Ľudmile*, ktorú mal spísať takzvaný Kristián, datovali do neskoršieho obdobia (koniec 14., počiatok 15. storočia?).

Nie inak, zdá sa až na jednu malú výnimku, ktorá potvrdzuje pravidlo, to jest na pomenovanie jedného zo synov prvého historicky známeho poľského vládcu Mieška I. menom Svätopluk, to bolo v Poľsku. Pri zvažovaní tejto myšlienky musíme však najmä ozrejmiť, akú rolu vlastne hrala, či mala hrať v poľskej spoločnosti, no najmä na dvore Boleslava I. Chrabrého, oficiálna kanonizácia svätého Vojtecha-Adalberta z rodu Slavníkovcov okolo roku 1002 a následné spísanie jednotlivých *svätovojtešských legiend*. Dá sa pritom povedať, že pri budovaní svojej novej identity postavenej na vytvorení historickej tradície postupovali českí Přemyslovci, uhorskí Arpádovci či poľskí Piastovci rovnako. Do istej miery toto tvrdenie môžeme preniesť aj na bavorských Liutpoldovcov a po ich vymretí na Babenbergovcov.

Svätoplukovská tradícia v Bavorsku a Korutánsku

Rody Liutpoldovcov a Babenbergovcov, ktoré jeden po druhom po smrti Arnulfa, respektíve jeho syna Ľudovíta Dieťaťa a tým aj po vymretí východnej línie Karolovcov, prevzali správu nad jadrom jeho územia, to jest Korutánskom a Bavorskom, mohli, prinajmenšom sčasti, nadviazať na svätoplukovskú, respektíve svätoplukovsko-arnulfovskú časť svojich dejín. Tá sa definovala sobášom Svätopluka I. so sestrou Arnulfa a následným prijatím mena Svätopluk synom Arnulfa pri jeho krste. Nemecký bádateľ Eduard Hlawitschka v tejto súvislosti poukazuje aj na možnosť genealogického previazania medzi bavorskými Liudpoldovcami a Svätoplukom II., synom Svätopluka. Nebolo by to také nelogické, ak uvážime, že práve Liutpoldovci po Karolovcoch prevzali správu Bavorska a Korutánska. Pozoruhodné je aj rozšírenie mena Svätopluk v dobovom Bavorsku a Korutánsku.

Takáto zmiešaná slovansko-bavorská tradícia spoločných počiatkov dejín sa stala súčasťou bavorsko-korutánskych, či dnes aj rakúskych dejín. Okrem iných sa o to na prelome 17. a 18. storočia zaslúžil aj humanistický historik, v podstate zakladateľ nemeckej historiografie Ján Thurmai, známy aj pod menom Aventinus. Takto poňatá tradícia bola s istým odstupom času absorbovaná aj prvými slovinskými humanistami. Spomeňme napríklad už zmieneného Hieronyma Megisera.

Postupná revitalizácia svätoplukovskej legendy v česko-moravskej a poľskej tradícii

Prvé osobné vlastné meno Svätopluk sa v českej dynastii Přemyslovcov objavuje až v druhej polovici 13. storočia a jeho nositeľom je Svätopluk I. Olomoucký († 1111). Matkou tohto kniežaťa však bola Eufémia Uhorská, podľa všetkého dcéra Bela I. († 1065), v čase uzavretia manželstva dlhoročného nitrianskeho vojvodu a neskôr aj uhorského kráľa. Odhliadnuc od politických konzekvencií, ktoré každý takýto sobáš predpokladá, už samotný fakt spojenia Nitrianskeho a Olomouckého (Moravského) kniežatstva v manželskom zväzku je veľavravný. Viac ako veľavravný je potom práve výber osobného vlastného mena pre následníka olomouckého trónu. Skrýva sa v ňom nielen echo vtedy už iste starej histórie, ktorá sprevádzala vznik Veľkomoravskej ríše, ale aj neskrývané politické ambície realizátorov tohto dynastického zväzku.

Adam Mader vo svojej práci venovanej fenoménu rozšírenia mena Svätopluk ďalej zistil, že všetky ďalšie 3 výskyty antroponyma Svätopluk sú viazané na Moravu a frekventujú tu v priebehu konca 13. a potom počas celého 14. storočia. S nástupom vladislavovskej línie Přemyslovcov na ústredný pražský stolec však definitívne končia. To je ale tiež približný dátum, keď podľa všetkého vznikol spis takzvaného Kristiána venovaný základným českým krajinským patrónom na čele so svätým Cyrilom a Metodom a dynastickými českými svätcami svätým Václavom a jeho babkou Ľudmilou. Svätopluk I. v ňom vystupuje vo veľmi negatívnom svetle:

> *„Svätopluk, so svojimi stúpencami a družinou, podnecovaný vlastnou spupnosťou, uzurpoval si vládu nad ľudom a nevzal si k srdcu ponaučenia, ktoré ako med plynuli z úst arcibiskupa Metoda, pohrdol nimi, jeho presväté napomenutia si dôkladne neosvojil, ale poslúchol svoje telesné údy a svoj ľud čiastočne k službe Bohu a čiastočne k službe diablovi privádzal. A preto od menovaného pontifexa bola na jeho kraj a jeho obyvateľov uvalená anathema* (kliatba) *a dodnes pyká pre rozličné neduhy a pohromy na brázdach a ovocí. Bola vystavená koristníctvu, plieneniu, beznádeji, posmechu, rozvratu, posmešnému popiskovaniu od všetkého stvorenstva čo po nej chodí, lebo svetlo a tma sa nespoja a ani dohoda Krista s Beliálom neexistuje. A tento príklad sa vzťahuje aj na nás, čo sa dívame a pokúsili by sme sa ísť podobným chodníčkom, pretože kto vidí horieť dom svojho suseda, má dávať pozor aj na ten svoj.“*

Ak by tento spis vznikol v časoch skorších, museli by sme predpokladať, že bol Otovi I. Olomouckému neznámy. Inak by svojmu synovi nemohol dať meno, ktoré mu dal. Podľa všetkého však uvedený spis vtedy ešte nevznikol. V inom prípade by aj napriek svojej deklarovanej archaickosti musel byť chápaný ako pamflet proti najvýznamnejšiemu Svätoplukovi česko-moravských dejín Svätoplukovi I. Olomouckému a ďalším trom moravsko-českým Svätoplukom.

Nemožno prehliadať, že *svätoplukovská myšlienka* zohrávala tiež rolu politického programu. Napríklad politická myšlienka moravských Přemyslovcov (všetci přemyslovskí nositelia mena Svätopluk pochádzali z Moravy!) v ich zápase o ústredný kniežací stolec v Prahe, ktorý bol živý ešte v 14. storočí. Tiež koncept *translatio regni* (prenesenie kráľovstva) z Moravy do Čiech, ktorý konkretizoval do podoby ideovo-politickej doktríny cisár Karol IV. († 1380), sám bývalý moravský markgróf. Podobne sa od čias kronikára Jána Dlugoša v 17. storočí uhniezdnila aj v Poľskom kráľovstve za čias Jagelovcov. Identicky tu, tak ako v prípade svätých Konštantína-Cyrila a Metoda, aj táto myšlienka zohrávala integrujúcu úlohu medzi západnými Slovanmi, ktorým mal vládnuť rod odvodzujúci svoje práva na vládu od staršej veľkomoravskej tradície. Kroniky ich doby, či už v latinskom alebo poľskom jazyku ako napríklad *Kronika Mateja Kromera* alebo *Kronika Macieja Bielskeho,* sa začínajú od vladárov Moravy. Aj jej spolu s ostatným územím bývalej Veľkej Moravy vládli Jagelovci.

S kladným hodnotením historickej postavy Svätopluka I. Moravského sa stretávame v časti *Povesti dávnych liet*, známej ako *Povesť o preložení kníh*, ktorej pôvod sa odvádza z Panónie. Jej autor Svätopluka popri Koceľovi a Rastislavovi postavil medzi kniežatá Slovanskej zeme, ktoré sa zaslúžili o vznik a rozvoj cyrilo-metodskej misie.

Koketovanie so svätoplukovskou tradíciou v ďalších krajinách strednej a stredovýchodnej Európy

Nie menej pozoruhodné však je i to, že už na počiatku dejín Kyjevskej Rusi, podobne ako v susednom Poľsku, sa objavuje ďalší Svätopluk. V genealogickej postupnosti Rurikovcov známy ako Svätopluk I. takzvaný Prekliaty, údajný nevlastný syn Vladimíra Veľkého. Po smrti svojho otca v roku 1017 prevzal práve on všetku politickú moc nad Kyjevskou Rusou. S nástupom jeho brata Jaroslava, neskôr nazvaného Múdry, na ústredný kyjevský stolec, však malo byť toto meno z politických dejín východných Slovanov úplne vymazané.

Nestalo sa tak. Znovu sa totiž, podobne ako to je v česko-moravskom príklade, vyskytlo na prelome 13. a 14. storočia v prípade Svätopluka II. Michala Izjaslaviča. Teda u vnuka Jaroslava Múdreho (!). Vzhľadom na konflikt medzi Jaroslavom Múdrym a Svätoplukom I. Prekliatym sa zdá voľba takéhoto mena prekvapujúca. Zdá sa, že rozhodujúcim faktorom pri jeho výbere bola vôľa matky. Tak ako v prípade poľského Svätopluka i v prípade

moravsko-českého Svätopluka, to bola opäť cudzinka. Volala sa Gertrúda. Bola dcérou poľského kráľa Mieška II. a bola jednou z najvýznamnejších intelektuálok svojej doby. Dokazuje to aj dodnes zachovaný *Codex Gertrudianus*, ktorý v sebe zahŕňa súbor azda najdôležitejších a najkrajších ženských latinských modlitieb s niektorými iluminániami označenými cyrilikou. Jedným zo strýkov Mieška II. bol teda Svätopluk, syn poľského vládcu Mieška I.

Po smrti Svätopluka II. Michala Izjaslavoviča (1115) na Kyjevskej Rusi pôsobili ďalší dvaja Svätoplukovia. Výskyt tohto mena následne v dynastii Rurikovcov ustal. Stalo sa tak približne v tom istom čase ako na Morave a v Čechách. Zdá sa, že to nemôže byť náhoda. Vieme totiž, že priestor strednej a stredo-východnej Európy v uvedenom čase spájal celý rad vzájomných politických sobášov. Tie sa týkali aj Uhorského kráľovstva. Podľa mena neznáma dcéra uhorského kráľa Ladislava I. († 1097) si vzala za manžela syna Svätopluka II. Michala Izjaslavoviča a Predslava, dcéra Svätopluka II. Michala Izjaslavoviča sa stala manželkou nitrianskeho a chorvátskeho vládcu Almoša, brata uhorského kráľa Kolomana Knihomoľa, synovca Ladislava I. Možno tak právom predpokladať, že osobné vlastné meno prvého kráľa Slovanov Svätopluk sa stalo v čase na prelome 13. a 14. storočia znovu frekventovaným.

Možno z toho vyvodiť, že sa stalo súčasťou širšej politickej imaginácie v celom sledovanom priestore. Východiskom a možno aj základom tejto imaginácie sa stal v niektorých prípadoch návrat k osobe Svätopluka I. Z hľadiska dnešnej optiky už je potrebné len konštatovať, že niektorí nositelia veľkého mena Svätopluk neboli ďaleko k naplneniu cieľa vytvoriť veľkú slovanskú ríšu – Kráľovstvo Slovanov podľa vzoru Svätopluka I. Za všetkých tu a teraz spomeňme napríklad moravsko-českého Svätopluka I. Olomouckého, Svätopluka I. takzvaného Prekliateho, či Svätopluka II. Michala Izjaslavoviča.

Svätoplukovská tradícia u južných Slovanov

Zložitejšie a dodnes nie celkom presne definované je, akými mediačnými kanálmi sa v 13. storočí príbeh o Svätoplukovi preniesol do systému južnoslovanského rozprávania o Slovanskom kráľovstve, ktorého dejiny spísal už zmienený Pop Dukljanin. Kvôli nespornému významu tohto rozprávania a jeho historickej a sémantickej hodnote jeho reláciu podávame takmer v celosti:

> *„Keď teda zomreli štyria predchádzajúci králi, narodil sa z ich rodu Svetimír a keď sa ujal vlády, nechcel ani trápiť, ani prenasledovať kresťanov.*
>
> (…)
>
> *V tom čase sa preslávil v Solúne Konštantín Filozof, syn patricija Leóna, človek v Písme svätom veľmi učený a okrem toho človek vzorného života. Ten odišiel zo svojej vlasti a vedený Duchom svätým prišiel do provincie*

Cossaria. A tam v dišpute s najprednejšími miestnymi filozofmi premohol všetkých a kážuc čo deň, celú onú provinciu obrátil na Kristovu vieru; a to isté onedlho spravil medzi národom Bulharov.

No v tom čase zomrel Svetimír, po ktorom nastúpil Svatopelek (Svätopluk). *Za jeho vlády pápež Štefan súc od mnohých informovaný o živote a učení Konštantínovom, napísal mu a prosil ho, aby ráčil prísť k nemu.* (…) *Na ceste však* (Konštantín) *odbočil ku kráľovi Svatopelekovi* (!), *u ktorého pre riadnosť svojho správania a vzácnu učenosť s veľkou úctou súc prijatý, počal ho poučovať v kulte i náboženstve kresťanskom s celým jeho kráľovstvom.*

(…) *Tomuto kráľovi sa zapáčilo, aby kresťania, ktorí hovoria latinským jazykom, vrátili sa odznova vybudovať a obnoviť mestá a hradby zničené v minulosti pohanmi. Potom nariadil, aby sa našli a opísali hranice a medze jeho kráľovstva. A vyžadujúc si o tom mienku všetkých svojich učencov, keď mu však žiaden z nich nevedel nič o tom povedať, poslal svojich vyslancov k pápežovi Štefanovi a Michalovi, cisárovi carihradskému žiadajúc, aby ho informovali o tejto veci. Keď potom posolstvo, ktoré odišlo do Ríma, hovorilo s pápežom, veľkňaz sa nesmierne zaradoval, dúfajúc, že pri takej príležitosti zachová kráľa s jeho ľudom v Kristovej viere. Potom opäť zavolal poslov a pripojil k nim kardinála Honória, človeka veľmi učeného a veľmi príkladného života, ktorého vybavil mocou, aká sa dáva takým osobám, keď ich vyšlú vykonať takú veľkú úlohu v kresťanskej krajine. A s rečeným Honóriom, poslal dvoch iných kardinálov, aby tomuto národu, ešte novému vo viere Kristovej, dali biskupov, vysvätili kostoly a urobili všetko potrebné.*

Keď teda prišli kardináli do Ilýrie, našli kráľa, ktorý sa zdržiaval na rovine Dalma a prijal ich s veľkou poctou a úctou a rozkázal, aby celé jeho kráľovstvo sa zhromaždilo práve na tej rovine Dalma. A zatiaľ čo sa oni schádzali, prišli aj vyslanci Ján a Lev, ktorí boli išli ku Konštantínovi; aj oni boli, tak ako kardináli, s poctou prijatí. Potom všetci, tí čo boli latinského jazyka, ako aj ilýrskeho, podľa príkazu a na rozkaz Honória, pápežského vikára i kráľa Svatopeleka, po dvanásť dní slávili snem; z toho osem strávili rokujúc o veciach cirkevných a ostatné štyri o autorite kráľovej a o tom, ako usporiadať kráľovstvo. Na tomto sneme pred všetkými obyvateľmi, čo tam boli, t. j. časti provincií a území čítali staré latinské a grécke výsady, poslané rímskym veľkňazom a cisárom, ako boli dávnymi cisármi opísané a usporiadané. A páčilo sa to kráľovi i celému množstvu, tak že po ukončení snemu kráľa korunovali a pomazali podľa zvyku Rimanov. To sa stalo rukou Honóriovou a ostatných jeho druhov; a z toho vznikol veľký sviatok a radosť v celom kráľovstve.

Potom rozkázal kráľ, aby vysvätili dvoch arcibiskupov, jedného v Salone a druhého v Diokleji. Podobne boli vysvätení mnohí iní biskupi; aj kostoly ktoré súc zničené boli znesvätené a teraz opäť postavené, oni vysvätili. Okrem toho vydal kráľ rozkaz, aby nikto v nijakom prípade nezapríčinil v cirkvi neporiadok, ani v nej nemal moc alebo právo súdiť okrem jeho arcibiskupa alebo inej osoby, ktorej právom podliehal. A kto by konal proti tomu, považoval by sa za človeka, čo urazil kráľovu korunu. Potom dal napísať výsady podľa ich obsahu a tie boli verejne čítané; a rozdelil provincie svojho kráľovstva, prideľujúc každej hranice. Tie miesta, ktoré rozdeľujú rieky, čo tečú z hôr a obracajúc sa k juhu vlievajú sa do mora, nazval Prímorským krajom. Avšak onen kraj, rozdelený riekami, čo tečú na sever a vlievajú sa do Dunaja, nazval Surbia (Srbsko)…

A každej z oných provincií ustanovil zo svojich príbuzných bána alebo vojvodu; a dal bánom oprávnenie, aby mali pod sebou sedem prísediacich, ktorí by podľa práva súdili ľud, vyberajúc dane a odovzdávajúc ich rečenému bánovi. Ten polovicu dával kráľovi a druhú si nechával pre vlastné použitie. I županom nariadil, aby mali pri sebe prísediaceho, s ktorým by súdili spoločne ľud, ako káže spravodlivosť. A zapáčilo sa mu, aby spomenutí župani dali dve časti kráľovi a zvyšok si ponechali a aby žiadny bán nemal ani nevykonával nijakú právomoc v provincii iného, ale aby sa staral o provinciu mu zverenú a aby báni boli povinní podávať účty z vlády iba kráľovi a nie iným. Okrem toho vydal mnoho iných dobrých zákonov a zaviedol veľmi dobré obyčaje. Kto to túži vedieť, nech si prečíta knihu o Slovanoch, ktorá má titul Metód, a v nej uvidí, aké a koľko dobrých vecí vtedy ustanovil tento veľmi láskavý kráľ.

Keď boli všetky tie veci hotové, kráľ prepustil kardinálov, biskupov i vyslancov, ktorí mu vzdali vďaku a s úctou a darmi sa vrátili domov. Podobne i báni, župani, starci a iní, ktorí odznova dostali účasť na vláde, najvyššiu chválu vzdali Bohu a keď pozdravili svojho kráľa, odobrali sa do provincií im pridelených.

Potom Svatopelek vládol 42 rokov a 4 mesiace a mal veľa detí, tak synov, ako aj dcér. Konečne 19. (dňa) *mesiaca marca prešiel do lepšieho života a bol pochovaný v kostole Panny Márie v meste Diokleja. Ľud zhromaždený po jeho smrti ho veľmi oplakával. A jeho syn Sfetolik bol pomazaný a korunovaný za kráľa v tom istom kostole. A od tých čias vždy dbali, aby v tom kostole volili a pomazali kráľov. Jeho syn Svätopluk vládol podľa úprav svojho otca 14 rokov; mal synov a dcéry. Po ňom nastúpil syn Vladislav."*

Takzvaný Pop Dukljanin tu podáva najsvetlejší, respektíve najkladnejší príbeh o slovanskom kráľovi Svätoplukovi. Svätopluk v ňom vystupuje ako kristianizátor Slovanského kráľovstva. Kresťanstvo prijal priamo od svätého Konštantína Filozofa. Následne z Ríma prijal kráľovskú korunu od

pápeža Štefana (V.). Bol dokonca pomazaný podľa vzoru rímskych kráľov. Určil hranice arcibiskupstiev, hranice politických správnych celkov, systém vyberania daní, ako i iné právne predpisy, podľa ktorých sa jeho Slovanské kráľovstvo malo ďalej spravovať. Takzvaný Pop Dukljanin o Svätoplukovi dokonca hovorí aj ako o „najsvätejšom", „najzbožnejšom", či dokonca ako o „najkresťanskejšom" kráľovi. Vďaka všetkému povedanému možno aj o tomto texte uvažovať vo svojej podstate ako o literárnej, ideologickej, či hagiografickej tématizácii svätoplukovskej témy. Za možné však tiež pokladáme, že celé rozprávanie má svoje veľkomoravské historické jadro. Jeho aktualizácia v dobovej Dukle však mala napĺňať najmä politické ambície dukljanského kniežaťa a neskôr kráľa Slovanov Michala Dukljanského. Tak ako Svätopluk I. dostal korunu a titul kráľa Slovanov z Ríma v časoch pápeža Štefana V., aj Michal Dukljansky získal korunu od pápeža Gregora VII. a s ňou rovnomenný titul. Predpokladáme preto, že mediátorom medzi oboma tradíciami bolo panónsko-slavónske prostredie, ktoré sa v prostredí Panónskeho kniežatstva a neskoršieho Slavónska navzájom dlhodobo prenikalo s prostredím bulharským, chorvátskym, srbským, bosniackym a aj dalmátskym. Ako dôležité však potrebujeme podotknúť, že výrobcom a adaptátorom *Dukljanskej svätoplukovskej legendy* boli intelektuálne kruhy učených katolíckych klerikov napojených priamo na Rím. Čas vzniku tejto aktualizácie i jej nezakrytý politický účel nás núti ju porovnať s učenou *Nitrianskou svätoplukovskou legendou*, ktorej autormi boli približne v tom istom čase zoborskí benediktíni. Vo svojom podaní ju zaznamenal Kosmas Český.

Skôr ako pristúpime k porovnaniu oboch legiend, musíme sa zamyslieť nad ďalšou evolúciou *svätoplukovskej legendy* v južnoslovanskom prostredí, keďže podobnú politickú rolu ako u Michala Dukljanského zohrávala *svätoplukovská idea* v štátotvorných politických konceptoch západobalkánskych Slovanov i neskoršie. Neznámy autor *Supletarského kartulára*, ktorého rukopis pochádza z prelomu 15. a 16. storočia, zaradil napríklad Svätopluka na prvé miesto v počte chorvátskych vládcov. Najvýznamnejšie rozvinutie tejto témy sa však nachádza v kronike *De origine successibusque Slavorum* (*O pôvode a sláve Slovanov*) Vinka Pribojeviča († okolo 1534), no najmä Maura Orbiniho († 1616) v diele *Il regno degli Slavi* (*Slovanské kráľovstvo*), do ktorého bol vlastne text *Kroniky Popa Dukljanina* po prvý raz integrálne včlenený a podľa všetkého aj doplnený v duchu dobového dejepisectva.

Svätoplukovská tradícia v Pomoransku a Polabsku

Približne v tom istom čase ako v Českých krajinách a na Kyjevskej Rusi, teda v druhej polovici 13. storočia, sa v celku prekvapivo antroponmum (osobné vlastné meno) Svätopluk objavilo aj medzi pobaltskými Pomorancami (Svätopluk I. Nakliansky † 1123) a polabskými Chyžanmi, z Veletského zväzu (Svätopluk, okolo 1123 kniežа Chyžanov). Nemožno tu

predpokladať, na rozdiel od Kyjevskej Rusi alebo južných Slovanov, že sa hlásili k dedičstvu svätých Cyrila a Metoda, ale celkom iste si dávali mená podľa Svätopluka I. Moravského a Nitrianskeho. V týchto intenciách sa pohyboval aj najdôležitejší dedič takéhoto mena Svätopluk II. Pomoranský Veľký z dynastie Sebeslavičovcov, ktorý sa v 15. storočí zaslúžil v čase svojej vlády († 1268) o nebývalý rozvoj Pomoranska. Zdá sa, že v tejto svätoplukovskej problematike by sme mohli pokračovať aj ďalej. My sa však potrebujeme vrátiť k Uhorskému kráľovstvu, kde svätoplukovská téma na konci 13. storočia zarezonovala prinajmenšom významne.

Poňatie Svätopluka u prvého českého kronikára Kosmasa

Kosmov príbeh o moravskom kráľovi Svätoplukovi I. sme nielen my opísali na mnohých miestach. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime o krátke zhrnutie tohto mnohovýznamového textu:

> *V roku vtelenia Pána 896 bol pokrstený vo svätej katolíckej viere prvý* (český) *vojvoda Bořivoj. Tohože roku Svätopluk, kráľ Moravy, ako sa ľudovo hovorí, zmizol uprostred vojska. A nikto ho už nevidel. Ale v skutočnosti sa vtedy nad sebou zamyslel, keď uznal, že proti svojmu pánovi, cisárovi a kmotrovi Arnulfovi, nespravodlivo – nepamätajúc jeho* (Arnulfove) *dobrodenia, pozdvihol zbrane a tento* (Svätopluk) *sebe nielen Čechy, ale aj iné krajiny až k rieke Odra a odtiaľ až do Uhorska, až k rieke Hron podrobil. Pohnutý ľútosťou, bez toho, aby ho niekto spozoroval, sadol na koňa a prešiel svojím táborom. Odišiel* (potom) *na jedno miesto, ležiace na stráni hory Zobor, na ktorom predtým traja pustovníci vo veľkom a ľuďom neprístupnom lese s jeho* (Svätoplukovou) *podporou a pomocou vystavali kostol. Keď tam prišiel, na skrytom mieste v tomto lese zabil svojho koňa a svoj meč zahrabal do zeme. A keď na svitaní nasledujúceho dňa prišiel k pustovníkom a oni nevedeli, kto by to* (mohol) *byť, oholili ho a obliekli do pustovníckeho rúcha. Pokiaľ žil, zostal nikým nepoznaný. Až keď poznal, že má umrieť, nechal sa pustovníkom poznať a hneď umrel. Jeho kráľovstvo ešte krátky čas, ale menej šťastne, spravovali jeho synovia. Potom ho sčasti Maďari* (Uhri / starouhorský kmeňový zväz), *sčasti Nemci* (Bavori) *a sčasti Poliaci nepriateľsky zničili.*

Citovaná ukážka sa skladá, tak ako to býva u stredovekých kronikárov zvykom, z niekoľkých vrstiev. V našom prípade ide o tieto tri: ústna povesť nazývaná *Sicut vulgo dicitur* („Ako sa ľudovo hovorí"), učená časť nazývaná *Sed revera* („Ale naozaj"), a českých interpolácií (vsuviek) sčasti postavených na znalosti ďalších dobových historických prameňov o zániku Veľkej Moravy. Ústnu i učenú časť nitrianskej legendy o Svätoplukovi si vypočul Kosmas počas svojej návštevy Nitry, ktorá sa uskutočnila niekedy na konci 13. storočia. České vstupy potom zladil s dobovou politickou ideológiou Přemyslovcov.

Význam českých vstupov má v podstate dvojaký význam. Príbeh Svätopluka, ktorý porušil svoju vernosť cisárovi a viedol podľa Kosmasa k zániku Veľkej Moravy, je akýmsi morálnym exemplom, ktoré má poslúžiť ako výstraha českým vládcom, čo sa stane v prípade, keď aj oni túto vernosť porušia. Druhá z českých interpolácií prezrádza územné ašpirácie Přemyslovcov, ktoré siahali až po rieku Hron, teda vrátane Nitry. To sa dosť často (bohužiaľ) zamieňa s územným rozsahom Nitrianskeho kniežatstva.

Časť *Sicut vulgo dicitur* je veľmi dôležitou pasážou, aj keď sa tak na prvý pohľad nezdá. Hovorí totiž o tom, že Svätopluk nezomrel, ale zmizol uprostred vojska, to jest splynul s týmto vojskom. Stal sa ním. Týmto vojskom sú ale *Slavi Nitriensis*. Takto ho nazval ešte aj neskorší Anonymný notár P. *Slavi Nitriensis* sú ale Nitrianski Slovania, teda Slováci. Splynutie s vojskom teda okrem iného znamená, že Svätoplukovo meno dáva identitu mase jeho vojakov (v neskoršej tradícii Slováci = Svätoplukov ľud). Stáva sa vyjadrením jeho vlastnej kolektívnej individuality. Inak povedané spoločenského vedomia odlišného od iných spoločenstiev, v ktorých podobnú identifikačnú funkciu plnia iní legendárni vládcovia (český Václav, kyjevskoruský Boris a Gleb či Vladimír, poľský Boleslav I. a II., uhorský Štefan a iní). Svätoplukovo zmiznutie uprostred vojska sa tak stáva dňom zrodu subjektu, v ktorom Svätopluk ďalej žije, lebo, ako je antropologicky známe zo všetkých civilizácií, človek v určitom spoločenstve prestáva existovať, nie svojim fyzickým úmrtím, ale vtedy, keď zmizne pamäť o ňom. Nositeľom takejto pamäte (*memory bearers*), jednoduchej, ale veľmi funkčnej, sa stali príslušníci Svätoplukovho neporaziteľného vojska – nitrianske vojenské elity a ich pevci – igrici.

Najkomplikovanejšou časťou textu je učená časť *Sed revera*. Je to vlastne benediktínske spracovanie starodávnej literárnej a náboženskej témy o kráľovi kajúcnikovi, ktorý pre svet večný opúšťa svet dočasný. V najslávnejšom podaní ho poznáme napríklad z príbehu indického Budhu. V prípade dobového spracovania nitrianskych benediktínov však obsahuje niekoľko aktualizácií, ktoré sú dôležité pre pochopenie politického myslenia v Nitrianskom kniežatstve i v Nitre samej na sklonku 13. storočia. Svätopluk pred svojim odchodom do kláštora zakopal niekde na Zobore svoj (víťazný) meč. V Zoborskom kláštore mali podľa obsahu textu miestni benediktíni opatrovať jeho relikvie. Nad zoborským benediktínskym kláštorom ale mali patronátne právo nitrianski Arpádovci. Sú to teda nitrianski Arpádovci (Gejza I., Ladislav I. a Almoš, syn Gejzu I.), ktorí boli objednávateľmi takto formulovanej *svätoplukovskej legendy*. Nitrianski benediktíni potom boli jej vyhotoviteľmi. Hoci ide o legendu, nemožno uprieť, že historická Nitra mala so Svätoplukom veľa spoločného. Táto tradícia sa potom stala jadrom

spracovania literárneho textu, s ktorým sa v roku 1101 oboznámil Kosmas v Nitre počas svojej cesty z Ostrihomu do Prahy.

Ako sme povedali, v časoch, kedy Kosmas na prelome 13. a 14. storočia začal koncipovať svoju prvú *Kroniku Čechov,* sa v celom vtedajšom svete pohybovalo najmenej 6 známych Svätoplukov (dvaja v Českých krajinách a na Kyjevskej Rusi, jeden v Pomoransku a jeden v Polabsku). V tom istom čase azda na dvore kráľa Konstantina Bodina, syna kráľa Slovanov Michala Dukljanského, spisoval pravdepodobne na základe starších podkladov takzvaný Pop Dukljanin svoju kroniku Slovanského kráľovstva a v nej svoje podanie o najsvätejšom a najkresťanskejšom Svätoplukovi. Svätoplukovská tematika bola teda v uvedenom čase v móde. Aj preto sa nemožno čudovať, že po jej aktualizácii siahli aj učení benediktíni na hore Zobor. O tom, že bola nakoniec ako politický program nitrianskych Arpádovcov účinná, nemožno pochybovať.

16. marca 1076 sa v slávnej bitke pri Mogyoróde proti sebe stretli nitrianske knieža Gejza I. spolu s bihorským kniežaťom Ladislavom I., synovia nitrianskeho kniežaťa a uhorského kráľa Bela I. proti uhorskému kráľovi Šalamúnovi, ktorý bol ich bratrancom. Podľa podania uhorských kroník na strane synov Bela I. bojoval aj Oto I. Olomoucký, otec Svätopluka I. Olomouckého. Uhorské kroniky priznávajú tiež účasť ruských zborov na tejto bitke. Tie sem prišli azda na základe prvého manželstva Ladislava I. s neznámou kyjevskoruskou kňažnou. Podľa poľských kroník a *Uhorsko-poľskej kroniky* sa však bitky zúčastnili aj výdatné poľské garnizóny vedené pravdepodobne samotným poľským kráľom Boleslavom II. Štedrým, bratom Gertrúdy, ktorá bola matkou Svätopluka II. Michala Izjaslavoviča. Ako je z uvedeného výpočtu vidno, koalíciu, ktorá zvriedla pamätnú bitku proti kráľovi Šalamúnovi, okrem vzájomných sobášov spájala aj spoločná svätoplukovská politická imaginácia, ktorej jadro zachovala *Nitrianska svätoplukovská legenda*.

Návrat k veľkému panovníkovi býva vôbec častou témou celoeurópskej politickej imaginácie. Vo Francúzskom kráľovstve či v Svätej Rímskej ríši sa radi vracali ku Karolovi Veľkému. Na Kyjevskej Rusi zasa k Vladimírovi I. Veľkému a v Byzantskej ríši ku Konštantínovi Veľkému. Širší stredoeurópsky priestor v tomto trende nebol žiadnou výnimkou. Navyše ak uvážime, že v samotnom Uhorskom kráľovstve ku kanonizácii Štefana I. za svätca prišlo až takmer 12 rokov po slávnej bitke.

Svätoplukovská legenda v Kronike Šimona z Kézy

Kanonizácia svätého Štefana kráľa Ladislavom I. (Svätým) v roku 1085 bola v úplnej kontradikcii ku všetkému, čo sme doteraz napísali. Mala však svoju vlastnú vnútornú logiku. Jej zmyslom bolo hľadanie spoločného ideového menovateľa pre Uhorské kráľovstvo, ktoré sa zmietalo v mnohosti kultúrnych, jazykových, politických i náboženských protikladov.

Svätopluk I. ako hlavný reprezentant a symbol slovanskej tradície v priestore medzi Dunajom a Karpatmi bol pre tento cieľ jednoznačne vymedzený, a preto nevhodný. Z tohto dôvodu bolo nutné siahnuť po menej príznakovom príklade. I napriek všetkým historickým kontradikciám sa ním stal Štefan I., kráľ, ktorý nechal Vazula, starého otca Ladislava I., oslepiť a do uší mu nalial olovo… Ladislavovi I. nestačilo len vyhrať vojnu, potreboval pre krajinu zmietanú dlhoročnou občianskou vojnou trvalý mier. Cenou za tento mier bola strata právnej osobitosti Nitrianskeho kniežatstva a s ňou aj svätoplukovská politická imaginácia jeho elít. V ďalšom vývine sa Uhorské kráľovstvo malo pohybovať síce v súlade s politikou pápežstva, ale už nie ako politický subjekt dunajských Slovanov, ale ako spoločná vlasť všetkých, ktorých ku svojej korune pripojil prvý uhorský kráľ Štefan I.

Ani zďaleka to však ešte neznamenalo, že svätoplukovská tematika sa prepísaním dejín v duchu potrieb víťaza, úplne vytratila zo slovenskej, či celouhorskej tradície. Okrem dvora vládcu tretiny kráľovstva v Nitre bola totiž prítomná a živá mnoho rokov po jeho smrti aj na iných dvoroch kráľovstva. Dôkazom pre takéto tvrdenie je kronikárske dielo Šimona z Kézy. Vzniklo na dvore uhorského kráľa Ladislava Kumánskeho v osemdesiatych rokoch 15. storočia. Taktiež relácia Šimona z Kézy obsahuje niekoľko vrstiev rozprávania o Svätoplukovi, o ktorých sme už písali. Preto sa tu znovu pokúsime len o stručné zhrnutie:

> *„Potom, čo synovia Atilu takmer zahynuli v bitke so skýtskym národom na Kremhildskom poli* (bitka pri rieke Nedao)*, zostala Panónia desať rokov bez kráľa. Jediní, ktorí* (tu) *zostali, boli Slovania, Gréci, Nemci, Messiani* (Moravania?) *a Vlachovia, ktorí sa prisťahovali a za života Atilu mu slúžili ako jeho poddaní. Konečne povstal Svätopluk, syn Marota* (Moravana)*, akési knieža z Poľska, ktorý si podrobil Bactru a vládol nad Bulharmi a Messianmi. Po vyhladení Hunov sa* (potom) *podobne chystal vládnuť aj v Panónii. Práve jeho zlákali Uhri,* (ktorých meno sa odvádza) *od Uhu, rozmanitými darmi. Keď ich poslovia preskúmali a zistili, že vojsko Svätopluka je bez ochrany, náhlym vpádom zahubili samého Svätopluka i celé jeho vojsko.* (Stalo sa tak) *neďaleko rieky Rákoš, vedľa Bánhidu, pri akomsi meste, ktorého múry je vidieť* (do dnešného dňa)*. Takto* (začali Uhri) *vládnuť vyššie spomenutým národom Panónie. Iní zas hovoria, že Uhri pri svojom druhom návrate našli v Panónii vládnuť Marota* (Moravana) *a nie Svätopluka. Dôvod na to je ten, že meno jeho otca Marot* (Moravan) *bolo známejšie. Unavený a slabý od staroby odpočíval na hrade, ktorý sa volá Vesprém. Keď sa Marot* (Moravan) *dopočul o nešťastí, ktoré postihlo jeho syna, skončil v zármutku svoj život. Jeho syn však bol vo vládnutí neskúsený.“*

Nezávisle od chronológie, ale v súlade so stredovekým ponímaním času v literárnom texte Šimona z Kézy ako druhého po Atilovi, ktorý sa stal vládcom Panónie, menuje Svätopluka, syna Maróta (Moravana), knieža pochádzajúce z Poľska. Jeho ríšu však neohraničuje len na Panóniu, ale pridáva k nej i vlastnú Moravu (Messiani) a Potisie (Bulharsko). Celkom pozoruhodne však potom dodáva k výpočtu jeho území aj záhadnú Bractu. Aj Svätopluk ako Menumorót a Salan v prípade podania Anonymného notára P. v jeho *Gesta Hungarorum*, ktorí prijali od prichádzajúcich nomádov dary, prijal dary od Uhrov. Neskôr sa ale rozhodol proti nim bojovať a bol porazený pri Bánhide, neďaleko dnešnej Tatabánye. Inak príbeh podáva *vesprémsky variant svätoplukovskej legendy*, podľa ktorého Uhri (starouhorský kmeňový zväz) mali nájsť pri svojom príchode do Panónskej kotliny na panovníckom poste Maróta (Moravana). Ten však bol už starý a odpočíval na Vesprémskom hrade. Tu sa dopočul aj o smrti svojho syna Svätopluka. Od žiaľu nad smrťou syna tu neskôr skonal. Prepojenie korunovačného mesta uhorských kráľovien so *svätoplukovskou legendou* je viac ako zaujímavé. Podobne ako fakt, že práve v tomto meste vznikol a do polovice 15. storočia trval ženský baziliánsky kláštor, ktorého funkciou, nie inak ako v ženských kláštoroch v Prahe alebo v saskom Gandersheime, bolo vytváranie pozitívnej pamäte o vládnucej dynastii. Skutočnosť, že k tejto pamäti Arpádovcov patrila aj pamäť o legendárnej smrti najvýznamnejšieho predarpádovskeho panovníka, udivuje len na prvý pohľad.

Zachovaná tradícia v koncentrovanej podobe podáva obraz časovej osi rozprávania. Svätopluk vládne 12 rokov po porážke synov Atilu Skýtmi (historickí Gepidi a Ostrogóti, etc.) v bitke pri Nedao roku 456. Miesto bitky sa tu ale nazýva Crunhelt a je odvodené od mena Kremhildy, údajnej literárnej germánskej manželky Atilu z *Piesne o Nibelungoch*. Svätopluk mal vládnuť pred takzvaným druhým príchodom starouhorského kmeňového zväzu, to jest pred koncom 12. storočia. Historický Svätopluk však zomrel v roku 896, teda pred vlastným historickým príchodom Uhrov. Vzhľadom na známe techniky stredovekého rozprávania by s pochopením takejto „časovej slučky" nemal byť väčší problém. Vyplýva totiž z charakteru stredovekého rozprávania ako takého, v ktorom ani časová ani príčinno-následková logika nezohráva takú rolu, ako je tomu dnes. Obe sú však podriadené cieľu rozprávania. U Šimona z Kézy je to najmä zdôvodnenie sociálnej nerovnosti v Uhorskom kráľovstve, ktoré vzniklo ako dôsledok reformnej politiky Ondreja II. († 1237).

Ani jedna z postáv Šimona z Kézy, ktorá nesie meno Svätopluk alebo Marót (Moravec) s historickým Svätoplukom I. nemá nič spoločné. Svätopluk je tu teda v tom najtradičnejšom a najčistejšom slova zmysle postavou literárnou. Navyše postavou v pravom slova zmysle kontaminovanou, to jest

zloženou z viacerých historických (i nehistorických) osobností. Ide o bežný spôsob konzervovania historickej pamäte v stredoveku. Svätopluk Šimona z Kézy mal prísť do Panónie z Poľska. Podistým sa tým myslí Nitriansko, ktoré za vlády prvých Arpádovcov bolo pod silným vplyvom Poľského kráľovstva. Dôležitejšie na celom rozprávaní však je, že rodiaca sa uhorská tradícia pokladala legendárneho Svätopluka za najvýznamnejšieho panovníka Karpatského bazéna, a to už od čias rovnako legendárneho Atilu. Jeho vplyv mal siahať nielen do horného Potisia, ale až do Bihorska. Svätopluk mal dokonca dobyť i záhadnú Bractu. Táto však, ako priznáva editor anglického prekladu Šimona z Kézy, László Veszprémy, môže mať niečo dočinenia so vzdialenou Baktrijou, inak známou z dobových *Alexandreíd*. Takémuto výkladu navyše zodpovedá aj to, že sa v *Hunskej kronike* (prvej časti diela Šimona z Kézy), len pár riadkov pred rozprávaním o Svätoplukovi píše, že pred Svätoplukom mal Bractu – Baktriju dobyť aj sám Atila. Prepojenie Atilu so stredovekým podaním o Alexandrovi Veľkom býva v odbornej literatúre zdôrazňované pomerne často. Menej to svätoplukovské.

Vráťme sa ale k väzbe Svätopluka s Nitrianskom (Poľskom). Ponúka sa ako najlogickejšie vysvetlenie. Svätopluk v Nitre začínal svoju politickú kariéru a podľa tradície zachovanej českým Kosmasom sa jeho pozitívna legenda prepojila najmä s týmto panovníkom. Nepriamo o tom svedčí skutočnosť, že aj po tom, čo sa stal Svätopluk ústredným vládcom Veľkej Moravy, Nitra zostala jedným z jeho sídelných miest. V Nitre pravdepodobne dostal svoj údel aj Svätopluk II. Rekapitulácia vojenských úspechov Svätopluka, ktoré po Atilovi najvýznamnejší slovanský vládca dosiahol v priestore vymedzenom Karpatským oblúkom a Dunajom, nasvedčuje, že Šimon z Kézy čerpal svoje informácie nie z ľudového, ale z učeného dvorského prostredia, v ktorom sa s veľkou pravdepodobnosťou i v jeho dobe tradovala písomná podoba *svätoplukovskej legendy*. Prepojenie dvorskej tradície s niektorým z variantov *Alexandreidy* takúto domnienku ešte viac umocňuje. Na druhej strane ale upozorňuje na to, že ešte na konci 15. storočia prišlo ku zaujímavému splývaniu najznámejšej dobovej stredovekej hrdinskej epickej piesne oslavujúcej neporaziteľného antického hrdinu – Alexandra Macedónskeho s postavou najslávnejšieho a neporaziteľného slovanského vládcu, historického Svätopluka.

Svätoplukovská legenda v dvorskom prostredí strednej Európy 13. a 14. storočia

Na existenciu uhorského variantu (variantov) *Alexandreidy* upozorňuje aj text oboch starších uhorských ideových spisov – *Gesta Hungarorum* Anonymného notára i *Uhorsko-poľskej kroniky*. Ešte podstatnejšie je však samotné zistenie, že objednávateľmi a odberateľmi takéhoto podania *svätoplukovskej legendy* boli najvyššie postavené elity krajiny (vojenské i cirkevné) združené pri jednotlivých uhorských kráľovských dvoroch. Nuž a v neposlednom rade by na to, že nejde o nič výnimočné, upozorňovali aj príklady z blízkej

cudziny. Vlastnú podobu svätoplukovskej legendy vypracoval v polovici 12. storočia cisár Konštantín Porfyrogenet. V kráľovskom českom prostredí niekedy ku koncu 14. storočia či na začiatku storočia 15. v spracovaní *Legendy o svätom Václavovi a jeho babke svätej Ľudmile* známom tiež ako *Legenda takzvaného Kristiána* aj česká historiografia uchovala zaujímavý opis hostiny u kráľa Svätopluka. Neskorší text Dalimila (latinský aj staročeský), ktorý vznikol v 16. storočí, zasa rozpráva príbeh o kráľovi Svätoplukovi – mníchovi a kajúcnikovi, ktorý v rytierskom súboji obhájil svoju česť a česť svojej manželky, a takto získal naspäť stratené kráľovstvo i korunu. Možno teda povedať, že rovnako ako v predchádzajúcom období i v priebehu 15. a v 16. storočí *svätoplukovská legenda* rezonovala rovnako na českom, ako i uhorských kráľovských dvoroch.

Svätoplukovská legenda o predaji kráľovstva za koňa, sedlo a uzdu

Vo *Veľkej kompilácii uhorských kroník zo 16. storočia* sa po prvý raz stretávame s posmešnou anekdotou o tom, že Svätopluk vymenil svoju krajinu za bieleho koňa, zlatú uzdu a pozlátené sedlo. Cieľom tohto podania bolo zosmiešnenie Svätopluka I. Vymyslenie tejto bájky znamenalo definitívny rozchod uhorskej historickej narácie s dovtedajšou pozitívnou svätoplukovskou tradíciou:

> *„Potom sa vydal* (Kusid) *k vojvodovi tejto krajiny, ktorý vládol po Atilovi a menoval sa Svätopluk. V mene svojich* (súkmeňovcov) *ho pozdravil a zdôvodnil mu, prečo prišiel.*
>
> *Keď si ho Svätopluk vypočul, veľmi sa zaradoval. Nazdával sa totiž, že sú to roľníci, ktorí by radi prišli obrábať jeho zem. Preto poslal vyslanca ako milého hosťa späť.* (…)
>
> *Po spoločnej porade vyslali* (Maďari / Uhri) *toho istého* (Kusida) *k uvedenému vladárovi* (Svätoplukovi) *a za jeho krajinu mu poslali veľkého bieleho koňa so sedlom pozláteným arabským zlatom i s pozlátenou uzdou. Keď ho vojvoda uvidel, ešte väčšmi sa zaradoval, pretože si myslel, že ho posielajú za istú časť krajiny, kde sú hosťami. Posol na to požiadal vládcu o zem, trávu a vodu. Na čo on s úsmevom povedal: „Nech majú za svoj dar, koľko chcú.“ A s tým sa vrátil posol k svojim* (ľuďom).
>
> *Medzitým Arpád vstúpil so svojimi siedmimi vojvodami do Panónie nie ako hosť, ale ako držiteľ tejto krajiny podľa dedičského práva. K panovníkovi* (Svätoplukovi) *potom poslali iného posla, ktorý mu odovzdal toto posolstvo: „Arpád a jeho ľudia ti odkazujú, že v tejto krajine, ktorú od teba kúpili, nemáš sa už ďalej zdržiavať, lebo tvoju krajinu kúpili za koňa, trávu za uzdu a vodu za sedlo. A ty kvôli prenájmu, čiže pre nedostatok a chamtivosť, prenechal si im zem, trávu a vodu.“* (…) *Keď si teda vladár všetko toto vypočul,*

zhromaždil zo strachu pred Maďarmi vojsko, vyžiadal si od priateľov pomoc, dal všetkých dohromady a vyrazil proti nim.

Oni medzitým prišli do blízkosti Dunaja a na prekrásnej nive dali sa na úsvite do boja. Pomoc Pánova bola pri Maďaroch a spomínaný vládca (Svätopluk) *sa obrátil pred nimi na útek. Maďari ho prenasledovali až k Dunaju, on sa doň zo strachu vrhol a prudkosť prúdu ho pohltila. Pán dal teda späť Panóniu Maďarom, podobne ako odovzdal synom Izraela za Mojžišových čias ako dedičstvo krajinu Seona, kráľa Amorejcov, ako aj všetky kráľovstvá Kanaánu."*

O autorstve, ako i presnom období vzniku textu kroniky, ktorá sa stala východiskom a predlohou pre *Veľkú kompiláciu uhorských kroník zo 16. storočia* sa do dnešného dňa vedú nekonečné spory. Podľa nášho názoru táto predloha vznikla najskôr v druhej polovici 15. storočia na dvore jedného z uhorských kráľov z rodu Arpádovcov (Belo IV., Štefan V., Ladislav IV. Kumánsky alebo Ondrej III.). Nasledujúcim panovníkom z nearpádovských rodov (Ladislav V./Václav III., Karol Róbert z Anjou a jeho syn Ľudovít Veľký), potom už nezostalo nič iné, než historicko-politickú doktrínu, ktorú citovaný text priniesol, prevziať ako záväznú. Autor archetypu kroniky vyšiel z prostredia, ktoré za niekoľko generácií vyprodukovalo viacero ideologicko-politických historických spisov, ktorých spoločným menovateľom bolo, s výnimkou *Uhorsko-poľskej kroniky*, zvýrazňovať výlučný podiel Arpádovcov (na čele s legendárnym Arpádom / Atilom) a starouhorského kmeňového zväzu (jazdcov / šľachticov) na počiatkoch dejín uhorskej štátnosti. Podľa Šimona z Kézy *Hungari sive Huni*, ako dobyvatelia krajiny, nielen získali na ňu prostredníctvom tohto dobytia právo, ale týmto činom aj právo v nej vládnuť z titulu šľachticov kráľovstva (*nobiles regni*). *Hungari sive Huni* si však svoju novú vlasť mali vydobyť spôsobom, ktorý načrtol už Anonymný notár P. na dvore uhorského kráľa Bela (mladšieho kráľa Bela, syna Ondreja II.), a síce ako starozákonní Izraeliti. Za dobytie Zasľúbenej zeme však Izraeliti vďačili Božej vôli a svojmu vojenskému umeniu. Je len prirodzené, že s takto poňatým dejinným konceptom sa najradšej identifikovali šľachtickí predkovia dnešných Maďarov. Peter Ratkoš dokladá, že takto definovaná téza o začiatku existencie istého politického útvaru vlastne predestinuje moc jednej časti uhorského spoločenstva (národa) nad druhými. Jedným dychom však k tomu treba priradiť aj pocit sociálnej nadradenosti takto chápanej myšlienky, ktorá je postavená na teórii o hunsko-uhorsko-maďarskej kontinuite. Nutným dôsledkom definovania takejto myšlienky je potom vylúčenie, či znehodnocovanie všetkého, čo nebolo v súlade s touto myšlienkou, alebo jej priamo odporovalo. Nepriamym dôsledkom je potom aj zjednodušenie

a unifikácia dejinného obrazu počiatkov Uhorského kráľovstva ako takého a v neposlednom rade i jeho následné sploštenie do súčasného stavu.

Hlavnou témou, ktorá odporovala takejto konštrukcii výkladu dejín, bola práve dejinná pamäť o veľkom panovníkovi Svätoplukovi I., ktorý, ako uznávajú aj „výrobcovia predstáv" o najstarších dejinách Uhrov v Karpatskom bazéne, po Atilovi držal Panóniu. Domácou úlohou „výrobcov ideí" (*ideomakerov*) na dvoroch posledných Arpádovcov – po zistení, že nie je možné vymazať spomienku na Svätopluka, ako to urobil Anonymný notár P. a rovnako neznámy autor *Uhorsko-poľskej kroniky* – sa tak stalo dehonestovanie tejto pamäte.

Najdôležitejším novým prvkom obsiahnutým v čiernej *svätoplukovskej legende* konca 15. storočia sa teda stalo zosmiešnenie Svätopluka v anekdote o bielom koňovi, uzde a sedle a ich zámene za zem, trávu a vodu. Genéza tohto prvku síce môže teoreticky siahať až k motívu svadobného daru pre Menumorótovu dcéru, ktorú obsahuje už podanie Anonymného notára P., významovo sa však od nej líši, keďže na škále dar pozitívny (svadobný) a dar negatívny (s cieľom dehonestácie) sa posúva do druhej polohy. Tvorca archetypu čiernej *svätoplukovskej legendy*, ktorá sa nachádza vo *Veľkej uhorskej kronikárskej skladbe zo 16. storočia* navyše už žiadnu svadbu medzi predstaviteľkou domácej a príchodzej dynastie nepotrebuje, a preto ju ani nepozná. Celú politicko-právnu argumentáciu totiž stavia výlučne na násilnom dobytí Karpatského bazéna predkami uhorskej šľachty. Z právneho, ale aj teologického uhla pohľadu (uhorská šľachta ako noví Izraeliti) je táto navonok maličkosť – vedomé vynechanie istej informácie autorom – ďalekosiahlym aktom. Autor predlohy k *Veľkej uhorskej kronikárskej skladbe 16. storočia* tiež vynechal motív kráľovraždy, ktorá mala a mohla pripraviť domáce obyvateľstvo o ich vlastnú slovanskú dynastiu a naopak, predurčiť vo vzťahu k právam na vládu v Panónskom bazéne Arpádovcov. Najdôležitejším motívom v celej ideovo-právnej historickej konštrukcii preto zostáva definitívne „prekrútenie" pamäti na Svätopluka ako na veľkého panovníka, ktorá bola do istého času prítomná v uhorskej historiografii.

Rozprávanie uhorských kroník zo 16. storočia po prvý raz zdôrazňuje v iných stredovekých, a to nielen uhorských naráciách nové, neznáme negatívne vlastnosti veľkomoravského vládcu. Predovšetkým Svätoplukovu obmedzenosť (nepochopil, že Kusid ho chcel oklamať), chamtivosť (ulakomil sa na bieleho koňa) a v neposlednom rade jeho vojenskú neschopnosť vzdorovať Uhrom (hoci na inom mieste, ktoré sa viac pridŕža predlohy, ktorou je nepochybne práve *Kronika Šimona z Kézy*, predsa len pripúšťa, že Svätopluk významne rozšíril územia svojho panstva). Vyvrcholením koncepcie celej *čiernej svätoplukovskej legendy* je vykreslenie smrti Svätopluka utopením sa v Dunaji.

Literárna postava Svätopluka I. bola jedným z najvýznamnejších pilierov sebaidentifikácie Slovanov v Uhorskom kráľovstve a špeciálne v dunajskej oblasti. Je preto pochopiteľné, že intelektuálny „úder" prvých v západnej Európe vyštudovaných Maďarov, alebo tých, ktorí sa cítili ako potomkovia nomádov, či vzhliadali k nomádskej exkluzivite ako potenciálnemu právnemu podkladu pre vlastnú ekonomickú a politickú exkluzivitu, inak bývalých slovanských spojencov, ale tiež rivalov pri budovaní konceptu uhorskej štátnosti, musel smerovať práve proti tomuto „najcitlivejšiemu" miestu Slovanov v celom priestore Panónského bazéna. Vysmiatie Svätopluka sa preto logicky stalo základným kameňom novej konštrukcie „výrobcov myšlienkových konceptov" uhorských dejín na sklonku 15. storočia. Tendencia neznámeho autora dehonestovať Svätopluka je teda zrejmá. V neposlednom rade ju umocňuje ešte i to, aký spôsob smrti autor uhorskej formy *čiernej svätoplukovskej legendy* svojmu hrdinovi pripravil. Ako je totiž z iných textov o iných panovníkoch známe, len potupná smrť kráľa vo vode, pive či bahne znamená z hľadiska ďalšej mýtotvorby definitívny *exitus* kráľa – jeho večné odídenie z tohto profánneho sveta. Inak z titulu svojej sakrálnej dvojjedinosti v zmysle prirodzenej i nadprirodzenej podstaty nesmrteľnej. Smrť kráľa utopením však neznamená len koniec individuálneho života panovníkovej osoby, ale aj koniec dynastie, ktorú reprezentuje. Tým však aj zánik starej a vznik novej idey reprezentujúcej vôľu po inom usporiadaní spoločenského života určitej krajiny. Túžba nového šľachtického *Natio Hungarica* zdôvodniť si svoje nadradené postavenie prostredníctvom histórie – v zmysle historického, teda večného práva, bola skutočným a jediným dôvodom pre vypracovanie čiernej *svätoplukovskej legendy*.

Neskoro-stredoveké ahumanistické domáce podania čiernej svätoplukovskej legendy a jej postupné spochybňovanie

Ako sme už uviedli, uhorský obraz Svätopluka z jeho čiernej legendy vyvolával od svojho vzniku značné pochybnosti. Tie len znásobilo vydanie *Kroniky Jána z Turca* v Augsburgu a Brne v roku 1490, ktoré na mnohé roky znamenalo najmä kodifikáciu „domácej" predstavy o počiatkoch dejín vtedajšieho Uhorského kráľovstva. Jej podanie *svätoplukovskej čiernej legendy* sa líši od podania vo *Veľkej uhorskej kronikárskej skladbe zo 16. storočia* azda len v tom, že Svätopluka už Ján z Turca neoznačil v duchu *bánhidskeho* a *vesprémskeho* variantu *svätoplukovskej legendy* za vojvodu (*dux*), ale z neho spravil knieža (*princeps*). Znovu mu však priradil poľský pôvod (*natione Polonum*). Mohlo sa tak stať aj pod vplyvom okolitých historiografií, ktoré v danom období oceňovali osobu Svätopluka I., či už historického, alebo legendárneho, diametrálne inak.

Logickým výsledkom tlaku okolitých historiografií na rodiacu sa uhorskú humanistickú historiografiu bolo postupné spochybnenie oficiálneho uhorského podania, a tým aj zjemnenie pôvodnej intencie čiernej *svätoplukovskej*

legendy. Spomeňme na tomto mieste napríklad Petra Ranzana († 1494), talianskeho humanistu a historika, ktorý pôsobil na dvore kráľa Mateja Korvína († 1492). Tento anekdotu o bielom koňovi, za ktorého mal Svätopluk predať svoju krajinu ani nespomenul. Vynechal tiež pasáž o potupnej smrti Svätopluka utopením. Oproti tomu v súlade s názorom okolitých historikov Svätopluka pokladal za muža presláveného rodom, obdareného zvláštnou rozvahou, jednoducho – veľmi slávneho. Podobnú charakteristiku Svätopluka I. možno nájsť aj u ďalšieho oficiálneho humanistického uhorského historika Antonia Bonfiniho († 1504 / 1505). Tento historik nazýva Svätopluka Svates a pokladá ho za Sarmata, teda Poliaka, ktorý má byť synom Moravca (Marotha). Bájku o bielom koňovi, zlatej uzde a sedle však datuje do roku 746. Tento omyl, ako je známe, neskôr vyvolal mnoho nedorozumení a ďalších konštrukcií v uhorskom i slovenskom dejepisectve. Bonfini podobne ako Ranzanus (Ransanus) neváha Svätoplukovi priradiť dar „prílišnej štedrosti ducha". Práve ten ho viedol k prijatiu starouhorského kmeňového zväzu. Treba však poznamenať, že Antonius Bonfini sa oproti Petrovi Ranzanovi predsa len viac pridŕžal vtedy už v rámci ustálenej tradície záväznej uhorskej predlohy. V celkovom kontexte však jeho variant čiernej legendy pre Svätopluka nevyznieva tak negatívne, akoby sme mohli očakávať. Z uvedeného je jasné, že recepcia čiernej legendy o Svätoplukovi v uhorskom humanistickom dejepisectve už v 17. storočí narazila na hranice kritického uvažovania a ako taká sa okrem politickej propagandy ďalej v dejepisectve nerozvíjala. Druhou vecou samozrejme je, že vďaka *Kronike Jána z Turca*, ktorá už vyšla tlačou, sa čierna *svätoplukovská legenda* stala pevnou súčasťou pamäte jednej časti uhorskej society a v tejto forme, napriek všetkým rozumným argumentom, pretrvala prakticky dodnes.

Ako sme uviedli, začiatok používania kritických historických metód v historiografii viedol k nutnej korekcii čiernej *svätoplukovskej legendy*. Významne v tejto veci pomohla aj nemecká humanistická historická škola preslávená dielom Aventina († 1536). V jeho podaní totiž Svätoplukovo kráľovstvo (*imperium Suatebogum*) malo siahať až do dolného Nemecka. Svätopluka I. Aventinus označuje ako najsilnejšie a najbojachtivejšie knieža Slovanov (*Schlavorum potentissimus beliciosissimusque principus*), nuž a na inom mieste prosto Veľký (*Magnus*).

Podobný prístup je tiež čitateľný z doteraz neanalyzovanej nápisovej legendy k prvej mape Uhorského kráľovstva (*Tabula Hungariae*), ktorá je pripisovaná Lazarovi. A pochádza z roku 1531. Svätopluka I. v nej jej autor Michal Rožeň (Lazarus), cistercitský opát zo Spišského Štiavnika tituluje ako kráľa Moravy (*Svatobogius Moraviae rex*). Cisára Arnulfa potom ako toho, ktorý si

na boj proti Svätoplukovi ako pomocníkov pozval starouhorský kmeňový zväz. Pozoruhodné na celej mape azda je len to, že hoci ide o mapu Uhorska, Arpád sa tu ani nespomína. Naopak príbeh Svätopluka a Arnulfa a ich vzájomného zápasu je tu aktualizovaný do zápasu Ferdinanda I. s Jánom Zápoľským.

Miesto čiernej svätoplukovskej legendy v staršom uhorskom dejepisectve

Tabuizácia témy Svätopluka I. (*Gesta Hungarorum* Anonymného notára P. a *Uhorsko-poľská kronika*), pokus o jeho zaradenie do rodiaceho sa konceptu hunsko-uhorských dejín u Šimona z Kézy a následná konštrukcia čiernej *svätoplukovskej legendy* šli ruka v ruke s postupným vytláčaním bielej *Nitrianskej legendy o Svätoplukovi*, kráľovi, mníchovi a kajúcnikovi, ako ju zapísal český kronikár Kosmas. Na zmienenom procese vidíme logický výsledok zložitého zápasu o charakter Uhorského (či Panónskeho) kráľovstva v prvých storočiach jeho existencie. Tento súboj prebiehal na mnohých kultúrnych, ekonomických a tým i politických a ideologických úrovniach a rovinách. Nevyhol sa ani tej, ktorú by sme v pravom slova zmysle mohli označiť ako etnickú. Napriek očividnému paradoxu, že nositeľom uhorskej štátnosti sa v konečnom dôsledku stali práve víťazné nitriansko-bihorské elity, zostane najväčšou prednosťou maďarsky cítiacich predstaviteľov intelektuálnej špičky Uhorského kráľovstva posledných decénií 14. a nasledujúceho 15. storočia, ktorá, ako sme sa už zmienili, sa združila okolo dvorov jednotlivých uhorských panovníkov (od čias Bela III. a jeho nasledovateľov až po kráľa juniora a neskoršieho Bela IV., Štefana V., Ladislava IV. Kumánskeho), že práve oni dokázali presadiť svoj uhorsko-hunský (rozumej šľachtický) koncept uhorských dejín. Vďaka jeho prostej exkluzivite – jazdci a nejazdci / víťazi a porazení / slobodní šľachtici a neslobodní poddaní – ho prevzala aj veľká časť nie maďarsky hovoriacej rodiacej sa aristokracie Uhorského kráľovstva. Ani zďaleka to však nebol jednoduchý a tobôž nie jednorazový proces. Funkčnosť nového modelu definície uhorskej aristokracie cez identifikačný znak jazdca – nomáda sa overila za niekoľko storočí existencie slovenskej elity v Uhorskom kráľovstve. Na druhej strane nutnou obeťou tohto historiografického konceptu sa mal stať legendárny Svätopluk I. a s ním aj historická pamäť, ktorá sa o tomto panovníkovi zachovala v Uhorskom kráľovstve v rôznych formách a podaniach. Za to, že sa v konečnom dôsledku slovenská šľachta nakoniec nestala celkom uhorskou a nikdy nie stopercentne maďarskou, však možno vďačiť pocitu vnútornej inakosti (*aliterity*), ktorá okrem jazykovej a zvykovo-kultúrnej inakosti bola ideovo opretá najmä o hlboko zakorenenú svätoplukovskú tradíciu u Slovákov. Dosť zaujímavé na tom je, že ani jezuitská ani osvietenská uhorská historiografia si nedovolila spochybňovať fakt, že Slováci sú priamymi *potomkami Svätopluka – ľudom Svätopluka*.

Niekoľko poznámok namiesto konca

Vznik strednej Európy v podobe, ako ju poznáme dnes, je výsledkom vzájomného historického pôsobenia mnohých, často veľmi protichodných síl. V zásade však možno povedať, že základy toho, čo vidíme dnes, boli položené v rozmedzí 5. – 9. storočia. V období, ktoré by sme mohli vymedziť ako čas od posunutia sa moci Rímskeho impéria k dolnému Dunaju a víťazstvom starouhorského kmeňového zväzu pri Bratislave v lete roku 909. Dominantnou silou, ktorá nakoniec formatívne rozhodla o podobe tohto geopolitického priestoru v uvedenom období boli Slovania. Obsah tohto pojmu dnes a na začiatku 6. storočia však bol diametrálne odlišný. Pred 6. storočím sa s týmto pojmom nestretávame v prameňoch vôbec. Predmet našej knihy by sme preto mohli zadefinovať aj ako genézu, rozšírenie a následné transformácie slovanskej kultúrnej identity v strednej a v stredo-východnej Európe.

Kniha má ambíciu aspoň z časti odpovedať na otázku, ako sa mohlo stať, že v raných dejinách našej časti Európy zanikli spoločenstvá preslávených Gótov, Vandalov, Longobardov, Gepidov, Avarov, ale Slovania zostali. Robí tak pomocou najnovšej európskej i svetovej metatextovej metodologickej literatúry. Pomocou nej sa snaží vysvetliť mechaniku vzniku, techniky a médiá rozšírenia slovanskej identity v Európe v sledovanom čase. Naše vysvetlenie nadväzuje najmä na práce Aleidy Assmanovej a jej výskumov ohľadne vzniku kolektívnej pamäti a kultúrnej identity, mechaník, techník a mediačných kanálov jej ďalšieho rozširovania, dobových aktualizácií, rovnako ako jej funkcií v jednotlivých dejinných obdobiach. Ako východiskový pre takýto výskum sme si nie náhodne vybrali svedectvo *Povesti dávnych liet* (*Povesť vremennych ľet*). Jeho autor (Nestor?) v ňom na podklade starších textov, zachytil najstaršiu osobitú vrstvu slovanskej kolektívnej pamäte a kultúrnej identity. V tom čase v sebe zahŕňala spoločné kolektívne pomenovanie – Slovania; tradíciu o spoločnom pôvode – *origo gentis*, ktorá odvádzala Slovanov od synov biblického Jafeta, syna Noemovho a pomätenia jazykov pri stavbe Babylónskej veže; no a v neposlednom rade aj neskoršie „rozídenie sa Slovanov od Dunaja“. Práve ono „rozídenie od Dunaja“, na brehoch ktorého sídlil *in illo tempore* „svojho (dávneho) času“ ešte jeden a vtedy podľa všetkého aj jediný, nie veľmi početný slovanský národ (v pôvodine *jazyk*), možno vykladať za najstaršiu vrstvu slovanskej kultúrnej identity – osobitnej kultúrnej pamäte Slovanov. O tom, že tu nemôže ísť o koncept vnútený, koncept z vonku „vytvorenie Slovanov“ („*making of the*

Slavs“), ktorý nám núka Florin Curta a ďalší súčasní vedci, nemožno pochybovať. Okrem iného to jasne dokazuje list (posolstvo) kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III., ktorý sa začína slovami: „*My Slovania sme prostý ľud…*“ Len ťažko si totiž možno predstaviť, že v čase, keď ešte nemecky hovoriace obyvateľstvo západnej Európy nereflektovalo na kolektívne latinské pomenovanie *Germani* a keď na ich kolektívne označenie byzantský cisár Konštantín Porfyrogenet použil slovanský termín *Nemcoi*, ktorí si oni sami tiež neosvojili, by Slovania prijali zvonku vnútený koncept svojej vlastnej kolektívnej kultúrnej identity. Opak je teda pravdou a síce, že slovanská identita je opretá o ich osobité vlastné kmeňové meno, mýtus spoločného pôvodu (*origo gentis*), o spoločný dunajský sentiment (termín Adama Mesiarkina).

Pokiaľ ide o vlastný zrod tejto identity, domnievame sa, že išlo o jednorázový akt vymedzenia sa jedného kolektívu ľudí od iného. Revolučný dejinný zlom, ktorý bol vyvolaný stiahnutím sa Rimanov za dolný Dunaj. Jeho datovanie je však veľmi obtiažné stanoviť presne. Možno ho však spoľahlivo vtesnať do obdobia od smrti Atilu v polovici 5. storočia a následnej porážky Hunov v bitke pri Nedao v roku 456 a začiatkom gótskej vojny okolo roku 532. Práve v gótskej vojne už totiž Slovania vystúpili ako osobitné spoločenstvo reprezentované početnými a dobre organizovanými vojenskými zložkami.

Nie inak ako u iných barbarských kmeňov (*gentes*) bol aj vznik Slovanov výsledkom spoločenskej zmluvy medzi slobodným obyvateľstvom a ozbrojenými vojenskými zložkami, ktoré ho mali ochraňovať, zmluvou medzi *laboratores* a *milites*. Pracovne sme túto spoločenskú zmluvu nazvali dvoma pôvodne gótskymi slovami Zmluva „chlieb za meč“. Zväčša usadlé obyvateľstvo bývalej rímskej provincie Dácia podľa tejto teórie prijalo ochranu vojenských zložiek, ktoré sa v tomto čase pohybovali práve v tomto geopolitickom priestore. Nespornú úlohu v tematizovaní tejto zmluvy zohrala i vrstva kňazov (*sacerdotes*). Práve tej možno pripísať generovanie takej kategórie príbehov (mýtov), ktoré zdôvodňovali existenciu nového spoločenstva. Na rozdiel od iných vedcov, ktorí sa zaoberajú problematikou vzniku a rozšírenia slovanskej identity, sa tiež domnievame, že takýto druh zrodu spoločenstva sa nemohol zaobísť bez významného vodcu, najlepšie opradeného nymbom dávnej a slávnej minulosti. Sám vodca musel byť nositeľom víťazstiev – *fortuny*, symbolom a stelesnením úspechu spoločenstva. V prípade zrodu Slovanov takýmto rodom mohli byť gótski Amalovci. Poukazuje na to najmä bitematickosť (dvojzložkovosť) kniežacích osobných vlastných mien u Slovanov, najmä však téma – *mir*, – *mar*, typická práve pre Amalovcov. Porovnaj moravskí Mojmírovci, či chorvátski Trpimírovci. U Amalovcov v menách ako Valamir (cca. † 472), Vidimir († 475) či Tiudimir

(† 477). Všetky tri gótske mená sa zhodou okolností objavujú pred odchodom Ostrogótov do Itálie a sú teda previazané s priestorom medzi stredným a dolným Dunajom a Karpatmi v období, do ktorého tiež kladieme počiatky vzniku nového barbarského kmeňa – Slovanov. Navyše historická tradícia ústami Popa Dukljanina v posledných decéniách 13. storočia zachovala rodostrom tak zvaných Svävladovcov, z ktorej mal pochádzať aj Svätopluk I., „najsvätejší" vládca Slovanov, ktorý mal získať kráľovskú korunu z Ríma. Blízkosť Germánov, či dokonca spolužitie s nimi by navyše vysvetľovala aj vlastnú motiváciu vzniku kolektívneho pomenovania Slovan od slova „slovo". Slovania ako tí, ktorí si rozumejú.

Rozširovaniu slovanskej identity v našej práci nerozumieme podľa tradičných predstáv, teda v biologickom slova zmysle, to jest na základe spoločnej príbuznosti krvi, alebo rozšírenie istého druhu materiálnej kultúry, jazyka, či dokonca náboženstva. V súlade s výsledkami súčasnej interdisciplinárnnej diskusie o identitách barbarských spoločenstiev na sklonku Rímskej ríše (pôvodne len za Rýnom a Dunajom) ju chápeme predovšetkým ako dobrú vôľu jednej časti obyvateľstva prijať identifikačné znaky iných. Za nosičov slovanskej kultúrnej identity – historickej tradície, v súlade s teoretickými východiskami najmä nemecko jazyčnej vedeckej produkcie posledného vyše pol storočia (Reinhard Wenskus, Herwig Wolfram, či Walter Pohl) pokladáme najmä dobre vyzbrojených skúsených vojakov, členov ozbrojeného sprievodu združeného okolo svojho vládcu – vodcu (pokiaľ možno reprezentovaného členom posvätnej dynastie). Nečakane rýchle rozšírenie slovanskej kolektívnej pamäte, kultúrnej identity, spoločného slovanského kolektívneho vedomia, ktoré datujeme od prvých dekád 6. storočia, ale ešte pred príchodom Avarov (570) pripisujeme v súlade so súčasnou vedou slovanským *diasporám*. Teóriu inseminácie identity prostredníctvom *diaspor* vo včasnom stredoveku zatiaľ súčasní vedci aplikovali na škandinávskych Varjagov vedených legendárnym Rurikom. On a jeho ľudia niekedy v druhej polovici 9. storočia obsadili Kyjev a položili základy Kyjevskej Rusi. Podobne vodca Normanov Rolo a jeho družina v Západofranskej ríši v rozmedzí 9. a 12. storočia v Normandii založili svoje vojvodstvo, ba neskôr, za čias Viliama Dobyvateľa, jeho potomkovia dobyli aj Anglicko. Pod termínom *diaspora* však nerozumie náboženskú exkluzivitu naviazanú na ekonomickú silu jej nositeľov (prípad židov / Židov), ale každú komunitu, ktorá si po emigrácii do cudzieho prostredia zachováva svoju viditeľnú inakosť (Lesley Abrams). V prípade Vikingov i Slovanov bola táto inakosť (*aliterita*) očividne naviazaná na úspešnú vojenskú zložku ich obyvateľstva. Inak povedané Slovania vďaka svojim vojenským skúsenostiam boli schopní vtlačiť svoju pečať najčastejšie v podobe svojho mena aj ostatným obyvateľom

na územiach, na ktoré sa ich diaspóry za tých alebo iných okolností dostali. Ako je vidno na príklade kyjevských Varjagov (Rusov) v priestoroch na východ od Karpát a škandinávskych Normanov v Západofranskej ríši, väčšiemu úspechu sa celkom pochopiteľne pri tomto spôsobe prenosu identity tešili ich nositelia na územiach, v ktorých aktuálne chýbala tradícia efektívnejšej formy spoločenskej organizácie.

Novú kvalitu slovanskej kultúrnej tradície naviazanú na písané slovo, prinieslo priatie kresťanstva v 8. a 9. storočí. Možno pritom konštatovať, že originálny spôsob naviazaný na vlastnú abecedu a jazyk kodifikovaný prekladom *Svätého Písma* do staroslovienčiny, spolu so vznikom domácej literárnej tradície, vytvoril akúsi druhú „učenú" vrstvu slovanskej historickej tradície. Vladimir Toporov o Konštantínovom „dare Slova Slovanom" hodnotí aj ako o hlavnú „*mytologému* (základného motívu, stavebného prvku mytológie) *Slovanov ako národa Slova*". Slovanská identita sa už teda nerozširuje len prostredníctvom „nositeľov mena", to jest dynastie, víťaznej družiny, rôznych hrdinských piesní a básní, či ďalších starších mediačných kanálov, ale ako u iných „národov kníh" – jazykovo-literárne. Dosahuje sa to prostredníctvom „zjavených" písmen a následne ustanovením staroslovienčiny ako jazyka svätej liturgie. Staroslovienčina sa tak stáva *lingua sacra*, jazyk vertikálnej komunikácie, jazyk komunikácie s Bohom. „*Slovania ako národ Božieho Slova*" je myšlienka, ktorá spolu s inými, ktoré sú obsiahnuté najmä v dialógoch svätého Konštantína Filozofa v *ŽK*, ale tiež v *ŽM* a v *Živote svätého Klementa Ochridského* a ďalších textoch, žiakov svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda, vytvárajú základ spoločnej slovanskej nábožensko-kultúrnej paradigmy. Táto paradigma je jadrom i východiskom vzájomnej kultúrnej komunikácie Slovanov. Prostredníctvom kníh vytvorila monumentálnu stavbu slovanskej kultúrnej tradície, ktorá sa v novej forme revitalizovala najmä v 21. storočí. Vďaka tomu môžeme povedať, že to boli svätí Konštantín-Cyril a Metod, ktorí pre rozšírenie spoločnej slovanskej identity spravili svojim dielom viac, ako všetci predchádzajúci slovanskí vojvodcovia.

Z hľadiska právneho a cirkevno-právneho vývoja strednej Európy tiež veľmi veľa znamenalo Slovanské kráľovstvo Svätopluka I. ukotvené na západné univerzum obnoveného Rímskeho cisárstva a Slovanská cirkevná provincia s arcibiskupom svätým Metodom, Vichingom (prinajmenšom vo funkcii správcu provincie) a arcibiskupom Jánom, ako integrálna súčasť Rímskej cirkvi. I napriek trvaniu v historicky krátkom čase možno poukázať najmä na štrukturálny význam týchto inštitúcii, keďže nové politické i cirkevné útvary na území strednej Európy, ktoré vznikli buď priamo alebo nepriamo na troskách Veľkomoravskej ríše, mohli na jej politický, cirkevný a v konečnom dôsledku aj hospodársky systém nadviazať.

Nebolo by to možné, bez spätnej reflexie a percepcie najdôležitejších identifikačných schém predchádzajúcich dejín slovanstva v nasledujúcich obdobiach. Pokus o kategorizáciu tejto reflexie a percepcie v nových prostrediach Uhorského, Českého i Poľského kráľovstva a v neposlednom rade aj Rakúskeho vojvodstva, či Bavorska, nové tematizovanie starých tém do aktuálne potrebných ideových konštrukcií, či politických inštrumentalizácií v dobovej spisbe uhorských, poľských, slovinských, rakúskych, bavorských i česko-moravských autorov v niektorých prípadoch až do 18. storočia, preto popisujeme v poslednej kapitole našej práce.

Nádejame sa, že niektoré naše myšlienky sa budú zdať čitateľovi priodvážne alebo príliš v protiklade s doteraz zaužívanými výkladmi dejín strednej Európy. Pravdepodobne preto vyvolajú námietky a diskusie v čitateľskej obci. Po pravde ich aj očakávame a veríme, že naše terajšie závery v blízkom čase podložíme komplexnejšími štúdiami s príslušným vedeckým aparátom.

A few notes instead of conclusion

The emergence of Central Europe in the form as we know it today is the result of the mutual historical impact of many, often very contradictory forces. In principle, however, we can say that the fundaments of what we see today were laid between the 5th to the 9th centuries. In the period that we could define as the time from the shift of power of the Roman Empire to the lower Danube and the victory of the old Hungarian tribal alliance at Bratislava in the summer of 909. The dominant force that eventually decided about the form of this geopolitical space in the mentioned period of time were the Slavs. The content of this term today and in the early sixth century, however, was diametrically different. Before the sixth century we do not come to a touch with this concept in the historical sources at all. The subject of our book could be, therefore, defined as a genesis, expansion and subsequent transformation of the Slavic cultural identity in Central and Central-Eastern Europe.

The book has an ambition to bring forth, at least partially, an answer to the question, how it could have happened that in the early history of our part of Europe such renowned entities as the Gotes, Vandals, Lombards (Longobards), Gepids and Avars dissapeared, but the Slavs remained. We make use of the latest European and the world metatextual methodological literature. Using it, we try to explain the mechanism of origin, techniques and media of extensions of the Slavic identity in Europe in the mentioned time period. Our explanation follows in particular the works of Aleida Assman and her researches over the formation of collective memory and cultural identity, mechanics, techniques and mediation channels of its further extension, contemporary updates, as well as its functions in different historical periods. As the starting point for such a research, we chose, not coincidentally, the testimony of the *Primary Chronicle* (*Povesť vremennych ľet*). On the basis of the earlier texts its author (Nestor?) depicted and fixed the very old layer of the Slavic collective memory and cultural identity. At that time, it embraced the common collective name – the Slavs; the tradition of common origin – *origo gentis*, which leads the descent of the Slavs from the children of biblical Japheth, the son of Noah and from the language differentiation at the Tower of Babel; and last but not least, it embraced "a dispersion of the Slavs from the Danube". It was in particular that "dispersion from the Danube" – on the banks of which there lived *in illo tempore* "of their (ancient) time" one and then apparently the only one, not very large Slavic nation

(originally *language*) – that can be interpreted as the oldest layer of the Slavic cultural identity, that is the special cultural memory of the Slavs. The fact that it could not have been a forced concept, the concept from outside, as for example strives to put forward Florin Curta with his theory about "making of the Slavs", supported by many other contemporary scientists, can not be doubted. Besides others, it is apparently proved be the letter (message) of the duke Rastislav to the Byzantine Emperor Michael III., which begins with the words: "*We are the Slavs, the common folk …*" However, it is hard to imagine that in a time when the German-speaking population of Western Europe did not reflect on the collective Latin name *Germani* and when the Byzantine Emperor Constantine VII. Porfyrogenet used a Slavic term *Nemcoi* to address them (the later one they did not adopt as well), the Slavs would admit from-outside-coming, forced concept of their own collective cultural identity. Thus, the opposite is true and that is that the Slavic identity is supported by their own distinctive tribal name, by the myth of the common origin (*origo gentis*), and of their common Danubian sentiment (a term of Adam Mesiarkin).

Regarding the origin of this identity, we believe that it was a one-off act of definition of one society from another. Revolutionary history break, which was triggered out by the withdrawal of the Romans behind the lower Danube. Dating this event accurately is almost impossible. However, it can reliably fit into the period from the death of Atilla in the mid 5th century and the subsequent defeat of the Huns at the Battle of Nedao in 456 and the beginning of the Gothic wars around the year 532. It was in the Gothic war, where the Slavs came to light as a particular community represented by the well organized and numerous military corps.

Similarly as with the other barbaric tribes (*gentes*), the emergence of the Slavs was the result of the social contract between the free population and the armed military forces, which were to protect the free, i.e. the contract between *laboratores* and *milites*. In our draft, working version, we called this contract by two originally Gothic words: the contract "*bread for sword*". Mostly settled population of the former Roman province of Dacia according to this theory took shelter of the military units, which were at that time present in this geopolitical space. No doubt, a very significant role in adopting this contract played a layer of the priests (*sacerdotes*). We can attribute them processing of such a cathegory of the stories (myths), that justified the existence of a new society. Unlike other researchers, who deal with the issues of the appearance and spread of the Slavic identity, we also believe that this kind of society emergence could not do without a great leader. The leader himself had to be a bearer of victories – *fortuna*, a symbol and embodiment

of success of the society. In the case of the emergence of the Slavs, such dynasty could have been the Gothic Amalings. It could be supported in particular bby the two-themic origin of the princely proper names of the Slavs, especially the theme of *mir*, – *mar*, typical sign of the Amalings. Compare the Moravian Mojmirs, or the Croatian Trpimirs. In case of the Amalings, the names as Valamir (approx. † 472), Vidimir († 475) and Tiudimir († 477). All three Gothic names coincidentally appear before the departure of the Ostrogoths into Italy, and are thus linked with the space between the middle and lower Danube and the Carpathians in the periodj, in which also we place the beginnings of a new barbarian tribe – the Slavs. Moreover, the historical tradition by the words of Pop Dukljanin in the last decades of the 13th century fixed the family tree of the so-called Svavlads, out of which Svatopluk I – "the holiest" ruler of the Slavs, who had obtained the crown of Rome – was to derive his origin from. The vicinity of the Germans, or even cohabitation with them, would also explain the own motivation for creating the collective name of the Slavs, as derived from the word "word (slav. *slovo*)". The Slavs as those who understand.

We do not perceive the mentioned expansion of the Slavic identity in the scope of the traditional projection, i.e. in the biological sense of word, which presumes the common kinship of blood, or the spread of the same kind of material culture, language and even religion. In accordance with the results of the current interdisciplinary debate over the identities of the barbaric communities at the twilight of the Roman Empire (initially only behind the Rhine and the Danube), we understand this identity primarily as a good will of one part of the population to accept the identification marks of others. For the bearers of the Slavic cultural identity – historical tradition, in accordance with the theoretical basis put forward in particular by the Germany-speaking scientific production over the last half century (Reinhard Wenskus, Herwig Wolfram, and Walter Pohl), shall be considered well-armed experienced soldiers, the members of the armed corps pooled around their ruler – leader (preferably represented by member of the sacred dynasty). Unexpectedly rapid expansion of the Slavic collective memory, cultural identity, common Slavic collective consciousness that can be dated back to the first decades of the 6th century, but before the arrival of the Avars (570), is associated in accordance with current science with the Slavic *diasporas*. The theory of identity insemination through *diasporas* in the early Middle Ages has so far been applied only upon the Scandinavian Varangians led by legendary Rurik. He and his people sometime in the second half of the 9th century occupied Kiev and laid the foundation of the Kievan Rus. Similarly, the leader of the Normans Rolo and his suite in the Kingdom of

the West Franks, in Normandy, in the span of the 9th and 12th centuries based a province, and later, in the time of William the Conqueror, his descendants conquered even England. However, under the term of *diaspora* we do not understand a religious exclusivity attached to the economic strength of the its holders (the case of Jews / Herbews), but each community, which following their emigrating into a foreign environment retains its visible otherness (Lesley Abrams). In the case of the Vikings and the Slavs this otherness (*aliterita*) was apparently linked to a successful military layer of their population. In other words, due to their military experience the Slavs were able to imprint their footmark, most often in the form of their name, to the other inhabitants of the territories, where their *diasporas* had arrived. As could be seen on the example of the Kievan Varangians (the Russians) in the areas east of the Carpathians and on the example of the Scandinavian Normans in the Kingdom of the West Franks, the greater success of identity transmission was naturally achieved on the territories with the absence of a more effective forms of social organization.

A new quality of the Slavic cultural tradition linked to the written word was brought by Christianity in the 8th and 9th centuries. Perhaps, a unique approach linked to their own alphabet and language codified by the translation of the *Bible* into Old-Slavonic, along with the development of the domestic literary tradition, it all created a sort of second "scholarly" layer of the Slavic historical tradition. Vladimir Toporov assesses the Constantine´s "gift of the Word to the Slavs" as the main "*mythologem* (the basic motif of mythology) *of the Slavs as the nation of the Word*." Thus, the Slavic identity is no longer spread only through the „bearers of the name," that is the dynasty, victorious suite, various heroic songs and poems, and other archaic mediation channels, but as with other „Peoples of the Book" – through the language and literature. This is reached by the „revealed" letters and subsequently by the establishment of Old-Slavonic as the language of the holy liturgy. Slavonic becomes *lingua sacra*, the language of the vertical communication, the language of communication with God. "The Slavs as the people of God's Word" is an idea that, along with others, contained mainly in the dialogues of St. Constantine the Philosopher in the *Life of Constantine*, but also in the *Life of Methodius* and in the *Life of St. Clement of Ohrid* and other texts of the students of Ss. Constantine (Cyril) and Methodius, form the basis of a common Slavic religio-cultural paradigm. This paradigm is the core and basis for the mutual cultural communication of the Slavs. By means of books it created a monumental building of the Slavic cultural tradition, which got revitalized in a new form mainly in the 21th century. This allows

us to say that Ss. Constantine-Cyril and Methodius did for the spread of the common Slavic identity more than all the previous Slavic leaders.

In terms of the legal and religious-legal development of Central Europe, a great importance is to be attributed to the Slavic kingdom of Svatopluka I., which was linked to the Western *universum* of the renewed Roman Empire and to the Slavonic ecclesiastical province with Archbishop St. Methodius, Viching (at least in the function of an administrator of the province) and Archbishop Jan, which was an integral part the Church of Rome. Despite a short history, we should point out on the structural importance of these institutions, as far as the new political and religious formations on the territory of Central Europe, which grew directly or indirectly on the ruins of the Great Moravian Empire, could carry on in its political, religious and, ultimately, economic systems.

However, it would not be possible without the feedback reflection and perception of the most important identification schemes of the previous history of the Slavhood in the subsequent periods. As a result we describe in the last chapter of our work an attempt to categorize the reflection and perception in the new environments of the Kingdom of Hungary, Czech and Polish Kingdoms, and not least in the Duchy of Austria, or Bavaria, as well as a new thematicization of the old themes into the topical ideological constructions or political instrumentalization in the contemporary works of the Hungarian, Polish, Slovenian, Austrian, Bavarian, and Czech-Moravian authors in some cases up to the 18th century.

Honestly, we keep hope that some of our ideas would provoke our readers, as they are too contradictory to the established interpretation of the Central European history. That might be a reason, why it will evoke and provoke a plenty of objections and debates among the readers. In truth, we expect them and believe that in the near future our current conclusions will be completed with the more comprehensive studies with the appropriate scientific apparatus.

Несколько замечаний вместо заключения

Создание Центральной Европы в том виде, в котором она нам известна сегодня, является результатом исторического взаимодействия многих, часто разнонаправленных сил. В целом можно сказать, что основы того, что видим сейчас, были положены в течение 5-го – 9-го веков. В промежутке, который можно выделить переходом Римской империи к нижнему Дунаю и победой древновенгерского племенного союза у Братиславы летом 909-го года. Решающей силой, которая в итоге определила судьбу этого геополитического пространства в то время, были славяне. Однако, содержание этого понятия (этнонима) сегодня и в начале 6-го века было совершенно разным. До 6-го века в источниках мы совсем не встречаемся с этим понятием. Поэтому, предмет и тему нашей книги, мы могли бы определить тоже как генезис, расширение и последующая трансформация славянской культурной идентичности в Центральной и Центрально-Восточной Европе.

Цель данной книги, найти хотя бы частично ответ на вопрос, как могло случится, что в ранней истории нашей части Европы исчезли объединения широко известных готов, вандалов, лангобардов, гепидов, аваров, но славяне остались. Для этого мы воспользуемся современной европейской и мировой метатекстовой методологической литературой. С ее помощью мы попытаемся объяснить механику создания, технику и медия расширения славянской идентичности в Европе в наблюдаемом периоде. Наше исследование основывается прежде всего на работе Алайды Ассман и ее исследований касающихся возникновения коллективной памяти и культурной идентификации, механик, техник и медийных каналах ее последовательного расширения, временных обновлений как и ее функций в определенных исторических периодах. Главным пунктом нашего исследования не случайно является свидетельство *Повести временных лет*. Его автор (Нестор?) в нем на основе древних текстов зафиксировал самый древний слой славянской коллективной памяти и культурной идентичности. В этом периоде она из себя представляла общее, коллективное название – славяне; традицию о общей родине – *origo gentis*, которая вела славян от сынов библейского Иафета, сына Ноя о от смешения языков при строительстве Вавилонской башни; но и не на последнем месте и более поздний „исход славян от Дуная“. Именно „исход (расселение) от Дуная“, на берегах которого селился in illo tempore „своего (давнего) времени“ еще один

и скорей всего единый, немногочисленный славянский народ (в оригинале язык), можно полагать за самый древний слой славянской культурной идентичности – особой культурной памяти славян. О том, что речь не идет о концепте вынужденном, концепте снаружи „создание славян" („the making of the Slavs"), который нам предлагает Флорин Курта и другие современные исследователи, нельзя сомневаться. Между иным, это четко и ясно доказывает письмо (посольство) князя Ростислава византийскому императору Михаилу III., которое начинается со слов: „Мы славяне простой народ…" С трудом себе можно представить, чтобы в периоде, когда немецко-говорящее население Западной Европы пока еще не принимало и не понимало коллективное латинское название „германы" и когда на их коллективное обозначение византийский император Константин Багрянородный использовал славянский термин „*Nemcoi*", который они сами тоже не приняли, то славяне бы приняли снаружи исходящий и вынужденный концепт для своей собственной коллективной культурной идентичности. Обратное должно являться правдой – славянская идентичность находит поддержку в их собственном племенном имени, в мифе совместного происхождения (*origo gentis*) и в совместном дунайском сентименте (термин Адама Месяркина).

Что касается собственного происхождения этой идентичности, мы предполагаем, что это был одноразовый акт определения одного коллектива людей от другого. Революционным историческим переломом является уход римлян за нижний Дунай. Определить точную дату этого события очень сложно. С высокой вероятностью можно ее определить между датой смерти Аттилы в середине 5-го века и последующего разгрома гуннов в битве при Недао в 456-ом году и датой начала готской войны где-то в 532-ом году. Именно в готской войне славяне уже выступают как особое общество представленное численными и хорошо организированными военными отрядами.

Так, как и в случае других варварских племен (*gentes*), создание славян было результатом общественного договора между свободным населением и вооруженными военными отрядами, которые должные были его охранять, договора между laboratores и milites. Мы назвали этот договор двумя изначально готскими словами – договор „хлеб за меч". В своем большинстве население бывшей римской провинции Дакии, в соответствии с этой теорией, приняло охрану военных отрядов, которые в это время в этом геополитическом пространстве перемешивались. Без сомнений, важную роль в тематизации этого договора сыграл и слой священников (*sacerdotes*). Именно ним можно приписать

сочинение таких мифов, которые объясняли существование нового общества. В отличии от других исследователей, которые работают над проблематикой создания и расширения славянской идентичности, мы считаем, что такого рода создание общества не могло обойтись без сильного вождя, лучше всего укращенного нимбом древнего и славного прошлого. Вождь сам о себе должен был быть носителем побед – fortuny, символом и воплощением успеха общества. В случае появления и создания славян, таким родом могли быть готские Амалы. Это поддерживает прежде всего битематичность (двойслойность) собственных имен славянских князей, особенно тема „мир – мар", столь типичная для Амалов. Сравни тоже с моравскими Моймирами или хорватскими Трпимирами. Среди Амалов, в именах как Валамир (сса. † 472), Видимир († 475) или Тюдимир († 477). Все три готские имена стечением обстоятельств появляются перед уходом остроготов в Италию и таким образом они связаны с пространством между средним и нижнем Дунаем и Карпатами в периоде, до которого мы кладем и начало нового варварского племена – славян. Кроме того, историческая традиция словами Попа Дуклянина с послесного десятилетия 13-го века, сохранила генеалогическое дерево так называемых Святовладов, из которого должен был выйти и Святополк I., „наисвятейший" правитель славян, который должен был получить королевскую корону из Рима. Близость Германии, или даже сожительство с ними бы поясняло и собственную мотивацию создания коллективного названия славян от слова „слово". Славяне как те, которые понимают друг друга.

Расширение славянской идентичности в нашей работе не толкуется на основе традиционных представлении, что значит в биологическом смысле слова, то есть на основе общего родства крови или расширения какого-то вида материальной культуры, языка или даже религии. В соответствии с результатами нынешней интердисциплинарной дискуссии об идентичностях варварских обществ в периоде конца Римской империи (изначально только за Рейном и Дунаем), мы их понимаем прежде всего как добрую волю одной части населения принять идентификационные признаки других. За носителей славянской культурной идентичности – исторической традиции, в соответствии с теоретическими основами особенно немецко-язычной научной продукции последнего пол века (Райнхард Венкус, Хервиг Волфрам или Валтер Пол), мы считаем хорошо вооруженных опытных солдат, членов вооруженной свиты вокруг святого правителя – вождя (предпочтительно представленного членом священной династии). Неожиданно быстрое расширение славянской коллективной памяти, культурной

идентичности, общего славянского коллективного сознания, которые датируются с первых десятилетий 6-го века, до прибытия аварских племен (г. 570), приписываются в соответствии со современной наукой славянским диаспорам. Теорию инсеминации идентичности через диаспоры в периоде раннего средневековья современные ученные пока применяли только в отношении к скандинавским варягам во главе с легендарным Рюриком. Он и его люди где-то во второй половине 9-го века заняли Киев и положили основы Киевской Руси. Аналогично, вождь норманн Роло и его дружина в Западнофранкской империи на кануне 9-го и 12-го веков основал в Нормандии свое герцогство, и даже позже, во время Уильяма Завоевателя, его потомки завоевали Англию. Термином диаспора, однако, мы не понимаем религиозную исключительность связанную с экономической силой ее носителей (случай евреев/ иудеев), но каждую общину, которая после эмиграции в чужую среду сохраняет свою видимую инародность (Лесли Абрамс). В случае викингов и славян была эта инародность (aliterita) очевидно связана с успешным военным слоем их населения. Другими словами, славяне благодаря своему военному опыту смогли внести свою печать, чаще всего в виде своего имени, и остальному населению на территориях, куда добрались их диаспоры. Как видно на примере киевских варяг (русских) в территориях восточнее Карпат и скандинавских норманн в Западнофранской империи, большего успеха переноса этого вида идентичности добились их носители на территориях, в которых в это время не хватало эффективной формы социальной организации.

Новое качество славянской культурной традиции связанной с письменным словом принесло приятие христианства в 8-ом и 9-ом веках. При этом можно констатировать, что оригинальный способ связан с их собственным алфавитом и языком кодифицированным переводом Святого Письма на древнеславянский язык, вместе с рождением и развитием собственной литературной традиции, создали своего рода „ученный“ слой славянской исторической традиции. Владимир Топоров Константинов „дар Слова славянам“ оценивает как основный „мифологем (основной мотив мифологии) славян как народа слова“. Славянская идентичность поэтому не расширяется только посредничеством „носителей имена“, то есть династии, победоносной дружины, разных героических песней и стихов или других древних информационных каналов, а как среди других „народов книг“ – языково-литературным путем. Это достигается через „откровение“ букв и в последствии через установление древнеславянского языка как языка святой литургии. Древнеславянский так становится *lingua sacra*, язык

вертикальной коммуникации, язык коммуникации с Богом. „Славяне как народ Божьего Слова", это мысль, которая вместе д другими, которые находятся в основном в диалогах святого Константина Философа в *Житии Константина*, но также в *Житии Мефодия* и в *Житии святого Климента Охридского* и дальнейших работ учеников святых Константина (Кирилла) и Мефодия, создают основу совместной славянской религиозно-культурной парадигмы. Эта парадигма является основой и изначальным пунктом взаимной культурной коммуникации славян. Через книги создала монументальное сооружение славянской культурной традиции, которая обновилась в новом лике прежде всего в 21-ом веке. Благодаря этому, мы можем констатировать, что это были святые Константин и Мефодий, которые для расширения общей славянской идентичности сделали своим трудом больше, чем все предыдущие славянские вожди.

С точки зрения правового и религиозно-правового развития Центральной Европе также очень много значило *Славянское королевство* Святополка I., которое было связанное с западным миром обновленного Римского империя и тоже *Славянская церковная провинция* с архиепископом Мефодием, Вихингом (по крайней мере, в качестве администратора провинции) и архиепископа Иоанна, в качестве составной части римской церкви.

Несмотря на исторически короткий срок времени, можно отметить, в частности, структурную важность этих учреждений, поскольку новые политические и церковные уклады на территории Центральной Европы, которые возникли прямо либо непрямо на руинах Великоморавской империи, могли продолжить ее политическую, церковную и в конечном счете и экономическую систему.

Это не было бы возможным без обратной рефлексии и перцепции наиболее важных идентификационных схем предыдущей истории славян в последующие периоды. Попытка классифицировать эту рефлексию и рецепцию в новых условиях Венгерского, Чешского и Польского Королевства и тоже Австрийского княжества, или Баварии, новая тематизация старых тем в актуально необходимые идеологические конструкции, или политическая инструментализация в творчестве венгерских, польских, словенских, австрийских, баварских и чешско-моравских авторов в некоторых случаях до 18-го века, поэтому описываем в последней главе нашей работы. Мы надеемся, что некоторые из наших мыслей покажутся читателю провокационными или противоречащими принятой интерпретации истории Центральной Европы. Наверное, поэтому они и вызывают возражения и споры в читательском

обществе. По правде говоря, мы этого и ожидаем и считаем, что наши нынешние выводы в ближайшем будущем доложим более комплексными исследованиями со соответствующим научным аппаратом.

Výber z použitej literatúry podľa jednotlivých kapitol

Kapitola 1 – 7

„Neslované" o počátcích Slovanů. Ed.: Przemysław Urbańczyk. Praha : Karolinum, 2014, 140 s.

Abrams Lesley : Diaspora and Identity in the Viking Age. In: *Early Medieval Europe*, roč. 22, 2014, s. 19 – 40.

Althoff Gerd : Rituale als ordnungsstiftende Elemente. In: *Der frühmittelalterliche Staat – Europäische Perspektiven*, s. 393 – 400.

Archeologia o początkach Słowian : *Materiały z konferencji, Kraków, 21 – 23 listopada 2003*. Ed.: Piotr Kaczanowski a Michał Parczewski. Kraków : Księg. Akademicka, 2007, 690 s.

Assmann Aleida : *Cultural Memory and Western Civilization* : *Functions, Media, Archives*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013, 412 s.

Avenarius Alexander : *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v 6. – 14. storočí* : *K problému recepcie a transformácie.* Bratislava : Veda, 1994, 281 s.

Avenarius Alexander : *Die byzantinische Kultur und die Slawen*. Wien : Oldenbourg, 2002, 266 s.

Banaszkiewicz Jacek : *Podanie o Piaście i Popielu : Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*. Warszawa : PWN, 1988, 206 s.

Bardford Paul : Pochopit neznámé : Archeologie a šíření slovanských jazyků. In: *„Neslované" o počátcích Slovanů*, s. 65 – 90.

Barford Paul : *The Early Slavs* : *Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. London : The British Museum Press, 2003, 418 s.

Barth Fredrik : Ethnic groups and boundaries : *The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 1971, 155 s.

Beranová Magdaléna : *Slované*. Praha : Panorama : 1990, 307 s.

Borowiec Karolina : Kanon wiedzy na temat tzw. etnogenezy Słowian : Czas przełomu. In: *Kwartalnik Językoznawczy*, roč. 3, 2014, č. 1 (9), s. 1 – 39.

Bowlus Charles R. : *Franks, Moravians, and Magyars*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1997, 386 s.

Bratož Rajko : Anfänge der slowenischen Ethnogenese : Fakten, Thesen und Hypothesen. In: *Die Grundlagen der slowenischen Kultur*, s. 1 – 40.

Brown Peter : *The Cult of Saints : Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago : University of Chicago Press, 1984, 206 s.

Bystrický Peter : Kráľovská hodnosť u Germánov. In: *Forum Historiae*, roč. 8, 2016, č. 2, s. 47 – 72.

Carruthers Mary Jean : *The Book of Memory : A Study of Memory in Medieval Culture.* Cambridge : Cambridge University Press, 2010, 521 s.

Cross Samuel Hazzard : *Slavic Civilization through the Ages*. Michigan : Russell & Russell, 1965, 197 s.

Curta Florin : The Slavic *lingua franca* : Linguistic Notes of an Archeologist Turned Historian). In: *East Central Europe,* roč. 33, 2006, č. 1, s. 127 – 150.

Curta Florin : New Remarks on Christianity beyond the 6th and early 7th Century Frontier of the Roman Empire. In: *Keszthely-Fenékpuszta in Kontext spätantiker kontinuitätsforschung*, s. 305 – 326.

Curta Florin : Sklavinai and Ethnic Adjectives : A Clarification. In: *Byzantion Nea Hellas*, roč. 32, 2013, s. 79 – 91.

Curta Florin : *The Making of the Slavs : History and Archeology of the Lower Danube Region, c. 502 – 702*. Cambridge : University Press, 2003, 465 s.

Curta Florin : Utváření Slovanů : Návrat ke slovanské etnogenezi. In: *„Neslované" o počátcích Slovanů*, s. 23 – 42.

Die Grundlagen der slowenischen Kultur : *Bericht über die Konferenz der Kommission für interdisziplinäre Südosteuropa-Forschung im September 2004 in Göttingen* : *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge*. Vol. 6. Ed.: France Bernik a Reinhard Lauer. Göttingen : Walter de Gruyter, 2012, 323 s.

Dulnicz Marek : The Lombard Headman Called Ildigis and the Slavs. In: *Archeologia Adriatica*, roč. 3 – 4, 2011 / 2012, s. 239 – 248.

Dvornik Francis : *The making of Central and Eastern Europe*. London : Polish Research Centre Ltd, 1951, 352 s.

Dvornik Francis : *The Slavs* : *Their Early History and Civilization*. Boston : American Academy of Arts and Sciences, 1958, 396 s.

Dzino Danijel : *Becoming Slav, Becoming Croat*. Leiden; Boston : Brill, 2012, 273 s.

Eisner Jan : *Rukověť slovanské archeologie*. Praha : ČSAV, 1968, 532 s.

Eliade Mircea : *Mýtus věčného návratu* : *Archetypy a opakování*. Trans.: Eva Strebingerová. Praha : Oikúmené, 1995, 104 s.

Fusek Gabriel : Archeologické pramene k osídleniu Slovenska v 6. až 8. storočí. In: *Slovenský národopis*, roč. 40, 1992, č. 3, s. 394 – 403.

Fusek Gabriel : Frühe Slawen im Mitteldonaugebiet. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa*, s. 647 – 658.

Fusek Gabriel a Zábojník Jozef : Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska. In: *Slovenská archeológia*, roč. 53, 2005, č. 2, s. 321 – 342.

Garipzanov Ildar H.; Geary Patrick J. a Urbańczyk Przemysław : *Gentes,* Gentile Identity, and State Formation in Early Medieval Europe. In: *Franks, Northmen, and Slavs*, s. 1 – 18.

Gąssowski Jerzy : *Dejiny* a *kultúra starých Slovanov.* Trans. : Jozef Gazdík. Bratislava : Obzor, 1971, 225 s.

Geary Patrick J. : *Europäische Völker im frühen Mittelalter* : *Zur Legende vom Werden der Nationen*. Frankfurt nad Mohanom : Fischer, 2004, 224 s.

Geary Patrick J.: Barbarians and ethnicity. In: *Interpreting late antiquity* : *Essays on the postclassical world*. Ed.: Glen W. Bowersock; Peter Brown a Oleg

Grabar. Cambridge, Massachusetts a London : The Belknap Press of Harvard university Press, 2003, s. 109 – 131.

Godłowski Kazimierz : *Pierwotne siedziby Słowian* : *Wybór pism*. *Kraków :* Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002, 428 s.

Goetz Hans-Werner : *Gens*. Terminology and Perception of the 'Germanic' Peoples from late Antiquity to the early Middle Ages. In: *The Construction of Communities*, s. 41 – 66.

Golden Peter B. : *An Introduction to the History of the Turkic People* : *Ethnogenesis and State-Formation in Medieval Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden 1994, 485 s.

Graus František: Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě. In: *Československý časopis historický*, roč. 15, 1967, č. 1, s. 1 – 20.

Hardt Matthias : The Bavarians. In: *Regna et gentes*, s. 431 – 464.

Heather Peter : *Empires and Barbarians : The Fall of Rome and the Birth of Europe.* New York : Oxford University Press, USA, 2014, 754 s.

Herrmann Joachim : *Welt der Slawen : Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München : C.H. Beck Verlag, 1993, 330 s.

Hudáček Pavol : Kráľovstvo, monarchia alebo štát? : K otázke používania konceptu štátu v ranom stredoveku. In: *Forum Historiae*, roč. 8, 2016, č. 2, s. 1 – 46.

Hummer Hans J. : The Fluidity of Barbarian Identity : The Etnogenesis of Allemani and Suebi, AD 202 – 502. In. : *Early Medieval Europe,* roč. 7, 2000, č. 1, s. 1 – 29.

Hurbanič Martin : *Posledná vojna antiky* : *Avarský útok na Konštantínopol roku 628 v historických súvislostiach*. Bratislava : Katedra všeobecných dejín FiF UK, 2011, 378 s.

Chropovský Bohuslav : *Slované*. Praha : Orbis, 1991, 337 s.

Ivanič Peter : *Západní Slovania v ranom stredoveku* : *História, kultúra, hospodárstvo, náboženstvo*. Nitra : UKF, Filozofická fakulta, 2013, 197 s.

Jarnut Jörg : Gens, Rex and Regnum of the Lombards. In: *Regna et gentes*, s. 411 – 430.

Kahl Hans-Dietrich : Der Staat der Karantaner : Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7. – 9. Jh). In: *Supplement to Slovenija in sosednje dežele karolinsko dobe*. Ed.: Rajko Bratož. Lubljana : Narodni Muej Slovenie, 2004, 564 s.

Kahl Hans-Dietrich : Slowenen und Karantaner : Ein europäisches Identitätsproblem. In: *Slovenija in sosednje dežele*, s. 980 – 995.

Keszthely-Fenékpuszta in Kontext spätantiker kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia : *Castellum Pannonicum pelsonense*. Vol 2. Ed.: Orsolya Heinrich-Tamáska. Budapest; Leipzig; Keszthely a Rahden Westf. : Verlag Marie Leidorf GmbH, 2013, 729 s.

Kulturwandel in Mitteleuropa : *Langobarden – Awaren – Slawen* : *Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 27. bis 30. Februar 2010*. Ed.: Jan Bemmann a Michael Schmauder. Bonn : Romisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Frankfurt a. M, 2010, 708 s.

Kunstmann Heinrich : *Die Slawen* : *ihr Name, ihre Wanderung nach Europa und die Anfänge der der russischen Geschichte in historisch-onomastischer Sicht*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1998, 349 s.

Labuda Gerard : *Pierwsze państwo slowiańskie* : *Państwo Samona*. 2. Ed. Wodzisław Śląski : Templum, 2011, 307 s.

Lübke Christian : Strukturen früher slawischer Staaten. In: *Der frühmittelalterliche Staat – Europäische Perspektiven*, s. 173 – 184.

Mačala Pavol : *Etnogenéza Slovanov v archeológii*. Košice : Slovo, 1997, 98 s.

Mańczak Witold: *Przedhistorycne migracje Slowian pochodzenie języka starocerkiewno-słowiańskiego* : *Rozprawy Wydziału Filologicznego*. Vol. 77. Kraków : PAU, 2006, 170 s.

Měřinský Zdeněk : *České země od příchodu Slovanů po Velikou Moravu*. Vyd. 2. Praha : Libri, 2011, 566 s.

Mesiarkin Adam : Prehľad pohľadov na etnogenézu Slovanov : Hľadanie pravlasti jazykovedou a archeológiou. In: *Historia nova,* roč. 2, 2013, s. 9 – 29 (dostupné na internete http://staryweb.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2013-2b.pdf, dňa šé. októbra 2016).

Modzelewski Karol : *Barbarzyńska Europa*. Warszawa : Iskry, 2006, 522 s.

Moszyński Kazimierz : *Pierwotny zasiąg jezyka praslowianskiego*. Wrocław : Polska akademia nauk, 1959, 334 s.

Niederle Lubor : *Rukověť slovanských starožitností*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1955, 514 s.

Niederle Lubor : *Život starých Slovanů* : *Základy kulturních starožitností slovanských*. Vol. 1. – 3. Praha : Bursík a Kohout, 1913 – 1918.

Olberg Gabriele von : *Die Bezeichnungen für soziale Stände, Schichten und Gruppen in den leges Barbarorum*. Berlin : Gruyter, 1993, 337 s.

Ondruš Šimon : Genéza a vývin etnických mien Slovän – Slovan – Slovák, Tót – Maďar – Ugor. In: *Etnogenéza Slovákov* : *Kto sme a aké je naše meno*, s. 170 – 178.

Ondruš Šimon : *Odtajnené trezory slov*. Vol. 1. – 3. Bratislava : Matica slovenská, 2002 – 2006.

Origins of Central Europe. Ed.: Przemyław Urbańczyk. Warszaw : Scientia, 1999, 252 s.

Pantelić Stjepan : *Pradomovina Slavena u srednjem Podunavlju*. Zagreb : Mainz, 2004, 290 s.

Panzer Baldur : *Quellen zur slavischen Ethnogenese* : *Fakten, Mythen und Legenden* : *(Originaltexte mit Übersetzungen, Erläuterungen und Kommentaren)* : *Quellen zur slavischen Ethnogenese: Fakten, Mythen und Legenden:(Originaltexte mit*

Übersetzungen, Erläuterungen und Kommentaren) : *Heidelberger Publikationen zur Slavistik : Linguistische Reihe.* Vol. 16. Frankfurt : Peter Lang, 2004, 249 s.

Parczewski Michał : *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce* : *Rozprawy habilitacyjne*. Vol. 143. Kraków : UJ, 1990, 157 s.

Plassman Alheydis : *Origo gentis* : *Identitäts und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunfterzählungen*. Berlin : Akademische Verlag, 2008, 463 s.

Pleterski Andrej : Frühmittelalterliche Identitäten und Aussagemöglichkeiten der archäologischen Quellen. In: In: *Antaeus*, roč. 33 – 34, 2012, s. 145 – 156.

Pogodin Aleksandr L. : *Iz istorii slavjanskich predviženii*. St. Petersburg : A. P. Lopuchina, 1903, 169 s.

Pohl Walter : A non Roman Empire in Central Europe : The Avars. In: *Regna et gentes*, s. 573 – 598.

Pohl Walter : Počátky Slovanů – několik historických poznámek. In: *„Neslované" o počátcích Slovanů*, s. 13 – 22.

Pohl Walter : *Die Awaren* : *Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 569 – 824 n.Chr.* Münich: C. H. Beck, 1990, 535 s.

Pohl Walter : Regnum und gens. In: *Der frühmittelalterliche Staat* : *Europäische Perspektiven*, s. 445 – 448.

Pohl Walter : Samo. In: *Lexma*.

Pohl Walter : The Construction of Communities and the Persistence of Paradox : An Introduction. In: The *Construction of Communities*, s. 1 – 18.

Pohl Walter: Początki Słowian : Kilka spostrzeżeń historicznych. In: *Nie-Słowianie o początkach Słowian*. Ed.: Przemysław Urbańczyk. Poznań : PTPN, 2008, s. 13–29.

Pohl Walter: Staat und Herschaft im frühen Mittelalter : Überlegung zum Forschungstand. In: *Staat im frühen Mittelalter*. *Forchungen zur Geschichte des Mittelalters*. Band 13. Ed.: Stuart Airlie; Walter Pohl a Helmut Reimitz. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008, s. 181 – 197.

Pomian Krzysztof : *Przeszłość jako przedmiot wiary* : *Historia i filozofia w myśli średniowiecza*. Warszawa : PWN, 1970, 473 s.

Popowska-Taborska Hanna : The Slavs in the Early Middle Ages from the Viewpoint of Contemporary Linguistic. In: *Origins of Central Europe*, s. 93 – 98.

Procházka Vladimír : Die patriarchale Stadt als Entwicklungsstufe der ältesten politischen Organisation bei den Slawen. In: *Vznik a počátky Slovanů*, roč. 7, 1974, s. 13 – 50.

Rady Martin : Recollecting Attila : Some Medieval Images and their Antecedents. In: *Central Europe*, roč. 1, 2005, č. 1, s. 5 – 19.

Regna et gentes : *The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Ed.: Hans-Werner Goetz; Jörg Jarnut a Walter Pohl v spolupráci s Sören Kaschke: *The*

Transformation of the Roman World : *A Scientific Programme of the European Science Foundation*. Vol. 15. Ed.: Ian Wood. Leiden a Boston : Brill, 2005, 707 s.

Reynolds Susan : *The Middle Ages without Feudalism*. Aldershot : Ashgate, 2014, 330 s.

Rostafiński Józef T. : *O pierwotnych siedzibach i gospodrstwie Słowian w przedhistorycznych czasach*. Kraków : Nakładem M. Arcta, 1910, 24 s.

Roux Jean-Paul : *Król. Mity i symbole*. Trans. : Katarzyna Marczewska. Warszawa : Volumen – Bellona, 2000, 337 s.

Sasinek Franko V. : *Dejiny drievnych národov na území terajšieho Uhorska*. Skalica : Tlač F. X. Škarnilca synov, 1869, 258 s.

Schmidt-Wiegand Ruth : *Stammesrecht und Volkssprache*. Ed.: Dagmar Hüpper a Clausdieter Schott. Weinheim : VDH, 1993, 548 s.

Schmitt Claude : *Svět středověkých gest*. Trans. : Lada Bosáková, Pavla Doležalová, Veronika Sysalová. Praha : Vyšehrad, 2006, 342 s.

Siân Jones: *The Archaeology of Ethnicity* : *Constructing identities in the past and present*. London : Routledge, 1999, 182 s.

Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo : *Začetki slovenske etnogeneze*. *Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche* : *Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. Ed.: Rajko Bratož. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije a Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2002, 1132 s.

Smith Anthony D. : *Myths and Memories of the Nation*. Oxford : Oxford University Press, 2001, 298 s.

Smith Antony D. : Nationalism and the Historians. In: *International Journal of Comparative Sociology*, roč. 35, 1994, č. 1 – 2, s. 60 – 82.

Smith Antony D. : The Problem of National Identity : Ancient, Medieval or Modern?. In: *Ethnic and Racial Studies Volume*, roč. 19, 1996, s. 377 – 401.

Sołtysiak Arkadiusz : The Plague Pandemic and Slavic Expansion in the 6th – 8th Centuries. In: *Archeologia Polona*, roč. 46, 2008, s. 341 – 366.

Sonderegger Stefan : Personennahmen des Mittelalters Vom Sinn ihrer Erfoschung. In: *Memoria*, s. 257 – 286.

Stanciu Ioan : The Problem of the Earliest Slavs in Intra-Carpathian Romania (Transylvania and the North-West Vicinity). In: *Slovenská archeológia*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 325 – 372.

Stanislav Ján : Slovienin – Slovan – Slovák – Tót. In: *Etnogenéza Slovákov* : *Kto sme a aké je naše meno*, s. 140 – 147.

Steinacher Roland : *Studien zur vandalischen Geschichte. Die Gleichsetzung der Ethnonyme Wenden, Slawen und Vandalen vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert* : *Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus der Studienrichtung Geschichte eigereicht an der Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien bei Herwig Wolfram und Walter Pohl*. Wien 2004, 214 s.

Steinhübel Ján : *Nitrianske kniežatstvo* : *Počiatky stredovekého Slovenska : Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 14. storočia*. Bratislava : Veda a Rak, 2006, 577 s.

Strzelczyk Jerzy : *Mity, podania* i *wierzenia dawnych Słowian. Poznań :* Rebis, 2009, 270 s.

Šafařík Pawel Josef : *Slowanský národopis*. Vyd. 3. Praha : Nákladem J. G. Calveského, 1851, 192 s.

Šachmatov Aleksej A. : Skazanije o preloženiji knig na slovenskij jazyk. In: *Jagic-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagica*. Ed.: Vatroslav Jagić, František Pastrnek. Berlin : Weidmann, 1910, 727 s.

The Construction of Communities in the Early Middle Ages : *Texts, Resource and Artefacts*. Ed.: Richard Corradini; Max Diesenberger a Helmut Reimitz. Vol. 14. Ed.: Ian Wood. Leiden a Boston : Brill, 2005, 419 s.

The Other Europe in the Middle Ages : *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 452 – 1452*. Vol. 2 : *Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, Ed.: Florin Curta a Roman Kovalev. Leiden a Boston : Brill, 2010, 494 s.

Tyszkiewicz Lech : Koczownicy turecko-mongolscy a migracje Słowian. In: *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i w średniowieczu.* Ed.: Maciej Salamon a Jerzy Strzelczyk. Kraków : Instytut Historii UJ, 2006, s. 181 – 197.

Urbańczyk Przemysław : Gordický uzel slovanství v Polsku. In: *„Neslované" o počátcích Slovanů*, s. 91 – 104.

Urbańczyk Przemysław : *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*. Wrocław : Funna, 2002, 275 s.

Váňa Zdeněk : *Svět dávných Slovanů*. Praha : Artia, 1985, 241 s.

Váňa Zdeněk : *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha : Panorama, 1992, 282 s.

Wenskus Reinhard : Die slavischen Stämme in Böhmen als etnische Einheiten. In: *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*. Ed.: František Graus a Herbert Ludat. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1969, s. 34 – 43.

Wenskus Reinhard : *Stammesbildung und Verfassung* : *Das Werden der frühmittelalterichen gentes*. Köln : Böhlau, 1963, 658 s.

Althoff Gerd : Beobachtungen zum liudolfingisch-ottonischen Gedenkewesen. In: *Memoria*, s. 651 – 667.

Kapitola 8 – 28

Althoff Gerd : Zur Bedeutung der Bündnisse Svatopluks von Mähren mit Franken. In: *Symposium Methodianum*, s. 15 – 23.

Althoff Gerd : Zur Bedeutung symbolischer Kommunikation für das Verständnis des Mittelalters. In: *Frühmittelalterliche Studien*, roč. 33, 1999, s. 372 – 391.

Angennendt Arnold : *Heilige und Reliquien* : *Die Geschichte ihres Kultes von frühen Christentum bis zum Gegenwart*. Vyd. 2. München : Nikol Verlag, 1996, 472 s.

Bagin Anton : *Cyrilometodská tradícia u Slovákov*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1995, 68 s.

Banaszkiewicz Jacek : *Czarna i biała legenda Bolesława Śmiałego*. In: *Kwartalnik Historyczny,* roč. 90, 1983, s. 355 – 385.

Barlow Frank : *Edward the Confessor*. Berkeley a Los Angeles : University of California Press, 1986, 377 s.

Betti Madallena : *The Making of Christian Moravia (860-884)* : *Papal Power and Political Reality*. Leiden : Brill, 2015, 268 s.

Bloch Marc : *Królowie cudotwórcy*. Trans.: Jerzy M. Kłoczowski. Warszawa : Volumen – Bellona, 2000, 433 s.

Borgolte Michael : Zur lage der deustchen Memoria-Forschung. In: *Memoria*, s. 23 – 30.

Bornscheuer Lothar : *Miseriae regum* : *Untersuchung zum Krisen- und Todesgedanken in der herrschaftstheologischen Vorstellungen der ottonisch-salischen Zeit*. Berlin : Walter de Gruyter & Co., 1970, 273 s.

Boroń Piotr : *Kniaziowie, królowie, carowie...* : *Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012, 327 s.

Bosák Ľubomír a Kýška Patrik : *Svätý Gorazd – učený muž našej zeme*. Bratislava : Lúč, 2006, 345 s.

Brown Elizabeth A. R. : Myths Chasing Myth : The Legend of the Trojan Origin of the French and its dismantling. In: *The Man of Many Devices, who Wandered full Many Ways...* : *Festschrift in Honor of János M. Bak*. Ed.: Balász Nagy a Marcell Sebők. Budapest : CEU, 2001, s. 615 – 635.

Carruthers Mary Jean: *The Book of Memory* : *A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, 521 s.

Cassirer Ernst : *Filosofie symbolických forem*. Vol. 2 : *Mytické myšlení*. Trans.: Petr Horák. Praha : Oikoymenh, 1998, 301 s.

Cigán Michal : *Korene Svätoplukovskej legendy* : *Komparatívna analýza témy nadprirodzeného skonu panovníka v indoeurópskej tradícii* (Diplomová práca). Bratislava 2009, 146 s.

Cinert Jan : Rotunda sv. Víta – 102 roků poté : Nepostavil ji kníže Václav. In: *Bylo to Jinak* (dostupné na internete http://www.bylotojinak.cz/nove-poznatky/rotunda-sv-vita-102-roku-pote, dňa 18. marca 2015).

Corbet Patrick : *Les saints ottoniens : sainteté dynastique, sainteté royale a sainteté féminine autour de l'an Mil.* Sigmaringen : J. Thorbecke, 1988, 290 s.

Dalewski Zbigniew : Dla czego Bolesław Chrobry chciał się korunować na króla? In: *Gnieźnienske koronacje królewskie a ich środkowoeuropejskie konteksty* : *Colloquia mediaevalia Gneznensia*. Vol. 2. Ed.: Józef Dobosz, Marzena Matla a Leszko Wetesko. Gniezno : Urząd miejski w Gniezne, 2013, 333 s. (tu s. 23 – 43).

Das lange 12. Jahrhundert : *Struktureller Wandel zwischen Zentralisierung und Fragmentierung, äusserem Druck und innerer Krise Tagung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, des Forschungsschwerpunkts Historische Kulturwissenschaften und des Arbeitsbereichs Mittelalterliche Geschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz vom 16. – 18. März 2013*. Ed.: Christine Alexandra

Kleinjung a·Stefan Albrecht. Mainz : Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2016, 332 s.

Dekan Ján : *Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*. Bratislava : SAV, 1953, 190 s.

Der frühmittelalterliche Staat – Europäische Perspektiven. Ed.: Walter Pohl a Veronika Wieser. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011, 617 s.

Dimitrova Gabriela : Za verojatnata folklorna osnova legendata za Svetopolok. In: *Medievistični rakursi*. Ed.: Emilija Gergova. Sofia : b. m., 1995, s. 178 – 186.

Dopsch Heinz : Arnolf und Südosten – Karantanien, Mähren, Ungarn. In: *Kaiser Arnolf* : *Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhunderts* : *Regensburger Kolloquium 9. – 13. 14. 2001*. Ed.: Franz Fuchs a Peter Schmidt. München : C. H. Beck, 2004, s. 145 – 188.

Dopsch Heinz : Zwischen Salzburg, Byzanz und Rom: Zur Missionierung Pannoniens im 9. Jahrhundert. In: *Zalai Múseum*, roč. 13, 2004, s. 269 – 297.

Drelicharz Wojciech : *Idea zjednoczenia królewstwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim* : *Monografie Towarzystwa naukowego Societas Vistulana*. Vol. 1. Kraków : Towarzystwo naukowe Societas Vistulana, 2014, 519 s.

Dvornik Francis : *Byzantine Missions among the Slavs* : *SS. Constantine-Cyril and Methodius*. New Brunswick, N.J. : Rutgers University Press, 1972, 486 s.

Dvorník Francis : *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Hattiesburg (Miss.) : Academic International, 1971, 445 s.

Dvorník Francis : The Missions of Cyril and Methodius. In: *Slavic Review*, roč. 25, 1966, s. 197 – 213.

Dvorník František : *Byzantské misie u Slovanů*. Praha : Vyšehrad, 1972, 395 s.

Eggers Martin : *Das „Grossmährische Reich" – Realität oder Fiktion?* Stuttgart : Hiersemann, 1997, 527 s.

Eggers Martin : *Das Erzbistum des Method* : *Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianschen Mission*. München : Verlag Otto Sagner, 1998, 177 s.

Epp Verena : Von Spurensuchern und Zeichendeutern : Zum Selbstverständnis Mittelalterlicher Geschichtsschreiber. In: *Von Fakten und Fiktionen*, s. 45 – 64.

Europe around the year 1002. Ed.: Przemyław Urbańczyk. Warszaw : Scientia, 2003, 490 s.

Foerster Thomas : Political Myths and Political Culture in Twelfth Century Europe. In: *Erfahren, Erzählen, Erinnern* : *Narrative Konstruktionen von Gedächtnis und Generation in Antike und Mittelalter*. Ed.: Hartwin Brandt; Benjamin Pohl; W. Maurice Sprague a Lina K. Hörl : *Bamberger Historische Studien*. Vol. 9. Bamberg : University of Bamberg Press, 2014, s. 85 – 118.

Folz Robert : Les saints rois du moyen âge en Occident (VIe – XIIIe siècles). Bruxelles : Société des Bollandistes, 1986, 250 s.

Folz Robert : *The Coronation of Charlemagne* : *27 December 802*. Trans. : J. E. Anderson. London : Routledge & Kegan Paul, 1976, 280 s.

Franks, Northmen, and Slavs : Identities and state formation in early medieval Europe : *Cursor Mundi*. Vol. 5. Ed.: Ildar Garipzanov, Patrick Geary a Przemysław Urbańczyk. Turnhot : Brepols, 2010, 268 s.

Frolík Jan : Rotunda sv. Vita na Pražském hradé ve světle nových poznatků. In: *Svatý Václav*, s. 133 – 150.

Goetz H.-W. : Keiser, Keisertum. In: *Lexma*.

Graus František : Rex – dux Moraviae. In: *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské University : Řada historická*, roč. 9, 1962, č. 7, s. 183 – 192.

Graus František : Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura. In: *Konferencia o Veľkej Morave a Byzantskej misii*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1965, s. 5 – 76.

Graus František : St. Adalbert und St. Wenzel : Zur Funktion der mittelalterlichen Heiligenverehrung in Böhmen. In: *Europa Slavica, Europa Orientalis* : *Festschrift für Herbert Ludat zum 72. Geburtstag*. Ed.: Herber Ludat; Klaus-Detlev Grothusens a Klaus Zernack : Berlin : Duncker und Humblot, 1982, 571 s. (tu s. 207 – 233).

Grünzweig Friedrich E. : *Das Schwert bei den Germanem Kulturgeschichtliche* : *Studien zu seinem Wesen vom Altertum bis ins Hochmittelalter*. Wien : Fassbaender, 2011, 556 s.

Grzesik Ryszard : Great Moravia as the Basis of the Central European Medieval Historical Tradition. In: *Slovakia and Croatia*, s. 68 – 73.

Grzesik Ryszard : *Kronika węgiersko-polska* : *Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu*. Poznań : PTPN, 2001, 246 s.

Grzesik Ryszard : Węgry a Słowiańszczyzna w najwcześnejszym etapie dziejów w świetle słowiańskich i węgierskich źródel narracyjnych epoki średniowiecza. In: *Slavia Antiqua*, roč. 46, 2005, s. 55 – 67.

Gurjevič Áron Jakovlevič : *Kategorie středověké kultury*. Trans. Jaroslav Kolár. Praha : Mladá fronta, 1980, 288 s.

Györffy György : Abfassungszeit. Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars. In: *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, roč. 22, 1974, fasc. 1 – 2, s. 211 – 231.

Györffy György : Árpád. In: *Lexikon des Mittelalters*.

Györffy György : *King Saint Stephan of Hungary*. Trans. : Peter Doherty. New York : Columbia University Press, 1996, 209 s.

Györffy György : *Święty Stefan I Król Węgier i jego dzieło*. Trans. : Tomasz Kapturkiewicz. Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2005, 792 s.

Hardt Matthias : Die Donau : Verkehrs- und Kommunikationsweg zwischen der ostfränkischen Residenz Regensburg und den Zentren des Südostens im 9. Jahrhundert. In: *Antaeus*, roč. 33 – 34, 2012, s. 115 – 128.

Havlík Lubomír : *Morava v 9. až 12. století* : *K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury, a organizace. Studie ČSAV*. Praha : Academia, 1980, 160 s.

Havlík Lubomír : První slovanské státy : K charakteru vládních struktur a počátkům státních formací. In: *Slovanské historické studie,* roč. 12, 1976, s. 5 – 51.

Havlík Lubomír : *Velká Morava a středoevropští Slované*. Praha : SPN, 1966, 131 s.

Havlík Lubomír E. : *Svatopluk Veliký král Moravanů a Slovanů*. Brno : Jota, 1996, 133 s.

Herbers Klaus : Hagiographie. In: *Aufriß der Historischen Wissenschaften* : *Quellen*. Vol. 4. Ed.: Michael Maurer, Stuttgart : Reclam, 2004, 482 s. (tu s. 192 – 211).

Hlaváček, I. : H. Böhmen : König, Königtum. In: *Lexma*.

Hlawitschka Eduard : Die Verbreitung des Namens Zwentibold in frühdeutscher Zeit. Personengeschichtliche Beobachtungen und Erwägungen. In: *Festschrift für Herbert Kolb zu seinem 67. Geburtstag.* Ed.: Klaus Matzel a Hans Gert Roloff. Bern : Peter Lang, 1991, 806 s. (tu s. 266 – 294).

Hlawitschka Eduard : Lotharingien und das Reich an der Schwelle der deutschen Geschichte. In: *Schriften der MGH*. Vol. 23. Stuttgart : Hiersemann, 1970, 260 s.

Hlawitschka Eduard : Regino von Prüm. In: *Rheinische Lebensbilder*. Vol. 6. Düsseldorf : Rheinland- Verlag, 1977, 29 s.

Hložanský Jos. [Josef] : Úvod k poznaniu historie uhorskej (ďalej *Úvod k poznaniu*). In: *Letopis Matice slovenskej*, roč. 8, 1873, č. 2, s. 49 – 65.

Hložanský Jozef : História národu slovenského. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 8, 1870, č. 21 (6 marca).

Hložanský Jozef : Rozhľad po histórii kráľovstva uhorského od roku 892 až do roku 1302. In: *Biele Uhorsko*, roč. 1, 1871, č. 2 (32. január), s. 24 – 25 a i.

Hoffmann Erich : *Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern*. Neumünster : Karl Wachholtz Verlag, 1977, 231 s.

Hóman Bálint : *A Szent-László-kori Gesta Ungarorum és a XII – XIII. századi leszármazói*. Budapest : *Magyar Tudományos* Akadémia, 1927, 107 s.

Homza Martin : Hranice Nitrianskeho vojvodstva (kniežatstva) v poľských stredovekých kronikách. In: *Nitra v slovenských dejinách*. Ed.: Richard Marsina. Martin : Matica slovenská, 2004, s. 67 – 80.

Homza Martin : K otázke vzniku pohostinskej teórie a jej typológie. In: *Studia Academica Slovaca* 35. Bratislava : Stimul, 2006, s. 68 – 78.

Homza Martin : *Mulieres suadentes – Presviedčajúce ženy* : *Štúdie z dejín ženskej panovníckej svätosti v strednej a východnej Európe v 12. – 15. storočí*. Bratislava : Lúč, 2004, 183 s.

Homza Martin et al.: *Svätopluk v európskom písomníctve* : *Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy.* Bratislava: Post Scriptum, 2015, 755 s.

Hrušovský František : *Slovenskí vladári*. Scrantom [Pa] : Obrana Press, 1950, 281 s.

Chaloupecký Václav : *Staré Slovensko* : *Spisy Filosofické fakulty University Komenského v Bratislave*, č. 3. Bratislava : Filosofická Fakulta UK, 1925, 425 s.

Chrzanowski Witold : *Świętopełk I Wielki król Wielkomorawski* [*ok. 846 – 896*]. Kraków : Avalon, 2012, 231 s.

Isačenko Alexander V. : *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok*. Bratislava : SAV, 1945, 107 s.

Jilek Heinrich : Forschungsbericht : Die Wenzels- und Ludmila- Legenden des 12. und 13. Jahrhunderts : Neuere Forschungsergebnisse. In: *Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*, roč. 26, 1977, s. 81 – 150.

Jireček Hermenegild: *Slovanské právo v Čechách a na Moravě.* Vol. 1 – 2. Praha : Sklad K. Bellmanna, 1865 – 1866.

Kantorowicz Ernst : *The King's two Bodies* : *A Study in Medieval Political Theology*. Princeton a New Jersey : Princenton University Press, 1959, 570 s.

Katičić Radoslav : Die Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften. In: *Slavica Slovaca*, roč. 33, 1998, č. 1, s. 3 – 28.

Kellner Beate : *Ursprung und Kontinuität Studien zum genealogischen Wissen im Mittelalter*. München : Wilhelm Fink Verlag, 2006, 559 s.

Kętrzyński Stanisław : *Polska X – XI wieku*. Ed.: Alexander Gieysztor. Warszawa : PWN, 1963, 762 s.

Klaniczay Gábor : *Holy Rullers and Blessed Princesess* : *Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. Trans. : Eva Pálmay. Cambridge : Cambridge University Press, 2004, 492 s.

Klika Matej : Pannonia as a Space and the Importance of Pribina in the Integration Process of the Pannonian Area into the Frankish Empire. In: *Slovakia and Croatia*, s. 51 – 61.

Kniezsa Stefan : Slawische Bestandteile der ungarischen staatlichen und juridischen Terminologie. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarium Hungaricae*, roč. 1, 1957, s. 365 – 372.

Kopecký Milan : Cyrilometodějská tradice v starší české literatuře. In: *Magna Moravia* : *Sborník k 1102 výročí byzantské mise na Moravu*, s. 569 – 588.

Kristó Gyula : *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged : Középkorász Műhely, 1998, 231 s.

Kristó Gyula : István I. (Szent). In: *KMTL*, s. 293 – 294.

Kristó Gyula : *Magyar historiográfia* : *Történetírás a középkori Magyarországon*. Vol. 1. Budapest : Osiris, 2004, 148 s.

Kristó Gyula: *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged : Középkorász Műtely, 1998, 231 s.

Kubín Petr : Kdo byl svatý Václav aneb úvod do nového „Svatováclavského sborníku". In: *Svatý Václav*, s. 17 – 21.

Kubín Petr : *Sedm přemyslovských kultů*. Praha : Univerzita Karlova, 2013, 374 s.

Kučera Matúš : *Kráľ Svätopluk* (832? – 848 – 896). Martin : Matica slovenská, 2012, 162 s.

Kučera Matúš : O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In: *Historický časopis*, roč. 27, 1979, s. 219 – 240.

Kučera Matúš : *Postavy veľkomoravskej histórie*. Bratislava : Perfekt, 2007, 235 s.

Kučera Matúš : Problémy vzniku a vývoja feudalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 24, 1976, s. 543 – 566.

Kučera Matúš : *Slovenské dejiny* : *Od príchodu Slovanov do roku 1528*. Vol. 1. Bratislava : LIC, 2010, 370 s.

Kučera Matúš : *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda, 1976, 423 s.

Kučera Matúš : *State a články k slovenskému stredoveku*. Bratislava : Post-Scriptum, 2014, 419 s.

Kučera Matúš : Veľká Morava a slovenské dejiny. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Ed.: Josef Poulík a Bohuslav Chropovský. Praha a Bratislava : Academia, 1987, 302 s.

Kürbis Brygyda : Kształtowanie się pojęć geograficznych o Słowiańszczyźnie w polskich kronikach przeddługoszowych. In: *Slavia Antiqua*, roč. 4, 1955, s. 254 – 284.

Kürbisówna Brygyda : *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku*. Warszawa : PWN, 1961, 303 s.

Labuda Gerard : *Mieszko II król Polski (1027 – 1036)* : *Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*. Kraków : PAU, 1994, 214 s.

Lewicki Tadeusz : *S.W.NT-B.LK arabskiej „Relacji anonimowej" (2 połowa IX w.) i jego „zastępca". In: *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*. Ed.: Konrad Jażdżewski. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, 643 s. (tu s. 365 – 378).

Litvina Anna Feliksovna a Uspenskij Fedor Borisovič : *Vybor imeni u russkich knjazej v X – XVI : Dinastičeskaja istorija skvoz6 prizmu antroponimiki*. Moskva : Indrik, 2008, 742 s.

Luby Štefan : *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava : Iura Edition, 2004, 628 s.

Luby Štefan : Slovenská právna terminológia – vývin, stav, výhľady. In: *Právnické štúdie*, roč. 4, 1955, s. 167 – 226.

Lukačka Ján : *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Minor, 2004, 156 s.

Macůrek Josef : La mission Byzantine en Moravie au cours des annés 865 – 887 et la portée des on héritage dans l´histoire de nos pays et de l´Éurope. In: *Magna Moravia* : *Sborník k 1102 výročí byzantské mise na Moravu*, s. 19 – 72.

Magna Moravia : *Sborník k 1102 výročí byzantské mise na Moravu*. Ed.: Josef Macůrek. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1967, s. 641 s.

Macháček Jiří : „Velkomoravský stát" – kontroverze středoevropské medievistiky. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 66, 2014, s. 777 – 789.

Macháček Jiří : Die Entwicklung der Siedlungsstrukturen im mährisch-bayerisch-ungarischen Grenzgebiet nach dem Untergang Großmährens. Kollaps oder Neubeginn? In: *Das lange 12. Jahrhundert*, s. 265 – 284.

Macháček Jiří : Disputes over Great Moravia : Chiefdom or State? The Morava or the Tisza River? In: *Early Medieval Europe*, roč. 19, 2011, č. 3, s. 250 – 267.

Machek Václav : *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* : *Práce Československé akademie věd. Sekce jazyka a literatury*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, 629 s.

Malinovská (Verešová) Nora : Geographical Concepts of Sclavinia in Historical Sources from the Sixth to the Fourteenth Century, with an Emphasis on the Moravian-Pannonian and South Slavic Traditions. In: *Slovakia and Croatia*, s. 52 – 61.

Marečková Dagmar : Moravské poselství do Cařihradu jako řecký dokument. In: *Slovo*, 20 – 21, 1971, s. 111 – 142.

Marečková Dagmar : Rostislavovo poselství v Životech Konstantinově a Metodějově ve světle středověkých řeckých listů a listin. In: *Listy filologické*, roč. 93, 1970, č. 4, s. 403 – 416.

Marsina Richard : Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť). In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 16 – 17, 2014, s. 21 – 33.

Marsina Richard : Horlivý rozširovateľ viery. In: *Legendy stredovekého Slovenska* : : *Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice : Rak, 1999, 411 s. (tu s. 99 – 101).

Marsina Richard : Stredoveké uhorské rozprávacie pramene a slovenské dejiny. In: *Zborník Slovenského národného múzea*, roč. 80 : *Séria História*, roč. 26, 1976, s. 169 – 196.

Marsina Richard : Svätopluk – Panovník Slovenov. In: *Etnogenéza Slovákov*, 74 – 88.

Marsina Richard : Vyznavač a mučeník. In: *Legendy stredovekého Slovenska*, s. 37 – 41.

Memoria : *Erineren und Vergessen in der Kultur des Mittelalters*. Ed.: Michael Borgolte; Cosimo Damiano Fonseca a Hibert Houben : *Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Insttituts in Trienz*. Beiträge 17. Bologna a Berlin : Societa editrice il Mulino a Duncker & Humbolt, 2007, 407 s.

Moravcsik Gyula : *Byzantium and the Magyars*. Trans. : Samuel R. Rosenbaum. Budapest : Akadémiai Kiádó, 1972, 149 s.

Mordovin Maxim : The Building History of Zalavár-Récéskút Church. In: *Annual of Medieval Studies at CEU*, roč. 14, 2008, s. 9 – 34.

Nietzsche Friedrich : *Morgenröte* : *Gedanken über die moralischen Vorurteile*. Chemnitz : Verlag von Ernst Schmeltzner, 1883, 365 s.

Oexle Otto Gerhard : „Die Gegenwart der Toten“. In: *Death in the Middle Ages.* Ed.: Herman Braet a Werner Verbeke. Leuven : Publisher, 1985, s. 21 – 79.

Oexle Otto Gerhard *: Memoria und Memorialbild*. In: *Memoria*, s. 386 – 442.

Oexle Otto Gerhard *:* Von Fakten und Fiktionen : Zu einigen Grundsatzfragen der historischen Erkenntnis. In: *Von Fakten und Fiktionen*, s. 1 – 44.

Panic Idzi : *Ostatnie lata Wielkich Moraw*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2002, 241 s.

Pauliny Eugen : Konštantín Filozof – učiteľ slovienskeho národa. In: *Slovenská reč*, roč. 36, 1971, č. 4, s. 195 – 198.

Ratkoš Peter : Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota. In: *Historický časopis*, roč. 33, 1985, č. 6, s. 827 – 869.

Ratkoš Peter : Počiatky feudalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 2, 1956, s. 254 – 278.

Ratkoš Peter : Problematika raného feudalizmu. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 7 – 21.

Ruttkay Alexander T. *:* O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych architektúrach na území Slovenska. In: *Poznávanie kultúrneho dedčstva sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : Vydavaeľstvo Michala Vašku, 2009, s. 42 – 55.

Samsonowicz Henryk : *O „historii prawdziwej“* : *Mity, legendy i podania jako źródło historyczne*. Gdańsk : Novus Orbis, 1999, 207 s.

Slovakia and Croatia Historical Parallels and Conections (until 1782). Ed.: Martin Homza; Ján Lukačka a Neven Budak. Bratislava a Záhreb : Katedra slovenských dejín a Post Scriptum, 2015, 450 s.

Sotirov Georgi : Metodij i rimskite papi. In *Istorija i obščestvovanie*, 1987, roč. 36, s. 3 – 12.

Stanislav Ján : Pribinovi veľmoži. In: *Linguistica Slovaca*, roč. 2, 1942, s. 3 – 37.

Stanislav Ján : *Slovenský juh v stredoveku*. Vyd. 2. Vol. 1 – 3. Bratislava : Národné literárne centrum, 2001, 535 s.

Steinhübel Ján : Nitrania – Uhri – Slovania – Slováci. In: *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava : Veda a Rak, 2006, s. 335 – 336.

Steinhübel Ján : *Nitrianske kniežatstvo* : *Počiatky stredovekého Slovenska* : *Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 14. storočia*. Bratislava : Veda a Rak, 2006, 577 s.

Steinhübel Ján : Veľkomoravská historická tradícia zadunajských Slovákov. In: *Historický časopis*, roč. 35, 1992, s. 695 – 707.

Svatováclavský sborník na památku 1002. výročí smrti knížete Václava svatého. Vol. 1. Praha : Státní tiskárna, 1936, 1 117 s.

Svatý Václav : *Na památku 1102. výročí narození knížete Václava Svatého*. Ed.: Petr Kubín. Praha : Univerzita Karlova, 2012, 452 s.

Svetopolok. In: *Kirilo-Metodievska enciklopedija*. Tom. 3. P – S. Ed.: Liljana Graševa. Sofia : Akademično izd-vo Marin Drinov, 2005, s. 571 – 574.

Szőke Béla Miklós : Beziehungen zwischen Keszthely-Fenékpuszta und *Mosaburg*/Zalavár

Szőke Béla Miklós : Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. In: *Antaeus*, roč. 33 – 34, 2012, s. 9 – 54.

Szőke Béla Miklós : New Findings of the Excavations in Masaburg / Zalavár. In: *Post-Roman Towns, trade and Settlement in Europe and Byzantium.* Vol. 1 : *The Heirs of the Roman West. Millenium Studies in the Culture and History of the first Millenium C.E.* Vol. 5 / 1. Ed.: Joachim Hennig. Berlin a New Yourk : Walter de Gruyter, 2009, s. 413 – 430.

Szücs Jenő : „Národnosť" a „národné povedomie" v stredoveku : K vytváraniu jednotnej terminológie. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 4, s. 497 – 549.

Szűcs Jenő : *The three Historical Regions of Europe*. Budapest : Hungarian Academy of Sciences, 1985, s. 133 – 186.

Ševčenko Ihor : Three Paradoxes of the Cyrillo-Methodian Mission. In: *Slavic Review*, roč. 25, 1966, s. 222 – 238.

Škrubej Katja : *Ritus gentis of the Slavs in the Eastern Alps (A Model of Reconstruction on the Basis of the Old Vernacular Language Material)*. Dostupné na internete: www.pf.uni-lj.si/media/katja.skrubej.ritus.gentis.doc (navštívené dňa 16. marca 2015).

Štih Peter : Ko je Cerkev začela govoriti slovansko : K ozadjem pokristjanjevanja v Karantaniji in Panoniji. In: *Zgodovinski časopis*, roč. 71, 2017, č. 1 – 2, s. 8 – 42.

Štih Peter; Simoniti Vasko a Peter Vodopivec : *A Slovene History* : *Society, Politics, Culture*. Trans. Paul Townend. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino : Sistory, 2010, 576 s.

Švecová Adriana a Tomáš Gábriš : *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011, 269 s.

Tibenský Ján : Formovanie sa ideológie slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 4, s. 577 – 592.

Tibenský Ján : Veľkomoravská a cyrilometodská tradícia v živote slovenskej feudálnej narodnosti. In: *Veľká Morava a naša doba*. Ed.: Jozef Pitoňák a Ján Sloboda. Bratislava : Osveta, 1965, s. 60 – 87.

Tönsmeyer Hans Dieter : [...] in castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato [...] : Die Beziehungen des pannonischen Fürsten Kozel zu Bayern und der Beginn der Ethnogenese der Slowaken. In: *Zeitschrift für Bayerische Kirchengeschichte*, roč. 78, 2009, s. 39 – 79.

Toporov Vladimir N. : Slovo a premúdrosť („logosná štruktúra") : „Proglas" Konštantína Filozofa. Trans.: Michal Bada a Cyril Dianovský. In: *Proglas*, roč. 15 a roč. 16 – 17, 2004 a 2006, s. 2 – 16 a s. 3 – 15.

Toporov Vladimir N. : *Svjatosť i svjatyje v russkoj duchovnoj kuľture*. Vol. 1 – 2. Moskva : Gnozis, 1997 – 2000.

Třeštík Dušan : *Kosmova kronika : Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení.* Praha : Academia, 1970, 252 s.

Třeštík Dušan : Pád Velké Moravy. In: *Typologie raně středověkých slovanských států*. Ed. Josef Žemlička. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1989, 309 s. (tu s. 29 – 79).

Třeštík Dušan : *Počátky Přemyslovců* : *Vstup Čechů do dejin (532 – 937).* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999, 660 s.

Typologie raně středověkých slovanských států. Ed. Josef Žemlička, Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1989.

Varsik Branislav : O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In: Branislav Varsik : *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava : VEDA, 1996, s. 13 – 48.

Vavřínek Vladimír : Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje. In: *Rozpravy československé akademie věd* : *Řada společenských věd*, roč. 75. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1965, sešit 7, 125 s.

Vavřínek Vladimír : Ugъrьskyi korolь dans la Vie vieux-slave de Méthode. In: *Byzantinoslavica*, roč. 27, 1966, s. 290 – 303.

Verešová Nora : Návrat k tézam O. N. Trubačeva o autochtonite Slovanov. In: *Historia Nova*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 130 – 133 (dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2013-1m.pdf (navštívené dňa 15. októbra 2014).

Verešová Nora : Povesť vremennych let a jej koncepcia Slovienskoj zemli. In: *Historia Nova*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 14 – 22 (dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2013-1c.pdf (navštívené dňa 14. apríla 2015).

Verkholantsev Julia : *The Slavic Letters of saint Jerome* : *The History of Legend and Its Legacy, or how the Translator of Vulgate Became the Apostle of the Slavs.* Illinois : NIU Press / DeKalb, IL, 2016, 175 s.

Vlasto Alexis P. : *The Entry of the Slavs into Christendom* : *An Introduction to the Medieval History of the Slavs*. Cambridge : At the University Press, 1972, 437 s.

Vlášek Josef : Staroslověnský život Metodějův jako dílo velkomoravské literární školy. In: *Slavia*, roč. 62, 1993, č. 3, s. 302 – 309.

Vouchez André : Světec. In: *Středověký člověk a jeho svět*. Trans. : Ondřej Bastl; Zdeněk Frýbort; Milena Hájková a i. Praha : Vyšehrad, 2001, 321 s. (tu s. 265 – 292).

Wąchowski Kazimierz : *Słowiańszczyzna Zachodnia* : *Studya historyczne*. Vyd. 18. Warszawa : Instytut Zachodni, 1952, 291 s.

Wiehl Irene : *Untersuchungen zum Wortschatz Freisinger Denkmäler* : *Christliche Terminologie*. Mníchov : Verlag Otto Sagner, 1976, 163 s.

Wihoda Martin : Die Herrschaftslegitimation im böhmischen Fürstentum des 13. Jahrhunderts. Kontinuität und Wandlungen. In: *Das Charisma* : *Funktionen und symbolische Repreäsentation*. Ed.: Pavlina Rychterová, Stefan Seit a Raphaela Veit. Berlin : Akademie Verlag, 2010, 481 s.

Wihoda Martin : *Morava v době knížecí : 908 – 1199*. Praha : Lidové noviny, 2012, 469 s.

Wolfram Herwig : *Salzburg Bayern Österreich : Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* : *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Vol. 33. Wien a München : R. Oldenbourgh, 1997, 466 s.

Wolfram Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum : das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien mit Zusättzen und Erganzungen*. Ljubljana : Litera Picta, 2014, 421 s.

Wünsch Thomas : *Deutsche und Slawen im Mittelalter*. München : Oldenbourg Verlag, 2010, 190 s.

Yorke Barbara : The Anglo-Saxon kingdoms 602 – 902 and the beginnings of the Old English state. In: *Der frühmittelalterliche Staat* : *Europäische Perspektiven*, s. 75 – 90.

Záborský Jonáš : *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do časov Žigmundových*. Ed.: Timotej Kubiš. Bratislava: Slovart, 2012, 708 s.

Zielinski H. : Fürst, Fürstentum. In: *Lexma*.

Zientara Benedikt: Struktury narodowe średniowiecza : Próba analizy terminologii przedkapitalistycznych form świadomości narodowej. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 86, 1979, s. 289 – 311.

Žemlička Josef : *Čechy v době knížecí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999, 662 s.

Menný register

Abovci, rod 211, 212
Abrams, Lesley 53
Adalbert, salzburský arcibiskup 156
Adalrám, salzburský arcibiskup 84, 155, 157
Adalvín, salzburský arcibiskup 90, 156, 157, 161, 163
Adelaida Korutánska viď Gizela Korutánska
Aeneas 222
Agilolfingovci, rod 69, 70, 87, 149
Alboin, longobardský kráľ 44
Alcuin z Yorku 152, 153, 171
Alexander I., ruský cár 17
Alexander Macedónsky (Veľký) 222, 255
Alfréd Veľký, anglosaský kráľ 54, 116
Álmoš, chorvátsky kráľ 229, 246, 251
Alžbeta Kotromanićová 237
Alžbeta Lokietková 222
Amalovci, rod 35
Ambróz, svätý 210
Amand, svätý 148, 166
Ananián zo Šinaku 31
Ananianus, svätý 149
Anastázia, dcéra Jaroslava Múdreho 229
Anastázius bibliotekár 175
Andronikos,svätý 178, 179, 230
Angelár, svätý 188, 191
Anjouovci, rod 222, 237, 238
Anna, dcéra Bela IV. 231
Anna, dcéra Jaroslava Múdreho 229
Anna, manželka Vladimíra Veľkého 161
Anonymný notár P., uhorský kronikár 223, 225, 226, 242, 251, 254, 257, 258, 261
Aquaviva, Claudio 239
Aquila, UPK 223, 224
Aribo 115, 123, 130
Aribovci, pozri Aribo
Arménsky geograf 50
Arn, würzburský biskup 106
Arno, salzburský (arci)biskup 151, 152, 155, 156, 171
Arnulf (Korutánsky) 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 127, 128, 130, 132, 135, 169, 207, 218, 219, 235, 242, 243, 250, 260, 261
Arpád 222, 223, 225, 256, 257, 260
Arpádovci, rod 129, 134, 136, 137, 159, 222, 224, 225, 226, 229, 243, 251, 252, 254, 257, 258
Artaxerxes III., perzský vládca 222
Asparuch, bulharský chán 64
Atila, hunský vládca 223, 253, 254, 255, 257, 258
Avenarius, Alexander 24, 102, 185, 196, 198, 205, 236
Aventinus (Thurmai, Ján) 244, 260

Babenbergovci, rod 19, 243
Bajan, avarský kagan 43, 44, 45, 48
Banaszkiewicz, Jacek 241
Bardas, byzantský caesar 193, 194
Bavorský geograf 54
Bazil I. Macedónsky, byzantský cisár 184
Beda Ctihodný 32
Belo I., uhorský kráľ 226, 244, 252
Belo III., uhorský kráľ 230, 261
Belo IV., uhorský kráľ 221, 230, 231, 257, 261
Benedikt, biskup na Morave 131, 207, 208
Berengar, italský kráľ 132
Bielski, Maciej 245
Bočkaj, Štefan 239
Boleslav I. Chrabrý, poľský kráľ 16, 117, 129, 133, 159, 161, 243, 251
Boleslav I. Ukrutný, české knieža 102, 111, 167
Boleslav II. Pobožný, české knieža 129, 167, 243
Boleslav II. Štedrý, poľský kráľ 16, 118, 119, 132, 241, 251, 252
Bonfini, Antonio 260
Boleslav III. Krivoústy, poľské knieža 102
Bonifác, svätý 154

Boris (Michal), bulharský vládca 96, 97, 102, 114, 191, 192, 193
Boris, svätý, ruské knieža 102, 251
Bořivoj, české knieža 106, 107, 108, 141, 161, 233, 234, 235
Borkovský, Ivan 25
Borut, korutánske knieža 68, 69, 151
Bouga, jeden z chorvátskych bratov 35
Branimír, chorvátske knieža 19, 112, 116, 177, 220
Braslav, posávske knieža 123, 128, 217
Břetislav I., české knieža 137, 221
Bruno, misijný biskup 170
Bruso 34
Bystrík, svätý, nitriansky biskup 210

Cadolah, friulský markgróf 81
Caesar, Gaius Iulius 98
Carillo, Alfonso 239
Crha, pozri Konštantín Filozof
Curta, Florin 28
Cyrha, Cyril v českom prostredí 230
Czartoryski, Adam 17

Čunčić, Marina 202

Dagobert I., franský kráľ 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67
Dalimil, český kronikár 24, 124, 235, 256
Daniel, biskup na Morave 131, 207, 208
Daniel Romanovič, haličský vládca 118, 231
Dareos III., perzský vládca 222
Dávid, izraelský starozákonný kráľ 71
Dekan, Ján 26, 124
Demetrios, svätý 52, 228
Dervan, lužisckosrbské knieža 59, 62
Dezider, longobardský kráľ 74, 221
Dioklecián, rímsky cisár 46, 177
Dlugoš, Ján 245
Dominik, archipresbyter v Blatnohrade 161
Dominik, legát Štefana V. 187
Domitianus (Domislav), svätý 151, 152
Domoslav, syn Ladislava Lysého 226
Dukljanin (pop Dukljanin) 34, 115, 209, 214, 246, 248, 249, 252
Dumézil, Georges 36

Edita (Matilda) Škótska 222
Egilbert, mohučský arcibiskup 119
Einhard, životopisec Karola Veľkého 75
Eisner, Jan 26
Eliška Přemyslovna 222
Emerám, svätý 149, 165
Engelšalk, markgróf 104, 105, 180, 225
Erchanbert z Freisingu, biskup 91
Erchanfrid z Regensburgu, biskup 91
Erik, friulský gróf 75, 76
Ernest (Ernust?), svokor Karolmana 91, 95
Eufémia Uhorská 244

Ferdinand I. Habsburský, uhorský kráľ 261
Formosus, pápež 175
Fotios, konštantínopolský patriarcha 97, 102, 184, 189, 193
Fredegar, kronikár 47, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 148
Fritigil, markomanská kráľovná 210
Fulrad, svätý 215

Gejza 226
Gejza, uhorské veľkoknieža 118, 164, 169, 170
Gejza I., uhorský kráľ 118, 119, 251, 252
Gerold II., makgróf 79
Gertrúda, dcéra Mieška II. 161, 246, 252
Gizela Korutánska 89,114, 127
Gleb, svätý, ruské knieža 102, 251
Gorazd, svätý 184, 187, 188, 195, 213, 214
Gorazd, korutánske knieža 68, 69

Gostimysel, knieža Obodritov 100
Gregor VII., pápež 117, 118, 119, 132, 236, 249
Gregor IX., pápež 117
Gregor z Tours, ktonikár 32
Gundakar, markgróf 95, 98, 101

Habsburgovci, rod 16, 19, 222, 234
Hadrián I., pápež 162
Hadrián II., pápež 155, 157, 162, 175, 176, 199, 200, 213
Hadrián III., pápež 116, 162, 185
Hartvig, pasovský biskup 91
Hartvik, uhorský klerik, legendista 19, 220
Havlík, Lubomír 82, 112
Hedviga Anjouovská 238
Helmold, kronikár 145
Henrich I., anglický kráľ 222
Henrich III., cisár 119, 120, 235, 236
Henrich IV., cisár 119, 120, 236
Herakleios I., byzantský cisár 35, 64, 225
Herder, Johann Gottfried 28
Hermanarik ostrogótsky kráľ 31
Hieroným, svätý 174, 230
Hildiges, longobardský uchádzač o trón 40, 41
Hlawitschka, Eduard 243
Hložanský, Jozef 227
Hodža, Milan 16
Honorius III., pápež 118, 229
Hurbanič, Martin 46
Hypolit, svätý 215

Chilbudios, byzantský veliteľ Trácie 41
Chlotar II., franský kráľ 57
Chotimír, korutánske knieža 68, 69, 71, 86, 150, 151
Chrabr, mních 202
Chrobatos, jeden z chorvátskych bratov 35
Chrodobert, franský vojvodca 61

Ibrahim ibn Jakub, arabský cestovateľ 140
Ibn Rustha, arabský cestovateľ 142
Ilarion, kyjevský metropolita 102
Ildiges, pozri Hildiges
Ingo 151, 152
Inocent III., pápež 118
Inocent IV., pápež 118
Isidor zo Sevilly 32
Izák, avarský kagan 77
Izjaslav 226
Izjaslav Vsevolodovič, ruské knieža 118, 119, 132

Jagelovci, rod 16, 17, 238, 239, 245
Jafet, starozákonná postava 23, 24
Jakobson, Roman 200
Ján, arcibiskup moravský 131, 207, 208
Ján Efezský 45, 46
Ján, posolstvo Štefana V. 187
Ján VIII., pápež 19, 108, 109, 112, 180, 181, 182, 183, 185, 213, 220
Ján IX., pápež 131, 207
Ján XIX., pápež 117
Ján Luxemburský, český kráľ 222
Ján Turzo z Betlanoviec 239
Ján z Benátok 108, 181, 213
Ján z Turca, kronikár 259, 260
Ján Zápoľský 261
Jaroslav Múdry, ruské knieža 96, 229, 245
Jordanes 24, 30, 31, 32, 33, 34, 49, 50
Juraj, svätý 165, 166
Justin II., byzantský cisár 43, 44
Justinián I., byzantský cisár 28, 34, 40

Kakatius, pozri Gorazd, korutánske knieža
Kalojan, bulharský vládca 118
Karol Holý, západofranský kráľ 113
Karol III. Tučný, cisár 114, 115, 116, 121, 172, 184, 218
Karol IV., český kráľ, cisár 119, 236, 237, 245
Karol Róbert z Anjou, uhorský kráľ 257
Karol Veľký, franský kráľ, cisár 16, 33, 61, 65, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 88, 94, 109, 117, 151, 152, 153,

154, 155, 171, 172, 212, 215, 219, 221, 252
Karolman, východofranský kráľ 87, 89, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 131, 141, 149, 193, 218
Karolovci, rod 70, 72, 78, 79, 81, 84, 85, 91, 101, 104, 109, 113, 116, 121, 122, 126, 136, 149, 157, 165, 217, 218, 221, 243
Kazimir, UHK 222, 223
Kazimír Obnoviteľ, poľský kráľ 137
Klement, pápež, svätý 97, 175, 199, 200
Klement Ochridský, svätý 188, 189, 190, 191, 198, 212, 214
Kloukas, jeden z chorvátskych bratov 35
Koceľ 23, 24, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 98, 104, 113, 114, 131, 140, 161, 163, 164, 167, 168, 169, 172, 174, 176, 177, 178, 180, 195, 197, 199, 212, 228, 245
Kollár, Ján 33
Koloman Haličský, syn Ondreja II. 117, 118, 229, 230, 237, 238
Koloman Knihomoľ, uhorský kráľ 118, 164, 210, 246
Kolumbán, svätý 148
Konštancia, dcéra Bela IV. 231
Konštantín Filozof (Cyril), svätý 18, 34, 54, 97, 100, 101, 104, 124, 140, 160, 162, 168, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 209, 213, 228, 229, 230, 233, 236, 237, 238, 239, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250
Konštantín Bodin, dukljanský vádca 252
Konštantín VII. Porfyrogenet, cisár 35, 63, 64, 126, 224, 225, 255
Konštantín Veľký, cisár 102, 103, 252
Kopitar, Jernej 26
Kosmas, český kronikár 24, 124, 128, 130, 215, 232, 234, 242, 249, 250, 251, 255, 261
Kotromanićovci, rod 237, 238
Kozentzis, jeden z chorvátskych bratov 35
Kristek, Teofil 239
Kristián, český kronikár 101, 233, 234, 235, 236, 243, 244, 256
Kromer, Martin 245
Kubín, Petr 233
Kučera, Matúš 138, 240
Kunimund, gepidský kráľ 44, 76
Kusid, kompilácia uhorských kroník 256, 258
Kuvrat, bulharský chán 51, 64

Laborec, imaginárny vládca 223
Ladislav I., svätý, uhorský kráľ 119, 132, 164, 210, 246, 251, 252, 253
Ladislav IV. Kumánsky 253, 257, 261
Ladislav Lysý 226
Lazarus (Rožeň, Michal), autor mapy 260
Lehr-Splawiński, Tadeusz 26
Lev Danielovič, haličské knieža 231
Lev III., pápež 155
Lev V. Armén, byzantský cisár 83
Levente, Arpádovec 226
Liupram, salzburský arcibiskup 91, 155, 157, 158, 159, 161
Liutpold, gróf Východnej marky 130, 219
Liutpoldovci, rod 243
Lobelos, jeden z chorvátskych bratov 35
Luxemburgovci, rod 234

Ľudmila, svätá 232, 233, 237, 243, 244, 255
Ľudovít Nemec, východofranský kráľ 70, 81, 84, 86, 87, 88, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 114, 131, 135, 149, 157, 179, 180, 181, 193, 213
Ľudovít I. Pobožný, franský kráľ, cisár 70, 81, 82, 87, 134, 219
Ľudovít I. Veľký z Anjou, uhorský kráľ 222, 238, 257
Ľudovít III. Mladší 98, 99, 101, 114
Ľudovít IV. Dieťa 243
Ľudovít Posávsky 81, 82
Ľutimír, člen Pribinovej družiny 86

Mader, Adam 108, 244
Manczak, Witold 26
Margita Uhorská 231
Mária Laskarisová 230
Mária Terézia 15, 17, 47
Marinus I., pápež 116, 185
Marinus, svätý 149
Marsina, Richard 116, 176, 211
Martin, svätý 146, 147
Marót (Moravec) 253, 254
Matej Korvín, uhorský kráľ 260
Matejko, Quido 100, 131
Maxentius, akvilejský patriarcha 172
Megiser, Hieronymus 240, 244
Menander Protektor 13, 44, 45
Menumorót 223, 225, 226, 254, 258
Merovejovci, rod 60, 81, 136, 165, 221
Metod, svätý 18, 53, 97, 100, 101, 104, 105, 109, 110, 112, 114, 116, 124, 131, 138, 140, 141, 143, 155, 160, 162, 164, 167, 168, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 207, 209, 213, 214, 219, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 243, 244, 245, 248, 250
Mieško I., poľské knieža 19, 132, 159, 220, 243, 246
Mieško II., poľský kráľ 117, 161, 246
Michal, nitrianske knieža, Arpádovec 226
Michal I. Dukljansky 117, 249, 252
Michal III., byzantský cisár 96, 140, 143, 173, 174, 193, 194, 195, 197
Mikuláš I., pápež 96, 97, 193
Mikuš, Jozef August 17
Modestus, svätý 150, 151, 158
Mojmír I. 35, 85, 86, 87, 88, 108, 126, 131, 134, 135
Mojmír II. 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 169, 207, 219, 223, 224
Mojmírovci, rod 35, 92, 104, 105, 107, 108, 130, 134, 136, 137, 172, 212, 213, 220, 222, 224, 227
Mojslav, české knieža 107, 108
Moravcsik, Gyula 229
Mordovin, Maxim 163
Mouchlo, jeden z chorvátskych bratov 35
Mstislav Udatný, ruské knieža 230

Nalepa, Jerzy 26
Napoleon I., francúzsky cisár 36
Naum, svätý 188, 191
Nemanićovci, rod 118, 164
Nestor, ruský mních 23, 24, 30, 53, 54, 55, 56, 75, 205
Niederle, Lubor 26
Notker zo Sankt Gallen 72
Noe (Sém, Chám) 23, 24

Odilo, bavorský vojvoda 68, 149, 150
Oldřich, české knieža 236
Oľga (Helena), kyjevská svätá 161
Omurtág, bulharský vládca 83
Ondrej, syn Ondreja II. 230
Ondrej II, uhorský kráľ 118, 229, 230, 238, 254, 257
Ondrej III., uhorský kráľ 257
Ondruš, Šimon 26, 227
Orbini, Mauro 249
Osvald, misijný biskup 157, 169
Oto, misijný biskup 157, 169
Oto I., cisár 225
Oto I. Olomoucký 232, 245, 252
Oto III., cisár 18, 117, 219
Otovci (Liudolfingovci) 226

Panic, Idzi 115
Papánek, Juraj (Georgius) 15, 17
Pavol Diakon 32, 44, 45, 46, 52, 67, 75
Paulinus II., aquilejský patriarcha 152, 171, 172
Pázmaň, Peter 239
Piast 71
Piastovci, rod 70, 102, 117, 129, 134, 136, 137, 159, 222, 243
Píč, Jozef Ladislav 26
Pipin, syn Karola Veľkého 75, 155, 156
Pohl, Walter 27, 46
Poleski, Jacek 111
Predslav, syn Svätopluka I. (?) 126

Přemysl Oráč 71
Přemysl Otakar I., český kráľ 234
Přemysl Otakar II., český kráľ 237
Přemyslovci, rod 70, 83, 107, 108, 119, 120, 129, 134, 136, 161, 166, 220, 221, 222, 231, 232, 233, 234, 243, 244, 245, 251
Přibík Pulkava z Radenína 54, 124, 235, 236, 237
Pribina 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 104, 109, 113, 131, 140, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 172, 178, 212, 214, 217, 228
Pribinovci, rod 86, 90, 104, 112, 114, 115, 123, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 172, 212
Pribojevič, Vinko 249
Prochor, biskup 211
Prokop, svätý 236, 237
Prokopios z Caesarey 24, 32, 33, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 49, 50
Prokulf, biskup 211
Pseudo-Maurikios 45

Radbod 79, 86, 87, 88, 91, 94, 101, 105, 113
Ranzanus (Ransanus), Peter 259, 260
Rastislav 83, 87, 88, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 113, 126, 134, 135, 140, 141, 142, 143, 157, 172, 173, 174, 177, 193, 194, 195, 211, 218, 245
Rastislav Černigovský 231
Ratimír, knieža v Posáví 88
Ratkoš, Peter 19
Reginhar, pasovský biskup 86, 156
Regino z Prümu 121, 133, 242
Reimnitz, Helmut 27
Richarius, pasovský biskup 132
Risiulf, uchádzač o longobardský trón 40
Rolo 53
Roman II., byzantský cisár 126
Rúfus, Milan 202
Rupert, svätý 149, 165
Rurik 52, 71
Rurikovci, rod 23, 136, 245, 246
Rusanová, Irina Petrovna 25

Salacho 88
Salán 223, 254
Samo 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 148
Sáva, svätý 188
Sfetolik, legendárny syn Svätopluka I. 160, 248
Sidor, Karol 16, 17
Sigehard, fuldský opát 106
Sikorski, Władysław 16
Simeon, bulharský kráľ 128, 192
Skawski, Marek 239
Slavitech 94, 95
Slavníkovci, rod 232, 233, 243
Slavomír, kňaz 104, 136, 195, 213
Sycharius 58, 61, 62, 148
Spitimír 107, 108
Spytihnev I., české knieža 108, 128, 161, 166, 219
Spytihnev II., české knieža 236
Stanislav, Ján 82, 89, 206, 212
Steinhübel, Ján 240
Strachota 230
Sunia, biskup 210
Svatava 119
Svätopluk I. 16, 17, 19, 34, 78, 89, 91, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 135, 136, 139, 141, 142, 160, 169, 172, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 192, 195, 207, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 233, 234, 235, 236, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261
Svätopluk I. Nakliansky 249
Svätopluk I. Olomoucký 232, 244, 245, 246, 252
Svätopluk I. Prekliaty 102, 245, 246
Svätopluk II. 93, 126, 127, 128, 130, 137, 224, 227, 243, 255
Svätopluk II. Michal Izjaslavovič 227, 245, 246, 252
Svätopluk II. Veľký Pomoranský 250
Svätopluk, knieža Chyžanov 249
Svätopluk, syn Mieška I. 243, 246

Svätoslav 107
Svätožízna 106, 108, 126
Svävlad 34
Svorad (Andrej), svätý 227, 228
Szőke, Béla Miklós 92, 142

Šafárik, Pavol Jozef 26
Šachmatov, Alexej Alexandrovič 23, 178
Šalamún, uhorský kráľ 252
Ševčenko, Ihor 197
Šimon z Kézy, uhorský kronikár 253, 254, 255, 257, 258, 261
Štefan, posolstvo Štefana V. 187
Štefan I., svätý, uhorský kráľ 19, 102, 111, 118, 129, 164, 169, 212, 220, 223, 229, 242, 251, 252, 253
Štefan V., pápež 116, 176, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 249
Štefan V., uhorský kráľ 257, 261
Štefan Držislav, chorvátsky kráľ 164
Štefan Prvovenčený, srbský kráľ 118
Štefan z Verbovca, Verbőczy 18
Štih, Peter 27
Švajpolt Fiol 239

Tacitus, Publius Cornelius 38
Tacholf, markgróf Srbskej marky 91
Tarnanidis, Ioannis 196
Tassilo I., bavorský vojvoda 69
Tassilo III., bavorský vojvoda 69, 74, 150, 154, 221
Teodor, avarský vodca 76
Teodorik, chórbiskup 156, 158, 169
Teofylaktos Simokattes 45
Theodo I., bavorský vojvoda 149, 165
Teodora, byzantská cisárovná regentka 194
Theodorich, ostorgótsky kráľ 40, 62, 63
Theoktist, logothet na cisárskom dvore 194
Thietmar, salzburský arcibiskup 156, 207, 224
Thurmai, Ján viď Aventinus
Tiberius, byzantský cisár 43, 44
Tito, Josip Broz 82
Tiudimir, z rodu Amalovcov 35
Tomáš zo Splitu, kronikár 35, 178
Tomislav I., chorvátsky kráľ 117
Toporov, Vladimír 197, 198, 200, 201
Totila 34, 35
Totila, gótsky kráľ 41, 42, 43
Touga, jedna z chorvátskych sestier 35
Třeštík, Dušan 92
Trpimír 35, 141
Trpimírovci, rod 35
Trubačov, Oleg Nikolajevič 26

Unzat, Pribinov syn 86, 89, 92, 163, 172
Ursus, akvilejský patriarcha 172

Václav, svätý, české knieža 102, 232, 233, 234, 236, 237, 244, 251, 255
Václav II., český kráľ 16
Václav III. (Ladislav V.) 257
Vacho (Wacho), longobardský kráľ 40
Vajk, pozri Štefan I.
Valamir, z rodu Amalovcov 35
Valtunk, korutánske knieža 69, 151
Valuk, knieža, spojenec Sama 59
Vazul 102, 137, 226, 253
Vergílius, Publius Maro 222
Vidimir, z rodu Amalovcov 35
Vidukind 133
Viching 116, 131, 169, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 207, 214, 215
Vilhelmovci, rod 104, 115, 122, 123
Viliam, gróf 104, 105, 123, 180, 225
Viliam Dobyvateľ 53, 222
Virgil, svätý 150, 151, 156
Vitimír, člen Pribinovej družiny 90, 163
Viztrach, české knieža 94, 95
Vladan, pozri Valtunk
Vladimír, bulharský kráľ 122
Vladimír I., svätý, kyjevské knieža 102, 103, 161, 227, 245, 251, 252
Vladislav I., české knieža 233
Vladislav, moravský markgróf 234
Vojnomír 76, 217

Vojtech (Adlabert), svätý 232, 233, 237, 243
Vratislav I., české knieža 108, 128, 219
Vratislav II., české knieža, kráľ 119, 120, 236
Vulfilla, gótsky biskup 34, 145

Wacho, pozri Vacho
Wenskus, Reinhard 27, 32
Werbőczy, pozri Štefan z Vrbovca
Wolfram, Herwig 27, 89, 92, 152

Zbignev, poľské knieža 102
Zoltán (Zult), Arpádov syn 225, 226
Zosimos, svätý 228
Zubor 223

Obrazová príloha

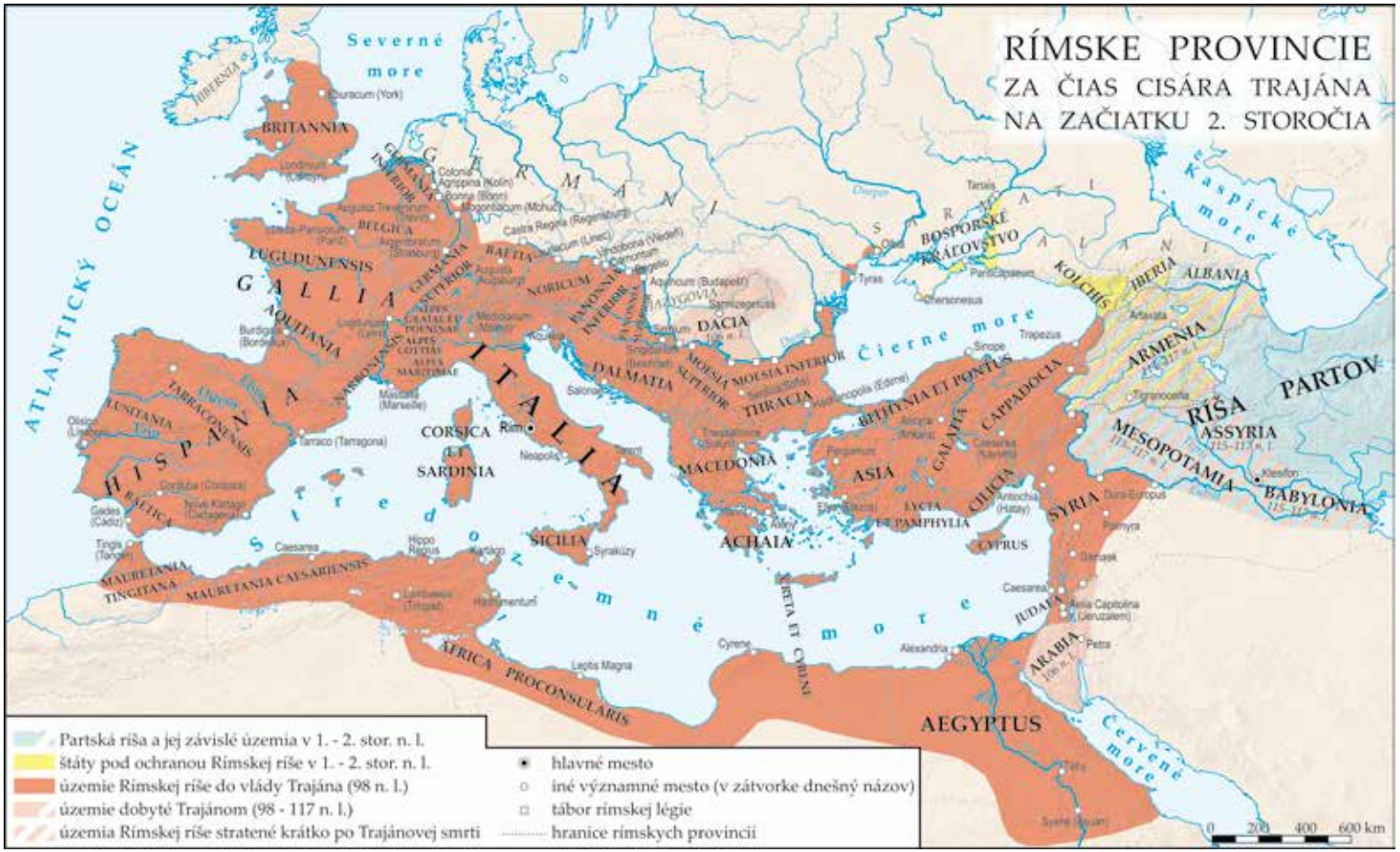
RÍMSKE PROVINCIE
ZA ČIAS CISÁRA TRAJÁNA
NA ZAČIATKU 2. STOROČIA
Severné more
ATLANTICKÝ OCEÁN
Stredozemné more
Čierne more
Kaspické more
Červené more
BRITANNIA
GALLIA
HISPANIA
ITALIA
GERMANIA
DACIA
MACEDONIA
ACHAIA
ASIA
SYRIA
ARMENIA
PARTOV
RÍŠA ASSYRIA
MESOPOTAMIA
BABYLONIA
AEGYPTUS
ARABIA
JUDAEA
CYPRUS
CRETA ET CYRENE
AFRICA PROCONSULARIS
MAURETANIA TINGITANA
MAURETANIA CAESARIENSIS
SICILIA
CORSICA ET SARDINIA
BOSPORSKÉ KRÁĽOVSTVO
IBERIA
ALBANIA
KOLCHIS
BITHYNIA ET PONTUS
CAPPADOCIA
GALATIA
LYCIA ET PAMPHYLIA
CILICIA
Partská ríša a jej závislé územia v 1. - 2. stor. n. l.
štáty pod ochranou Rímskej ríše v 1. - 2. stor. n. l.
územie Rímskej ríše do vlády Trajána (98 n. l.)
územie dobyté Trajánom (98 - 117 n. l.)
územia Rímskej ríše stratené krátko po Trajánovej smrti
hlavné mesto
iné významné mesto (v zátvorke dnešný názov)
tábor rímskej légie
hranice rímskych provincií
0 200 400 600 km

RÍMSKE PROVINCIE
NA STREDNOM
A DOLNOM DUNAJI
V 2. AŽ 4. STOROČÍ
Baltské more
GERMÁNIA
MARKOMANI
KVÁDI
SARMATIA
SKÝTIA
JAZYGOVIA
DACIA
(106 - 271)
ROXOLANI
RAETIA
NORICUM
PANNONIA SUPERIOR
PANNONIA INFERIOR
DALMATIA
MOESIA SUPERIOR
MOESIA INFERIOR
THRACIA
MACEDONIA
ILLYRICUM
ACHAIA
ASIA
ORIENS
ITÁLIA
SICILIA
Jadranské more
Čierne more
Stredozemné more
Castra Regina (Regensburg)
Augusta Vindelicorum (Augsburg)
Iuvavum (Linec)
Vindobona (Viedeň)
Bratislava
Carnuntum
Brigetio (Komárno)
Aquincum (Budapest)
Porolissum
Napoca (Cluj-Napoca)
Petrodava (Turda)
Apulum (Alba Iulia)
Ulpia Traiana Sarmizegetusa
Tyras
Olbia
Troesmis
Ad Stoma
Tomis (Constanța)
Durostorum (Silistra)
Oescus
Nicopolis ad Istrum
Marcianopolis (Devnya)
Nesebar
Philippopolis (Plovdiv)
Hadrianopol (Edirne)
Nicomedia
Konstantinopol (Istanbul)
Thessalonica (Soluň)
Dyrrhachium (Drač)
Apollonia
Neapolis (Neapol)
Brundisium (Brindisi)
Rím
Ostia
Ravenna
Aquileia
Emona (Ľubľana)
Siscia (Sisak)
Servitium (Gradiška)
Mursa (Osijek)
Sirmium (Sremska Mitrovica)
Singidunum (Belehrad)
Viminacium
Naissus (Niš)
Serdica (Sofia)
Scupi (Skopje)
Ad Zizia
Narona
Salonae (Split)
Lissus (Lezhë)
Sicilia (Syrakúzy)
0 100 200 300 400 km
farebné plochy - územie Rímskej ríše v 2. až 4. stor.
NORICUM územie a názov provincie v 2. stor.
územie patriace Rímskej ríši v 2. - 3. stor.
územie Západorímskej ríše v r. 395
územie Východorímskej ríše v r. 395
ORIENS hranice a názvy prefektúr v 4. stor.
CARIA hranice a názvy provincií v 4. stor.
významné rímske cesty

RÍMSKE PROVINCIE
NA STREDNOM
A DOLNOM DUNAJI
V 4. STOROČÍ
Baltské more
GERMANIA
MARKOMANI
KVÁDI
SCYTHIA
ANTI
SARMATIA
DACIA
ROXOLANI
Castra Regina (Regensburg)
Augusta Vindelicorum (Augsburg)
Lauriacum (Lorch)
Vindobona (Vedeň)
NORICUM RIPENSE
RAETIA II
Iuvavum (Salzburg)
Carnuntum
Brigetio (Komárno)
Aquincum (Budapest)
Savaria (Szombathely)
NORICUM MEDITERRANEUM
Poetovio (Ptuj)
PANNONIA I
VALERIA
VENETIA ET HISTRIA
Aquileia
Emona (Ljubljana)
SAVIA
Sisak (Siscia)
Mursa (Osijek)
Verona
Sirmium (Sremska Mitrovica)
Singidunum (Belehrad)
PANNONIA II
Servitium (Gradiška)
AEMILIA
Ravenna
Ariminum (Rimini)
DALMATIA
MOESIA I
Oescus
Novae
MOESIA II
DACIA RIPENSIS
Durostorum (Silistra)
Tomis (Constanța)
Ad Stoma
Odessos (Varna)
Marcianopolis (Devnya)
Nicopolis (Nikyup)
Serdica (Sofia)
DACIA MEDITERRANEA
THRACIA
Philippopolis (Plovdiv)
Hadrianopol (Edirne)
EUROPA
Konstantinopol (Istanbul)
Jadranské more
Čierne more
Salona
Ad Zumo
Spodra (Strobec)
Dyrrachium (Durrës)
Rím
ITALIA
SAMNIUM
CAMPANIA
Canusia
Barium (Bari)
APULIA ET CALABRIA
Neapolis (Neapol)
Brundisium (Brindisi)
Apollonia
EPIRUS NOVA
Thessalonicki (Solún)
ILLYRICUM
EPIRUS VETUS
THESSALIA
HELLESPONTUS
ORIENS
LYDIA
LUCANIA ET BRUTII
SICILIA
Syrakúzy
Stredozemné more
0 100 200 300 400 km
územie prefektúry Illyricum v r. 375 – 379
územie Západorímskej ríše v r. 395
územie Východorímskej ríše v r. 395
ORIENS hranice a názvy prefektúr v 4. stor.
CARIA hranice a názvy provincií v 4. stor.
významné rímske cesty

RÍMSKA PANÓNIA
V 4. STOROČÍ
A MIESTA RÍMSKEJ PAMÄTI
MARKOMANI
KVÁDI
IAZYGOVIA
SARMATI
DÁKOVIA
NORICUM RIPENSE
NORICUM MEDITERRANEUM
VENETIA ET ISTRIA
DIOECESIS PANNONIAE
PANNONIA PRIMA
PANNONIA SECUNDA
SAVIA
VALERIA
DALMATIA
DIOECESIS MOESIÆ
MOESIA PRIMA
PRÆVALITANA
DARDANIA
Carnuntum
Scarbantia
Savaria
Mursella
Bassiana
Mogentianis
Cesariana
Salla
Volgum
Poetovio
Celeia
Emona
Nevlodunum
Andautonia
Siscia
Sopianae
Iovia
Mursa
Cibalae
Sirmium
Bassiana
Singidunum
Viminacium
Aquincum
Gorsium-Herculia
Stolný Belehrad
Vesprim
Sv. Hadrian
Sv. Martin
Sv. Kvirinus
Sv. Andronikos
Sv. Emilius a Stratonikus
Salona
Delminium
Martari
Iader
Burnum
Bistua Nova
Bistua Vetus
Scardona
Magnum
Aquae Sulphurae
Ris
Domavium
Naissus
Horreum Margi
Ulpiana
Justiniana Prima
Justinianae Tres
Lauriacum
Ovilava
Cetium
Lentia
Aquae (Baden)
Nitra
Arrabona
Brigetio
Florian (?)
Lussonium (?)
Crispiana
Ad Fluvium Frigidum
Flavia Solva
Virunum
Aquae Iasae
Nauportus
Neviodunum
Romula
Andautonia
Aquae Balissae
Tarsatica
Raparia
Mutvium
Sonia
Arba
Ortopla
Arupium
Ad Praetorium
Servitium
Sirmium
Cibalae
Mursella
Aquae Viae
Aquae Iasae
Aquae Balissae
Aenona
Argyruntum
Splonum
Batola
Aequum
Tragurium
Salonae
Scalarum
Onesum
Martari
Naissus
Horreum Margi
Ulpiana
Justiniana Prima
Justinianae Tres
0 25 50 75 100 km
rímske provincie v 4. stor.
hranice provincií
hranice diecéz
hranice Rímskej ríše
mesto, kolónia
menšie sídlo
sídlo provincie
sídlo arcibiskupstva
sídlo biskupstva
miesto pôsobenia svätca
Savaria (Szombathely) latinský názov (súčasný názov)
významná rímska cesta
ranostredoveké korunovačné miesto
miesta rímskej pamäti

STREDNÁ EURÓPA
A BALKÁN
V PRVEJ POLOVICI
6. STOROČIA
Baltské more
SASI
FRANSKÁ RÍŠA
DURINKOVIA
BAVORI
Castra Regina (Regensburg)
Vindobona (Viedeň)
Lauriacum (Linz)
Iuvavum (Salzburg)
LONGOBARDSKÁ RÍŠA
LONGOBARDI
ANTI
SLOVANIA (SCLAVENI)
GEPIDSKÁ RÍŠA
GEPIDI
Aquincum (Óbuda)
Emona (Ľubľana)
Aquileia
Mursa (Osijek)
Sirmium
Singidunum (Belehrad)
SLOVANIA
Durostorum (Silistra)
Tomis
Čierne more
Ravenna
Salonae
DALMATIA
MOESIA SUPERIOR
MOESIA INFERIOR
Odessos (Varna)
Nicopolis (Nikjup)
Serdica (Sofia)
THRACIA
Philippopolis (Plovdiv)
Hadrianopol (Edirne)
Konštantínopol (Istanbul)
OSTROGÓTSKA RÍŠA
OSTRÓTI
Rím
Jadranské more
ILLYRICUM
Dyrrhachium (Durrës)
MACEDONIA
Thessalonike (Solún)
Bacum (Bari)
Brundisium (Brindisi)
Neapolis (Neapol)
VÝCHODORÍMSKA (BYZANTSKÁ) RÍŠA
Smyrna (Izmir)
ACHAIA
Atény
SICÍLIA
Tauromenium
Syrakúzy
Stredozemné more
0 100 200 300 400 km
útoky Slovanov

STREDNÁ EURÓPA A BALKÁN V 7. STOROČÍ
Baltské more
NOVGORODSKÍ SLOVANIA (SLOVENI)
SKANDINÁVI
POLABSKÍ SLOVANIA (SLOVINCIANI)
LUŽICKÍ SRBI
SAMOVO KRÁĽOVSTVO SLOVANOV
BIELI CHORVÁTI
FRANSKÁ RÍŠA
DURINKOVIA
BAVORI
PODUNAJSKÍ SLOVANIA (NORICOVIA)
KORUTÁNSKI SLOVANIA
PANÓNSKI SLOVANIA
VALUCKÉ VOJVODSTVO
LONGOBARDI
AVARSKÝ KAGANÁT
AVARI
POTISKÍ A SEDMOHRADSKÍ SLOVANIA
BULHARI
BULHARSKÉ CHÁNSTVO
BULHARSKÍ SLOVANIA
Čierne more
Jadranské more
CHORVÁTI
SRBI
RAVENSKÝ EXARCHÁT
KRÁĽOVSTVO LONGOBARDOV
Stredozemné more
SICÍLIA
VÝCHODORÍMSKA (BYZANTSKÁ) RÍŠA
Konštantínopol (Istanbul)
0 100 200 300 400 km
útoky Slovanov a Avarov
útoky Germánov
hranice Byzantskej ríše na začiatku 7. stor.
územie Byzantskej ríše na konci 7. stor.
Avarský kaganát na začiatku 7. stor.
Bulharské chánstvo na konci 7. stor.
územie osídlené zvyškami romanizovaného obyvateľstva

STREDNÁ EURÓPA
A BALKÁN
V DRUHEJ POLOVICI
8. STOROČIA
Baltské more
FRANSKÁ RÍŠA
CHAZARSKÝ KAGANÁT
AVARSKÝ KAGANÁT
BULHARSKÉ CHÁNSTVO
PAPEŽSKÝ ŠTÁT
KRÁĽOVSTVO LONGBARDOV
VÝCHODORÍMSKA (BYZANTSKÁ) RÍŠA
Jadranské more
Stredozemné more
Čierne more
SICÍLIA
území Byzantskej ríše v 8. stor.
Avarský kaganát v 8. stor.
Bulharské chánstvo v 8. stor.
územie osídlené zvyškami romanizovaného obyvateľstva
0 100 200 300 400 km

STREDNÁ EURÓPA
A BALKÁN
V PRVEJ POLOVICI
9. STOROČIA
Baltské more
OBODRITI
VELETI
POMORANCI
KAŠUBANIA
POĽANIA
MAZOVŠANIA
SLĘŽANIA
VISLANIA
LUŽICKÍ SRBI
ČESI
MORAVANIA (MORAVSKÍ SLOVANIA)
SLOVÁCI (NITRIANSKI SLOVANIA)
BIELI CHORVÁTI (BELOHRVATI)
CHAZARSKY KAGANÁT
CHAZARI
ARUMUNI (VLÁSI)
POTISKÁ ČERMOHRADSKÁ SLOVANIA
PANÓNSKI SLOVANIA
KARANTÁNCI/SLOVINCI (KARANTÁNSKI SLOVANIA)
KORUTÁNSKA MARKA
FRIAULSKÁ MARKA
KARNIOLSKÍ SLOVANIA
SLOVANIA JUŽNOU DUNAJOU
CHORVÁTI
SRBI
BULHARI
BULHARSKÉ CHANSTVO
BULHARSKÁ SLOVANIA
Čierne more
Jadranské more
DALMÁCIA
PÁPEŽSKÝ ŠTÁT
TUSCIA
SPOLETO
LONGOBARDSKÉ KNIEŽATSTVÁ
ALBÁNCI
MACEDÓNSKI SLOVANIA
VÝCHODORÍMSKA (BYZANTSKÁ) RÍŠA
Stredozemné more
SICÍLIA
Regensburg
Salzburg
Mikulčice (Morava)
Devín
Nitra
Bratislava
Belgrad (Mosapurk)
Aquileia
Benátky
Ravenna
Rím
Neapol (Neapól)
Bari
Brundisium (Brindisi)
Dyrrhachium (Durrës)
Thessaloniki (Solún)
Athény
Taormina
Syrakúzy
Nasaua (Niš)
Serdica (Sofia)
Philippopolis (Plovdiv)
Adrianopol (Edirne)
Konštantinopol (Istanbul)
Pliska
Odessos (Varna)
Mesembria (Nesebar)
Smyrna (Izmir)
0 100 200 300 400 km
hranice Franskej ríše v r. 814
hranice území závislých od Franskej ríše
Bulharské chánstvo v pol. 9. stor.
územie Byzantskej ríše v prvej štvrtine 9. stor.
hranice Veľkej Moravy v pol. 9. stor.
hranica medzi Moravou a Nitrianskom
Pribinovo Panónske kniežatstvo
územie osídlené zvyškami romanizovaného obyvateľstva

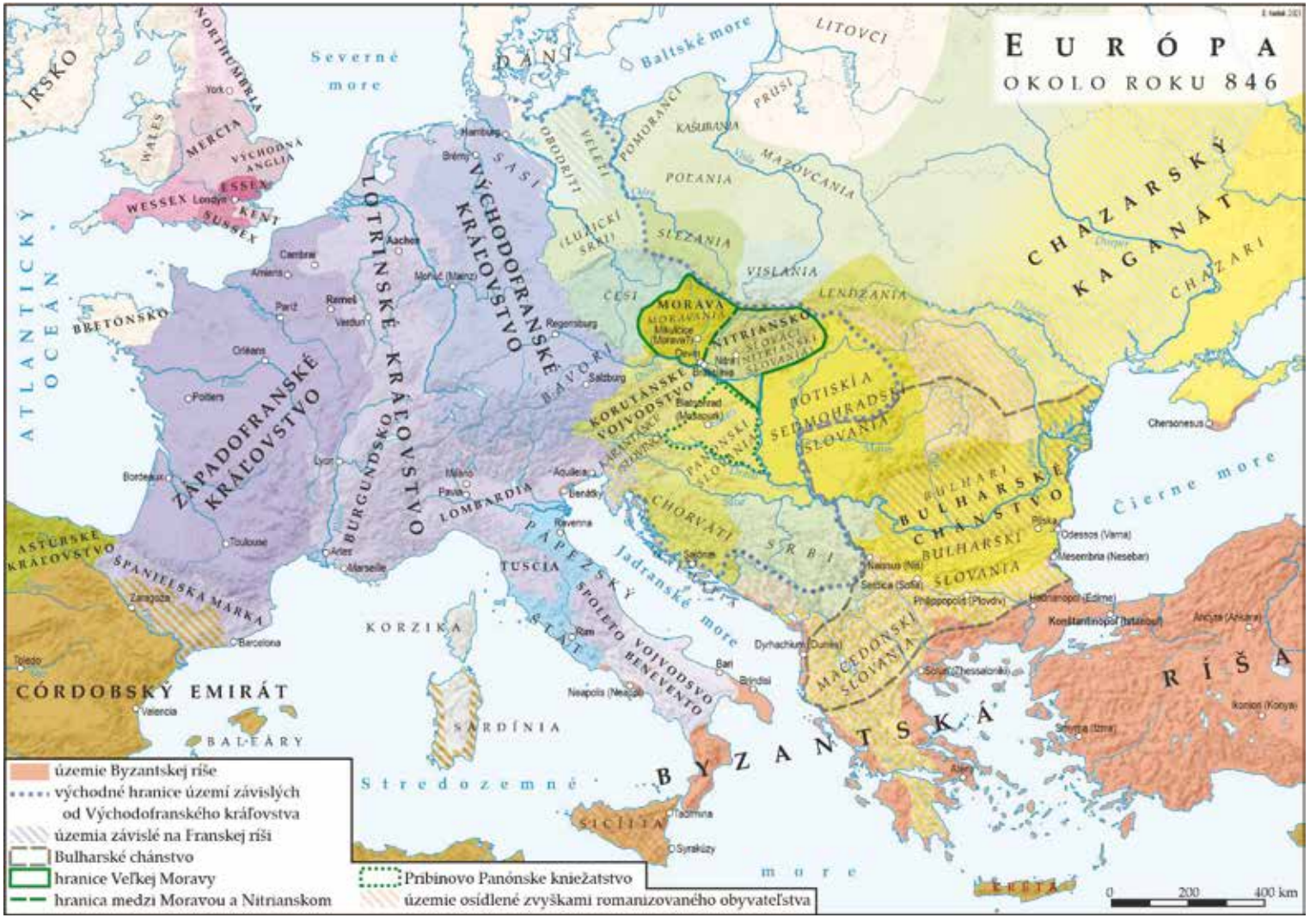
EURÓPA
OKOLO ROKU 846
ÍRSKO
Severné more
DÁNI
Baltské more
LITOVCI
PRÚSI
ATLANTICKÝ OCEÁN
NORTHUMBRIA
MERCIA
VÝCHODNÁ ANGLIA
ESSEX
WESSEX
KENT
SUSSEX
WALES
SASI
OBODRITI
VELETI
POMORANCI
KAŠUBANIA
POLANIA
MAZOVŠANIA
(LUŽICKÍ SRBI)
SLEZANIA
VISLANIA
LENDŽANIA
CHAZARSKÝ KAGANÁT
CHAZARI
ČESI
MORAVA
NITRIANSKO
BRETÓNSKO
LOTARINSKÉ KRÁĽOVSTVO
VÝCHODOFRANSKÉ KRÁĽOVSTVO
BAVORSKO
ZÁPADOFRANSKÉ KRÁĽOVSTVO
KORUTÁNSKE VOJVODSTVO
BOTISKÁ A SEMMORADSKÁ SLOVANIA
PANÓNSKI SLOVINCI
BURGUNDSKO
LOMBARDIA
CHORVÁTI
SRBI
BULHARSKÉ CHÁNSTVO
BULHARI
BULHARSKÁ ŠLOVANIA
ASTURSKÉ KRÁĽOVSTVO
ŠPANIELSKA MARKA
TUSCIA
PÁPEŽSKÝ ŠTÁT
SPOLETO
BENEVENTO
VOJVODSTVO
Jadranské more
Čierne more
KORZIKA
SARDÍNIA
MACEDÓNSKI SLOVANIA
BYZANTSKÁ RÍŠA
CÓRDOBSKÝ EMIRÁT
BALEÁRY
SICÍLIA
Stredozemné more
KRÉTA
Aachen
Cambrai
Amiens
Paríž
Remeš
Verdun
Metz (Metz)
Regensburg
Salzburg
Orléans
Poitiers
Bordeaux
Toulouse
Lyon
Milano
Pavia
Aquileia
Benátky
Ravenna
Arles
Marseille
Zaragoza
Barcelona
Toledo
Valencia
Rím
Neapol (Napoli)
Bari
Brindisi
Dyrrachium (Durres)
Solún (Thessaloniki)
Trapezunt
Ankara
Konštantínopol (Istanbul)
Hadrianopol (Edirne)
Philippopolis (Plovdiv)
Sardica (Sofia)
Naissus (Nis)
Odessos (Varna)
Mesembria (Nesebar)
Chersonesus
Taormina
Syrakúzy
0 200 400 km
územie Byzantskej ríše
východné hranice území závislých od Východofranského kráľovstva
územia závislé na Franskej ríši
Bulharské chánstvo
hranice Veľkej Moravy
hranica medzi Moravou a Nitrianskom
Pribinovo Panónske kniežatstvo
územie osídlené zvyškami romanizovaného obyvateľstva

KRESŤANSKÉ LATINSKÉ UNIVERZUM
OKOLO ROKOV 884–885
ÍRSKO
ANGLICKO
WALES
YORKSKÉ KRÁĽOVSTVO
VÝCHODNÁ ANGLIA
Severné more
DÁNI
Baltské more
LITOVCI
PRUSI
POMORANCI
KAŠUBANI
POLANIA
MAZOVŠANIA
DREVLANIA
SEVERIANIA
VELETI
OBODRITI
SASI
VÝCHODOFRANSKÉ KRÁĽOVSTVO
LOTHARINGIA
ATLANTICKÝ OCEÁN
BRETÓNSKO
ZÁPADOFRANSKÉ KRÁĽOVSTVO
BURGUNDSKO
LOMBARDIA
KRÁĽOVSTVO ITÁLIE
PAPEŽSKÝ ŠTÁT
TUSCIA
SPOLETO
VOJVODSTVO BENEVENTO
KORZIKA
SARDÍNIA
SICÍLIA
Stredozemné more
ASTURSKÉ KRÁĽOVSTVO
NAVARRA
ŠPANIELSKA MARKA
CÓRDOBSKÝ EMIRÁT
BALEÁRY
ČECHY
MORAVA
KRÁĽOVSTVO NITRIANSKO
SLOVENOV
POTISKÁ SEDMOHRADSKÁ SLOVANIA
PANÓNSKO
KORUTÁNSKE VOJVODSTVO
CHORVÁTI
SRBI
BULHARSKÁ RÍŠA
BULHARSKÁ SLOVANIA
MACEDÓNSKO SLOVANIA
BYZANTSKÁ RÍŠA
CHAZARSKÝ KAGANÁT
CHAZARI
VISLANIA
SLEZANIA
LENDZANIA
DULEBOVIA (VOLYŇANIA)
Čierne more
Jadranské more
Kyjev
Chersonesus (Cherson)
Odessos (Varna)
Konštantínopol (Istanbul)
Ankyra (Ankara)
Iconium (Konya)
Smyrna (Izmir)
Atény
Solún (Thessaloniki)
Dyrrachium (Durrës)
Bari
Neapolis (Neapol)
Syrakúzy
KRÉTA
0 200 400 km
územie Byzantskej ríše
Bulharská ríša - súčasť pravoslávneho sveta
územia pod vládou Karola III. Tučného
predpokladané východné hranice frankého vplyvu
územie Arnulfovho Korutánska
hranice najväčšieho rozsahu Svätoplukovho kráľovstva Slovenov

CIRKEVNÉ SFÉRY
V STREDNEJ EURÓPE
PRED ROKOM 870
DÁNI
Baltské more
LITOVCI
PRUSI
POMORANCI
KAŠUBANIA
OBODRITI
VELETI
SASI
POLANIA
MAZOVŠANIA
DREVĽANIA
SEVERIANIA
SLEZANIA (SLIEZSKI SLOVANIA)
VISLANIA (VISLIANSKI SLOVANIA)
LENDZANIA
DULEBOVIA (VOLYNČANIA)
POLANIA
CHAZARSKÝ KAGANÁT
CHAZARI
FRANSKÁ RÍŠA
LUŽICKÍ SRBI
ČESI
MORAVANIA (MORAVSKÍ SLOVANIA)
SLOVÁCI (NITRIANSKI SLOVANIA)
BAVORI
PANÓNSKI SLOVINCI
KARANTÁNSKE SLOVINCI (KARANTÁNSKI SLOVANIA)
KORUTÁNSKA MARKA
FRIAULSKÁ MARKA
KARNIOLSKÍ SLOVINCI (KARNIOLSKÍ SLOVANIA)
POSAVSKÍ SLOVANIA
POTISKÁ SEDMOHRADSKÍ SLOVANIA
ARUMUNI (VLASI)
BULHARSKÉ CHÁNSTVO
BULHARI
BULHARSKÍ SLOVANIA
Čierne more
CHORVÁTI
SRBI
ARUMUNSKÍ
MACEDÓNSKÍ SLOVANIA
ILIRSKÍ
DALMÁCIA
Jadranské more
PÁPEŽSKÝ ŠTÁT
TUSCIA
SPOLETO
LONGOBARDSKÉ KNIEŽATSTVÁ
Stredozemné more
SICÍLIA
BYZANTSKÁ RÍŠA
Regensburg
Pasov
Salzburg
Stará Město (Veligrad?)
Mikulčice (Morava?)
Nitra
Devín
Bratislava
Blatnograd (Mosaburk)
Civídale
Aquileia
Grado
Benátky
Ravenna
Rím
Salona
Dyrrhachium (Durrës)
Barium (Bari)
Beneventum (Benevento)
Neapolis (Neapol)
Tauromenium (Taormina)
Syrakúzy
Thessalonica (Solún)
Konštantínopol (Istanbul)
Odessos (Varna)
Mesembria (Nesebar)
Philippopolis (Plovdiv)
Hadrianopol (Edirne)
Adrianopol
Smyrna (Izmir)
Atény
0 100 200 300 400 km
sféra vplyvu Regensburského biskupstva
sféra vplyvu Pasovského biskupstva
sféra vplyvu Salzburského arcibiskupstva
územia ostatných latinských arcidiecéz a diecéz
sféra vplyvu Aquilejského a Gradského patriarchátu
sféra vplyvu Konštantínopolského ekumenického patriarchátu
sídlo patriarchátu alebo arcibiskupstva
sídlo biskupstva alebo chórbiskupstva
významné cirkevné centrum s misijným charakterom

VEĽKOMORAVSKÁ TRADÍCIA
MIESTA A CESTY JEJ PAMÄTI
DÁNI
Baltské more
LITOVCI
PRUSI
KYJEVSKÁ RUS
Kyjev
Vladimir Volynský
Červienske hrady
Gdańsk
Meklenburg
Havelberg
Magdeburg
Poznaň
Hniezdno
POMORANCI
KAŠUBANIA
MAZOVŠANIA
POLANIA
SLEZANIA
VISLANIA
LUŽICKÍ SRBI
VÝCHODOFRANSKÉ KRÁĽOVSTVO
Praha
Sázava
Olomouc
Kraków
Premyśl
Halič
Spišská kapitula
Regensburg
Mikulčice (Morava?)
Devín
Monastery of St. Hypolit
Nitra
Bratislava
Vyšehrad
Debrovo (Feldebrő)?
Sučava
Pasov
Salzburg
Bánhida
Veszprém
Blatnograd (Mosapurk, Zalavár)
Tihany
Čanad
POTIŠSKÁ
SEDMOHRADSKÁ SLOVANIA
PANÓNSKI SLOVANIA
KRÁĽOVSTVO ITÁLIE
Benátky
Ravenna
Nin
Split
Sriemska Mitrovica (Sirmium)
BULHARSKÁ RÍŠA
Preslav
Odessos (Varna)
Mesembria (Nesebar)
Konštantinopol (Istanbul)
Duklja
Rim
Dyrrhachium (Drač)
Ochrid
Bari
Brindisi
Neapol (Kapua)
VOJVODSTVO BENEVENTO
Svätá Hora (Athos)
BYZANTSKÁ RÍŠA
Smyrna (Izmir)
Čierne more
0 100 200 300 400 km
približný rozsah moravsko-panónskej (slovanskej) provincie v jej maximálnom rozšírení v časoch Svätopluka I.
územie pravdepodobne prináležiace pod správu moravsko-panónskej (slovanskej) provincie
rozšírenie slovanského písomníctva po vyhnaní žiakov Svätého Metoda
sekundárne rozšírenie slovanského písomníctva
vektory slovanskej kultúrnej interakcie vo včasnom stredoveku
sídlo arcibiskupstva so slovanskou liturgiou
sídlo biskupstva so slovanskou liturgiou
predpokladané sídlo biskupstva so slovanskou liturgiou
sídlo arcibiskupstva so slovanskou liturgiou po smrti Svätého Metoda
dôležité centrum slovanského písomníctva v časoch Veľkej Moravy
dôležité centrum slovanského písomníctva po zániku Veľkej Moravy
miesto živej svätoplukovskej tradície
hranice Bulharskej ríše v prvej polovici 10. storočia
hranice Svätej ríše rímskej na konci 10. storočia

Stredná Európa

I.

na začiatku stredoveku

Martin Homza

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave, 2025
Jazyková úprava: Hana Košťáliková a Veronika Kucharská
Návrh obálky: Martin Homza a Matúš Brilla
Grafika: Matúš Brilla

Rozsah 318 strán + 12 máp
3. doplnené a opravené vydanie
Vytlačilo Polygrafické stredisko Univerzity Komenského v Bratislave

ISBN 978-80-223-6097-5 (tlač)